

მეცნე

---

---

ენისა და  
ლიტერატურის  
სერია

4.1972

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია  
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა  
განყოფილება

---

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР  
Отделение общественных  
наук



МАЩНЕ

ВЕСТНИК



Серия  
языка и  
литературы

4.1972

# მეცნე



ენისა და  
ლიტერატურის  
სერია

4.1972

ქურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ  
Журнал выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),  
ალ. გეახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი,  
შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე), გ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),  
Геахариа А. А. (секретарь), Дзидзигური П. В. (заместитель редактора),  
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С., Церетели Г. В.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლონტი  
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

---

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19  
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19  
ტელეფონი 37-24-07    телефон

---

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24.XI.72; შეკვ. № 2611; ანაწყოების ზომა 7×11<sup>1</sup>/<sub>2</sub>;  
ქალაქის ზომა 70×108 <sup>1</sup>/<sub>16</sub>; ნაბეჭდი თაბახი 16,8; სააღრიცხვო-საგამომცემლო  
თაბახი 14,98; უე 01185; ტირაჟი 1 500.  
ფასი 1 ჰან.

\*  
გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19  
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19.

\*  
საქ. სსრ მეცნ. აკად. სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19  
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

## შ ი ნ ა ა რ ს ი

### წერილები

ბ. ბაჩჩილაძე, სსრ კავშირის როლი მოქმე ხალხების ლიტერატურათა დაახლოებასა და განვითარებაში	7
რ. მიმინოშვილი, ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალური ტრადიციები	12
ა. ბარამიძე, ამიერკავკასიის ხალხთა ძმობისა და მეგობრობის ლიტერატურული ტრადიციები	19
დ. ლაშქარაძე, ქართულ-ევროპული ლიტერატურული ურთიერთობანი 50 წლის მანძილზე	24
მ. ჩიქოვანი, ძმობა-მეგობრობის იდეა ხალხურ პოეზიაში	42
მ. შაბაშვილი, ლექსიკოგრაფია საბჭოთა საქართველოში	60
თ. ქუროშვილი, ხართო აღგილების როლი ქართული ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში	74
ზ. გამსახურდია, „ვეფხისტყაოსანი“ ინგლისურ ენაზე	89
რ. მირიანაშვილი, პეტრე მოვილის „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“ და მისი ქართული თარგმანი	109
მ. ივანიშვილი, „შამს ო თოღრასა“ და ალ. დიუმას რომანების ურთიერთობისათვის	125
დ. ომიანი, დედინაცვლის სახე სპარსულ ხალხურ ზღაპრებში	133
ბ. ბერიძე, ქართული ენის ჯგავსური კილო	141
ა. ჩიქოვანი, კარაბადინებს დართულ ლექსიკონებში შესული ზოგი სამკურნალო მცენარის სახელწოდებისა და ტერმინის დაზუსტებისათვის	155

### ცნობები და შენიშვნები

უ. ბარამიძე, იროდიონ ვედოშვილის უცნობი ფსევდონიმები	163
ლ. აბაშელიძე, ერთი სინური ხელნაწერის კრიტიკოგრაფიის შესახებ	169
პ. ბრიგორიანი, სომხეთის კათალიკოსის გუკას კარნეცის არქივი როგორც XVIII ს. უკანასკნელი ათეულების ამიერკავკასიის ისტორიის პირველწყარო	172

### კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ზ. კინაძე, ნ. ბაბალიაშვილი, ებრაული წარწერები საქართველოში (XVIII—XIX სს.)	177
--	-----

### პრონიკა და ინფორმაცია

ა. ზენაიშვილი, ახალგაზრდა ორიენტალისტთა კონფერენცია	190
---	-----

## О Г Л А В Л Е Н И Е

### С Т А Т Ь И

Г. ГАЧЕЧИЛАДЗЕ, Роль Советского Союза в сближении и развитии литератур братских народов	7
Р. МИМИНОШВИЛИ, Интернациональные традиции грузинской литературы	12
Л. БАРАМИДЗЕ, Литературные традиции дружбы и братства народов Закавказья	19
Д. ЛАШКАРАДЗЕ, Грузино-европейские литературные взаимосвязи за 50 лет	24
М. ЧИКОВАНИ, Идея дружбы и братства в народной поэзии	42
М. ЧАБАШВИЛИ, Лексикография в Советской Грузии	60
Т. КУРДОВАНИДЗЕ, Роль общих мест в композиции грузинских волшебных сказок	74
З. ГАМСАХУРДИА, «Витязь в тигровой шкуре» на английском языке	89
Р. МИРИАНАШВИЛИ, «Православное исповедание» Петра Могилы и его грузинский перевод	109
М. ИВАНИШВИЛИ, О взаимоотношениях романов А. Дюма и «Шамс о Тогра»	125
Д. ОМИАДЗЕ, Образ мачехи в персидских народных сказках	133
Г. БЕРИДЗЕ, Джавахетский говор грузинского языка	141
Е. ЧИКОВАНИ, К уточнению наименований и терминов некоторых лечебных растений, встречающихся в приложенных к карабадинам словарях	

### С О О Б Щ Е Н И Я И З А М Е Т К И

Ш. БАРАМИДЗЕ, Неизвестные псевдонимы Ироднопа Евдошвили	163
Л. АТАНЕЛИШВИЛИ, О криптограммах грузинской синайской рукописи	169
В. ГРИГОРЯН, Архив армянского католикаса Гукаса Карнеци как первоисточник по истории Закавказья последних десятилетий XVIII века	172

### К Р И Т И К А И Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

З. КИЦИАДЗЕ, Нисан Бабаликашвили, «Еврейские надписи в Грузии (XVIII—XIX вв.)»	177
--	-----

### Х Р О Н И К А И И Н Ф О Р М А Ц И Я

Э. ЗЕНАИШВИЛИ, Конференция молодых ориенталистов	190
--	-----

## სსრ კავშირის შექმნის 50 წლისთავი

გივი გაჩიჩილაძე

### საბჭოთა კავშირის როლი მოძმე ხალხების ლიბერატურათა დაახლოებასა და განვითარებაში

მოძმე რესპუბლიკათა მწერლების ნაწარმოებები ქართულ ენაზე უთუოდ კველადფერზე უკეთ შეუქმნის კაცს წარმოდგენას ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის შესახებ. ამ ფაქტში მოჩანს საბჭოთა ლიტერატურის მრავალფეროვნება, სიუხვე, სიმდიდრე და ის სიყვარული, რაც აკავშირებს მოძმე რესპუბლიკებს ერთმანეთთან და აერთიანებს მთელ ჩვენს დიად ქვეყანას. ამ მაგალითზე ნათლად შეიძლება დაინახოს მტერმაც და მოყვარემაც ის დიდი როლი, რომელიც საბჭოთა კავშირმა, როგორც ერთა თანამეგობრობამ, შეასრულა მოძმე რესპუბლიკების ლიტერატურათა დაახლოების საქმეში და ამავე დროს მისცა ყოველ მათგანს საშუალება განვითარებულიყო საკუთარი ეროვნული გზით იმ საუკეთესო ტრადიციებზე დაყრდნობით, რომელიც ყოველი ერის წარსულმა დატოვა. მაგრამ მოძმე ხალხთა შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებმაც მხოლოდ მას შემდეგ შექმნეს საკუთარი კულტურა, კერძოდ ლიტერატურა, რაც შეიქმნა საბჭოთა კავშირში.

ამ წერილის მიზანია ძალიან მოკლედ დაახასიათოს ქართული ლიტერატურის მაგალითი, რომელიც ტიპიურია მთელი საბჭოთა ლიტერატურისათვის, მოძმე ხალხების ურთიერთდაახლოებისათვის ამ სახელგანთქანი 50 წლის მანძილზე. ერთი თვალის გადავლებითაც კი შეიძლება შეინიშნოს სრულიად ბუნებრივი და ადვილად ასახსნელი ფაქტი: საუკუნე-ნახევარზე მეტია სხვაენოვან ლიტერატურათა შორის ქართულ ენაზე ყველაზე მეტად ითარგმნება რუსული ლიტერატურის ნაწარმოებები, ან რუსული ენის საშუალებით ეცნობა ქართველი მკითხველი კიდევ უფრო შორეული ქვეყნების ლიტერატურას. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსული ლიტერატურის ეს როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო არა მარტო იმის გამო, რომ საქართველო ორი გუბერნიის სახით შედიოდა რუსეთის იმპერიაში, არამედ უმთავრესად იმის წყალობით, რომ რუსულმა ლიტერატურამ სწორედ XIX საუკუნის მანძილზე განიცადა არნახული აღმავლობა და აღორძინება და ამ საუკუნის დიდი რუსი მწერლები მსოფლიო ლიტერატურის კორიფეებად მოგვევლინენ. XIX საუკუნის დიდ ლიტერატურულ ტრადიციებზე აიგო საბჭოთა რუსეთის ლიტერატურაც. ბუნებრივია ისიც, რომ ქართულად თარგმნილ მოძმე ლიტერატურის ნაწარმოებთა შორის 60%-ზე მეტი სწორედ რუსული მწერლობის ნაწარმოებებია.

საყოველთაოდ ცნობილია ის ფაქტი, რომ მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის რეფორმამ და კერძოდ ქართული ლექსის ტრანსფორმაციამ გამოავლინა ახალი ტექნიკური შესაძლებლობანი და წინ წამოსწია ლექსის ფორმა. ახალი ქართული ლექსის ოსტატები სწორედ ოციანი წლებიდან იწყებენ მოძმე



ერების პოეზიის გადმოღებას: მაღალ დონეზე. რუსულ პოეზიას თარგმნიან ვ. გაფრინდაშვილი, კ. ჭიჭინაძე, ირ. აბაშიძე, კ. ნადირაძე, ი. მოსაშვილი, გრ. ცეცხლაძე, დ. გაჩეჩილაძე, ვ. გაბესკირია, ს. თაშალიშვილი, დ. ცაგარელი, მ. პატარიძე, ნ. აგიაშვილი, ვ. გორგაძე და სხვები. აქ იგულისხმებიან ისეთი დიდი რუსი პოეტები, როგორცაა: პუშკინი, ლერმონტოვი, გრიბოედოვი, ნეკრასოვი, ბლოკი, ბაგრიცკი, მაიაკოვსკი, ტიხონოვი და სხვ. რუსულ მხატვრულ პროზას, რომელიც წარმოდგენილი იყო, ვთქვათ, ტოლსტოის, ტურგენევის, გორკის, ჩეხოვის ან ფადეევის სახით, თარგმნიდნენ ისეთი მწერლები, როგორც იყვნენ: გ. ქიქოძე, შ. დადიანი, ი. აგლაძე, დ. კასრაძე, ა. კუმბაძე, შ. თაბუკაშვილი და სხვები. დიდი ღვაწლი დასდეს მოძმე სომხეთის ლიტერატურის თარგმნას ცნობილმა ქართველმა პოეტმა ი. გრიშაშვილმა, აგრეთვე პროფ. ლ. მელიქსედ-ბეგმა, მ. მამულაშვილმა და სხვებმა. სწორედ მათი წყალობით გაეცნო ქართველი მკითხველი ო. თუმანიანის, ა. აკოფიანის, ა. ისაკიანის, შირვანზადეს, ტერიანის, სუნდუკიანისა და საიათნოვას შემოქმედებას. სახელგანთქმული სომხური ეპოსი „დავით სასუნცი“ ქართულად ააქდერეს ცნობილმა პოეტებმა ი. აბაშიძემ, ა. მაშაშვილმა, კ. კალაძემ, ი. მოსაშვილმა, კ. ჭიჭინაძემ, რ. გვეტაძემ, ს. ჩიქოვანმა და ს. ეულმა.

საბჭოთა საქართველოს ორ პირველ ათეულ წლებში ამეტყველდა აგრეთვე მოძმე აზერბაიჯანის ლიტერატურა მ. ფ. ახუნდოვის, ვაგიფის, სულეიმან რუსტემის და ნიზამი განჯელის სახით, რომელთა მთარგმნელებიც იყვნენ ი. გრიშაშვილი, კ. ჭიჭინაძე, მ. პატარიძე და რ. გვეტაძე. ამ დროსვე ამეტყველდნენ ოსი მწერლები კ. ხეთაგური და ხარიტონ პლიევი, აფხაზები დიმიტრი გულია, ბაგრატი შინკუბა, ლევარსან კეიციანია, იუა კოლონია, ალექსი ჭონუა და სხვები.

უშუალო მეზობლებთან ერთად ქართველი მწერლები არ იფიწყებდნენ არც სხვა მოძმე ხალხებს. დიდ კობზარ ტარას შევჩენკოდან მაქსიმ რილსკის, პავლო ტიჩინას, ვლადიმირ სოსიურას და მიკოლა ბაჟანის შემოქმედებამდე უკრაინის პოეზიას ქართველი მკითხველი გაეცნო კ. კალაძის, ი. მოსაშვილის, ს. ჩაქოვანის, კ. ლორთქიფანიძის, ვ. გაფრინდაშვილის, დ. გაჩეჩილაძისა და იასამანის თარგმანებით, ხოლო ტარას შევჩენკოს გადმოქართულებაში პრაქტიკულად მთელი ქართველი მწერლობა იღებდა მონაწილეობას. მაგრამ ამ პირველ ორ ათეულ წელში შედარებით ნაკლებად იყო წარმოდგენილი სხვა მოძმე ხალხების ლიტერატურა. ბელორუსიას ქართველი მკითხველი იცნობდა მხოლოდ იანკა კუპალას ლექსებით, ლატვიას — იანის რაინისას საშუალებით, უზბეკისტანს — გაფურ გულიამისა და ნაჟვის თარგმანებით, ყაზახეთი წარმოდგენილი იყო მხოლოდ ჭამბულის ლექსებით, ხოლო ყალმუხეთი — მისი ეპოსით „ჩანგირი“, რომელიც თარგმნეს პოეტებმა გრ. აბაშიძემ, კ. კალაძემ, კ. ჭიჭინაძემ, რ. გვეტაძემ. ა. გომიაშვილმა და ვ. გორგაძემ.

როდესაც ჩვენს ქვეყანაში გადაიარა ომის გრიგალმა და მოძმე ხალხებმა პრილობები მოიშუშეს, ახალი ძალებით დაიწყო მათი ლიტერატურის გადმოღებაც ქართულ ენაზე. საქმეში ჩაება მწერლების ახალი თაობაც ვეტერანებთან ერთად. 50-იან და 60-იან წლებში გამოვიდა ქართველ პოეტთა თარგმანების ცალკე წიგნები, რომლებშიც საპატიო ადგილი დაიჭირა მოძმე ხალხების პოეზიამ. ასეთები იყო ირ. აბაშიძის, კ. კალაძის, კ. ლორთქიფანიძის, ს. ბერულავას, გ. კალანდაძის და სხვათა თარგმანების წიგნები. გამოვიდა პოეზიისა და პროზის ანთოლოგიები, რომლებიც, მართალია, სრულ წარმოდგენას ვერ უქმნი-

დნენ ქართველ მკითხველს მოძვე ხალხების ლიტერატურაზე, მაგრამ ბევრს, ამ ხალხებისათვის დამახასიათებელსა და ტიპიურს აწვდიდნენ მას. რაც მთავარია, ეს თარგმანები მაღალ მხატვრულ დონეზე იყო შესრულებული და უპასუხებდა თანამედროვე მკითხველის გემოვნებას. განსაკუთრებული პასუხისმგებლობით ეკიდებოდნენ ქართველი მწერლები რუსული ლიტერატურის თარგმნის საქმეს. ეს გამოწვეული იყო არა მარტო თვით რუსული ლიტერატურის მნიშვნელობით და მისი მაღალი დონით, არამედ უპირატესად იმათ, რომ რუსული ენის ცოდნამ შესაძლებელი გახადა ქართველი მკითხველისათვის უშუალოდ დედნის წაკითხვა და მთარგმნელიც გრძნობდა, რა სიფრთხილე მართებდა, როცა დედნის მცოდნე მკითხველს აწვდიდა თავის თარგმანს. მკითხველს აეთ შემთხვევაში შეუძლია თარგმანში გაპარული შეცდომების აღმოჩენა, თუ, რა თქმა უნდა, მან არ იცის, რომ თარგმანი საერთოდ მიახლოებით გადმოსცემს დედანს. მიუხედავად ამისა, შეიძლება ითქვას, ქართველ მკითხველს ხელთ აქვს რუსული კლასიკური და საბჭოთა ლიტერატურის ძირითადი ნაწარმოებები, ზოგჯერ ორი და სამი თარგმანის სახითაც კი. მაგრამ დიდი რუსული ლიტერატურა კიდევ ბევრ ისეთ ნაწარმოებს შეიცავს, რომელიც ჭერჭერობით ელოდება თავის ღირსეულ ქართველ მთარგმნელს.

მრავლად გამოვიდა რუსი მწერლების რჩეულ ნაწარმოებთა კრებულები. ჩვენ წინ დევს ქართველი ხალხის დიდი მეგობრის და ქართული პოეზიის მთარგმნელის ცნობილი რუსი მწერლის მ. ტიხონოვის „რჩეული“. ეს ძალიან დამახასიათებელი გამოცემაა. დამახასიათებელია იგი იმიტომაც, რომ ერთგვარად აღნიშნავს ქართველი მწერლების მაღლიერების გრძნობას ამ რუსი მწერლის ღვაწლის წინაშე. მან ხომ ერთ-ერთმა პირველთაგანმა გააცნო რუს მკითხველს ქართული პოეზიის უმდიდრესი სამყარო და, შეიძლება ითქვას, აღმოაჩინა იგი რუსი მკითხველისათვის ბ. პასტერნაკთან და ნ. ზაბოლოცკისთან ერთად. მან შეიყვარა საქართველო, მისი ხალხი და მისი ბუნება და, დიდი რუსი მწერლების მსგავსად, უხვად ასახა თავის საკუთარ შემოქმედებაში. დამახასიათებელია ამ წიგნის მთარგმნელთა სახელებიც და მასში შესული ნიმუშების არჩევანიც. ნ. ტიხონოვის ლექსები თარგმნეს უფროსი და უმცროსი თაობის პოეტებმა: ს. შანშიაშვილის, რ. გვეტაძის, ვ. გაბესკირიასა და გრ. ცეცხლაძის გვერდით აქ ნახავთ გ. გეგუქორს და ტ. ჰანტურას, ო. შალამბერიძეს და ე. ქურდიანს, ო. ჭილაძეს და მ. ფოცხიშვილს, თ. ჭილაძეს და ს. ნარიშკინის, ხ. ვარდოშვილს და ნ. ნადირაძეს, შ. აკობიას და ა. მირცხულავას, ვ. ჭავჭავაძეს და ო. კუპრავას, ა. გელოვანს, ზ. ბოლქვაძეს და ნ. გურეშიძეს, გრ. აბაშიძეს და კ. ჭიჭინაძეს, ა. გეგუძეს და ს. შამტრიანს, ჯ. ნიქაძეს და ე. კვიციანიშვილს, აგრეთვე ბევრ სხვას, რომელთა ერთიანობა თითქოს ამტკიცებს, რომ პოეზიას ასაკი არა აქვს. დამახასიათებელია ისიც, რომ ამ წიგნშივე მოთავსებულია ნიკოლოზ ტიხონოვის მოთხრობების თარგმანებიც შესრულებული ლ. ვრაძის, ლ. შანშიაშვილის, რ. ჭაფარიძის, თ. ნატროშვილის მიერ, მაგრამ ყველაზე დამახასიათებელი ის არის, რომ წიგნში ჩართულია საქართველოს მოტივი — ლექსები „საქართველოზე“ („გომბორი“, „გუგაანი“, „წინანდალი“, „ალავერდობა“, „სილნალის კომკები“ და სხვ.), მოთხრობა „წყნეთის საღამოები“.

50—60-იანი წლები ქართულ ლიტერატურაში მხატვრული თარგმანის აღმავლობის წლებია. ბუნებრივია, რომ ეს აღმავლობა შეეხო მოძვე ხალხების ლიტერატურებსაც. ქართულ ენაზე გამოვიდა მრავალი ნაწარმოები. უჩვეულოდ გაიზარდა თარგმნილი ლიტერატურის დიაპაზონი — აღარ დარჩენილა შიშქმის

არც ერთი რესპუბლიკა, რომელიც ასე თუ ისე არ ყოფილიყო წარმოდგენილი ქართულ ენაზე. საყოფადღებო მოვლენა იყო დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 50 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებულები, რომლებშიც აისახა 15 მოკავშირე რესპუბლიკის პოეზია. ამ საქმეში ჩაბმული იყო ქართული მწერლობის აქტივი. კრებულში შევიდა პოეტების საუკეთესო ლექსები და ისინი შესრულდნენ თანამედროვე ქართული პოეტური ტექნიკის დონეზე. მაგრამ აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ ეს დონე იმდენადაა სტანდარტიზებული და ისე ძალუმად ეტყობა ამ თარგმანებს თანამედროვე ქართული ლექსის შაბლონი, რომ ისინი ერთი პოეტის მიერ თარგმნილებს ჰგვანან და მათ ფორმაში არ იგრძნობა ის სხვაობა, რომელიც მათ სხვადასხვა ეროვნულ ხასიათს უნდა შეეტანა. ერთი სიტყვით, მკითხველი მხოლოდ პოეტის სახელით ან ლექსის შინაარსით თუ განასხვავებს ერთმანეთისაგან თურქმენ და უკრაინელ პოეტებს, ესტონელსა და უზბეკს, ბელორუსსა და ყაზახს. რა თქმა უნდა, თარგმანი ვერ აიცილენს მთარგმნელის ინდივიდუალობას, — ეს უკვე ცნობილი კეშმარიტებაა, — მაგრამ სტანდარტიზაციის პირობებში აღარ ჩანს აღარც მთარგმნელის ინდივიდუალობა (ყველა თარგმანი, ვიმეორებ, ერთმანეთს ჰგავს თავისი ფორმით და ტექნიკით) და აღარც ავტორის შემოქმედებითი თავისებურება. მაგრამ ეს ვითარება მარტო თარგმნილ პოეზიას არ ეხება; ეს საერთო ლიტერატურული პრობლემაა. მას ალბათ ლიტერატურის საერთო მაღალი დონე და გამათანასწორებელი ხასიათი იწვევს და ამ პრობლემას აქ ჩვენ ვერ გადავწყვეტთ. ისე კი ეს პრობლემა ღრმად ჩაფიქრებას მოითხოვს.

შარშან გამოვიდა ოსური და აფხაზური პოეზიის წარმომადგენელთა მცირე მოცულობის წიგნაკები, უპირატესად ლირიკის ნიმუშებისაგან შემდგარი. ესეც უდავოდ სასიხარულო ფაქტია. ამ წიგნაკებში ოსი და აფხაზი მწერლების მიმართ ქართველი მწერლების ყურადღება და ზრუნევა ასახული.

როგორც აღვნიშნეთ, უკანასკნელი ორა ათეული წელი უაღრესად ინტენსიური მთარგმნელობითი მოღვაწეობით ხასიათდება. თანამედროვე ლიტერატურის ნიმუშები ენაცვლებიან კლასიკურ ნიმუშებს, რესპუბლიკა ენაცვლება რესპუბლიკას და ამ შენაცვლებით ქართველი მკითხველი ორმაგად მოგებულად რჩება — ის აღგენს სულ უფრო ფართო წარმოდგენას მოძვე რესპუბლიკების კლასიკურ და საბჭოურ მწერლობაზე.

მოკავშირე რესპუბლიკებს ემატება თათრული, ჩუვაშური, ჩრდილოკავკასიური და სხვა, ადრე ნაკლებწარმოდგენილი ხალხების ლიტერატურათა ნიმუშები. ცალკე აღნიშვნის ღირსია 1969 წელს გამოსული კარელურ-ფინური სალხური ეპოსი „კალევალა“, რომელიც თარგმნეს პოეტებმა მუხრან მაჰაჯარიანმა, შოთა ჩანტლაძემ და გივი ძნელაძემ. მთარგმნელებს აურჩევიათ ქართული ათმარცვლიანი საზომი, თეთრ ლექსში გამოყენებული, და ეს გრანდიოზული საქმე წარმატებით შეუსრულეზიათ.

საზეიმო ვითარებაში, რომელსაც გვიქმნის საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნის 50 წლისთავი, ბუნებრივია იმ სასიხარულო მიღწევათა აღნუსხვა, რომელიც ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის განხორციელებას მოჰყვა შედეგად. ის, რაც ზემოთ იყო ჩამოთვლილი, მხოლოდ მცირედი ნაწილია ჩვენი რესპუბლიკის მიღწევებისა ამ დარგში. შეუძლებელი იყო ამ მოკლე მიმოხილვაში ჩამოგვეთვალა ყველა ავტორი და ყველა მთარგმნელი. მიუხედავად ამისა სურათი მაინც შთამბეჭდავია.

მიღწევებთან ერთად ჯერ კიდევ არის ზოგი რამ, რაც მომავალშია გასაკეთებელი. ბევრი რამ მნიშვნელოვანი არ არის თარგმნილი მოქმე ხალხების ლიტერატურიდან და ამის შევსება ახლო მომავლის საქმეა. ყველაფერი არ არის შესრულებული სათანადო დონეზეც — შეიმჩნევა თარგმანთა ნიველირების გაერთფეროვნების ტენდენცია, რაც ზემოთ იყო თქმული. ზოგჯერ ხდება ქართული სალიტერატურო ენის დამახინჯებაც უცხო ენობრივი სტრუქტურების პირდაპირი გადმოტანის გზით ცნობილია, რომ ყოველ ენას საკუთარი წესები აქვს და ერთი და იგივე აზრი სხვადასხვა ენაზე სიტყვათა სხვადასხვანაირი დლაგებით გადმოიცემა. ქართველი მთარგმნელები ზოგჯერ იფიქრებენ ამ წესს და ამით სალიტერატურო ენას ზიანს აყენებენ. ეს განსაკუთრებით პროზის შესახებ ითქმის. ზოგჯერ ხდება პროვინციული სიტყვებით შეცვლა სალიტერატურო ენის ლექსიკონისა: რატომღაც ზოგს ლიტერატურულ ენაში მიღებული სიტყვის ამოგდება და სანაცვლოდ მხოლოდ მის სოფელში გაგონილი სიტყვის შემოტანა მიაჩნია ენის გამდიდრებად. რა თქმა უნდა, სინონიმთა სიმრავლე ენის სიმდიდრის ნიშანია, მაგრამ თუ საუკუნეების განმავლობაში მიღებული სიტყვა განუდევნეთ დიალექტიზმის შემოტანის მიზნით, ეს ენის გამდიდრება აღარ გამოვა. როგორც ჩანს, აქ მთავარია ზომიერების გრძნობა და იმის ცოდნა, თუ სად რა მოუხდება და არა ხელაღებით ბრძოლა საკუთარი სოფლის ლექსიკონის დასამკვიდრებლად სალიტერატურო ენაში. მე იმის თქმა კი არ მინდა, რომ ახალი ან იშვიათად ხმარებული სიტყვების შემოტანა აიკრძალოს, არამედ იმისა, რომ ისინი შემოვიდნენ სიფრთხილით და თავისი ადგილი დაიჭირონ, თანაც არა აღრეხმარებული სიტყვების ხარჯზე.

მოქმე რესპუბლიკების ლიტერატურათა თარგმნის კიდევ ერთი ნაკლი ის არის, რომ ძალზე ცოტა რამ თარგმნება დედნიდან. ესტონური, ლატვიური, ლიტვიური, შუა აზიის რესპუბლიკებისა და კიდევ უფრო შორეული და ჩვენთვის ნაკლებცნობილი ლიტერატურის ნაწარმოებები თარგმნება რუსული თარგმანებიდან. ეს, რა თქმა უნდა, გვაზორებს დედანს. დროა ხელი მოვიკიდოთ მოქმე ხალხების ენების, შესწავლას და მათი ლიტერატურის ნაწარმოებთა თარგმნას უშუალოდ დედნიდან. ეს სრულიად ახალი სახეებით გაამდიდრებს ქართულ თარგმნითს ლიტერატურას.

ლენინური ნაციონალური პოლიტიკა ყველა მოქმე ხალხის ეროვნული კულტურის განვითარებას გულისხმობს, მისი საკუთარი ეროვნული სახის გამოვლინებას ერთიანი ინტერნაციონალური ამოცანების გადაწყვეტის საქმეში. საბჭოთა ქვეყანა იმ მომავალი მსოფლიოს წინა სახეა, რომელშიაც მსოფლიო ლიტერატურის საგანძური მით უფრო მდიდარი იქნება, რაც უფრო მეტი თავისებურებით წარდგება იქ ყოველი ერი. ქართული მხატვრული თარგმანიც ამ ამოცანას ემსახურება. ის ცდილობს გაამდიდროს ქართველი მკითხველის გონებრივი საუნჯე იმ მრავალფეროვანი მხატვრული სახეებით, რომელთაც ყოველი მოქმე ხალხის ლიტერატურა უხეად შეიცავს.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის  
 შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის  
 ისტორიის ინსტიტუტმა)

### რომან მიხინოშვილი

#### ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალური ტრადიციები

ლიტერატურა ხალხის სულის სარკეა. მსატერული აზროვნების არც ერთ დარგს არ შეუძლია ისე მრავალმხრივ და სრულყოფილად გამოხატოს ერის სულიერი სიმდიდრე, მისი მისწრაფებანი და ფიქრები, როგორც სიტყვაკაზმულ მწერლობას. თუ როდისმე შექმნილა ხალხის განწყობილებისათვის შეუფერებელი ნაწარმოები, არაერთგვარული თხზულება, რაც არ უნდა ნიჭიერი ყოფილიყო მისი ავტორი, ლიტერატურის ისტორიას იგი ვერ შემორჩებოდა. ქემარტივი მსატერული ქმნილება უეჭველად ეროვნული უნდა იყოს და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება იგი გახდეს საერთო საკაცობრაო კულტურის კუთვნილება.

ქართველი ხალხი ოდითვე ასაზრდოებდა თავის მწერლობას ინტერნაციონალური სულისკვეთებით, რადგან ქართველ კაცს მეზობელი ხალხების სიყვარული და პატივისცემა ძვალსა და რბილში ჰქონდა გამკლარი.

გეოგრაფიული მდებარეობა საქართველოს ხელს უწყობდა იმთავითვე ყოფილიყო შემაერთებელი ხიდი აღმოსავლური და დასავლური კულტურების გზაგასაყარზე. იგი ყოველთვის მკიდროდ იყო დაკავშირებული არა მხოლოდ უშუალო მეზობლებთან, არამედ ცივილიზებული სამყაროს შორეულ კერებთანაც. ძველი მსოფლიოს ქვეყნების ცივილიზაციასთან საქართველოს კავშირზე მრავალი ფაქტი მეტყველებს. გავიხსენოთ, თუნდაც, ბერძნულ სამყაროში წინაბერძნული მოსახლეობისაგან შეთვისებული არგონავტების თქმულება. ამ მითს საფუძვლად დაედო კოლხეთის უჩველესი კულტურის გაცნობისაკენ მისწრაფება. არგონავტების თქმულების აღმოცენება კი, როგორც დადგენილია, უნდა მომხდარიყო ტროის ომამდე, ჩვენ ერამდე მე-12 საუკუნეზე უწინარეს. სმელთაშუაზღვეთის უძველესი ცივილიზაციასთან ქართველი ტომების კულტურულ ურთიერთობაზე მეტყველებს მითი ღმერთთან მებრძოლ გმირზე, „ფილოსოფიურ კალენდარში ყველაზე წმინდანსა და წამებულზე“ (კ. მარქსი) — პრომეთეზე ანუ ამირანზე. უკვე მეორე საუკუნეში კოლხიდაში არსებულა ფილოსოფიური სასწავლებელი, სადაც მეცნიერებას ეწაფებოდნენ ქაბუკები ბიზანტიიდანაც, კერძოდ, ეს სკოლა დაუმთავრებიათ მეოთხე საუკუნის ცნობილ ორატორს თემისტოისს და მის მამას — ვეგენიოსს. აქვე შეგვიძლია გავიხსენოთ ფილოსოფოსი ლიბანიოსი და მისი ურთიერთობა იბერიის სამეფო გვარის წარმომადგენელთან ბაკურთან, მათი მეცნიერული თანამშრომლობა. მეხუთე საუკუნეში პეტრე იბერიელმა, რომელიც აგრეთვე უცხოეთში მოღვაწეობდა, გაამდიდრა ბიზანტიური მწერლობა ე. წ. „არეოპაგიტული წიგნებით“. იმავე ხანებიდან მოკიდებული ქართული ლიტერატურის მოღვაწენი ამდიდრებდნენ არა მხოლოდ ქართულ მწერლობას, ქართული კულტურის კერები არსებობდა საქართველოს გარეთ — ქალკედონის ნახევარკუნძულზე (ათონის მთაზე), სინაზე, შავ მთაზე, პალესტინაში... ქართველი მოღვაწენი არა

მხოლოდ მთარგმნელობით მუშაობას ეწეოდნენ, არამედ მათ უშუალო კონტაქტი და თანამშრომლობა აკავშირებდა ბიზანტიელ მწერლებთან. არა ერთი ფაქტი ვიცით ჩვენ ბიზანტიის კულტურის ცენტრებში ექვთიმე და გიორგი ათონელების, ფერეჟ მცირის, იოანე პეტრიწის დიდი ავტორიტეტის დამადასტურებელი. ეს იყო უცხოელ მწერლებთან ქართველი მოღვაწეების უშუალო თანამშრომლობისა და მეგობრობის შედეგი. ქართველი მწერლები და მეცნიერები ბიზანტიელ მოღვაწეებთან ერთად იღვწოდნენ საერთო ქრისტიანული კულტურის ასაყვავებლად.

ასევე მკიდროდ იყო დაკავშირებული ძველი ქართული ლიტერატურა აღმოსავლეთის მდიდარ სულიერ კულტურასთან. სარწმუნოებრივი თუ პოლიტიკური უთანხმოება ქართველ მწერლებს ხელს არ უშლიდა დაწაფებოდნენ აღმოსავლეთის ხალხების სიბრძნის წყაროს და დაეფასებინათ მისი სიდიადე. ამ მხრივ საკმარისია გავიხსენოთ მეფე-მგოსანი თეიმურაზ პირველი, რომელიც სპარსეთის შაჰის დაუძინებელი მტერი იყო, შაჰისა, რომლის წყალობითაც ყველა „ლახვარი სასიკვდინე“ მას ეწია. მაგრამ მე-17 საუკუნის მოღვაწეს, მეფეს, ეყო ძალა, გაეგო, რომ სპარსული კულტურის შემოქმედი იყო არა შაჰი და მისი ლაშქარი, ამიტომაც ალტაცებით წამოსცდა: „სპარსთა ენისა სიტკობან მასურვა მუსიკობანი“.

არ არის გასაკვირი, რომ ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ლიტერატურული ძეგლების გმირებად ზოგჯერ არაქართველი გვევლინებიან, რომელთაც თავი შეუწირავთ საერთო საქმისათვის. იოანე საბანისძე მერვე საუკუნეში ქმნის პაგიოგრაფიული მწერლობის შესანიშნავ ძეგლს და ტომით არაბი ამოთბილელის გმირობის მაგალითით ცდილობს აამაღლოს ქართველთა სარწმუნოებრივი სიმტკიცე და, აქედან გამომდინარე, ეროვნული თვითშეგნება.

ძველი ქართული მწერლობის ტრადიციებზე დაყრდნობით დიდი შოთარუსთველი არ ერიდება აჩვენოს უანგარო მეგობრობა ინდოელი ტარიელის, არაბი აეთანდილისა და მულღაზანზარელი ფრიდონისა. ქართველი მკითხველისათვის სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა ასეთი თავდადებული მეგობრობა არ შეიძლებოდა უცხო და უხერხული ყოფილიყო. ნუ დავვიწყებთ, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ იქმნებოდა იმ ეპოქაში, რომელიც ხალხებს უბიძგებდა არა დაახლოებისა და მეგობრობისაკენ, არამედ ეროვნული და სარწმუნოებრივი შუღლისაკენ. უკვე დამთავრებული იყო პროცესი რომანული და ბიზანტიური ეკლესიების გათიშვისა, აღმოსავლეთი დულდა სხვადასხვა ტომთა მიგრაციითა და შეტაკებებით, დასავლეთში დაიწყო ჯვაროსანთა მოძრაობა, რომელიც სარწმუნოებრივი დროშით მიმდინარეობდა, მაგრამ სინამდვილეში მიზნად ისახავდა ახალი მიწების ხელში ჩაგდებას და ხალხთა დამონებას. და ასეთ ეპოქაში რუსთველი ხალხთა მეგობრობის მომღერლად მოგვევლინა:

ხას მოყვარე მოყერისათვის თაე ჭიჩსა არ დამროდაჲ,  
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარულს გზასა და სიღალს.

ეს სიტყვები იქნებ არ ეღერდეს ხალხთა მეგობრობისაკენ მოწოდებად, სხვადასხვა ერისშვილთა ქვეშაირი მეგობრობის ასახვა თუნდაც მხოლოდ მხატვრული ხერხი იყოს, რომლის საშუალებითაც პოეტი ქართულ სინამდვილეს გადმოგვცემს, მაინც იმ დროისათვის ეს არის გენაალური ჩაწვდომა მშობელი ერის ხასიათში, რომლისთვისაც ესოდენ მახლობელი და ლიტერატურული ტრადიციით განმტკიცებულია ინტერნაციონალური გრძნობა.

ქართული ლიტერატურის ინტერნაციონალურ ტრადიციებს დიდი ხნის წინათ ჩაეყარა საფუძველი. იგი ნათელ ხაზად მიჰყვება საზოგადოდ ჩვენი მწერლობის ისტორიას. მაგრამ განსაკუთრებულ სიმაღლეს ხალხთა მეგობრობის იდეამ მიადგინა, რა თქმა უნდა, საბჭოთა ეპოქაში, რომელმაც კიდევ უფრო დააახლოვა ჩვენი ქვეყნის ხალხები. თუ წინათ ჩვენს მწერლებს ხალხთა მეგობრობის იდეის გამოსახატავად უხდებოდათ სარწმუნოებრივი და ეროვნული ზღუდეების გადალახვა, დღეს საბჭოთა ხალხების ძმურ ოჯახში მეგობრობის თემამ მოიპოვა საპატიო ადგილი ყველა საბჭოთა მწერლის შემოქმედებაში. შეუძლებელია დავასახელოთ ისეთი ქართველი საბჭოთა მწერალი, რომლის შემოქმედებაში არ ასახულიყოს ჩვენი ქვეყნის ხალხთა მეგობრობა. ჩვენი მწერლები გვიხატავენ ხალხთა მეგობრობას არა მხოლოდ თანამედროვეობის თემაზე დაწერილ შესანიშნავ ნაწარმოებებში, როგორც არის, ვთქვათ, აკაკი ბელიაშვილის „ფეხნია ხალიბაური“ ან ხუტა ბერულავას „რუსული გული“, არამედ ისტორიულ თემაზე დაწერილ თხზულებებშიც. გავიხსენოთ თუნდაც მიხეილ ჭავჭავაძის „არსენა მარაბდელი“, რომელშიც მალაქშატერულად არის ასახული ქართველი, რუსი, უკრაინელი, აზერბაიჯანელი, სომეხი, ოსი ხალხების წარმომადგენელთა ერთობლივი ბრძოლა სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ.

შემთხვევითი როდია, რომ საქართველო იყო შთაგონების წყარო ბევრ არაქართველი მწერლისათვის. გავიხსენოთ პუშკინის, ლერმონტოვის, მაიაკოვსკის, გორკის, ესენინის, ტიხონოვის, ბაჟანის, თუმანიანის, ახუნდოვის, ვენუოლის-ჟუკაუსკასის და სხვათა სიყვარული საქართველოსადმი. გავიხსენოთ მაიაკოვსკის სიტყვები: „როგორც კი დავადგი ფეხი კავკასიას, მყისვე მომაგონდა, რომ მე ქართველი ვარ!“ ან ესენინის მიმართვა საქართველოს პოეტებისადმი, ან მაქსიმ გორკის სიტყვები: „მე არასდროს არ დამეიწყებდა, რომ სწორედ თბილისში გადავდგი პირველი მორიდებული ნაბიჯი იმ გზაზე, რომელსაც უკვე ოთხი ათეული წელია მივყვები. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სწორედ დიდი ბუნება ამ ქვეყნისა, რომანტიკული სილბო მისი ხალხისა, აი, ეს ორი ძალა მამლევდა მე ბიძგს, რომელმაც მოხეტიალე ბოგანო ლიტერატორად მაქცია“.

ქართველი ხალხის დიდმა მეგობარმა, რუსთაველის პრემიის ლაურეატმა ნიკოლოზ ტიხონოვმა ერთხელ მოსწრებულად შენიშნა: „არსებობენ ქვეყნები, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ სხვა ქვეყნებისათვის. ეს გამოიხატება არა ეკონომიკისა და პოლიტიკის დარგში. არა, ისინი გვევლინებიან განსაკუთრებული შარავანდელით მოსილნი მრავალი თაობისათვის, ერთმანეთს რომ ენაცვლებიან. მათი ბუნება, მათი ხელოვნება, მათი ძველი კულტურა იწვევს განსაკუთრებულ მღელვარებას არა მხოლოდ მცოდნეთა შორის. ისინი გავლენას ახდენენ მხატვრებზე, მწერლებზე, მეცნიერებზე... ერთ-ერთი ასეთი ქვეყანა ევროპაში, ქვეყანა, რომელიც ევროპული შეგნებისათვის სავსეა განსაკუთრებული აზრით, ჩემი ფიქრით, არის იტალია. ყველა ევროპელი პოეტ-კლასიკოსი იმყოფებოდა იქ, ყველამ უძღვნა მას გულის განსაკუთრებული ძღვენი. რუსი პოეტებისათვის ჩვენს იტალიად უქვევლად იქცა საქართველო!“

ძველი და გულწრფელი მეგობრობა აკავშირებს ქართველ და უკრაინელ მწერლებს. რაც გამოხატულებდა თავისთავად ამ ორი ხალხის მეგობრობისა. დიადი მეგობრობის შარავანდელი მოსავს გალაკტიონ ტაბიძის ლექსს „კავშირი გულთა შორის“. დიდი პოეტი სიყვარულით მიმართავს უკრაინელი ხალხის ძლიერების სიმბოლოს, მხრებგაშლილ და წყალუხვ დნეპრს:

არა ლოდის და არა ქეის  
 ეღერდეს შენთა გრძნობათ წყარო,  
 დნეპრო, მტკერისა და არაგვის  
 ძველისძველო მეგობარო.

უკრაინელი ხალხის დიდი სიყვარული გამოხატა ირაკლი აბაშიძემ, როცა მთავაგონებულად უმღერა უკრაინის სილამაზეს:

ამ მიწის ფერებზე  
 მატკობს და მიტაცებს,  
 ვერც გული მოვიპირე,  
 ვერც თვალი მოვალღე...  
 კიჩქაროთ, მიველის.  
 ამ ღია მიწაზე  
 გულუხვი ქვეანა  
 და ტბილი მოყვარე.

ქართულ სულიერ კულტურასთან მკიდროდ იყო დაკავშირებული დიდი უკრაინელი პოეტი ქალი ლესია უკრაინკა, რომელმაც სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გაატარა საქართველოში. „რა საინტერესო, რა შესანიშნავი ქვეყანაა საქართველო, — წერდა იგი, — რა სიმამაცე და გმირობა უნდა ჰქონოდა ამ პატარა ხალხს, რომ აეტანა ამდენი ქარიშხალი და უბედურება“. საქართველოში შექმნა ლესია უკრაინკამ ისეთი ქმნილებანი, როგორიცაა „შემოდგომის ზღაპარი“, „ტყის სიმღერა“, „რუფინა და პრისცილა“ და სხვა. აქ პოემა მან მეორე სამშობლო. დიდ ინტერესს იჩენდა პოეტი ქართული ლიტერატურისადმი. მან თარგმნა ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის ნაწარმოებები. „მე რომ უკრაინელი არ ვყოფილიყავი, ქართველობას ვისურვებდიო“, — ამბობდა ლესია უკრაინკა.

დიდი სამამულო ომის მრისხანე წლებში უკრაინული მიწის თითოეული მტკაველი წმინდა იყო ქართველი მეომრებისათვის, ნათელი მომავლისათვის მხარდამხარ იბრძოდნენ ქართველნი და უკრაინელნი, საერთო დროშის ქვეშ ჩაბმულან ისინი მშვიდობიანი მშენებლობის ფერხულშიც. სამართლიანად ამბობს რევაზ მარგაიანი:

ჩვენ დროა გვიღვინ ცაღამართლო  
 და მან გაგხვდა თვალებიღელი.  
 ჩვენთვის ტბილა, როგორც ქართული,  
 თქვენი ღამაზე უკრაინელი.

1964 წლის ოქტომბერში საქართველოში დიდი ზეიმით ჩატარდა უკრაინელი კულტურისა და ლიტერატურის დეკადა. იმ დაუფიწყარ დღეებში, რომლებიც გაალამაზა დნეპრისპირეთის სიმღერებმა, უკრაინული ლექსის მშვენიერებამ, საქართველოს სახალხო პოეტმა გიორგი ლეონიძემ მართებულად აღნიშნა: „უკრაინული ლიტერატურის დეკადა საქართველოში დასასრულს უახლოვდება. მაგრამ დროულად წარმოვთქვი განა მე სიტყვა „დასასრული“? არა, ჩვენს შეხვედრებს, ჩვენს სიყვარულს დასასრული არა აქვს და არც არასოდეს ექნება. არ ექნება ბოლო იმიტომ, რომ ჩვენ გვიყვარს ერთმანეთი არა დეკადებისა და დღესასწაულების მიხედვით, არამედ სამარადისოდ, მტკიცედ და უსაზღვროდ“.

მომე ხალხთა ლიტერატურის წარმომადგენელთა ურთიერთობას ჩვენს ეპოქაში არნახული სიღრმე მიეცა. 1935 წელს საქართველოს ეწვია ბელორუს



მწერალთა ბრიგადა, რომელიც გაეცნო ჩვენი რესპუბლიკის ცხოვრებას. ამ ღონისძიებას უკვალოდ არ ჩაუვლია, მან ქართული თემით გაამდიდრა ბელორუსული ლიტერატურა. საკმარისია ამ მხრივ დავასახელოთ ქართულ თემაზე დაწერილი სქელტანიანი რომანი ელუარდ სამუილიონოვისა „მერმისი“. საპასუხო ვიზიტით ეწვივნენ ბელორუსიას ქართველი მწერლებიც. ამის შედეგად შეიქმნა რაჟდენ გვეტაძის, ილო მოსაშვილს, კონსტანტინე ლორთქიფანიძის მშვენიერი ნაწარმოებები ბელორუსი ხალხის ცხოვრებაზე. საკმარისია ითქვას, რომ ბელორუსმა კრიტიკოსებმა კონსტანტინე ლორთქიფანიძის „ბელორუსული მოთხრობები“ შეაფასეს როგორც დიდი შენაძენი სამოქალაქო ომის პერიოდში ბელორუსი ხალხის ცხოვრებაზე დაწერილ საუკეთესო ნაწარმოებთა შორის.

კონსტანტინე ლორთქიფანიძის მოთხრობების გმირები ბელორუსი გლეხებია, რომელნიც სამოქალაქო ომის წლებში თავგანწირვით იბრძვიან საბჭოთა ხელისუფლების დასაცავად. ქართველმა მწერალმა შექმნა მოხუცი რუხლოს მკაფიო სახე. იგი თავდაპირველად წარმოგიდგება ადამიანად, რომელიც იმდენად მიჯაჭვულია მიწაზე, რომ საკუთარი მიკროსამყაროს გარეთ ვერაფერს ხედავს. მაგრამ რევოლუციის იდეების შუქი თანდათან აღწევს მის სულში. ავტორი ოსტატურად გვიჩვენებს გმირის გარდაქმნას, მოხუცი რუხლო საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში იღუპება.

მომქმე ხალხის ისტორიული წარსული ასახა რაჟდენ გვეტაძემ მოთხრობებში „სკირგაილო“ და „მანზა“. „სკირგაილო“ შექმნილია ბელორუსული ხალხური ლეგენდების მოტივებზე, ხოლო მეორე მოთხრობას საფუძვლად დაედო სამოქალაქო ომის ეპიზოდები.

ხანგრძლივი ისტორია აქვს ქართველი და სომეხი ხალხების მეგობრობის ასახვას ქართულ ლიტერატურაში. ორი მოქმე ხალხის მეგობრობის ისტორიული ტრადიციის გაფართოებისა და განმტკიცებისათვის თავდადებით იბრძოდნენ გასული საუკუნის გამოჩენილი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი: ხაჩატურ აბოვიანი, გაბრიელ სუნდუკიანი, ოვანეს თუმანიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე და სხვები. ქართველი და სომეხი ხალხების მეგობრობას შესანიშნავი ლექსები უძღვნეს იოსებ გრიშაშვილმა, სიმონ ჩიქოვანმა, იოსებ ნონევილიმა და სხვებმა.

ამიერკავკასიის ხალხთა მეგობრობის ნათელ სიმბოლოდ რჩება დიდი აშუღის საიათნოვან შემოქმედება. იგი ამაყად აცხადებდა: „საქართველოს მეფის საზანდარი ვარო“ და ქმნიდა შესანიშნავ ლექსებს ქართულად, სომხურად და აზერბაიჯანულად. თბილისში ცხოვრობდნენ და ქმნიდნენ თავიანთ ნაწარმოებებს რაფი, აბოვიანი, სუნდუკიანი, მურაკანი, შირვანზადე, თუმანიანი, აკოფიანი, არაზი, ჩარენცი და სხვები. სომეხი და ქართველი მწერლების ურთიერთობა და მეგობრობა ამტკიცებდა ქართველ ხალხში და ქართულ ლიტერატურაში ხალხთა მეგობრობის ტრადიციებს.

საქართველოს ახლო მეზობლის — აზერბაიჯანელი ხალხის ცხოვრება მუდამ იპყრობდა ქართველი მწერლების ყურადღებას. საქართველოში მოღვაწეობდა და ქართველ მწერლებთან ახლო მეგობრობა ჰქონდა აზერბაიჯანული ლიტერატურის კლასიკოს მირზა ფათალი ახუნდოვს. არა ერთ ქართველ მწერალს აუსახავს აზერბაიჯანელი ხალხის ცხოვრება. ამ მხრივ დამახასიათებელია მიხეილ ჭავჭავიშვილის შემოქმედება. მწერალი კარგად იცნობდა მოქმე ხალხის

ხასიათს, ზნე-ჩვეულებებს. მან შექმნა არაერთი დასამახსოვრებელი სახე აზერბაიჯანელი გმირებისა.

დიდი ხნის ურთიერთობა აქვს ქართულ ლიტერატურას სპარსულ-ტაჯიკურ-ენოვან ხალხთა ლიტერატურასთან, მაგრამ მხოლოდ ჩვენს დროში გახდა შესაძლებელი, რომ ქართველი მწერლები უშუალოდ გასცნობოდნენ შუა აზიის რესპუბლიკათა ხალხებს. კონსტანტინე ჭიჭინაძემ ლექსების ციკლი დაწერა შუა აზიის ხალხთა ცხოვრებაზე.

ლექსი „ჯეონი“ კონსტანტინე ჭიჭინაძემ მიუძღვნა შუა აზიის დიდ მღინარეს ამუ-დარიას, რომელმაც საბჭოთა ხალხის ნებით დაიწყო ყარა-ყუმის ვრცელი უდაბნოს მორწყვა. საინტერესოა, რომ ამ ლექსში პოეტი მოიხსენებს „ვეფხისტყაოსნის“ გმირს ავთანდილს, რომელმაც ტარიელის ძეხნის დროს, თითქოს, თურქმენეთსაც მიაღწია და „მალრიბიდან მოვარდნილი“ მისი ცხენი ჯეონს აჩვენებს „პირს ქათიანს და წვივების წვდენას“. მოაქმე ხალხის ცხოვრების გაცნობამ გაამდიდრა ქართველი პოეტის პალიტრა. კონსტანტინე ჭიჭინაძის ლექსში „ბაზარი მარავეში“ ისმის ქართული პოეზიისათვის აქამდე სრულიად უცნობი ხმა უდაბნოში მიმავალი ქარავენისა:

წიპ-წყებო წყა-წყობო და ყურების ქნით  
ნიღოლიან სასუსოლა, რომ აუღწროს სახარს,  
შივა და შვა ძელი და ახილს ზედა  
ნა... ის მათ კ... ჰყურს ხმა ზარს.

ასევე შეიძლება ითქვას, რომ შუა აზიაში მოგზაურობამ ახალი თემებით და ფერებით გაამდიდრა იოსებ ნონეშვილის შემოქმედება. ქართველ პოეტს როდი იტაცებდა მხოლოდ უდაბნოს ეგზოტიკა, მისი ლექსების ციკლში რეალისტურად არის ასახული მოქმე ხალხის ცხოვრება, ყაზახეთის თავისებური ბუნება, ყაზახი ხალხის ზნე-ჩვეულებანი, ჩვენი სოციალისტურა ყოფის სურათები.

უნდა აღინიშნოს თეიმურაზ ჯანგულაშვილის ლექსების ციკლი უზბეკეთზე, რომელიც ცალკე წიგნად გამოიცა. პოეტი შთაგონებულად უძღერის მოქმე ხალხის ცხოვრებას. იგი გულწრფელად განიცდის განსაცდელს, რომელიც ტაშკენტს ემუქრებოდა უკანასკნელი მიწისძვრის დროს და გულწრფელადვე აღფრთოვანებულია უზბეკი ხალხის შემოქმედებითი შრომით.

თავისი ისტორია აქვს ქართულ-მოლდავეურ ლიტერატურულ ურთიერთობასაც. რუმინეთის იმერ-წყალზე სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გაატარა ქართველმა პოეტმა ბესიკმა. იგი დიპლომატიური მიზნით იყო მივლინებული და ანლდა რუსეთის არმიის მთავარსარდალს გრიგოლ პოტიომკინს. ბესიკი ერთხანს ცხოვრობდა მოლდავეთის დედაქალაქ კიშინიოვში. მას აქაც არ შეუწყვეტია ლიტერატურული მოღვაწეობა, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმდროინდელმა მისმა ნაწერებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. გრიგოლ აბაშიძემ სახელოვან წინაპარს მიუძღვნა შთაგონებული ლექსი „ბესიკის გახსენება ჯოლდაევაში“.

საბჭოთა რესპუბლიკების ოჯახში ბალტიისპირეთის რესპუბლიკები მხოლოდ 1940 წლიდან შევიდნენ. მიუხედავად ამისა, ქართველ მოწიწივე საზოგადოებას მკვიდრი ქვეყარი ადრევე ჰქონდა ბალტიისპირეთის ხალხებთან. ქართველი მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი დიდ ინტერესს იჩენდნენ მათდამი და მკითხველს უამბობდნენ შორეული ხალხების ცხოვრების შესახებ. მეტსახამეტე საუკუნის ბოლოდან საქართველოში ჩამოდიან და ჩვენს მწერლებთან

ურთიერთობა აქვთ ისეთ გამოჩენილ მწერლებს, როგორიც არიან ერნსტ ბირზნიეკ-უბიტი, ანტანას ვენუოლის-ჟუკაუსკასი და სხვები. ტარტუს უნივერსიტეტში სწავლობდა ქართველი პოეტი სიმონ ბაღურაშვილი, რომელიც ლიტერატურის ისტორიაში ცნობილია კიკნა-ფშაველას სახელით. მოძმე ესტონელ ხალხს შთაგონებული ლექსი მიუძღვნა საქართველოს სახალხო პოეტმა ვალაკტიონ ტაბიძემ. აქვე უნდა დავასახელოთ თამაზ ჭილაძის „ლატვიური რვეული“, ვლადიმერ თორდუას „ლატვიური მოთხრობები“ და სხვა. იოსებ ნონე-შვილმა მგზნებარე სტრიქონები მიუძღვნა ლატვიელი ხალხის სიამაყეს — რიგას. რიგის სილამაზე ქართველ პოეტს შთააგონებს ამ სტრიქონებს:

იენებ ქალაქი არც ხარ სრულიად,  
ვარც ის კად ათა ფერიებს დარჩი  
და ცოხარტავლა სახელურია,  
რომ აგიტაცონ მტრედებმა ცაში.

თამაზ ჭილაძის „ლატვიური რვეული“ გამბზარია ლატვიელი ხალხის, მისა მალაი კულტურის, ლიტერატურის, მშრომელი ადამიანების ძმური სიყვარულით. შთაგონებულად აგვიწერს პოეტი რიგის ძველ უბნებსაც, რომლის „საფეხურებთან დაეძინათ საუკუნეებს“.

საბჭოთა რესპუბლიკების ურთიერთობა, ხალხთა მეგობრობა გამოიხატება ურთიერთდასმარებით, უანგარო თანამშრომლობით. ეს ეხება როგორც ეკონომიკას, ისე კულტურის სფეროს. ქართველი ჭაბუკები და ქალიშვილები შრომობენ ყაზახეთის ყამირი მიწების ასათვისებლად. აღორძინებული ქართული მეტალურგიის განსავითარებლად ძალა არ დაიშურეს რუსმა და უკრაინელმა მეტალურგებმა... მაგრამ არის კიდევ უმნიშვნელოვანესი რამ, რომელსაც ერთმანეთს უზიარებენ მოამბე ხალხები: ეს არის გულწრფელი გრძნობა სიყვარულისა, ყველაზე ძვირფასი, რაც კი შეიძლება მისცეს ადამიანმა ადამიანს. ამ გრძნობის სილიადეს საზოგადოებრივი ურთიერთობის ვერც ერთი მხარე ისე ნათლად ვერ წარმოაჩენს, როგორც მხატვრული ლიტერატურა. მხატვრული სიტუვა არის უტყუარი საზომი ხალხის განწყობილებისა და მისწრაფებისა. იგი სარკვეც არის მეგობრობისა და სტიმულიც მისი განმტკიცებისა. რა თქმა უნდა. დასახელებული ნიმუშები მხოლოდ წვეთია ზღვაში, მაგრამ თვით ამ წვეთში ზღვა გუგუხებს, ზღვა სიყვარულისა.

ქართველ ხალხს შეუძლია იამაყოს თავისი ერთგული მეგობრებით. ეს გრძნობა წრფელია და წმინდა, როგორც თვით პოეზია. საბჭოთა კავშირის შექმნის ორმოცდაათი წლისთავის ზეიმის დღეებში კვლავ მძლავრად აედვრდა დიდი რუსთველის სიტყვები: „არდავიწყება მოყვრისა აროდეს გვიხამს ზიანსა“, უფრო მეტიც — „ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“, ამიტომ „ხამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ქირსა არ დამრიდად, გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხიდად“, რადგან „სიყვარული ავეკამალებს“...

და ეს სიმაღლე, სიყვარულის სიმაღლე, სილიადე ხალხთა მეგობრობისა ქართული ლიტერატურის მშვენიებად იქცა.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის  
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის  
ისტორიის ინსტიტუტმა).

АЛЕКСАНДР БАРАМИДЗЕ  
Академик АН Грузинской ССР

## ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ ДРУЖБЫ И БРАТСТВА НАРОДОВ ЗАКАВКАЗЬЯ

Как уже неоднократно отмечалось в научной и публицистической литературе, грузинский историк второй половины XI века Леонтий Мровели в своем сочинении «Повесть о первых отцах и царях», предлагал генеалогическую схему отцов и царей своей родины и соседних народов, пишет, что закавказские народы — армяне, аграпы (азербайджанцы), грузины и дагестанцы — по происхождению кровные, единоутробные братья, имеющие прародителем Яфета — наиболее учливого и разумного сына библейского Ноя (строителя легендарного ковчега). В этой интересной генеалогической схеме ярко выражена идея братского единства и дружбы всех народов Закавказья, в первую очередь, — армян, азербайджанцев и грузин.

Маститый грузинский ученый, покойный академик К. С. Кекелидзе справедливо считал, что эта идея братства наших народов не могла быть заимствована извне, на основе книжных источников, что она еще в глубокой древности зародилась в недрах народного сознания, что идею братства закавказских народов Леонтий Мровели почерпнул из живой народной действительности<sup>1</sup>.

Поистине прекрасная идея дружбы и братства воодушевляла и вдохновляла наши народы на всем длинном и трудном пути развития их исторической жизни. Я ограничусь изложением только некоторых наиболее характерных фактов, отраженных в лучших художественных творениях великих писателей и поэтов древности.

Как известно, наивысшего уровня развития своих материальных и духовных сил в феодальную эпоху народы Закавказья достигли в XI—XII веках. Это был период пышного расцвета их литератур, проникнутых передовыми общечеловеческими идеями гуманизма. В песнопениях знаменитого армянского поэта X—XI века Григория Нарекаци уже явно «чувствуется дышащее Возрождения» (Манук Абегиан), а Низами Ганджви и Шота Руставели (XII в.) предвосхитили основные идеи и настроения передовых мыслителей европейского Ренессанса. И именно они, Низами и Руставели, являются непревзойденными в древности глашатаями идеи братства и дружбы народов. Идеями братства и дружбы проникнут героический эпос армянского народа «Давид Сасунский».

В смысле конкретного отражения этих идей особый интерес вызывает поэма Низами «Искандер-Намэ» или поэма об Александре Македонском. Низами не стремился воссоздать засвидетельствованный историей точный портрет Искандера (Александра). В его поэме много фантастического и легендарного, много всевозможных анахронизмов, исторических несоответствий и т. д. Низами рисует цельный образ мужественного воина, полководца, смелого преобразователя мира и мудрого правителя, справедливого и человеколюбивого. По поэме Низами, Алек-

<sup>1</sup> К. Кекелидзе, Идея братства закавказских народов по генеалогической схеме грузинского историка XI века Леонтия Мровели (Этюды по истории древнегрузинской литературы, III, 1955, стр. 96—107).

сандр Македонский хотя и завоевал многочисленные страны мира, он нигде не чинил беззаконий, запрещал войскам грабежи и насилие над населением, разрушал старое и созидал новое, восстанавливал порядки, способствовал организации разумной и добродетельной жизни.

В «Искандер-Намэ» Низами раскрыл свои глубокие патристические чувства, изумительно ярко показав пламенную любовь к своему родному Азербайджану и всему закавказскому краю. Поэт выражает искренние симпатии к Грузии и Армении. Правда, патристические чувства Низами дают о себе знать еще в романтической поэме «Хосров и Ширин», где поэт с задушевной теплотой описал великолепие Бердаа, бывшей столицы Азербайджана, прелести весенней Мугани, чарующей осени Грузии и горной природы Армении...

Но «Искандер-Намэ» дает больше возможностей для последовательного изложения социально-политических взглядов автора. Характерно, что крупнейшие военные действия Александра Македонского, по «Искандер-Намэ», развиваются в пределах Закавказья, преимущественно на территории Азербайджана и Грузии. Как утверждает Низами, в Закавказье находилась главная ставка завоевателя мира... Во всем чувствуется явное пристрастие Низами к своему родному краю, к Закавказью. Низами создал незабываемый образ очаровательной и мужественной женщины, азербайджанской парижы, правительницы Бердаа, Нушабэ, которая при столкновении с Александром Македонским превзошла его в мудрости и проникательности. Если бы не благородство Нушабэ, Александр мог стать жертвой беспечной самоподеянности, я бы сказал, даже некоторого легкомыслия (Александр Македонский лично отправился к Нушабэ в роли посла. Однако Нушабэ опознала Александра и последний оказался в опасной ловушке). Это она, Нушабэ, пронесит горделиво, обращаясь к Александру Македонскому:

Я — львица, если ты лев,  
Львица равна льву в бою<sup>2</sup>.

Низами вдохновенно описывает красоты подвластной Нушабэ страны и ее славной столицы Бердаа, которая во времена поэта пришла в упадок. «Теперь трон того дворца унижен, парчи и шелка унес ветер, обсыпались те свежие розы, те гранаты и нарциссы превратились в пыль», — горестно заключает Низами (стр. 211). С наименьшим восхищением отзывается Низами о Грузии и Тбилиси, стране изобилия и плодородия, «более сверкающей, чем лужайки в саду», «прекрасной, словно рай», «изукрашенной», цветущей и богатой (стр. 209, 312).

Одним из самых близких военных и политических советников Александра Македонского оказывается «полководец грузинской земли», он же «справитель Абхазии» Мелик Дувал или Давал (стр. 208, 313), «благородный муж», гордый и могучий богатырь, бесстрашный воин, подлинный «самец-лев», который в боях показывал чудеса доблести и мужества. Низами подробно останавливается на описании тех высоких почестей, которые оказывал Мелику Давалу Александр Македонский (стр. 209). Характерно, что, по словам Низами (стр. 208), и

Армянские смельчаки благожелательны к нему,  
Опасались на его обычай и его путь.  
Все они пьют вино за его здоровье,  
Подать со страны везут ему.

<sup>2</sup> Искандер-Намэ, Перевод и редакция проф. Е. Э. Бертельса, Баку, 1910, стр. 219. Цитаты из «Искандера-Намэ» обычно в дальнейшем указывают на этот перевод.

Давал сопровождал Александра во всех его дальних походах. И вот однажды, воспользовавшись отсутствием Александра, аланы, арки и другие кочевые племена южно-русских степей прорвались через дербентский проход и совершили опустошительное нападение на Закавказье, разорили Бердаа, захватили в плен царицу Нушабэ. Узнав об этом, Давал в обращении к Александру, между прочим, говорит (стр. 313):

Если бы я в том деле был,  
Лучше было бы пасть убитым и пасть покой.  
Я здесь возвышен служением (тебе).  
А жена и дети там — в темнице и окопах.

Александр внял мольбам Давала, поспешил обратно, приступил к длительной и тяжелой битве с воинственными кочевниками. В этой битве особенно отличились грузинские и армянские витязи, в частности, Давал и армянский богатырь Шарве, смелый, отважный и бесстрашный воин. Когда шод ударами грозного Джерера смертью храбрых пал Шарве, отомстить за кровь славного армянского собрата выступил Давал, свирепый как «лев-самец», хотя и «на врага выехал с таким радостным лицом, с каким ребенок из школы выходит на улицу». Ужаснулся и струсил убийца Шарве, но было поздно, «не было ему врат для козырага», со всем удалством бросился он на Давала, но тотчас же с грохотом обрушилась на землю «эта булатная гора», расколота пополам мечом грузинского витязя (стр. 333).

После победы над кочевниками и освобождения из плена Нушабэ, Александр Македонский в знак особого внимания за воинские заслуги вручает руку правительницы Бердаа Мелику Давалу и «установил он между ними брачный союз» (стр. 359).

Неважно, что вся история о походах Александра Македонского в Закавказье, а также, думается, рассказ о Нушабэ и Давале, легендарного происхождения и не соответствует исторической действительности. Собственно говоря, тут явный, но сознательный анахронизм. Низами переносит ко времени Александра Македонского засвидетельствованный исторический факт о нападении кочевников на Бердаа в X веке. Или, наоборот, говоря словами проф. Бертельса, Низами «совершенно сознательно переносит Искандера в свое время, более того, тесно связывает его с Азербайджаном, заставляя его главные подвиги воинской доблести совершить в Бердаа»<sup>3</sup>. Важно то, что этот исторический анахронизм и все легендарные факты Низами допускает намеренно, целью показать единство и сплоченность закавказских народов (азербайджанцев, армян и грузин) в отражении завоевательных нашествий внешних врагов. Александр Македонский, этот идеал государственной мудрости и человеческой справедливости, в представлении Низами, естественно, выведен в роли покровителя и защитника Азербайджана, Армении и Грузии в их борьбе за свою народность, государственность и национальную культуру. Пламенный патриот своей страны, родного ему Азербайджана, Низами одновременно был и поборником братства и дружбы соседних с Азербайджаном народов. В частности, по-видимому, не случайно ввел Низами эпизод о браке-сочетании Нушабэ и Давала, азербайджанской царицы и грузинского царя. Ведь известно, что в XII веке, во времена Низами, дружественные политические отношения Азербайджана и Грузии отчасти зиждились и на родственных, именно брачных связях между царствующими домами обеих стран.

<sup>3</sup> Вступительная статья к переводу «Искандер-Намэ», стр. 23.

У Руставели идея дружбы и братства народов раскрывается, так сказать, в универсальном, в межнациональном аспекте. Некоторые весьма авторитетные ученые, такие, как Н. Я. Марр, И. А. Джавахишвили и др., считают, что в поэме Руставели «Витязь в барсовой шкуре» над мотивом возвышенной любви превалирует мотив братства и дружбы. Не разделяя этого мнения, мы, однако, признаем, что в поэме Руставели идея дружбы и братства играет исключительно важную роль, и порой действительно может казаться, что она выступает на первый план. Ведь перу Руставели принадлежит знаменитый афоризм: «Кто друзей себе не ищет, самому себе он враг». Может быть не случайно, что у Руставели крепкими узами дружбы и братства связаны не два (как обычно в средневековых поэмах), а три героя (как и в грузинских месенных сказаниях). «Надо другу ради друга не страшиться испытаний, откликаться сердцем сердцу и мостить любовью путь», — вдохновенно говорит дальше Руставели. Такая дружба героев отнюдь не противопоставлена чувству любви, наоборот, братство и любовь едины и неразрывны, братство — органическая часть или даже порождение сильной, чувственной любви. Герои Руставели побратились на основе всеобъемлющей силы любви, во имя спасения посылительницы этого чувства, прекрасной и целомудренной девы Нестан-Дареджан. Остается добавить, что дружба героев «Витязя в барсовой шкуре» носит специфическую форму грузинского народного побратимства.

Величие Руставели состоит и в том, что воспетое в поэме «Витязь в барсовой шкуре» побратимство не ограничивается рамками индивидуальных взаимоотношений славных витязей-побратимов. Братство героев Руставели естественно перерастает в дружбу народов. Араб Алтадил, индеец Таризл и мультгазанзарец Придон были не только личными задумчивыми друзьями-побратимами, но и связали узами клятвенной дружбы возглавляемые ими народы. Руставелевских героев поддвешивало единое устремление, единая воля, единая благородная цель. В результате объединенных усилий они добились желанной победы над страшным злом и произволом. Так Руставели выступает в качестве пламенного певца мужественной, самоотверженной дружбы побратимов и целых народов. Любопытно, что побратимы-герои «Витязя в барсовой шкуре» единодушно действовали не только в годину войн и лихолетья. Даже после окончательной блестящей победы они продолжали крепить старые связи и дружбу. Герои поэмы и в мирное время укрепляли закаленную в битвах и несчастьях перушиную основу побратимства, добрососедские отношения. И это помогло им добиваться все новых и новых успехов — усилить свое могущество, ликвидировать плешую опасность и установить образцовый и справедливый внутренний порядок.

Гений Руставели высоко поднялся над уровнем развития современного поэту общества. Его мысленный взор провик в глубь грядущих веков, и это делало поэта близким передовой общественности каждой новой эпохи, каждого народа. Руставели близок и людям нашего времени, его передовые идеи, в частности, идеи братства и дружбы народов созвучны советской эпохе. Эти идеи зажигают сердца и вдохновляют на великие боевые подвиги наших далеких друзей из героического Вьетнама. Да, да. Я не оговорился. Я имею в виду именно борющийся против американских империалистов и их приспешников героический Вьетнам. В этом отношении весьма и весьма любопытно замечательная статья, появившаяся в газете «Известия» под

не менее замечательным заголовком «Руставели в джунглях» (репортаж из Вьетнама, «Известия», 29.2.68).

В этой статье рассказывается о том, как советский журналист из ульяне Ханоя случайно встретил своего старого друга, научного сотрудника Института литературы Академии наук Вьетнамской Демократической республики, литературоведа Ле Виня, который из-за военного времени проживал и работал в эвакуации в джунглях. А приехал он в столицу, оказывается, на один день за оттиском статьи о Руставели. Разрабатывая тему о героической эпохе и героических образах, Ле Виня, естественно, заинтересовался поэмой «Витязь в барсовой шкуре». В своей статье Ле Виня, по его словам, пишет «о старинном гуманизме, о том, что нам, современным людям, коммунистам, следует больше черпать из древнего кладезя мудрости». «Как эта строка по-русски?» — спросил Ле-Виня советского журналиста и, не дожидаясь ответа, сам же процитировал наизусть известный афоризм Руставели: «Кто себе друзей не ищет, тот с собой враждует сам». «Вот этой строкой и заканчиваю (статью)», — заметил вьетнамский литературовед и многозначительно заключил: «Это относится и к отдельным людям, и к целым народам». Сказано кратко и метко. Да, поэма Руставели «Витязь в барсовой шкуре» идейно вооружает и вдохновляет вьетнамских друзей, вынужденно проживающих и в труднейших условиях, работающих в джунглях.

**Руставели в джунглях** — не экзотика, а сущая быль!

Из-за превратностей исторической судьбы нашим предкам не суждено было полностью раскрыть свой богатый духовный мир. Вскоре начались опустошительные нашествия монголо-татарских орд. Под жестокими ударами свирепых завоевателей первой пала Армения. Затем настала очередь Грузии. Именно это обстоятельство имел в виду признанный вождь национально-освободительного движения Грузии XIX века Илья Григорьевич Чавчавадзе, когда писал: «Мы отлично знаем, что несчастья Грузии начались с того злополучного дня, когда пала Армения — этот наш исконный оплот, стена со стороны юга... Не стало Армении — и ворота со стороны юга остались открытыми для вторжения врагов в Грузию».

В продолжении многих веков грузины и армяне (а заодно с ними азербайджанцы), мужественно отражая все новые и новые волны вражеских нашествий со стороны кызылбашского Ирана и турок-османов, все же выдержали эту неравную борьбу, сквозь огненный шквал исторической жизни честно и незапятнанно пронесли они священное знамя своей народности и оригинальной культуры. Отстоять свою национальную честь и достоинство помог нам благородный русский народ, которого, кстати, в блистательных стихах воспел еще Давид Гурамшвили (1705—1792). Говоря словами великого армянского поэта Ованеса Туманяна, армяне и грузины в продолжении многих веков «вместе страдали... вместе мучились, вместе боролись за свое будущее и вместе призывали (на помощь) русских». Примерно так оценивали нашу историческую судьбу и бессмертные Илья Чавчавадзе, Акакий Церетели, Габриэл Сундукян, Мирза Фатали Ахундов. А прославленный народный поэт и ашуг Саят-Нова и жизнью и творчеством непосредственно символизировал дружбу наших трех народов.

Великие предки завещали нам, грузинам, армянам и азербайджанцам, лучше знать друг друга, глубоко уважать и любить друг друга, как зеницу ока охранять освященную веками традиционную дружбу и вместе бороться за светлое будущее человечества.



### ღ ა ვ ი თ ლ ა შ მ ა რ ა მ ა

## ქ ა რ თ უ ლ - მ მ რ ო კ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ უ ლ ი უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ა ნ ი 50 წ ლ ი ს მ ა ნ ძ ი ლ ე მ

ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. როგორც ათათურთგზის აღნიშნულა, ორი სამყაროს გზაჯვარედინზე მდებარე საქართველო ორი კულტურის შეხების ცენტრსაც წარმოადგენდა და ქართველი ხალხი — „ყოველთვის კერსი“ მყოფი „იმ მსოფლიო მნიშვნელობის პრობლემებისა, რომელიც ამა თუ იმ დროს, ამა თუ იმ ეპოქაში აღელვებდნენ კაცობრიობას“, მტკიცე კავშირ-ურთიერთობის მქონე „მოწინავე კულტურის მატარებელ მრავალ ქვეყანასთან“<sup>1</sup> — აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალხთა შემოქმედების საუკეთესო მონაპოვრის გამოყენებით წარმატებით რომ ავითარებდა თავის მუდამ თვითმყობად ეროვნულ ლიტერატურასა და ხელოვნებას, საკუთარი წვლილითაც მნიშვნელოვნად ამდიდრებდა მსოფლიო კულტურის დიდ საგანძურს.

აკად. ნ. ი. კონრადის აღაიქვსისაშებრ, ლიტერატურული ურთიერთობანი „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესა პრობლემათაგანია და მკაცრად ისტორიული თვალსაზრისით, მთელი თავისი ისტორიული კონკრეტულობით უნდა იქნეს განხილული“<sup>2</sup>.

ცხადია, მრავალსაუკუნოვანი ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობანიც, რომლის მიმართულებას, ხასიათსა და მასშტაბს განსაზღვრავდა საზოგადოებრივ-ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობით გაპირობებული ხედვრითი წონა ჩვენი ქვეყნისა საერთაშორისო ვითარებაში და რომელიც გამოხატავდა და შეესატყვისებოდა ქართველი ერის გონებრივი განვითარებისა და კულტურის დონეს, სწორედ „მკაცრად ისტორიული“ კონტექსტის გათვალისწინებით უნდა იქნეს შესწავლილი და განხილული.

ამ მიმართებით მრავალი საყურადღებო შრომა მიუქვლინათ ჩვენი ლიტერატურის ისტორიკოსებს ქართულ-ბიზანტიურ ლიტერატურულ ურთიერთობათა პრობლემებისადმი, გულმოდგინედ არის შესწავლილი ქართულ-აღმოსავლური. განსაკუთრებით ქართულ-სპარსული, ლიტერატურული ურთიერთობების მნიშვნელოვანი საკითხები, მრავალი მონოგრაფია და ვრცელი წერილი ქვეყნდება სისტემატური კვლევის საგნად ქცეულ ქართულ-საბჭოთა ხალხების ლიტერატურულ ურთიერთობებზე. რაც შეეხება ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობას, იგი ჭერჭერობით შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი, თუმცა უკანასკნელ წლებში გამოქვეყნებული მონოგრაფიები, სა-

<sup>1</sup> კ. კ ე ვ ე ლ ი ძ ე, ვ ბ ი უ ლ ე ბ ი მ ე ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ი ს ის ტ ო რ ი ა დ ა ნ ტ. 1, გვ. 174, თბილისი, 1956.

<sup>2</sup> Н. И. Конрад, Проблемы современного сравнительного литературоведения, «Известия АН СССР», Отделение литературы и языка, т. XV III, вып. 4, 1959, гв. 324—325.

დოქტორო და საკანდიდატო დისერტაციები და წერილები, რომლებშიც ამ საინტერესო პრობლემას ეხებიან, მნიშვნელოვნად ავსებენ გასაშუქებელ სფეროში არსებულ ხარვეზს.

როგორც ქართულ-ევროპულ ურთიერთობებზე გამოქვეყნებული შრომები ცხადყოფენ, ადრე შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული ევროპა გარკვეულ ინტერესს იჩენდა საქართველოს მიმართ; ხოლო, დროთა ვითარებაში სავაჭრო კავშირებისა და სასაქონლო მეურნეობის განვითარებასთან ერთად, აღმოსავლეთის ბაზარზე გაბატონების დაუოკებელი მოთხოვნის შესატყვისად, სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა ეს ინტერესი ქვეყნისადმი, როგორც „მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში... წარმოდგენდა გზაჯვარედინს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის“<sup>3</sup>. ამის შესაბამისად იზრდებოდა რიცხვი ევროპელებისა, რომელნიც, დიპლომატიური, კომერციული თუ სხვა მიზნებით აღმოსავლეთში წარგზავნილნი, მეტ-ნაკლები სიღრმით ეცნობოდნენ საქართველოსაც, მის მდიდარ და მრავალფეროვან ბუნებას, ქართველი ხალხის ზნე-ჩვეულებასა და ყოფა-ცხოვრებას და საკუთარი შთაბეჭდილებების თუ სხვათა ნაამბობ-გადმოცემების საფუძველზე შექმნილ წარმოდგენებს უზიარებდნენ თანამემამულეებს.

ამ მხრივ აღსანიშნავია ჯერ კიდევ მეთხუთმეტე საუკუნეში იოჰანეს შილდბერგერის მიერ აღწერილი მოგზაურობა ევროპასა, აზიასა და აფრიკაში, სადაც კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებზედაც არის ცნობები და, მიუხედავად დასანანი შეცდომებისა, ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებაზედაც საინტერესო მასალებია წარმოდგენილი. საყურადღებო ცნობებს შეიცავს საქართველოზე მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში გამოქვეყნებული ორი კრებული მოგზაურობებისა. ერთი ამ კრებულთაგანი იტალიელმა რამუზიომ გამოსცა ვენეციაში 1559 წელს, ხოლო მეორე ინგლისელმა ჰალკუტმა დაბეჭდა ლონდონში 1589 წელს.

მაგრამ, ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა მკვლევარის ნ. ორლოვსკიას აღნიშვნისამებრ, ევროპაში „ახალი ეტაპი საქართველოს ცხოვრების გაცნობისა XVII საუკუნის 20-იანი წლებიდან იწყება“<sup>4</sup>, იმ პერიოდიდან, როცა მნიშვნელოვნად გაცხოველდა ევროპის ურთიერთობა აღმოსავლეთთან და დასავლეთის მრავალი ქვეყნის წარმომადგენელი საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების მულმივი სტუმრები გახდნენ. სწორედ ეს ინგლისელი, გერმანელი, ესპანელი, პორტუგალიელი, ფრანგი თუ იტალიელი დიპლომატები, კომერსანტები და მისიონერები თავიანთი მოგზაურობების აღწერებსა და ინფორმაციებში მეტ-ნაკლები სიზუსტით ასაზავდნენ საქართველოს რეალურ მდგომარეობას და წარმოდგენას უქმნიდნენ ევროპის ხალხებს მაშინდელ საქართველოზე მართალია, არც ეს „მოგზაურობები“ და „ინფორმაციები“ არის მთლიანად თავისუფალი ევროპულ მწერლობაში საქართველოზე ადრე არსებული ცნობებისათვის დამახასიათებელი მიუერ-ლეგენდური გადმოცემებისა და ეგზოტიკისაგან, მაგრამ, იმ ძველი ცნობებისაგან განსხვავებით, აქ ზღაპრულ-ეგზოტიკურის მიღმა მთავარი ყურადღება ექცევა კონკრე-

<sup>3</sup> გ. უ ო რ დ ა ნ ი ა, უცხოელ მოგზაურთა ცნობები ქართველთა შესახებ XVII ს., „მნათობი“, 1962, № 8, გვ. 174.

<sup>4</sup> Н. К. О р л о в с к а я, Г р у з и я в л и т е р а т у რ ა х За п а д н о й Е в р о п ы XVII—XV III вв., Тб., 1965, გვ. 33.

ტულ — ფაქტიურ ვითარებას, ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მდგომარეობას, ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და ზნე-ჩვეულებას. ზოგი მათგანი უაღრესად მნიშვნელოვან და სანდო ცნობას გვაწვდის ამა თუ იმ ისტორიულ მოვლენასა და პიროვნებაზე.

ამ ხასიათის ნაწერებიდან საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს პაპი ურბან მერვის წარმოგზავნილი პიეტრო დელა ვალეს „ინფორმაცია საქართველოზე“, რომელშიც „პირველად არის მოცემული საქართველოს ცხოვრების ცოტად თუ ბევრად ნათელი სურათი“<sup>5</sup> და ფრანგი ნეგოციანტის ეან შარდენის მრავალტომიანი „მოგზაურობა“, სადაც ავტორი საქართველოზე პირადი დაკვირვებებიდან აღებულ მასალას ხშირად სპარსული წყაროების მონაცემებითაც ავსებს.

ძველებრძნულ და რომაულ მწერლობასთან ერთად დელა ვალეს, ეან შარდენის, მისიონერი არქანჯელო ლამბერტისა და სხვ. ცნობები წარმოადგენდა ძირითად წყაროს XVII—XVIII სს. იმ მწერლებისათვის, რომელთა შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ქართულ თემატიკას. აქ, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია: ფრანგი — ჟილე დე ლა ტესონრი, ფაკ პუსე დე მონტობანი, კლოდ-პროსპერ ეოლო დე კრებიონი და ჟან ბატისტ შევრემონი; იტალიელი — პიეტრო მისასტაზიო, კარლო გოცი და კარლო გოლდონი; ინგლისელი — უილიამ კოლინსი; გერმანელი — ანდრეას გრიფიუსი და მრავალი სხვ. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ XVIII ს. ევროპული აზროვნების ისეთი კორიფეები, როგორებიც არიან: მონტესკიე და ვოლტერი, ლაიბნიცი, ლესინგი, ვინკელმანი, კანტი და სხვ., რომლებიც თავიანთ მხატვრულ პრაქტიკასა და თეორიულ მსჯელობებში ამა თუ იმ კუთხით ეხებიან საქართველოს<sup>6</sup>.

ევროპელთა ცოდნა საქართველოზე მნიშვნელოვნად ფართოვდება მეცხრამეტე საუკუნეში. თანაც ამ ცოდნის წყაროს ემპირიული აღწერილობის შემცველი ცნობების ნაცვლად წარმოადგენს შრომები, სადაც ქვეყნის ფიზიკურ-გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერასთან ერთად მისი ისტორიისა და კულტურის მეტ-ნაკლებად ღრმა ანალიზი და მეცნიერული განზოგადება მოცემული.

XIX საუკუნის იმ საქმაოდ მრავალრიცხოვან საზღვარგარეთელ მოღვაწეთაგან, რომელთაც თავიანთი წვლილი შეიტანეს საქართველოს, მისი კულტურისა და ლიტერატურის ევროპის ხალხებისათვის გაცნობის საქმეში და ხელი შეუწევეს ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა გაღრმავებას, აღსანიშნავია: იულიუს კლაპროტი, რომელმაც 1812—14 წლებში გამოაქვეყნა ორტომიანი შრომა „მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში 1807—1808 წლებში“; პირველმა დაწერა ვახტანგ და დავით ბატონაშვილების მიერ შედგენილ ისტორიათა საფუძველზე საქართველოს ისტორია გერმანელებისათვის და გამოსცა XVII საუკუნის დასასრულის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური, საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული ვითარების ამსახველი შრომა „კავკასიის ქვეყნების აღწერა“ ანტონ გულდენშტეტისა, ფაკ ფრანსუა გამბა — საფრანგეთის კონსული საქართველოში, რომელმაც 1826 წელს

<sup>5</sup> ნ. ო რ ლ ე ს კ ა ი ა, დასახ. შრომა, გვ. 35.

<sup>6</sup> დაინტერესებული მკითხველი XVII—XVIII საუკუნეების ევროპულ ლიტერატურაში საქართველოზე არსებულ ცნობებს, ქართული თემის დამუშავებას, მის ხასიათსა და მიმართულებას დაწერილობით შეიძლება გაეცნოს ნ. ო რ ლ ე ს კ ა ი ა ს დასახელებულ საყურადღებო წიგნში, გვ. 47—157; აგრეთვე შ. რ ე ვ ი შ ვ ი ლ ი ს ნაშრომში: ქართულ-გერმანულ ლიტერატურული ურთიერთობებიდან, თბილისი, 1969, გვ. 7—33.

ორტომად გამოაქვეყნა „მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში“; ალექსანდრე დიუმამამ, რომლის საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი გადმოცემულია სკელტანიან წიგნში „კავკასია“; ფრიდრიხ ბოდენშტეტტი, ავტორი შრომებისა „კავკასიის ხალხები“ და „ათას ერთი დღე აღმოსავლეთში“ მან შესანიშნავი ლექსებიც უძღვნა საქართველოს და ქართველ ხალხს: ცოლ-ქმარი ბერტა და არტურ ზუტნერები, გახსაკუთრებით არტური, რომელმაც, გარდა იმისა, რომ ქართულ თემაზე შეთხზა მხატვრული ნაწარმოებები „დარეჩანი“, „ახნაური“ და „კავკასიის შვილები“, ვეფხისტყაოსნის თარგმნაც სცადა და მრავალი სხე.

მაგრამ საგანგებო დამსახურება ქართველი ერის ისტორიის, კულტურისა და ლიტერატურის მეცნიერული შესწავლა-პროპაგანდისა და ქართულ-ევროპულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა განმტკიცების სფეროში მიუძღვის მარი ბროსეს — „ჩვენი წარსულის დაუღალავ მკვლევარს“<sup>7</sup>. ბროსემ საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული ენა, გამოსცა ქართული ენის გრამატიკა, რომელსაც დაურთო ჩვენი მწერლობის ძეგლების ნუსხა, მრავალ შრომაში გააშუქა ქართული ხალხის ისტორიის საკითხები და თავად თარგმნა ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები, მათ შორის ვეფხისტყაოსანი, ბესიკის „სევდის ბაღს შეველ“ და ი. ჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანი?!“

მარი ბროსემ პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ევროპაში მეცნიერულ ქართველოლოგიას. ინგლისელი ქართველოლოგის დევიდ მარშალ ლანგის აღიარებით, ბროსეს დროიდან იწყება ინგლისშიც. კერძოდ ოქსფორდში, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება, რომლის პიონერი სოლომონ საზარ მალანი იყო<sup>8</sup>. მალანის გზა განაგრძო ვილიამ რიჩარდ მორფილმა. მან 1888 წელს, საქართველოში ყოფნის შემდეგ, სადაც იგი ილია ჭავჭავაძეს ესტუმრა და ბევრ გამოჩენილ მოღვაწესაც; გაეცნო ურნალ „The Academy“-ში გამოაქვეყნა ნარკვევი „ქართული ენა და ლიტერატურა“, რაც „წარმოადგენდა პირველ ცდას ინგლისელი მკითხველისათვის ქართული ლიტერატურის ზოგადი სურათის გასათვალისწინებლად“<sup>9</sup>.

1888 წელსვე ქართველი ხალხის ინგლისელმა მეკობარმა ოლივერ უორდროპმა გამოაქვეყნა ნაშრომი „საქართველოს სამეფო — მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი ქალების, ღვინისა და სიმღერების ქვეყანაში“, სადაც საქართველოს ისტორიასთან ერთად ქართული ლიტერატურაც არის მიმოხილული. მანვე ინგლისურენოვან ქვეყანას გააცნო სულსან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, ხოლო ოლივერის დამ — მარჯორიმ ქართულ ხალხურ ზღაპრებთან და ი. ჭავჭავაძის „განდევილთან“ ერთად ინგლისელ მკითხველს მიაწოდა მაღალმხატვრული გემოვნებით შესრულებული პროზაული თარგმანი ვეფხისტყაოსნისა. ქართული კულტურისა და ლიტერატურის ამ თავდადებულმა პროპაგანდისტმა სიკვდილის წინ (გარდაიცვალა 1909 წელს) 3000 გირვანქა სტერლინგი შესწირა ქართველოლოგიური მუშაობის საწარმოებლად ოქსფორდის უნივერსიტეტს, სადაც წარმატებით გრძელდება ამ მიმართებით კვლევა-ძიება.

ამ წერილში აღნიშნული XIX საუკუნის უცხოელი მოღვაწეების იმ მცირე ნაწილს, რომელთა ამაგიტ ევროპელებმა ვაჟთათოვს თავიანთი ცოდნა საქარ-

<sup>7</sup> ი. ჭავჭავაძის ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 20.

<sup>8</sup> დევიდ მარშალ ლანგი, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში, „ცის-კარი“, 1957, № 4, გვ. 141.

<sup>9</sup> იქვე.

თველოს, მისი კულტურისა და ლიტერატურის სფეროში, უნდა დაემატოს ვენის უნივერსიტეტის პროფესორი ფრანკ კარლ ალტერი, რომელმაც XVIII საუკუნის დასასრულს, 1798 წელს, ვენაში გამოქვეყნებულა 28მ-გვერდიანი ნაშრომით „Über georgische Literatur“ საშუალება მისცა გერმანულენოვან მკითხველს ნაწილობრივ მაინც შეექმნა წარმოდგენა ქართული ლიტერატურის რაობაზე. მაგრამ ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების პროპაგანდის სფეროში, შეუდარებლად დიდია ღვაწლი სილვანოვი არტურ ლაისტისა, რომელიც ათეული წლების განმავლობაში ცხოვრობდა საქართველოში და გერმანულ და პოლონურ ენებზე აშუქებდა ქართველი ერის ისტორიისა და კულტურის საკითხებს, მიმოიხილავდა მის ლიტერატურას, წერდა მოთხრობებს ქართულ თემაზე და თარგმნიდა ქართული მწერლობის ნიმუშებს. ლაისტმა თარგმნა გერმანულ ენაზე ვეფხისტყაოსანი და ფაქტიურად შეადგინა ქართული პოეზიის პირველი ანთოლოგია. მან, ქართული არცის აქტიურმა თანამშრომელმა, 1906 წელს თბილისში დააარსა გერმანული გაზეთი „Kaukasische Poste“, სადაც მისი წინამორბედი უფრანკის „Le Caucase illustre“-ს მსგავსად, რომელსაც ფრანგი ფილოლოგი მერიე რედაქტორობდა, საინტერესო მასალა ქვეყნდებოდა ქართულ ლიტერატურაზე და ქართული მწერლობის ნიმუშთა თარგმანებით იბეჭდებოდა.

როგორც აღინიშნა, არტურ ლაისტი თავის ნაწერებს პოლონურ ენაზეც აქვეყნებდა და ავსებდა იმ ცოდნას „რუსეთის პოლონეთზე კაცასიაში“ (კ. მარქსი), რაც ჰქონდა მიღებული პოლონელებს თადეოშ ლადა ზაბლოცკის, მათეოშ გრანეცკის, კაზიმირ ლაფჩინსკის და სხვათა ნაწერებიდან.

როგორც აქ წარმოდგენილი ზოგადი მიმოხილვიდან ჩანს, XIX საუკუნის ევროპა საქმოდ ფართოდ გაეცნო საქართველოს, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა ევროპელების ინტერესი ჩვენი ქვეყნისადმი, აღძრა ქართველი ერის წარსულისა და აწმყოს, მისი ენის, კულტურის, ხელოვნებისა და ლიტერატურის საფუძვლიანი შესწავლისა და მეცნიერული დამუშავების სურვილი. ამავე დროს ქართულმა თემამაც ბევრი უცხოელი მწერლის ყურადღება მიიქცია და ქართული პოეზიისა და პროზის საუკეთესო ნიმუშებიც ითარგმნა ევროპულ ენებზე.

და მაინც, თვით მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც, არა მარტო ძველი ქართული მწერლობა, რომლის გარეშეც „არ შეიძლება ძველი ლიტერატურის ისტორიიდან დამუშავება არც ერთი საკითხისა, თუ სათანადოდ ანგარიში არ გაეწია ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებს“<sup>10</sup>, არამედ მთელი ქართული ლიტერატურა საერთოდ, არსებითად, „terra incognita“-ს წარმოადგენდა<sup>11</sup>. სწორედ ამიტომ იყო რომ ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი პარნაკი 1903 წელს, როცა გაეცნო ნ. მარის მიერ გამოქვეყნებულ ანგარიშს იერუსალიმსა და სინას მთაზე არსებული ქართული ლიტერატურის ძეგლების შესასწავლად ი. ჭავჭავიძელთან ერთად მოგზაურობის შესახებ, პრუსიის აკადემიის ორგანოში სინანულით აღნიშნავდა ქართული ლიტერატურის უცოდინარობას და მოუწოდებდა ახალგაზრდა მეცნიერებს საფუძვლიანად შეესწავლათ იგი.

<sup>10</sup> ა. კ. კ. ე. ლ. ი. ძ. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 14.

<sup>11</sup> იქვე, გვ. 13.

საგულისხმოა, რომ აკად. კ. კეკელიძის აღნიშვნისამებრ, თემცა 1906 წ. „Die Kultur der Gegenwart“-ის „Die orientalischen Literatur“-ის განყოფილებაში კი იყო მოთავსებული მეტად სქემატური და თანაც შეცდომით საესე თორმეტგვერდიანი მიმოხილვა ქართული ლიტერატურისა, რომლის ავტორი ფრ. რ. ფინკია, მაგრამ 1909 წელს ლაიფციგში გამოქვეყნებულ მეშვიდე ტომში ისეთი მეცნიერული გამოცემისა, როგორცაა „Literaturen des Ostens“, სადაც მიმოხილულია აღმოსავლეთის ქვეყნების ქრისტიანული ლიტერატურა, ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი ქართულ მწერლობაზე. ამას პროფესორი ბროკელმანი — ავტორი ამ ტომის წინასიტყვისა — იმით ხსნის, რომ ვერ ვიპოვეთ ქართული ლიტერატურის სპეციალისტი, რომელმაც გერმანული ენაც კარგად იცოდო. სამაგიეროდ 1911 წელს იმავე ლაიფციგში გამოცემულ გოშენის კრებულში მოთავსებულია პროფ. ა. ბაუმშტარკის „ქართული ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა“ (გვ. 99—110), რომელიც, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ფინკის მიერ დაშვებულ ზოგიერთი შეცდომას გამეორებას, იმდროინდელი ქართველოლოგიის მიღწევების გამოყენებითაა დაწერილი.

ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობებში მკვეთრი გარდატეხა იწყება მეოცე საუკუნის 20-იანი წლებიდან. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მომხდარი საზოგადოებრივ-ეკონომიური ძვრებითა და კულტურული რევოლუციით გაპირობებულმა ქართული მეცნიერების აღმავლობამ, მრავალმა ახალმა აღმოჩენამ, რომლებიც ცხადყოფენ ქართული აზროვნების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის მნიშვნელოვან როლს კაცობრიობის კულტურის განვითარების ისტორიაში. კიდევ უფრო გაზარდა ჩვენი ქვეყნისადმი ადრეც არსებული დიდი ინტერესი, რომელიც დღით დღე ფართოვდება იმ წარმატების შესატყვისად, რასაც აღწევს იგი საბჭოთა კავშირის ხალხებთან ერთად საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგში, კერძოდ მეცნიერების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის სფეროშიც.

მეოცე საუკუნის 20—30-იან წლებში ქართული მწერლობის კვლევასა და ჩვენი ლიტერატურის ძეგლების გამოცემას საზღვარგარეთ ბელგიელ მეცნიერ პ. პეეტერსთან ერთად დიდი ამაგი დასდო ამერიკელმა რ. პ. ბლეიკმა. იგი 1918—20 წლებში თბილისის უნივერსიტეტში კითხულობდა ლექციებს, ხოლო შემდეგ მან, პარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორმა, პალესტინისა და ათონის ქართული ხელნაწერების აღწერის გარდა, მრავალი ძეგლი გამოსცა და მნიშვნელოვანი გამოკვლევებიც მიუძღვნა ქართულ ლიტერატურას.

საყურადღებოა აგრეთვე სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის კარსტის მიერ 1934 წელს გამოქვეყნებული ქართული ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა. ორი ნაწილისაგან შემდგარ ამ 177-გვერდიან ნაშრომში, რომელიც, აკად. კ. კეკელიძის შენიშვნისამებრ, „თითქმის მთლიანად დაყრდნობილია პროფ. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ორტომიან ისტორიაზე“<sup>12</sup>, განხილულია ქართული ლიტერატურის განვითარების გზა V—XX სს. მანძილზე.

კარსტის დასახელებულ ნაშრომზე ადრე გერმანელმა სამეცნიერო ჟურნალმა „Oriens Christianus“-მა დაბეჭდა ქართულ ლიტერატურაზე გ. ფერადის ნარკვევი. ეს ნარკვევიც, კ. კეკელიძისავე აღნიშვნით, ზოგაერთი უმნიშვნე-

ლო ცვლილებებისა და დამატების გამოკლებით «თარგმანია პროფ. კ. კეკელიძის შრომისა „უცხო ავტორები ძველ ქართულ მწერლობაში“»<sup>13</sup>.

30-იან წლებში საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1935—37 წწ. პროფ. ალექსის რედაქტორობით სამ დიდ წიგნად გამოცემული „Georgica“.

როცა XX ს. 20—30-იანი წლების ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობებზე ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება არ აღინიშნოს დიდი დასახურება ანრი ბარბიუსისა. მან კლარა ცეტკინას „განთავისუფლებული კავკასიის“ შემდეგ, თავის 1927 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „აი რა უყვეს საქართველოს“ პირველმა ამცნო ემიგრანტებისა და საბჭოთა ხელისუფლებისადმი მტრულად განწყობილი უცხოელი მწერლების ცნობებით დეზინფორმირებულ ევროპელებს სიმართლე საქართველოზე, მის „გულწრფელ და გულ-ღია ხალხზე“, ვისაც თავისი ავბედობაც და კეთილდღეობაც, სინამდვილეცა და ოცენებაც მრავალსაუკუნოვან ლიტერატურაში აუსახავს, და დიდი პათოსით აღწერა საკუთარი თვალით ნახული გრანდიოზული წარმატებანი საბჭოთა საქართველოს სამეურნეო, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებასა და კულტურის სფეროში.

მეოცე საუკუნის მეორე ფრანგმა მწერალმა და პოეტმა ლუი არაგონმა 1934 წელს დაბეჭდილი თავისი რომანის „ბაზელის ზარების“ ერთ-ერთ გმირად გამოიყენა ქართველი ქალი ეკატერინე სიღამონიძე, რომელიც ცხოვრების მძიმე გამოცდილებისა და ხანგრძლივი შინაგანი განცდებისა და ჭიდილის შედეგად წერილბურჟუაზიული მეამბოხიდან რევოლუციური სულისკვეთებით გამსქვალულ მებრძოლად და აღადგინდა და პოლიეტარიატის რიგებს შეუერთდება.

რაკი ლუი არაგონი დავასახელებთ, აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ მან „ბაზელის ზარების“ გამოქვეყნებიდან ოცი წლის შემდეგ დაწერილ ნარკვევში საბჭოთა ხალხების ლიტერატურაზე ქართულ მწერლობას ორი მიმოხილვა მიუძღვნა. პირველი წერილი „ქართული სიმღერა“, სადაც განხილულია ჩვენა ლიტერატურა XII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე ჩათვლით, იწყება გარჩევით ვეფხისტყაოსნისა, რომელსაც არაგონი „ახალი სიბრძნის საგანძურად“, „არა მარტო უდიდეს ეპოპეად“, არამედ „დღემდე ცოცხალი აზრის საუნჯედ“ და „ქართული პოეტური ფორმის შედეგად“ მიიჩნევს. „ახალი ოქროს ვერძი“ კი (ასეა დასათაურებული მეორე წერილი) XX საუკუნის ქართულ ლიტერატურას ეხება.

მეორე მსოფლიო ომმა ქართულ-ევროპული ურთიერთობანიც მნიშვნელოვნად შეაფერხა. სამავიეროდ იგი ომის შემდგომ პერიოდში, განსაკუთრებით 50-იანი წლებიდან, გაიკლებით უფრო მასშტაბურად და ინტენსიურად ვითარდება.

1953 წელს განაწლდა გამოცემა თორმეტი წლის მანძილზე შეწყვეტილი გერმანული სამეცნიერო ჟურნალის „Oriens Christianus“-ისა, რომელშიც ძველი ქართული მწერლობის ძეგლების თარგმანთან ერთად გამოქვეყნებულია ცნობილი ქართველოლოგების მ. თარქნიშვილის, ჰ. ენგბერდინგის (ჟურნალის ერთ-ერთი რედაქტორის) და სხვათა წერილები ქართული ლიტერატურის საკითხებზე.

<sup>13</sup> იქვე, გვ. 29.

ქართული ლიტერატურის პრობლემებზე სანტერესო ნაშრომების ავტორია ლუვერის (ბელგია) უნივერსიტეტის პროფესორი ევარა გარიტი. ზარკევეებისა და ძველი ქართული ტექსტების გამოქვეყნებასთან ერთად, გარიტის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს „Corpus scriptorum Christianorum orientaliuum“-ის სერიაში 1956 წელს გამოცემული „სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა კატალოგი“. ამ ხელნაწერების აღწერილობათა სხვა გამოცემებს შორის გარიტის „კატალოგი“ სპეციალისტთა მიერ საუკეთესოდ არის აღიარებული.

1956 წელსვე ინგლისში ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლების კრებული დასტამბა დევიდ მარშალ ლანგმა, რომელიც ლონდონის უნივერსიტეტში ინტენსიურ კვლევა-ძიებას აწარმოებს ქართველოლოგიის სფეროში. ინგლისელ ქართველოლოგთა შორის აღსანიშნავია აგრეთვე კემბრიჯის უნივერსიტეტის სახანძრომელი სტივენსონი. ინგლისურენოვან მკითხველთათვის ქართული ლიტერატურის ისტორიის, მისი განვითარების გზების თანამედროვე მეცნიერების დონეზე გაცნობისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ინგლისურ ენაზე 1968 წელს დაბეჭდილ „ქართულ ლიტერატურას“, რომლის ავტორებია აკად. ა. ბარამიძე და პროფ. დ. გამეზარდაშვილი.

ომის შემდგომ პერიოდში ფართოდ გაიშალა ქართველოლოგიური კვლევა-ძიებანი აღმოსავლეთ და დასავლეთ გერმანიაშიც. აქ, გარდა იულიუს ასფალგისა, ვინც მ. თარხნიშვილთან ერთად 1956 წელს გადაამუშავა (ფაქტურად ოდნავ შემოკლებით თარგმნა) აკად. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი ტომი, — გულმოდგინედ განაგრძობს ჩვენი მწერლობის საკითხების შესწავლას და ამჟამად ამზადებს წერილებს ქართველ მწერლებზე მსოფლიო ლიტერატურის ლექსიკონის ახალი გერმანული გამოცემისათვის, უნდა დაეასაქლოთ: გერხარდ დეეტერსი, ქურნალ „Oriens Christianus“-ის აქტიური თანამშრომელი, ქართულ ლიტერატურაზე მრავალი საყურადღებო წერილის ავტორი. მან 1963 წელს ცალკე გამოსცა „ქართული ლიტერატურა“, სადაც მოკლედ არის მიმოხილული ქართული მწერლობის ისტორია დასაბამიდან ნეოტე საუკუნის 60-იან წლებამდე: გერტრუდა პეჩი. რომელმაც ჯერ კიდევ 1937 წელს დაიცვა დისერტაცია ძველი ქართული ენის პრობლემებზე. მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში იძულებული იყო შეეწყვიტა კვლევა-ძიება ამ მიმართებით. პიტლერული გერმანიის დამარცხების შემდეგ კი სათავეში ჩაუდგა ქართველოლოგიურ მუშაობას გდრ-ში. პეჩმა ქართული ენისა და ლიტერატურის მეცნიერულ კვლევა-ძიებასთან ერთად ქართული მწერლობის ბევრი ნიმუშიც თარგმნა, მათ შორის კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“. რაც მთავარია, გ. პეჩის ხელმძღვანელობით იენის უნივერსიტეტში აღიზარდნენ ახალგაზრდა მეცნიერები, რომელთა კვლევის საგანს ქართული ენა და ლიტერატურა შეადგენს. მათ შორის დავასახელებთ ჰანც ფენრიხს. მან, ამჟამად იენის უნივერსიტეტის პროფესორმა, თბილისის უნივერსიტეტში დაამთავრა ასპირანტურა და აქვე დაიცვა საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციები.

გერმანულენოვან მკითხველთათვის ქართული მწერლობის ისტორიის, მისი განვითარების გაცნობის თვალსაზრისით საყურადღებო ფაქტი იყო გდრ-ის ხელოვნებათა აკადემიის ქურნალ „Sinn und Form“-ის 1970 წ. მეექვსე ნომერში (რომელიც თითქმის მთლიანად საქართველოსადმი მიძღვნილი) გამოქვეყნებული ვრცელი და საინტერესო წერილები ქართულ ლიტერატურაზე



გ. პეჩისა, ა. ენგლერისა, რ. კირშისა და პ. ფენრიხისა. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს 1971 წელს გამოცემული ქართული პოეზიის ანთოლოგიის შესავალი წერილი (გვ. 5—55), რომელშიც აღოლფ ენდლერი განიხილავს ქართული პოეზიის განვითარების ისტორიას.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომდროინდელ გერმანულენოვან ლიტერატურაში ფართოდ აისახა ქართული თემა. აქ ბრებტის, ბეხერის, კუბას, კურილას და სხვ. გვერდით, უწინარეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ ავსტრიელი პოეტი ჰუგო ჰუპერტი, ვეფხისტყაოსნის მთარგმნელი. მან 1957 წ. ბერლინში გამოსცა მთელი ტომი ლექსებისა სათაურით „ქართველი მოგზაურის კვერთხი“, სადაც იგი დიდი სიყვარულით უმღერს, — მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, — „არა ფანტაზიის სამფლობელოს“, არამედ „ხელშესახებ ზღაპრული სილამაზის ქვეყანას“.

გერმანულენოვანი ქვეყნებიდან ცალკე უნდა აღვნიშნოთ შვეიცარია. აქ კიტა ჩხენკელის ხელმძღვანელობით ქართველოლოგიის ერთ-ერთი ძლიერი ცენტრი შეიქმნა და ქართული ენისა და ლიტერატურის საყურადღებო პრობლემების გაშუქებასთან ერთად ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ძეგლებიც წარმატებით ითარგმნება.

ევროპაში ქართველოლოგიის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი ამჟამად საფრანგეთშია, პარიზში, სადაც 1957 წლიდან გამოდის ეურნალი „Revue de Kartvélogie. Bedi Kartlica“, რომლის დაარსებით, რენე ლაფონის აზრით, „დასავლეთში ქართველოლოგია პირველად ჩამოაყალიბეს“, „როგორც ნამდვილი მეცნიერული დისციპლინა“<sup>11</sup>. ეურნალის სამეცნიერო საბჭოში, რომელსაც პროფ. კ. სალია თავმჯდომარეობს, გაერთიანებულია საზღვარგარეთელ ქართველოლოგთა თითქმის ყველა თვალსაჩინო წარმომადგენელი: იულიუს ასფალგი (მიუნხენი), ეერარ გარიტი (ლუვენე), ფრანსუა გრაფინი (პარიზი), რენე ლაფონი (ბორდო) და დევიდ მარშალ ლანგი (ლონდონი), ირინე მელიქოვი (სტრასბურგი). შარლ მერსიე (პარიზი), იუსეფ მოლიტორი (ბამბერგი), გერტრუდა პეჩი (იენა), კარლ ჰორსტი (ბოხუმი) და ჰანს ფოგტი (ოსლო). „ბედი ქართლისაში“ ფრანგი, ინგლისელი, გერმანელი, უნგრელი, ჩეხი და სხვ. საზღვარგარეთელი ქართველოლოგების წერილებთან ერთად იბეჭდება გამოჩენილი საბჭოთა მეცნიერების: შ. ამირანაშვილის, ა. ბარამიძის, ს. ყაუხჩიშვილის, გ. ჩიტაიას, ა. ჩიქობავას, გ. ჩუბინიშვილის, გ. წერეთლისა და სხვ. წერილები. ეს ეურნალი, რომელსაც 1962 წლიდან საფრანგეთის ეროვნული სამეცნიერო აკადემიითი ცენტრი აფინანსებს, აქტიურად ეხმარება ქართველოლოგიაში თანამედროვე მეცნიერების საკიბრობოტო პრობლემებს და ამ სფეროს სხვა უმნიშვნელოვანეს საკითხებთან ერთად ფართოდ აცნობს ზეიჯბველს როგორც ძველ და ახალ ქართულ მწერლობას, ისე თანამედროვე ქართული ლიტერატურის დიდ მიღწევებს.

ქართველოლოგიური კვლევა-ძიებანი და ქართული თემა საზღვარგარეთულ ლიტერატურაში ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობის მნიშვნელოვანი ასპექტებია, მაგრამ მანც მის საფუძველს და ძირითად წყაროს წარმოადგენს მხატვრულ ნაწარმოებთა თარგმანი, რომელიც ხალხთა სულიერი დაახლოების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენდა ყოველთვის.

<sup>11</sup> რ. ე. ლ. კ. ნ. ა., წერილი საფრანგეთიდან, „საქმობლო“, 1971, წ., 24 სექტემბერი.

ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ზემოთ წარმოდგენილი ზოგადი მიმოხილვიდანაც ჩანს, რომ ჩვენი მწერლების ზოგიერთ ნიმუშს დასავლეთი ადრეც იცნობდა. ფრანგი, გერმანელი, ინგლისელი და სხვა უცხოელი მკითხველი უკვე XIX საუკუნეში იცნობა მშობლიურ ენაზე რუსთველის ვეფხისტყაოსანს, სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიკრუეს“, ბესიკის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და სხვ. პოეზიისა და პროზის ნიმუშებს. XX საუკუნეში, მეტადრე 20-იანი წლებიდან მოყოლებული, ქართული მწერლობისადმი ინტერესის გაცხოველების შესაბამისად, იზრდება ხვედრითი წონაც ქართული ლიტერატურის თარგმანისა, რომელიც, განსაკუთრებით 50-იანი წლებიდან, სულ უფრო და უფრო ინტენსიურად მიმდინარეობს და მასშტაბური ხდება. დღეს მსოფლიოს თითქმის ყველა ცივილიზებულ ენაზეა თარგმნილი რუსთველის ვეფხისტყაოსანი. მათ შორის ინგლისურ ენაზე ორი თარგმანია გამოქვეყნებული; ფრანგი მკითხველი სულ მალე ქართული პოეზიის ამ დიდებული ძეგლის მეხუთე თარგმანს გაეცნობა; ა. ლაისტისა და პ. ჰუპერტის თარგმანებს გერმანულ ენაზე მიემატა პ. ბუდენხიგის მიერ მ. წერეთლის აწკარედის საფუძველზე პეგზამეტრებით თარგმნილი ვეფხისტყაოსანი, რომელიც ნაწყვეტების სახით ეურნალ „მიცკევიჩ ბლეტერში“ ქვეყნდებოდა და მალე ცალკე წიგნადაც გამოიცემა. პოლონურ, ინგლისურ და გერმანულ ენებზე გამოცემული ქართული პოეზიის ანთოლოგიებში ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართული ხალხური, კლასიკური და თანამედროვე პოეზიის ნიმუშები. ქართული პოეზიის ორი ანთოლოგია მზადდება უნგრულ ენაზეც: დ. გურამიშვილის, ნ. ბარათაშვილის, ბესიკის, ალ. და ილია ჭავჭავაძეების, გრიგოლ ორბელიანის, აკაკი წერეთლისა და ვეა-ფშაველას ლექსებთან და პოემებთან ერთად ევროპის მრავალ ენაზეა თარგმნილი გალაკტიონ და ტიციან ტაბიძეების, გ. ლეონიძის, ი. გრიშაშვილის, ს. ჩიქოვანის, გრ. და ი. აბაშიძეების და თანამედროვე ქართული პოეზიის სხვა გამოჩენილ წარმომადგენელთა შემოქმედება. პოეზიასთან ერთად დიდი წარმატებით სარგებლობს ქართული მხატვრული პროზა, რომელიც უცხო ენებზე წარმოდგენილია სულხან-საბა ორბელიანის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ვეა-ფშაველას, ნ. ლორთქიფანიძის, მ. ჭავჭავაძის, ლ. ქიაჩელის, კ. გამსახურდიას, კ. ლორთქიფანიძის და ზვიერი სხვა ქართველი მწერლის ნაწარმოებთა თარგმანებით. მალე გერმანულენოვანი სამყარო მიიღებს ქართული პროზის ანთოლოგიას, რომელიც უფრო ფართო მასალას მიაწოდებს გერმანულ მკითხველს უძველესი ტრადიციის ქართული მხატვრული პროზიდან.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების დიდი ინტერესი ქართული ლიტერატურისადმი.

მართალია, ქართულ-პოლონურ ურთიერთობას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ქართლის მეფე კონსტანტინე ჯერ კიდევ 1495 წელს შეეცადა დაემყარებინა კავშირი პოლონეთთან თურქეთის წინააღმდეგ. უფრო გვიან პოლონეთის მეფე იან მესამესაც ამ მიზნით სურდა დაკავშირებოდა საქართველოს. ვახტანგ მეხუთეს მიმოწერა იან კაზიმირთან ამავე საკითხს ეხებოდა უმთავრესად, მაგრამ სპორადული ხასიათის ამ ცდებს რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. ქართველი და პოლონელი ხალხი ერთმანეთის ყოფა-ცხოვრებას, ზნე-ჩვეულებას, კულტურასა და ლიტერატურას ცოტად თუ ბევრად XIX საუკუნეში გაეცნო,

როცა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ მეფის რუსეთი ცარიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ პოლონელებს სასჯელის მოსახდელად ჩვენს ქვეყანაში ასახლებდა, ხოლო თვითმპყრობელური რუსეთის კოლონიური პოლიტიკით უკმაყოფილო ქართველთა ნაწილს პოლონეთში აგზავნიდა.

სწორედ ამ გზით მოხვდა საქართველოში მრავალი პოლონელი, რომელთაგან ბევრმა აქ მეორე სამშობლო პოვა, შეიყვარა ქართველი ხალხი, შეისწავლა მისი ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, ენა, კულტურა და ლიტერატურა და გააცნო იგი პოლონელ ხალხს. მათ შორის ნიჭიერი პოეტები და საზოგადო მოღვაწენიც იყვნენ. „კავკასიელ პოეტთა კვლევა“, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი იყო თადეოზ ლადა ზაბლოცკი (1813—1847), სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი პოლონური ლიტერატურის ისტორიაში. საქართველოში „სალდათად გამწესებულ“ 21 წლის ქაბუჯი ზაბლოცკი მალე დაუახლოვდა ნ. ბარათაშვილს, მ. თუმანიშვილს და მათ წრეს. მან თავისი ნაშრომით „ნარკვევები ქართულ მწერლობაზე“ გააცნო პოლონელ ხალხს ჩვენი ლიტერატურა. საქართველოზეა დაწერილი ვოიციხ პოტოცკის წიგნი. 1846 წელს თბილისში დამარხული 26 წლის ვლასლავ სტუმელნიცკის კრებულში „პოეზია“ ფართოდ არის გამოყენებული ქართული ფოლკლორი და ცოცხლად არის დახატული კავკასიის დიდებული ბუნება. საქართველოს ესება „თანამედროვე სურათები და კავკასიური შთაბეჭდილებანი“ ლეონ იანიშვიცკისა (1810—1861). რომელმაც თავისი ცხოვრების უკანასკნელი 20 წელი თბილისში გაატარა. ყურადღებას იპყრობს ქსავერი პეტრაშვიეჩის „კავკასიური სონეტები“ და განსაკუთრებით პოლონეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვალსაჩინო მოღვაწის მათეუშ გრალეცკის ნაშრომები „საქართველო ოსეთის ჩათვლით“ და „საქართველოს შესახებ“. ყველა ეს ნაწერი კაზიმირ ლაფჩინსკის პოლონურ ენაზე გამოცემულ ანდაზებთან და 1886—88 წწ. პოლონურ ჟურნალში ნაწვევებზე გამოქვეყნებულ მის შთაბეჭდილებებთან — „ტფილისიდან არარატამდე“ — ერთად საკმაოდ ცხად წარმოდგენას უქმნიდა პოლონელ მკითხველს საქართველოზე.

საქართველოდან პოლონეთში გადასახლებულ ქართველ მოღვაწეთაგან უნდა აღინიშნოს გ. ერისთავი, რომელმაც რამდენიმე წელი გაატარა იქ, გაეცნო პოლონურ ლიტერატურას და თარგმნა კიდევ რამდენიმე სონეტი მიცკევიჩისა, ვინც ყოველთვის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა საქართველოში, და სოლომონ რაზმაძე — პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, მიცკევიჩის „ფარისის“ პირველი მთარგმნელი ქართულ ენაზე.

გ. ერისთავი სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დაუახლოვდა პოლონელ ემიგრანტებს, კერძოდ ლაფჩინსკის. ვეფხისტყაოსნის პროზაული თარგმანი, რომელიც 1863 წელს გამოქვეყნდა ჟურნალ „ბიბლიოთეკა ვარშავსკას“ მეოთხე ნომერში, გ. ერისთავის დახმარებით შეუსრულებია კაზიმირ ლაფჩინსკის.

ქართულ-პოლონური ლიტერატურული ურთიერთობის ეს ტრადიცია შემდგომ არასდროს შეწყვეტილა, მაგრამ არც ისე მასშტაბური ყოფილა ოდესმე, როგორც საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, მეტადრე მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში.

ქართული კულტურის კვირეულით და ქართული პოეზიის საღამოებით პოლონეთში. ქართული პოეზიის ანთოლოგიით და ჩვენი კლასიკური და თანამედროვე პროზისა და პოეზიის წარმომადგენელთა ცალკეული თხზულებების თუ რჩეულ ნაწერთა თარგმანებით ეცნობა პოლონელი ხალხი ქართულ ლიტე-

რატურას, რომლის დაუღალავი პროპაგანდისტიცაა ვარშავის უნივერსიტეტის პროფ. იან ბრაუნი, ვინც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაამთავრა ასპირანტურა, აქვე დაიცვა 1955 წელს დისერტაცია თემაზე „ქართული ზმნის მრავალპირიანობა“ და ენერგიულ მეცნიერულ კვლევა-ძიებასთან ერთად წარმატებით ეწევა მთარგმნელობით საქმიანობას. ამ სფეროში ნაყოფიერად მუშაობს კახიშირ როშკო. რამდენიმე საინტერესო ნარკვევი დაწერა საქართველოზე მონიკა ვარნენსკა და სხვ.

დღეს პოლონელ მკითხველს ვეფხისტყაოსნის რამდენიმე თარგმანთან ერთად მოეპოვება სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, დ. გურამიშვილისა და ვაჟა-ფშაველას პოემები, ნ. ბარათაშვილის პოეზია, ი. ქავჭავაძისა და ა. წერეთლის ნაწარმოებები, შ. არაგვისპირელისა და ნ. ლორთქიფანიძის მოთხრობები და სხვ. თანამედროვე ქართულ პროზას იგი იცნობს კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენას“, ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვას“. კ. ლორთქიფანიძის „ეკლხეთის ცისკრის“ და სხვ. მიხედვით, ხოლო თანამედროვე ქართულ პოეზიაზე მას წარმოდგენას უქმნის გ. და ტ. ტაბიძეების, ი. გრიშაშვილის, გ. ლეონიძის, ს. ჩიქოვანის, გრ და ი. აბაშიძეების, ი. ნონეშვილის, რ. მარგიაინის, თ. კელიძისა და სხვათა ლექსები და პოემები.

თუმცა რუმინულ-ქართულ ურთიერთობასაც დიდი სენა და საინტერესო ისტორია აქვს, მაგრამ, რუმინელი ქართველოლოგის ვიქტორ კერნაბახის აღნიშვნისამებრ, ქვეყანამ, რომლის კულტურას დღეს სამსახური გაუწია ანთიმოზ იერიელმა და სადაც სამუდამოდ განისვენებს XVIII საუკუნის ჩვენი შესანიშნავი პოეტი ბესიცი, 1944 წლამდე თითქმის არაფერი იცოდა ქართულ კულტურასა და ლიტერატურაზე. ამჟამად რუმინელი მკითხველი უკვე იცნობს ვეფხისტყაოსანს, რომელიც კერნაბახმა თარგმნა და 1936 წელს გამოქვეყნდა. მანვე გააცნო რუმინელ ხალხს ქართული ხალხური ზღაპრები, კ. ვაჟასურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“, დავით გურამიშვილისა და ნ. ბარათაშვილის პოეზია, აგრეთვე ტ. ტაბიძის, ს. ჩიქოვანის და სხვა საბჭოთა პოეტების შემოქმედება და მოუშნადა საფუძველი ქართული პოეზიის ანთოლოგიას, სადაც წარმოდგენილი იქნება ჩვენი მწერლობა დასაბამიდან დღემდე.

კერნაბახის წიგნი „მყინვარებისა და ნარინჯების ქვეყანა“, რომელიც რ. ჯაფარიძემ თარგმნა და 1967 წელს გამოქვეყნდა, საინტერესოდ მოუთხრობს მკითხველს საქართველოს გმირულ წარსულსა და მის დიად აწმყოზე, აცნობს მას ჩვენი ქვეყნის უძველეს კულტურას, მის ზელოვნებასა და ლიტერატურას.

მადლიერი ქართველი ხალხი არასოდეს არ დაივიწყებს უნგრელ მხატვარ ზიჩის, რომლის ილუსტრაციები ვეფხისტყაოსნის მრავალ გამოცემას ამშვენებს. არსებითად ბელა ვიკარისეული თარგმანით (გამოქვეყნდა 1917 წ.) გაეცნო უნგრელი მკითხველი ქართულ პოეზიასაც, რომლის ფართო პოპულარიზაცია უნგრეთის რესპუბლიკაშიც მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდის დღეები დაიწყო.

შანდორ ვეგორში, ლაიოშ ტარდი, დიერდ რადო, მარტონ იშტვანოვიჩი, ეუკა რაბი და სხვ. თავიანთი ნარკვევებით, წერილებითა და თარგმანებით ქართული მწერლობის ერთგულ პროპაგანდისტებად გვევლინებიან უნგრულ ლიტერატურაში. მათი ძალთახმების შედეგად გაეცნო უნგრელი ხალხი ქართულ კლასიკურ და თანამედროვე ლიტერატურას. სახელდობრ, 1952 წელს გამოცემულ „საბჭოთა პოეზიის ანთოლოგიაში“ ქართული პოეზია წარმოდგენილია გ. ტაბიძის, გ. ლეონიძის, გრ. აბაშიძის, ი. აბაშიძის, ალ. მირცხულავას ლექსე-

ბით. XIX ს. მსოფლიო ლიტერატურის ანთოლოგიაში, რომელიც 1956 წელს გამოქვეყნდა, შეტანილია ნ. ბარათაშვილის, ი. ჭავჭავაძის და ა. წერეთლის ლექსები. ქართული პოეზიის ანთოლოგიას ამზადებს ყუყუა რაბი, რომელმაც სხვადასხვა გამოცემაში უკვე გამოაქვეყნა თამაღე ხალხური ლექსი, აგრეთვე ეახტანგ VI, გრ. ორბელიანის, რ. ერისთავის, ი. გრიშაშვილის, გრ. აბაშიძის, ი. ნონეშვილის, თ. და ო. ჭილაძეების და მ. ჭვლივიძის ლექსები. ქართული პოეზიის ანთოლოგიას ამზადებენ აგრეთვე შანდორ ვეგროში და ამი კაროი. ნაწყვეტები შანდორ ვეგროშის მიერ თარგმნილი ვეფხისტყაოსნიდან, რომელიც 1954 წელს გამოქვეყნდა, შეტანილია, რაც მთავარია, საშუალო და უმაღლესი სასწავლებლების დამხმარე ჭრესტომათიებში. უნგრულ ენაზე თარგმნილია ქართული მხატვრული პროზის ისეთი ძეგლებიც, როგორცაა სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, ილია ჭავჭავაძის „ოთარაანთ ჭვრივი“, „კაცია-ადამიანი?“, „სახარბოვლაზედ“, ლეო ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“ და სხვ. დიდი ინტერესით იკითხება ლაიომ ტარდის მიერ ქართულ თემაზე დაწერილი რომანი „იაკუბ ბეი“, რომელშიაც აღწერილია XVIII საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრება. ამ რომანის ქართული თარგმანი გამოქვეყნდა 1971 წელს.

ქართულ თემაზე დაწერილი მხატვრული ნაწარმოებები ჩეხურ ლიტერატურაშიც გვხვდება. საქართველოზეა დაწერილი მარია პუიშანოვას (1893—1958) რომანი „სიცოცხლე ამარცხებს სიკვდილს“ და იან დარდას მოთხრობა „წითელი თორტიზა“. მაგრამ ჩეხი ხალხისათვის საქართველო, მისი კულტურის, ხელოვნებისა და ლიტერატურის გაცნობის საქმეში განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დამსახურება იარომირ იედლიჩკასი (1901—1965), რომელმაც ჩეხურ ენაზე თარგმნა ვეფხისტყაოსანი. იედლიჩკას ღვაწლია, რომ ჩეხურ თარგმნილ ლიტერატურაში მოიპოვება სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“, დ. გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსი“, დ. ჭონჭაძის „სურამის ციხე“, ი. ჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანი?“, ალექსანდრე ყაზბეგის „ხვევისბერი გოჩა“, ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“, გ. ლეონიძის ლექსები და სხვ. მან გააცნო ჩეხებს ქართული ხალხური ზღაპრები, რომლის ბოლო სიტყვაში დიდი სიყვარულით წერს ჩვენს ჭვეყანაზე, „დასაველეთსა და აღმოსაველეთს შორის“ მღებარე „ჯადოქრულ გზაჯვარედინზე“, რომელსაც „საუკუნეთა მანძილზე ანგრევდნენ, არბევდნენ შემოსეული მტრები, ააიის მომთაბარე ტომები“, მაგრამ „არც ერთ ბრძოლაში... ქედი არ მოუხრიათ და საბოლოოდ არ წაქცეულა“<sup>15</sup>. მანვე ასფალგთან ერთად თარგმნა აკად. კ. კეკელიძის „ქართული მწერლობის ისტორია“, ტომი II და, რაც მთავარია, პრადის უნივერსიტეტში შექმნა ქართველოგიური სკოლა, რომელიც წარმატებით აგრძელებს თავის დამაარსებლის, ქართული ლიტერატურის ერთგული მკვლევარისა და მთარგმნელის კეთილშობილურ საქმეს.

მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს ქართულ-ბულგარულ კულტურულ-ლიტერატურულ ურთიერთობებსაც. დროთა ვითარებაში ისტორიულ ავებდობით შეფერხებული, სულაც შეწყვეტილი ეს ურთიერთობა კვლავ ახლდებოდა და გრძელდებოდა ჯერ კიდევ ადრე შუა საუკუნეებში ფუძეჩაყრილი ტრადიციის, რომელიც ახლა სულ უფრო და უფრო მტკიცდება და ფართოვდება. ბულ-

<sup>15</sup> ი. იედლიჩკა, ქართული ზღაპრების შესახებ, „ლიტერატურული გზებით“, № 23, 1957 წ., 7 ივნისი.

გარულ ენაზე ახლახან თარგმნილი ვეფხისტყაოსნის გვერდით მოიპოვება კლასიკური და თანამედროვე ქართული მწერლობის საუკრადღებო ნაწარმოებები, რომელთა რაოდენობა წლითი წლობით იზრდება. ამ სფეროში უნდა აღინიშნოს მოღვაწეობა ბულგარეთში მცხოვრები ი. ბიწაძისა, რომელმაც რამდენიმე წლის წინ რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში დაიცვა დისერტაცია ქართულ-ბულგარულ ლიტერატურულ ურთიერთობებზე XX ს. პირველ მეოთხედში.

როგორც არა ერთგზის აღნიშნულა, ევროპული ლიტერატურისადმი ინტერესი საქართველოში აღმოსავლური, კერძოდ სპარსული პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლების ტენდენციის პროპორციულად იზრდებოდა და ამის შესატყვისად დასავლური მწერლობის ნიმუშების თარგმანიც თანდათან ფართოვდებოდა. უკვე XIX საუკუნეში გაეცნო ქართველი მკითხველი ფრანგული, გერმანული, ინგლისური, იტალიური და პოლონური ლიტერატურის საუკეთესო წარმომადგენელთა ნაწარმოებებს: კორნელის, რასინის, ვოლტერისა და ლაფონტენის, გოეთეს, შილერისა და ჰაინეს, შექსპირის, მილტონის, ბაირონისა და შელის. აგრეთვე პეტრარკას, მიკევიჩისა და სხვათა შემოქმედებას. ქართული პოეზიისა და პროზის ბუმბერაზები გრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი, ალექსანდრე და ილია ჭავჭავაძეები, აკაკი წერეთელი და ნაჯა-ფშაველა თარგმანებითაც ამდიდრებდნენ ჩვენს მწერლობას. მათ გვერდით ქართული მწერლობის სხვა მრავალი მოღვაწეც ხელს უწყობდა ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა განმტკიცებას. მაგრამ საზღვარგარეთული მწერლობის შესწავლა-გაცნობისა და თარგმნის სფეროში ჰემშარიტად ახალი ეპოქა დაიწყო საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ.

1918 წელს დაარსებული თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის განყოფილება, რომლის საფუძველზე შექმნილი დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტი თავის ჩამოყალიბების 25 წელს სულ მალე აღნიშნავს, იქცა ევროპული ენებისა და ლიტერატურის მეცნიერული კვლევა-ძიებისა და პოპულარიზაციის ცენტრად. მას ამჟამად პუშკინის სახელობის თბილისის პედაგოგიური ინსტიტუტის, ქუთაისის. სოხუმის, ბათუმის, სამხრეთ ოსეთისა და საქართველოს სხვა პედაგოგიური ინსტიტუტების შესაფერის კათედრებთან ერთად გვერდში უდგას თბილისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის უცხო ენათა პედაგოგიური ინსტიტუტი, სადაც ინგლისური, გერმანული და ფრანგული ენების გარდა ასწავლიან ესპანურ, პოლონურ, ჩეხურ, უნგრულ და რუმინულ ენებსაც და ეცნობიან იმ ქვეყნების ლიტერატურას.

ძირითადად უნივერსიტეტის დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის აღზრდილთა, მისი პროფესორ-მასწავლებლების დამსახურებაა, რომ თუ 50-იან წლებამდე ქართულ ენაზე ევროპის ლიტერატურის ზოგადი ისტორია არსებითად წარმოდგენილი იყო მხოლოდ კოჯანის ორტომიანი „დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ისტორიისა“ და მიხალჩის მეტოღური სახელმძღვანელოს თარგმანებით, ამჟამად სამი მეტ-ნაკლები სიღრმით დაწერილი ორიგინალური სახელმძღვანელო და დამხმარე სახელმძღვანელოა ამ სფეროში გამოქვეყნებული. მათ შორის შ. რევიშვილის 1953 წ. დასტამბული „საზღვარგარეთული ლიტერატურა“ მიმოიხილავს დასავლეთ ევროპის

მწერლობის მნიშვნელოვან მოვლენებს ადრე შუა საუკუნეებიდან მეოცე საუკუნემდე. გრ. ხათასის, შ. რევიშვილის, ნ. ორლოვსკაიასა და გივი გაჩეჩილაძის ავტორობით 1958 წელს გამოქვეყნებულ „საზღვარგარეთული ლიტერატურის ისტორიაში“ გადმოცემულია ევროპის ლიტერატურის განვითარების ისტორია დასაბამიდან XVIII საუკუნემდე ჩათვლით. ნ. ურუშაძის დამხმარე სახელმძღვანელო, რომელიც სამი წიგნისაგან შედგება, პირველ, 1960 წელს გამოცემულ წიგნში სათაურით „ნარკვევები საზღვარგარეთის ლიტერატურიდან“ განხილულია ევროპის ლიტერატურის ისტორია შუა საუკუნეებიდან XVIII საუკუნემდე ჩათვლით, მეორე წიგნი სათაურით „საზღვარგარეთის ლიტერატურის ისტორია“ (დაიბეჭდა 1964 წ.) ეხება XVIII ს. ევროპულ ლიტერატურას; ამავე სათაურით 1968 წელს გამოცემული მესამე წიგნი კი გერმანულ, ფრანგულ, ინგლისურ, პოლონურ და ამერიკულ რომანტიზმს აშუქებს.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ორ დიდ წიგნად გამოქვეყნებული „ნარკვევები გერმანული ლიტერატურის ისტორიიდან“ პროფ. გრ. ხათასისა. ეს კაპიტალური ნაშრომი, რომლის პირველ, 1953 წელს გამოცემულ წიგნში განხილულია გერმანული ლიტერატურის ისტორია დასაბამიდან XVIII საუკუნემდე, ხოლო მეორე, 1965 წელს დასტამბული წიგნი გერმანული რომანტიზმისა და XIX საუკუნეში გოეთეს შემოქმედების ანალიზისადმი მიძღვნილი, წარმოადგენდა მარქსისტული მეთოდოლოგიის საფუძველზე გერმანული ლიტერატურის ისტორიის სისტემატიზაციის პირველ ცდას არა მარტო საქართველოში, არამედ საერთოდ. XX ს. გერმანული ლიტერატურის ისტორიის მნიშვნელოვანი საკითხებია გაშუქებული ნ. კაკაბაძის 1964 წელს დაბეჭდილ „ნარკვევებში XX საუკუნის გერმანული ლიტერატურიდან“. აქვე უნდა აღინიშნოს მ. კვესელავას 1953 წელს გამოცემული „ბულგარეთის ლიტერატურის ისტორია“, რომელშიც დიდი სიყვარულით და საინტერესოდ არის განხილული ლიტერატურული წარსული და აწმყო ერისა, რომლის განვლილი ცხოვრება ბევრი რამით მოგვაგონებს ჩვენს სამშობლოს ბედს.

ქართულ ენაზე დაწერილმა აქ დასახელებულმა ლიტერატურის ისტორიებმა საშუალება მისცა ჩვენს საზოგადოებრიობას მეტ-ნაკლებად ზოგადი წარმოდგენა შექქმნოდა ევროპის ლიტერატურის განვითარების კანონზომიერებაზე. თანამედროვე მეცნიერების მიღწევათა დონეზე დაწერილი მრავალრიცხოვანი საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციით, მონოგრაფიებითა თუ ვრცელი წერილებით კი იგი ღრმად ეცნობა დასავლეთი და აღმოსავლეთი ევროპის ლიტერატურის ცალკეულ წარმომადგენელთა შემოქმედებას და თანამედროვე ევროპული მწერლობის საკიბროროტო პრობლემებს.

ქართულ ევროპისტიკაში შედარებით ნაკლებად არის გაშუქებული ადრე შუა საუკუნეების, რენესანსის ეპოქისა და XVIII ს. ევროპის მწერლობა. ამ პერიოდის ევროპული ლიტერატურიდან „ნიბელუნგებზე“, დანტე ალიგიერზე, ბოკაჩოზე, სერვანტესზე, ლოპე დე ვეგაზე და სხვ. დაწერილი ვრცელი და საყურადღებო წერილები, გ. გაჩეჩილაძის, ლ. ნათაძის, ნ. ყიასაშვილისა და სხვ. მონოგრაფიები და წერილები შექსპირის შემოქმედებაზე (რომელიც ი. მაჩაბლის კონვენიალური თარგმანების გზით უკვე XIX საუკუნეში ქართული მწერლობის განუყოფელ ნაწილად იქცა) და მასთან დაკავშირებულ ცალკეულ პრობლემებზე, ა. ბიბიჩიძის, სამუშაიაროდ, დღემდე გამოუქვეყნებელი დისერტაცია XVIII ს. გერმანული ბაროკოს თვალსაჩინო წარმომადგენლის ანდრეას გრიფიუსის შემოქმედებაზე. ზემოთ დასახელებულ ლიტერატურის ისტორიებში

აღნიშნული ხანის მწერლობის მიმოხილვა და კიდევ რამდენიმე წერილი მხოლოდ მცირე ნაბიჯია ევროპის ლიტერატურის ამ დიდი და მნიშვნელოვანი ეპოქის შესასწავლად.

გაცილებით უფრო ფართოდ და სრულყოფილად არის შესწავლილი მომდევნო ხანის, ევროპის ლიტერატურა. პროფ. გ. ხავთასის მონოგრაფიები გოეთეზე, ჰაინეზე და სოლიდური მეცნიერული ძიებანი გერმანული ლიტერატურის მრავალ საკითხზე, მ. კვესელავას ორტომიანი „ფაუსტური პროლოგომენები“, ო. ჭინორიას ვრცელი მონოგრაფია „გოეთეს შემოქმედების გზა“ და მისი ნარკვევები ლესინგზე, პოლდერლინზე, თომას მანზე და სხვ., ნ. კაკაბაძის მონოგრაფიები „ჰაინრიხ მანი“, „თომას მანი“ და მრავალრიცხოვანი ნარკვევი ძველ და ახალ გერმანულ ლიტერატურაზე, ზ. ქარხალაშვილის მონოგრაფია ბეხერზე, ვ. ქოჩორაძის „ანა ზეგერსი“. შოთა რევეიშვილის „ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობანი“ და სხვ. მხოლოდ მცირე ნაწილია ქართველ მეცნიერთა მრავალრიცხოვანი ნაშრომისა გერმანულ ლიტერატურაზე, რომლის მნიშვნელოვან პრობლემებს წარმატებით იკვლევენ ნ. რუხაძე, ზ. ჩხენკელი, რ. ყარალაშვილი, დ. დავლიანიძე და ბევრი სხვა ახალგაზრდა ნიჭიერი გერმანისტი.

ინგლისურ ლიტერატურაში შექსპირთან დაკავშირებით ზემოთ დასახელებულ მკვლევარებთან ერთად ნაყოფიერ კვლევა-ძიებას აწარმოებს ნ. ორლოვსკაია, რომლის საუცხოო ნაშრომი ქართულ-ევროპულ ურთიერთობებზე რამდენჯერმე დავასახელებთ ამ წერილში. ქართველმა მკითხველმა ნ. თოფურიძის, ირ. კენჭოშვილის, ზ. გამსახურდიასა და ინგლისური ლიტერატურის სხვა სპეციალისტების სიახლოვეს მონოგრაფიებისა და წერალების საშუალებით ინგლისური მწერლობის ბევრი თვალსაჩინო წარმომადგენელი გაიცნო და შეიყვარა.

ბრწყინვალე ესეიები მიუძღვნა ფრანგული ლიტერატურის დიდ წარმომადგენლებს ჩვენმა შესანიშნავმა მოქართულმა და ნატიფი ლიტერატურული გემოვნების მქონე გერონტი ქიქოძემ. XIX საუკუნის ქართულ-ფრანგულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს აშუქებს 1969 წელს გამოცემული ნაშრომი დ. ფანჩულიძისა, რომელმაც სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ვიქტორ ჰიუგოს. წიგნში „ფრანგი მწერლები“ ს. თურნავა ეხება თანამედროვე ფრანგულ ლიტერატურას. სარტრის შემოქმედება იყო საკანდიდატო სადისერტაციო თემა მ. ბაქრაძისა, რომელსაც მრავალი საინტერესო წერილი აქვს დაბეჭდილი თანამედროვე ფრანგულ ლიტერატურაზე. წერილების მთელი სერია აქვს გამოქვეყნებული თანამედროვე ფრანგულ ლიტერატურაზე გასტონ ბუაჩიძესაც. იგი სერიოზულ კვლევა-ძიებას აწარმოებს ფრანგული ლიტერატურის ისტორიის სფეროში. ბევრი რამა დაწერილი საქართველოში ჰიუგოს, ბალზაკის, სტენდალის, მოპასანის, ემილ ზოლასა და ფრანგული ლიტერატურის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლებზე.

ქართველ ლიტერატურათმცოდნეებს არც ამერიკული, იტალიური და ესპანური ლიტერატურა დაუტოვებიათ უუურადღებოდ. პალონური, ჩეხური, ბულგარული, უნგრული და რუმინული ლიტერატურის მოღვაწეებზე მრავალი გამოკვლევა და მონოგრაფიაა გამოქვეყნებული, მაგრამ დასავლეთ და აღმოსავლეთ ლიტერატურაზე დაბეჭდილი ყველა ნაშრომისა და მათი ავტორების უბრალო ჩამოთვლასაც კი ათუთლობით გვერდი დასჭირდებოდა, ამიტომაც ვკმაყოფილდებით აქ მოტანილი მასალით, რომელსაც — მხოლოდ ზოგადი



ილუსტრაციის სახით წარმოდგენილს — სულაც არა აქვს პრეტენზია ამ სფეროში მიღწეული წარმატების ამომწურავად გაშუქებისა.

კიდევ უფრო დიდია მიღწევანი საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სახელმწიფოებრივი ზრუნვის საგნად ქცეული თარგმნის სფეროში, რომელიც — ლიტერატურული ურთიერთობების საფუძველთა საფუძველი — არა მარტო ხალხთა ურთიერთდაახლოების, ურთიერთგაგებისა და მეგობრობის ნაცადი გზაა, არამედ ეროვნულ ლიტერატურათა გამდიდრება-განვითარების მნიშვნელოვანი საშუალებაც არის. ამის კონკრეტული მაგალითია მრავალსაუკუნოვანი, მუდამ თვითმყოფადი ქართული მწერლობა, რომელიც ორგანულად ითვისებდა მეზობელი ქვეყნების მიღწევებს ლიტერატურაში და შემოქმედებითად ავითარებდა ქართულ პროზასა და პოეზიას. შორს რომ არ წავიდეთ, საილუსტრაციოდ გამოდგება XVIII საუკუნის დასასრულისა და მეცხრამეტე საუკუნეში ქართულ პოეზიაში დანერგილი ლირიკის ახალი ზომები და ორიგინალური დრამატურგია, რომელიც, გ. ციციშვილის მართებული შეხედულებისამებრ, თუმცა „მშობლიური თეატრის — სახიობის — ეროვნული ტრადიციის საფუძველზე წარმოიშვა“, მაგრამ, უდავოდ, „რუსეთთან და ევროპასთან კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის შედეგი იყო“<sup>16</sup>.

როგორც არაერთგზის აღნიშულა და სათანადოდაც დასაბუთებულა, რუსეთთან და ევროპასთან ლიტერატურულმა ურთიერთობამ დიდად შეუწყო ხელი XX საუკუნის ქართული ლექსთწყობის დახვეწას, ვერსიფიკაციის გამრავალფეროვნებას, რითმების სისტემის გამდიდრებასა და გაუმჯობესებას. ამასთანავე ლიტერატურული თარგმნის წარმოდგენს თანამედროვე ქართული ენის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროს, რაც არა მარტო ლექსიკური ფონდის გამდიდრებით გამოიხატება.

საბჭოთა პერიოდში ქართულად თარგმნილი ლიტერატურის ბიბლიოთეკაში ჰომეროსის, ესქილეს, სოფოკლეს, ევრიპიდეს, პლატონის, პლუტარქეს და ძველბერძნული და რომაული ლიტერატურის სხვა გამოჩენილ მოღვაწეთა ნაწარმოებების გვერდით მოიპოვება შუა საუკუნეების ევროპული ეპოსისა და რაინდული ლიტერატურის ისეთი ძეგლები, როგორცაა „სიმღერა როლანდზე“, „სიმღერა ნიბელუნგებზე“, „უფროსი ედა“ და „ტრისტან და იზოლდა“. „ღვთაებრივი კომედიისა“ და „ახალი ცხოვრების“ თარგმანებით გაეცნო ქართველი მკითხველი „კოლოსალურად დიდი ფიგურის“ — დანტე ალიგიერის შემოქმედებას. ბოკაჩოს „დეკამერონით“, შექსპირის დრამატურგიის ექვსტომეულითა და სონეტებით, სერვანტესის ოთხტომეულით წარმოდგენილია რენესანსის ეპოქის იტალიური, ინგლისური და ესპანური ლიტერატურა. მილტონის „დაკარგული სამოთხე“, კალდერონისა და ლოპე დე ვეგას პიესები, კორნელისა და რასინის ახლად თარგმნილი ტრაგედიები გვაცნობს XVII საუკუნის ევროპის ლიტერატურას. ვოლტერის, დიდროსა და ჟან-ჟაკ რუსოს ფილოსოფიური მოთხრობები, დრამები და რომანები, ბერნისის პოეზია, სვიფტისა და დეფოს ნაწერები, ლესინგის დრამები, გოეთეს „ფაუსტი“, დრამატული ნაწარმოებები და „ახალგაზრდა ვერთერის ვნებანი“, შილერის თხზულებათა სამტომეული და სხვა მწერალთა ნაწარმოებები წარმოდგენას გვიქმნის XVIII ს. ევროპული ლიტერატურის პრობლემატიკასა და რაობაზე: ქართულ ენაზე თარ-

<sup>16</sup> Г. Ц и ц и ш в и л и, Национальная форма литературы и процесс взаимодействия литератур, „ლიტერატურული ურთიერთობანი“, ტ. 1, 1965, გვ. 239.

გმნილ XIX ს. ევროპული ლიტერატურის მრავალრიცხოვანი ნაწარმოებიდან აღენიშნავთ მხოლოდ ჰიუგოს, ჟორჟ სანდის, შატობრიანის, ბაირონის, შელის და ვალტერ სკოტის, ჰაინეს, ბალზაკის, ფლობერის, სტენდალის, დიკენსის, თეკერის, ემილ ზოლას და სხვ. თხზულებებს, რომლებიც განსაკუთრებულა წარმატებით სარგებლობენ ქართველ მკითხველთა შორის. კიდევ უფრო ფართოდ არის წარმოდგენილი თარგმანებში ახალი და უახლესი ევროპული ლიტერატურა. ჯოისის, შოუს, გოლსვორთის, ჰემინგუეის, სელინჯერის და მოემის, თომას მანის, ფოხტენანგერის, ბრებტის, რემარკის, კაფკას, ჰესეს და ბოემის, რომენ როლანის, ეგზიუპერის და კამიუს, ფრედერიკო გარსიას, ლუი დე ტაპიას და თანამედროვე ფრანგული, გერმანული, ინგლისური, იტალიური, ესპანური და ამერიკელი ლიტერატურის სხვა წარმომადგენელთა შემოქმედება ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართული წიგნის ბაზარზე.

ქართული თარგმნილი ლიტერატურა, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან, დღითი დღე მდიდრდება პოლონური, რუმინული, უნგრული, ბულგარული, ჩეხი და სხვა მწერლების ნაწარმოებებითაც. ი. ვაზოვის, ხ. ბოტევისა და ლ. სტოიანოვის, ა. მიცევიჩის, ბ. პრუსის, ე. ვასილევსკაიასა და მ. ტუვამის, მ. ემინესკუს და მ. სადოვიანოს, მ. ზალკას, შ. პეტეფის, ი. ფუჩიკის, კ. ჩაპეკის, ი. ჰაშეკის, ა. ჰოფმაისტერისა და სხვა პროზისა და პოეზიის ნიმუშებს დიდი ინტერესით ეცნობა ქართველი მკითხველი მშობლიურ ენაზე.

ასეთია ზოგადი სურათი უკანასკნელი 50 წლის მანძილზე ქართულ-ევროპული ლიტერატურული ურთიერთობებისა, რომლის ანალიზი და ღრმა მეცნიერული შესწავლა ჯერ კიდევ საწყის საფეხურზეა.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის  
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის  
ინსტიტუტმა)

## მიხეილ გიჟოვანი

## ძმობა-მემორბობის იღმა ხალხურ პოეზიაში

ხალხი თავისი ცხოვრების შესანიშნავი მემკვიდრეა. ამ ფუნქციას ყოველდღიურად ასრულებს სხვადასხვა საშუალებით: ერთი მხრით, მატერიალური კულტურის ძეგლების მეოხებით ახორციელებს, სხვა შემთხვევაში ისტორიული წარსულის მოწმედ ზეპირსიტყვიერების ქანრები და რწმენა გვევლინება, რომელთაგან თითოეულს გამოვლინების საკუთარი ფორმები გააჩნია და შექმნელ-გამაერცელებელთა სულიერი ცხოვრების წარუშლელ ანაბეჭდს ატარებს. ხალხი — მემკვიდრე უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე ამას სპეციფიკურ-პროფესიული თვალსაზრისით წარმოადგენენ, როცა „მემკვიდრის“ თაობაზეა მსჯელობა. მემკვიდრე ისტორიის დამწერს ნიშნავს, ძველქართულად ეამთაღმწერელს. მკვიდრს შემდგენელი მკაცრი სტილისაა, იგი შეუფერადებლად წერილობით გადმოგვცემს მომხდარ ამბავს და ყოველ მნიშვნელოვან საშინაო თუ საგარეო მოვლენას შესაფერის ადგილს უსაზღვრავს ერის მრავალსაუკუნოვან თავგადასავალში. ინდივიდუალური მემკვიდრისაგან დიდად განსხვავდება კოლექტიური მემკვიდრე — ხალხი, როცა იგი ეამთაღმწერლის როლში გამოდის. პირველის საპირისპიროდ იგი ყოველ მოვლენას, კერძო თუ საზოგადო ფაქტს, მასის თვალთ უმზერს. ხალხისეული აღქმა, შემეცნება, თვალსაზრისი მუდამ კოლექტივიზმის პრინციპითა გატარებული და შედეგს შეიძლება ჰქონდეს როგორც მხატვრული, ისე ჩვეულებრივი თხრობის სახე. ფოლკლორული შემოქმედების აღიარებული ნიმუშები, — სიტყვიერი, მუსიკალური, ქორეოგრაფიული თუ გამომსახველობითი ხელოვნების მაგალითები, — არ განიხილება მხოლოდ პოეტური ასახვის თვალსაზრისით, ამავე დროს ისინი თავისებური ისტორიული წყაროებიც არიან. წარმოშობისა და გააზრების კონკრეტული გარემოთი შემოსაზღვრული.

1659 წლის ბრძოლის ასახვის დროს „ბახტრიონში“ ვაჟა-ფშაველა პირველ ყოვლისა ხალხურ მკვიდრს დაეწაფა და „არა რომელიმე მწიგნობრულ“ ვერსიას. ამ არჩევანში გადაწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საერთო ეროვნულ იდეალს, რომელსაც მასების ღრმა ფენებიდან გამოსული მგოსნები უფრო სელმისაწვდომ გრძნობად ფორმაში გადმოსცემდნენ, ვიდრე თუნდაც ბახტრიონის ომის უშუალო მომსწრე მეისტორიენი. ვაჟა-ფშაველა გულახდილად წერდა: „ჩემთვის მარტო ის ფაქტი კმაროდა, რომ მთის ხალხი, სხვადასხვა თემები, რომელნიც ხანდახან ერთმანეთსაც კი ჰლაშქრავდნენ, არ ინლობდნენ, — ამ ეამად შაერთდნენ, ერთ სულოვანობა გამოიჩინეს და ძმურად მიეშველნენ ბარს გაპირვების დღეს. განახორციელეს თხოვნა-მუდარა, იმავე ხალხური ლექსისა:

თუშნო, ფშაველნო, ხევსურანო,  
ლაშქარი გაეაზიაროთ;  
ერთმანეთს მხარი ეუჭიროთ,  
მტერი კი დაეაზიანოთ!<sup>1</sup>

ერთმანეთის მხარის დაქვრა, საერთო ფრონტის შექმნა და შინაური შუღლის დაეწევა — აი რა არის გარკვეული ეპოქის იდეალი, ქართველის სანუკვარი ოცნება და ეროვნული მაჯისცემა. ამ ერთსტროფიან საგმირო ლექსში აზრისა და სიტყვის შესანიშნავი შეხამებაა მოცემული. მისი მაღალი დანიშნულების ჩვენებისას მთელი ისტორიული ხანის მიმოხილვა იქნებოდა აუცილებელი. აქ არა მარტო თუშეთის, ფშავეისა და ხევსურეთის კონკრეტული ყოფა არის მოსაგონებელი, არამედ მთელი საქართველოსი თავის ქართლითა და კახეთით, მესხეთითა და ჭავჭავეთით, გურიითა და იმერეთით, სამეგრელოთი და ლეჩხუმით, რაჭასა და სვანეთზე რომ არაფერი ვთქვათ და აჭარაც და საინგილოც გვერდზე დაეტოვოთ. ეს მცირე ხალხური ლექსი შეიქნა საშინელი ძნელბედობის გარემოში, რომელსაც დიდი ქართველი მგოსანი დავით გურამიშვილი, უკრაინის მიწა-წყალს შეფარებული, შემდეგნაირად გვიხასიათებდა:

შეიქნა დიდი მტრობა, თქმა ერთმანეთის ძვირისა,  
ამპარტაუნობა და შური, ურცხვად გატეხა პირისა;  
აეაზიანობა, ქურდობა, გზაზე დასხდომა მზირისა,  
ტყვეობა, მოკვლა, ტაცება ქერიეთა, ობოლთა, მწირისა!<sup>2</sup>

ქართული ხალხური პოეზია შარავანდელით მოსავს ქმობას, მეგობრობას. ამგვარი ურთიერთობა უმადლეს ზნეობრივ თვისებად არის მიჩნეული. ქმობა არ არის მხოლოდ სისხლითი ნათესაობის შედეგი. ძმა ყველა, ვისაც ვაჟაკური გამტანობა შეუძლია, ვისაც ჳირსა და ლხინში კეთილმეზობლურად ყოფნა სურს და საერთო ხვედრს ინაწილებს. ამიტომ ძმებად და ძმობილებად იწოდებიან ჭანდიან მთის იალაღებზე მყოფი მწყემსები, მეკობრეებთან შეზბმული ლევა ბიჭები თუ საყუჩში ჩამსხდარი შურისმაძიებლები. ძმობილი ძმობილისთვის ზრუნავს; მხარში უდგას მას მშვიდობაშიც და შუათშიც. სახალხო მგოსანს ადამიანის სულიერი სიმდიდრის მაჩვენებლად მიაჩნია უბრალო საყოფაცხოვრებო მოქმედებაც კი, ვთქვათ, როცა ოჯახს მოცილებული ერთი მწყემსი მეორეს შინ გამოისტუმრებს და თვითონ ცხვრის დასაცავად ღამეებს თეოზე ათენებს.

ძმობილს ენაცვლოს ძმობილი, რო გამამგზავენა შინაო,  
მე დაეალ არი-არეთა<sup>3</sup>, იმას თეოზე სძინაო<sup>4</sup>.

ძმობილობა ნაცვალგარდობაზეა დამყარებული. სამაგიეროს გადახდა, სხვაზე ღარდი და ზრუნვა ორივე მხარისათვის სავალდებულოა. თუ ერთს რაიმე უჭირს და საფრთხე მოელის, მეორე ყოველგვარი თხოვნის გარეშე მასთან ჩნდება, მხარში უდგება და ძალისამებრ თანაბრად იზიარებს მას ბედს. ამის გამო ხალხურ პოეზიაში ძმობილის დაცვა, თუნდაც იგი სიცოცხლის გაწირვა-

<sup>1</sup> ე ა ე ა ფ შ ა ე ე ლ ა. თხზ. IX, 1964, გვ. 366.

<sup>2</sup> დ. გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, თხზ. 1955, გვ. 49.

<sup>3</sup> უ გ ზ ო - უ ე ე ლ ო ლ, თვისნებაზედ.

<sup>4</sup> ხალხური ლექსები, თ. რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი, შ. ჩიქოვანის რედ., 1953, გვ. 255.

საც ითხოვდეს, მორალურად სანქციონირებულია. ეს დაუწერელი კანონი ფშაველ მგოსანს ლექსად ჩამოუყალიბებია საშვილიშვილო ანდერძისათვის:

ძმობილო, ძმობილის მზესა, სხვას ნულარ ეძმობილები,  
შენსა მამქლავსა, ძმობილო, შეიღს წელს არ დავეზავებ;ი  
გზაში ჩაუღვამ საუფჩსა, ირმულად ჩავეპარები.

მშრომელმა ხალხმა კარგად იცის ძმობა-მეგობრობის ფასი. ადამიანთა ურთიერთსაქმიანი დამოკიდებულება, პატივისცემა და მორიდება, ნახვის შეუ-  
ნელებელი სურვილი და კეთილგანწყობილება საზოგადოებრივი წესრიგის სა-  
წინდარია. დამძობილება და მისგან გამომდინარე მოვალეობათა აღსრულება  
რჩეულთა ხვედრიც არის. ასეთი ადამიანები ყოველთვის გამოირჩევიან თავ-  
მდაბლობითა და ქველმოქმედებით, ზომიერებით, სიღარბისლით, განსჯით,  
შორსმჭვრეტელობით. ხალხურ მგოსანს ძლიერ იზიდავს სოფლის საამაყოთა  
თავგადასავალი. დიდია მათი იმედი, უანგარო თავდადება და შემართებულობა.

ძმ.ო. რა სჯობდა ძმობასა, ერთმანეთისა ყმობასა, —  
მაშინის მოგაგონდება, რო გვემდეს ორი მარტოსა!

ძმობა და ყმობა აქ ერთმანეთის საპირისპირო ცნებები კი არაა, არამედ ურთი-  
ერთახლომდგომი და დამაზუსტებელი. „ყმობა“ ამ შემთხვევაში არ ნიშნავს  
სოციალურ იერარქიულობას, დამმორჩილებელსა და მორჩილს, არამედ თან-  
ხმობას, ერთ ბედში მყოფთა სიახლოვესა და ნებაყოფლობით სამსახურს, სიყ-  
ვარულს. ამნაირი დამოკიდებულება თავისთავად გულისხმობს როცა ერთს რაი-  
მე უჭირს ან უღხინს, მაშინვე მეორეს მოიგონებს, მით უმეტეს თუ იგი მტრის  
გარემოცვაშია მოქცეული და ერთს ორი ემუქრება.

ეროვნული ტრადიცია თანმიმდევარია. მან კარგ ძმობილთა ქებაც იცის და  
წახალისებაც, საქვეყნოდ გამოჩენა, სიმღერებისა და ლექსების თემად ქცევა.  
მაგრამ უღირსთა გაიკცხვას და საჭაროდ განქიქებასაც არ ერიდება, რადგან ეს  
გზა აღზრდის ეფექტურ ხერხად არის მიჩნეული ხალხურ პედაგოგიკაში.

სწორს სწორის მოღალატესა ხიღნიც წყლად ჩაუცივიან;  
მშვილდიმც გაუგლეჯს სამბურსა, ისარნიმც ჩაუცვივიან<sup>6</sup>.

ძმად ნათეციობისა და დამძობილების საუკუნეობრივი ტრადიცია ქარ-  
თველ მეომართა მიერ სამამულო ომის დროს ფართოდ იყო გამოყენებული.  
ბლინდაეებსა და ძელმიწურებში შექმნილი საბრძოლო სტრიქონები მამა-პაპა-  
თა სახელოვან გზაზე სვლას მოუწოდებდა კავკასიონის მხრიდან აფრენილ არ-  
წივებსა და ვეფხეებს. „მხარკვერიანი არწივი“ და „კლდის ვეფხეი“ გმირის  
უმადლესი ჭიღოდა. ამ ოდინდელი ეპითეტებით ამკობენ ბრძოლაში მხარ-  
ბეჭებდამშვენებულ მეომრებს გამარჯვების ექსტაზში შესული მგოსნები. ძვე-  
ლი და ახალი პოეტური ტრადიციის შეხამების ნიმუშს გვაძლევს ომისდროინ-  
დელი ლექსი „საით მიფრინავ არწივო“.

5 საფარსა.

6 როგორც ირემს, ისე მივეპარებო.

7 ხალხური ლექსები, თ. ჩაბიკაშვილის შეკრებრი, გვ. 255.

8 ხალხური სიბრძნე, IV, 1964, გვ. 101.

- საით მიფრინავ, არწივო,  
საით გაშალე ფრთანია?
- მივდივარ კავკასიონზე,  
გადავიმოკლო გზანია.  
გადავიარო ქედები,  
ფრონტებს დაეკლო თვალია,  
სად იბრძვიან ქართველები,  
ვეფხვებთან შესადარია.  
მოდით ბიჭებო, წავიდეთ  
და იმათ მივცეთ მხარია,  
ძმურად შევფიცეთ ერთმანეთა, —  
ან ცოცხალი ან მკვდარი!

ღაძმობილებისა და ღამეგობრების იდეა თანდათან უმადლეს საფეხურს აღწევს. დიდი ოჯახის წევრების სისხლით მონათესავეთა ურთიერთთავდადებისა და სიყვარულის აქენიდან ამოსული ეს ჩვეულება უფრო და უფრო მომცველი ხდება, ლოკალური გარემოდან ჯერ ტომობრივ საფეხურს გაივლის, მერე კი ეროვნულ მოვლენად იქცევა. ამ სტადიიდან საერთაშორისო მასშტაბამდე ერთი ნაბიჯიღა რჩება იმისღა მიხედვით, თუ რა განფენიღობას იძენს თვითონ სხვაღდასხვა მოღდგმათა ურთიერთღამოკიდებულება, როგორ პირობებში მიმღინარეობს არაერთგვაროი წარმოშობის აღამიანთა სამეურნეო, საომარი თუ კულტურული კონტაქტი.

ქართულ ფოღლორის წოთელ ზოღად გასღვევს საგმირო პოეზიის ტრადიცია. როგორც ჩანს, გმირის იდეალი, საერთო სახეღოვანი წინაპრის კულტი და მისი პოეტიზაცია პოპულარული იყო ჯერ კიდევ ძველ იბერიულ-კოღსურ სამყაროში, შემღდეგ კი უშუაღლო მეგკვიღრეობის წესით ვრცელღებოღა სრულღად საქართვეღოზე, მის ტერიტორიღზე მოსახლე ყვეღა ტომთა შორის, რომელთა მთღიანობას დიდ ბიძგს აძღვეღა ერთი ენისღა და მწოგნობრობის ღამკვიღრება ფარნავაზის შემღდეგ განსაკუთრებით.

1943 წელს ღაბეღული „საგმირო-რომანტიკულ მოტივებში“<sup>9</sup> გარკვეული გეაგვს, როგორ ხღებოღა გმირთა ღაძმობიღება ებოსში ღა რა მხატვრულ ტრადიციებს გვიჩვენებს იგი. ნათქვამის აქ გამეორება საჭირო არაღ, მათ უმეტეს, სხვა მასღაც მოგვეპოვება ღა თემის გაფართოება შესაძღებელი არის.

XI საუღუნის ისტორიკოსი ლეონტი მროვეღი როგორც კი იწყებს თხრობას „ცხოვრებასა ქართვეღლთა მეფეთასღა ღა პირვეღლთაგანთა მამათა ღა ნათესავთა“ გამო, მაშინვე აღნიშნავს, რომ ჩვენი წინაპარი თაგამოსი იყო კაცი გმირი, მას ჰყავღა რვა შვიღი, „გმირნი ძღიერნი ღა სახეღოვანი“. „ესე რეანი იყენეს გმირნი“. ერთი რეათაგანი — ქართღოსი პირვეღი ღაემკვიღრა აღმოს. საქართვეღოში — ქართღს ღა ხუთი ვაჟი აღზარღა მისებრ გმირები; მცხეთოს, გარღაბოს, კახოს, კუხოს ღა გაჩიოს. ქართღოსის მსგავსად ძმებს ჰაოსს, ბარღოსს, მოვღკანს, ლეკს, ჰეროს, კავკასს ღა ეგროს — ყვეღას სახეღოვანი შთამომავღობა გაუჩნღა ღა მათგან მიმღინარეობენ კავკასიის მკვიღრა ხალხები<sup>10</sup>.

ისტორიკოსი აქ გარკვეულ კონცეფციას გეთავაზობს, რომელიც ამიერკავკასიის ხალხების ერთიან წარმოშობასღა ღა ნათესაობაში მღგომარეობს. მრო-

<sup>9</sup> ლიტერატურული ძიებანი, I, 1943, გვ. 241—255; ქართული ებოსი, II, 1965, გვ. 32—44.

<sup>10</sup> ქართღის ცხოვრება, I, ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ის რ ე ლ, 1955, გვ. 3—4.

ველი გვაუწყებს: „პირველად ვახსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაქნელთა, ჰერთა და ლექთა, მეგრელთა და კავკასიანთა — ამათ ოვსთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს“<sup>11</sup>. გვარ-ტომობის ამნაირი კონცეფციის შემუშავებას, ცხადია, იმდროინდელი ისტორიული პირობები მოითხოვდა. ფართო აღორძინების გზაზე დამდგარი საქართველო, რაკი მთელი კავკასიის სათავეში ჩადგომის რეალური პერსპექტივა ესახებოდა, შესაბამის იდეოლოგიურ შემზადებას მიმართავდა. საისტორიო პროზის უახლოესი მკვლევარი პროფ. რ. ბარამიძე წერს: „ლეონტი მროველი, როგორც პროგრესულად მოაზროვნე მემკვიდრე, ავითარებს შინააშლილობის წინააღმდეგ ბრძოლისა და ქვეყნის ერთიანობის იდეას“<sup>12</sup>.

ამ შემთხვევაში ჩვენ არ ვსწავლობთ ლეონტი მროველას გვარტომობის გენეალოგიურ სქემას, თუმცა მის შემუშავებაში, ვფიქრობთ, წერილობით წყაროებთან ერთად ერთგვარი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ფოლკლორულ ტრადიციას — საგვარტომო თქმულებების, ანდერძებისა და მითების სახით გავრცელებულს. დიდი ხანია შენიშნული არის მროველის სტილის სიახლოვე ხალხურ ეპიკურ სტილთან<sup>13</sup>. მროველის აღწერილი საომარი ბატალიეში ნაკლებ გამოირჩევა ძველქართული ეპოსისაგან. „იქმნა მათ შორის ბრძოლა სასტიკი, რომელი ემსგავსა სასტიკებასა ჰაერისასა. რამეთუ მტუერი ფერკისა მათისა ვითარცა ღრუბელი სქელი; ელვა აბჯრისა მათისა ვითარცა ელვა ცისა; კმა პირისა მათისა ვითარცა კმა ქუხილისა; სიმრავლე ისართა და ტყორცა ქვისა მათისა ვითარცა სეტყუა კშირი, და დათხევა სისხლისა მათისა ვითარცა ღუარი სეტყუათა“<sup>14</sup>.

ლაშქართა შეუპოვრობა ბუმბერაზების შეტაკებას ჰგავს, სადაც უფრო მთების ზათქი და გუგუნი ისმის, ვიდრე მხედართა ყიფინი და ჰუნეთა კიხეინი.

რა გასაკვირია, თუ XI საუკუნის ისტორიკოსმა მრავალრიცხოვანი კავკასიელები დაამოზიდა და საერთო წინაპრამდე დაიყვანა, — ამ დროს სისხლითი ნათესაობის პრინციპი საგმირო და საზღაპრო სიუჟეტების მამოძრავებელ ღერსად ყოფილიყო გამოყენებული ფოლკლორში. მართლაც, ქართულ და კავკასიურ სიტყვიერებაში, კერძოდ ნართულ ეპოსში, სიუჟეტურა განვითარებისა და გმირთა ჯგუფების შესაქმნელად ნათესაური ძმობაა გაბატონებული უპირატესად. ყოველ ფეხის ნაბიჯზე გვხვდება სამი ძმა, 7, 9, 12, 40, 99 ძმა (მაგ., აფხაზური ნართები).

ნათესაობრივი ძმობის მოტივი წეს-ჩვეულების და ეპოსის განვითარების მაღალ საფეხურზე დამოზიდავებსა და ძმადნაფიცობაში გადადის. საშუალო საუკუნეებში ეს ძველთაძველი ტრადიცია დიდი ეპიკური ტილოების საფუძველი ხდება (ამირანდარეჯანიანი, ვეფხისტყაოსანი).

გეოგრაფიული ცოდნის გაფართოების კვალბაზე საგმირო ეპოსში ხშირდება არამონათესავე ხალხების ხსენება. არა მარტო ხსენება, ვთქვათ, ჩინ-მაჩინის საზოგადო სახელით, არამედ კონკრეტულად უცხო ერის წარმომადგენლები სიუჟეტურ ფუნქციას ასრულებენ ქვეშაბრტყლად ეროვნულ თხზულებებში (ამირანის თქმულება, მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრება და სხვ.). ამირანის მესხურ ვარიანტში ნათქვამია:

<sup>11</sup> იქვე, ვ. 3.

<sup>12</sup> რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო პროზა, 1972, გვ. 7.

<sup>13</sup> მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, II, გვ. 10-17.

<sup>14</sup> ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 6-7.

ამირანი და ჩრდილელი ორთავ ისხდნენ წყლისა პირსა,  
ამირანი ხმალსა ლესავს, ჩრდილელი უწყობს პირსა<sup>15</sup>.

ჩრდილელის ადგილას ხევსურულ ჩანაწერში ჩ რ დ ი ლ ო ე ლ ი იხსენება:

ამირანი, ჩრდილოელი ცხენ ჩრდილოსა სმენ ღვინოსა...  
ამირანი დანას ლესავს, ჩრდილოელი — ვერცხლის ღვინოსა<sup>16</sup>.

მეორე ხევსურულ ტექსტში კვლავ ჩრდილოელზეა საუბარი: „ამირანი ჩრდილოელნი ორნივე ისხდნენ წყლისა პირსა“<sup>17</sup>. პ. უმიკაშვილისეულ ჩანაწერში შესაბამისი ადგილი უფრო გამართულად გამოიყურება: „ამირან და ჩრდილოელი ორნივე ისხდნენ წყლისა პირსა“<sup>18</sup>. 1869 წლის კახურ ჩანაწერში ჩრდილოელს „შულავერი“ ცვლის<sup>19</sup>. სხვა კახურ ვარიანტში კი უფრო დაკონკრეტებულია ცნება და ჩინოველთა შესახებ არის საუბარი:

ამირან და ჩინოველნი საზნივე ისხდნენ წყლისა პირსა;  
ამირანი ხმალსა ლესავს, ჩინოველნი უწყობს პირსა<sup>20</sup>.

როგორც ვხედავთ, ამირანის ძმებად თუ თანამგზავრებად გამოყვანილი არიან განსხვავებული ეროვნული წარმოშობის ადამიანები: ჩრდილოელი — ჩრდილოველი — ჩრდილელი — შულავერი, ანდა ჩინოველი. თუ ჩრდილოელ-ჩრდილელის ვინაობა გარკვევით საეარაუდოა და მისი სახით ჩრდილოეთის მხარის, ე. ი. რუსეთის მცხოვრები შეიძლება ვიგულისხმოთ, ჩინოველის ვინაობაზე ნაკლები დაეძვეება გემართებს, იგი აშკარად ჩინელს ეარაუდობს.

მოსმობილი მაგალითები იმის მაუწყებელი შეიძლება იყოს, რომ დროთა განმავლობაში დაძმობილების ფუნქცია სახეს იცვლის და იმგვარი ძველთაძველი ეპოსის მოდერნიზაცია კი ხდება, როგორც ამირანის თქმულება. არც ჩრდილოველი და, მით უმეტეს, არც ჩინოველი (შდრ. რუსთაველისდროინდელი ხატაელი) არაა თქმულების უძველესი შენამატი.

უცხო ერის წარმომადგენელი ქართულ ფოლკლორში როგორც პერსონაჟი უპირატესობით სარგებლობს. ადგილობრივი გმირი უცხოელის წინაშე თავაზიანობას იჩენს, ზოგჯერ მრავალ რამეს უთმობს კიდევაც კოლიზიის კრტიკულ დონემდე ასვლის შესაფერხებლად.

უცხოელის სახე ზეპირსიტყვიერებაში ფართო თემაა. იგი შეინიშნება ფოლკლორული შემოქმედების პირველსავე საფეხურზე, რადგან ისტორიულად ქართველს გამართლებულად არასოდეს უცხოვრია და უცხო მოღვმის ტომების მოწოლას ისტორიის ყველა ეტაპზე განიცდიდა. ცხადია, საგარეო ურთიერთობის ეს თავისებურება უკარნახებდა ფოლკლორის მტერმოყვრობის მრავალი შემთხვევა წარმოესახა და მისთვის შესაფერისი კვალიფიკაცია მიეცა მომავალ თაობათა სახელმძღვანელოდ. აღმოსავლურ და დასავლურ ძალთა დაუსრულებელ კიდილში ყალიბდებოდა ქართველის ეროვნული ხასიათი, მისი შეუწყნებელი სწრაფვა მეზობლებთან კეთილმეგობრული დამოკიდებულების შე-

15 მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, 1947, გვ. 332.

16 იქვე, გვ. 341.

17 იქვე, გვ. 342.

18 იქვე, გვ. 400.

19 პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, IV, გვ. 313.

20 მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, გვ. 299.



ნარჩუნებისა და ვაჟკაცური ამტანობა-გამძლეობისა, რამაც რუსთაველის პოეზიაში ფილოსოფიურ განზოგადებამდე მიაღწია: ჰირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა, ვით ქვითიკისა (876,3). არაერთი პოეტური შედეგრი უმღერის უცხოელისადმი მეგობრობასა და სიყვარულს, გამტანობას, ზნეობრივ სიფაქიზესა და ეროვნული ტრადიციისადმი პატივისცემას. დავით აღმაშენებლის სიცოცხლეში შექმნილი ბალადა ვირტუოზულ პოეტურ ფერებში წარმოგვიდგენს ქართველი ჰაბუკის გულთა მასპინძლობასა და სხვა ტომის წარმომადგენლის მიმართ პატივისცემის გრძობას. რომელი სახელოვანი პოეტი იტყოდა უარს ხელი მოწერა ხალხური ლექსის შემდეგ სტრიქონებზე:

შემომეყარა ყივჩაღი  
საზღვარს მუხრანის გზისასა, —  
პური მთხოვა და ვაჟმეი,  
ეურჩევი თაუთუხისასა;  
ხორცი მთხოვა და ვაჟმეი,  
ეურჩევი ზოზობისასა;  
ღვინო მთხოვა და ვასმეი,  
ეურჩევი ბადაგისასა.

ამგვარი მოულოდნელი შეხვედრა მშვიდობიან ფორმებში რომ განვითარებულყო, ეკვი არაა ქართველი და ყივჩაღი დამეგობრდებოდნენ. ბალადის პრეამბულა არ გულისხმობს ნაწარმოების მიზნადმიანც ტრაგიკულ დასასრულს. პირიქით, უცხოელს რომ ეროვნული ტრადიცია არ შეეღაბა და სიკეთისადმი სიკეთით ეპასუხა, ე. ი. მასპინძლის ცხოვრებისეული წესის მიმართ პატივისცემა გამოეჩინა, მისი ბედი სასწორზე არ დაიდებოდა. მაშასადამე, უცხო მოყმეთა დამეგობრებას თუ მტრობას თავისი მიზეზობრივი საფუძველი აქვს. ჩვენ ზემოთ შემთხვევით არ გვიტყვამს, რომ მეგობრობას საურთიერთო ხასიათი აქვს. ძმობა, მეგობრობა, ძმადნაფიცობა სულიერად ამაღლებულ ადამიანებს ახასიათებს. იგი არაა თვისება ლაჩრისა და ორგულ ქვემძრომისა. ნამდვილი ჰაბუკობა და ძმობა თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე ვითარდება და სამარადისო ძმადნაფიცობაში გადადის. ურთიერთპატივისცემა, ჰირისა და ლხინის გაზიარება, უანგარო თავდადება თუ ძმადნაფიცობის ქვაკუთხედი, მაშინ რომელიმე ამ მორალური კატეგორიის უგულვებლყოფა უმაღლეს შედეგსაც არაარაბად აქცევს. მუხრანის ბოლოს შეყრილთა გულუხვი მასპინძლობა და შესაფერ ვაჟკაცთა პირდაპირობა მანამდე ბედნიერად გრძელდებოდა, სანამ ერთმა მეორის დაჯახნა და თავმოყვარეობის შეღახვა არ მოიწადინა. ყივჩაღი მოლაშქრისა და ქართველი კაი ყმის ზალადა ღრმა ჰუმანური იდეის შემცველი შედეგია. ადამიანი ადამიანის სწორია, მათი დამოკიდებულება მაშინ აღწევს მისაბამ საფეხურს, როცა ისინი ერთმანეთს თანასწორუფლებიანობის თვალთ უმზერენ. როგორც კი ეს წონასწორობა დაირღვა და გალაღებულმა ყივჩაღმა პურ-ღვინოსთან მრთად უანგარო მასპინძელს ცოლიც მოსთხოვა, მაშინ უცხოელს ხელმწიფის მოლაშქრის ტიტულმაც ვეღარ უშველა და წელანდელი მშვიდობიანი მასპინძლის ხმლით შუაზე გაკვეთა დაიმსახურა: „გავკერი ცხენი და კაცი, წვერიც მომიხვდა ქვიშასაო“.

პატივისცემისა და ჩაურევლობის, ძმობის კეთილშობილური იდეა ხალხურ პოეზიაში ესთეტიკურ და მსოფლმხედველობრივ პრინციპად არის მიჩნეული. თუ ადამიანები ერთმანეთს არ თანაუგრძობენ და მტრულად უყუ-

რებენ, მაშინ ისინი ცხოველთაგან აღარაფრით განირჩევიან და მათ მიერ შექმნილ ცივილიზაციასაც აზრი ეკარგება. კაცობრიობამ ათასეული წლების განმავლობაში წელწყვეტით მოახერხა მეცნიერების მწვერვალზე ასვლა და ყოველივე ამას თუ იგი გონიერულად არ გამოიყენებს, თავისივე თავის შესაფლავედ იქცევა, სულ ერთია შეიცნობს თუ არა დაშვებულ საბედისწერო შეცდომას. ამის გამო ხალხური პოეზიის საუკეთესო ნიმუშების მიხედვით, ადამიანის უნივერსალური კჳუა-გონებისა და უსაზღვროდ დიდი ენერჯის მქონე შესაძლებლობანი ბუნების გარდაქმნისაკენ უნდა მიემართოს და არა თვისტომთა დასათრგუნად ან შესაიწიროებლად. სახალხო მგოსნის წარმოდგენით, ცხოვრების გართულება არაა საჭირო ხელოვნური მოვლენებით, წუთისოფელი ისედაც მრავალ საბედისწერო პრობლემას აღმართავს ცხოვრების გზაზე, რომ მას ჩვენზე მოუფიქრებლობის, ეგოიზმისა თუ შეუთავსებლობის მანკიერებანი არ დაეაზვინოთ. ამის გამო ცხოვრებისეული სიბრძნის ფესვებზე აღმოცენებული ხალხური პოეზია წინდახედულად შეგვახსენებს:

წუთისოფელი რა არი?  
 — ავორებული ქვა არი.  
 რა წამს კი დავიბადებით,  
 იქვე საფლავი მზა არი.  
 რაღა სოფელში მიხვიდე.  
 სუყველგან ორი გზა არი:  
 შუაში არი ხმელეთი,  
 გარშემო დიდი ზღვა არი.

საფლავი და სიკვდილი საბოლოო ხედურია ადამიანის. უკვდავება-თავის-სავე მსგავსთა დამორჩილებაში და მსოფლიო მასშტაბის ომებში კი არ უნდა ეძიოს მან, არამედ ცივილიზაციის ამალღებაში, კულტურის აყვავებასა და ბუნების ძალთა დამორჩილებაში, კოსმოსის შეცნობაში. ქართველ სახალხო მგოსანს ყველა კაცი ადამის შვილად მიაჩნია და მათ შორის თანასწორობას, მეგობრობასა და თავისუფლებას მოითხოვს:

ყველა ადამის ნეილი ეართ.  
 თათარიც ჩვენი ძმა არი,  
 ჩვენსა და სომხებს შუა  
 გაყოფილება რა არი?  
 ქალი თუ გეტყვის ღობასა,  
 ის უკეთესი და არი,  
 ავრეთი გჳონდეს გუნება  
 ვიო მოწმენდილი ეა არი.  
 თუ არ იწამებ ამასა,  
 მტელთ ნაშობი რა არა?

მ. ლექსის შემქმნელი ხალხი უმაღლესი რანგის მეგობრობას ეტრფის. საკაცობრიო იდეალის განხორციელებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა სისხლით ნათესაობას კი არ აქვს, არამედ სხვადასხვა ერთა კეთილშობილურ დამოკიდებულებას, თანასწორუფლებიანობის აღიარებას და კაცურ სიტყვას. ადამიანის გული მოწმენდილ ცას უნდა ჰგავდეს, სჭეროდეს გულწრფელად ნათქვამი სიტყვისა და დემონისეული ეკვიანობით არ იყოს შეპყრობილი, რადგან „ქალი თუ გეტყვის ღობასა, ის უკეთესი და არი“. აქედან — ტომობრივი, რელიგიური და სახელმწიფოებრივი სხვაობა არ გულისხმობს შეღღსა და აუ-

ტანლობას, ერთის გაჭრობასა და მეორის აღზევებას. სიბრძნისა და ცხოვრების არსი იმაში მდგომარეობს, რომ კაცობრიობას თავისთავადობა და მრავალფეროვნება შეეფუნარჩუნოთ კულტურის უმაღლეს საფეხურზე და ინკუბატორის წესზე ყველას ერთი ფერი არ მივანიჭოთ როგორი თვისებისაც არ უნდა იყოს იგი!

წუთისოფლის ლექსის გამო სასურველად მიგვაჩნია აქ მისი ერთი ადრინდელი მკვლევარის აზრიც გავიხსენოთ. 1934 წელს ვ. კოტეტიშვილი წერდა: „ყველა ადამის შვილი ვართ, თათარიც ჩვენი ძმა არი, ჩვენსა და სომხებს შუა გაყოფილება რა არი“... ეს ადამიანობა უფრო მაღლა დგას, ხალხის აზრით, ვიდრე ერთი დედ-მამის შვილობა და მიუხედავად სხვადასხვა რელიგიური თუ სახელმწიფოებრივი თავკერძობისა, რომლის გამოც ერთ მოდგმას მეორეს უსევდნენ, ხალხმა მიინც არ დაჰკარგა თავისი რწმენა, და თავისთვის, ჩუმად, ამ იდეას უფროთხილდებოდა. ხსენებული ლექსი ფორმის მჭრივაც მარტივია და ღიადი. აქ არ არის რაიმე სამკაული, რომ აზრი იტვირთებოდეს. პირიქით, ისე არის ნათქვამი ყოველი ფრაზა, როგორც ხალხი ლაპარაკობს და ლესისგის თქმისა არ იყვეს, ეს არის მხატვრული სიტყვის უმაღლესი მიღწევა“<sup>21</sup>. ხალხურ პოეზიას მიმზიდველი ესთეტიკა და ფილოსოფია აქვს. წუთისოფლის რაობის შეცნობა ორივე სფეროს ძირითადი დანიშნულებაა.

წუთისოფლის ლექსი გვაყვარებს ადამიანურ ღირსებას, გვაფაქანებს ზნეობრივად: „ქალი თუ გეტყვის დობასა, ის უკეთესი და ალი“. არა მომენტით სარგებლობა და სხვისი მეობის შელახვა თავისდა სასარგებლოდ, არამედ მაღალი ჰუმანური გრძნობა და ღირსების შეგნება — აი რას უნდა ესწრაფოდეს კაცი. ამ პოპულარული ლექსის რეალიზაციასა და შეფასებას წარმოადგენს 1887 წელს დ. ხიზანიშვილის გამოქვეყნებული ფშაური ლექსი „ღამსტესა ვმკი ყანასა“:

მიწლიშვილო ლაგანო,  
 წარჩი შენს დედა-მამასა!  
 წყალსა შენ გამომახდინე,  
 შ.მისეი ცხენის გავასა;  
 ღამინდე არ მიღალატე,  
 ტაღშ ოაი შოგეც ნებასა,  
 აიქამც გაგეშარქება,  
 სმალნი რომ ჩაველენ გელვასა,  
 მოციქულობდენ ტყვიანი,  
 ნუზნი იქნედენ ენასა!<sup>22</sup>

ხალხთა მეგობრობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობის იდეა მხოლოდ პოეზიაში არ იჩენს თავს. იგი სხვა ფოლკლორული ეანებების დამახასიათებელი ნიშანიც არის. მამა-პაპათა სიბრძნის ამ სახელმძღვანელო პრინციპების რეალიზაციას უხვად ვპოულობთ ანდაზებსა და ზღაპრებში.

ხალხურ ლექსებში უხვად არის წარმოდგენილი ძნელბედობის ეამს სახელმწიფოების კეთილმეზობლური დამოკიდებულება და საერთო მტრის წინააღმდეგ მათი მდგარი ბრძოლა. საქართველოს ისტორიაში ასეთი შემთხვევები ბევრი ყოფილა. მეგობრობის ხელშეკრულება მუქარის ველზე მოწმდე-

<sup>21</sup> ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1961, გვ. 322.

<sup>22</sup> ხალხური სიბრძნე, IV, ვვ. 108.

ბა, და რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ქართველობა ბოლომდე ერთგული რჩებოდა ნაყისრი ვალდებულებისა. მოძმის გვერდში დგომა და ლაშქრის გაზიარება უსაზღვროდ აღაფრთოვანებდა მეომრებს რიცხობრივად ქარბი მოწინააღმდეგის წინაშეც კი. ამის თვალსაჩინო მაგალითს რუსი და ქართველი ხალხების 1770 წლის საერთო ლაშქრობის დაწყება იძლევა, რაც ასპინძის ომის სახელწოდებით არის შესული ისტორიასა და ზეპირ პოეზიაში. სახალხო მგოსანი უჩვეულოდ გამხსნევებულია ორი ქვეყნის დაახლოებით და ქების სიტყვებს უძღვნის მათ მეთაურებს, დიდი რუსეთის ხელმწიფესა და პატარა საქართველოს მეფე ერეკლე მეორეს:

დიდება და მადლი ღმერთსა,  
რომ გამონდა ქრისტეს ჯვარა;  
ოთხი კლთხე სულ შეიძრა,  
თავი რუსთ ხელმწიფე არი.  
ერეკლეს შემოუთყუალა  
სალამი და საჩუქარი,  
ასრე მიყვარხარ, ერეკლე,  
როგორც ჩემი და დაძმანი.  
მანც მადლობა მოახსენა —  
შეგობრობა შენი ვსცანა.  
ეს ფრთები მაწუხებენ,  
ლექსა თუ ენგინარიჲ.

ვინმე მესხის — ივანე გვარამაძის ჩაწერილი ლექსში დაწვრილებითაა ნაჩვენები ასპინძის ომის მიმზე პერიპეტეიზი და შედეგები — ერეკლეს გამარჯვება და მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის განადგურება. ლექსის ერთი ლეიტ-მოტივატაგანი ისიც გახლავთ, რომ ერეკლეს „რუსის ჯარა შემწედ ჰყავდა“, თუმცა კეთილად დაწყებულ საქმეს ტოტლებენის უტაქტო მოქმედებით წარმატება არ ეწერა. „ხევსურები აწყურთან“ დიდი სიმართლის მთქმელი ლექსია და არაფრით ჩამორჩება წერილობით რეალციებს, რომლებიც უშუალოდ ასპინძის ომის დღეებში შეიქმნა მეფისგან თუ მისი მემატრიანეებას საშუალებით. მოხუცი ხევსური პოეტი ბლოელი ბიტურა დაწვრილებით აღწერს ქართველთა მამაცობას ცხარე ბრძოლის უშუალო მონაწილისა და პატარა კასის პირადი დაცვის წვერის, შინ დაბრუნებული საკუთარი შეილის აბაის ჩვენების მიხედვით. უმნიშვნელო დეტალებშიც კი უაღრესად რეალისტურ ლექსს ახალგაზრდა ილია ჰავეკავაძე მოუხიბლავს და შექმნის ასი წლისთავზე ჩაუწყურია იგი. პატრიოტული აღმადრენისა და თავდადების უკეთ გამომხატველ სიტყვებს იმვითად თუ იპოვის ვინმე:

სანეს ზევსურებ იურების,  
უფროსებ თემ-თემისაო:  
„წასვლა გვი არ გვეშელების,  
არ წასვლა არ იქნებისა“.  
არაგვი ჩამამტერიც,  
ქვე აღარ დაუღვებისა.  
ლელ-უზან გადგოდოდეს,  
ელვა დვას ჩაჩენებისაო.  
კუციას ჩამადოდეს,  
ქეზა მახჭონდა ცისაო;

ქალაქს მიუვა ბატონსა  
 ჭოგი ლეგისა მგლისაო;  
 კეხით მიართვეს სალაში,  
 წყრომით ქვე არ იქნებისა.  
 ერეკლეს გასცინებია,  
 პირს მზეი ეფინებისა<sup>24</sup>.

ლაშქრობის მიმდინარეობა და შედეგები დიდი პათოსითაა ასახული ფოლკლორში და საისტორიო დოკუმენტებში. ამიტომ ვამბობთ თამამად, ხალხი თავისი ისტორიის ეპითაღმწერელიც არისო. 1770 წლის 15 მაისს ერეკლე მეორე მოკავშირეს საკუთარი კალმით სწერდა: „ამ ექვსსა და შეიდს დღეზე რამდენსამე იმ ომებში დაჭრილ კაცებს და იმათ ღროშებს და სხვა იარაღებს გამოგიგზავნით უმაღლეს კარს. თქვენის ჩემზედ წყალობიანის გულისაგან ვიცოდი, რომ გიამებოდათ და ამისათვის მოგახსენე“<sup>25</sup>. ასე დაიწყო რუსი და ქართველი ხალხების საომარი თანადგომა, რომელიც მომდევნო ხანებში უფრო განმტკიცდა და სოციალისტური თანამეგობრობის საფეხურს მიაღწია<sup>26</sup>.

სხვადასხვა მოდგმის ხალხებისა და მის წარმომადგენელთა საბრძოლო მეგობრობის, ძმობის, ნაფიცობისა და შეილობილობის ეპიზოდები ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართულ და კავკასიურ ფოლკლორში. ტრადიციული ძმადნაფიცობისა და დანათესავების ჩვეულებები მთელი ძალით ეღობებოდა წინ სისხლის აღებისა და შურისძიების, მეკობრეობისა და დალაშქრის გავრცელებულ პრაქტიკას. რასაც ზოგჯერ სახელმწიფოებრივი მასშტაბი ჰქონდა და მძიმე ტვირთად აწევებოდა კავკასიონის ორივე მხარის მშრომელ მოსახლეობას. ხალხური პოეზია ამ საკითხში ინტერნაციონალიზმის პოზიციაზე იდგა და დიდად უწყობდა ხელს მშვიდობიან თანამეზობლობას. შეეჩერდეთ რამდენიმე სეპირსიტყვიერ მაგალითზე.

ხოგაის მინდი სწორუპოვარი ხევსური ვაჟკაცი იყო, — თავისი კუთხის ფარი და ხმალი, როცა კი მშობლიურ მხარეს რაიმე უჭირდა და საფრთხე ემუქრებოდა. აი ამ ხოგაის მინდის მოშულლე თემებში ერთგული ფიც-ნაქამი მეგობრები ჰყავდა, რომლებთანაც უშიშრად გრძნობდა თავს და მთიელთა მშვიდობის საქმეს ემსახურებოდა კავკასიონის ორივე კალთაზე. საგმირო ლექსი დაწვრილებით გვაცნობს ხოგაის ძის ცხოვრების უკანასკნელ ეტაპს: ჭიუხებში ბილიკების აღრევის გამო ფიცნაქამი ძმობილას სოფლის მაგიერ მოშულართა უბანში რომ შეიჭრა და სიცოცხლის ფასად დაუჯდა შეცდომა.

არსობით მზორი გავიდა,  
 წყრომით გამახუვა ქვარია,  
 ხოგაის მინდი გამახუვა,  
 გააბერტყინა ნამია.

ხატ-ჯვარის წყრომით გაყოლა კეთილს არას მოასწავებდა:

ჯერ ჩაავლივნა ქალანი,  
 მემრ თვირთელიანი მთანია.

<sup>24</sup> ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, I, 1931, ვვ. 19.

<sup>25</sup> მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სატყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 494.

<sup>26</sup> მ. ჩიქოვანი, საქართველო რუსულ ფოლკლორში, „ლიტერატურული საქართველო“, № 8, 1964.

ერთ იყო ხოვანის მინდი,  
ოთხნი ეტანნეს სხეანია.  
პირიქით გადავიდინა,  
მიოხოს მათელს თვალთა.  
სოფლადაც ჩასვლა ეწადის,  
ძმობილ ხყავ ფიტ-ნაჭამია.

ხევსური ვაჟაკები ძმობილ აღდიძის სახლისაკენ გაემართნენ, მაგრამ ნისლმა და ჭანღმა გზა აუბნიათ:

ხოვანის მინდის დასცილდეს  
თერეთერლოსკე გზანია.  
ჩვენ თერეთერლო გვეგონა,  
შიგ აღდისძეი ხარია<sup>27</sup>.

ფინცაჟამ აღდიძემდე უშიშარმა ხევსურებმა ვერ მიაღწიეს. მაგრამ ყოველთვის ასე როდი ხდება. ძმადნათყვის ხმა ხშირად აღწევს მოპირდაპირე ტომის წარმომადგენლამდე და მოახლოებული საფრთხის თავიდან აცილების საშუალებას გამოანახებინებს. კავკასიელთა თავგანწირულებამდე მისული მეგობრობის მაგალითს წარმოადგენს დიკლო-შენაქოს აკლემის ამსახველი თქმულება „ნამდვილი შემთხვევა დიკლოში“. იგი მრავალმხრივ არის საყურადღებო და მას სპეციალური ნარკვევიც მიუძღვნენ<sup>28</sup> ადრე, ახლა კი ხალხთა მეგობრობის თვალსაზრისით გვიანტერესებს. მკვლევარის კომენტარები, ვფიქრობთ, საკირო არ იქნება, თუ ხალხური გადმოცემის შესავალ ნაწილს სიტყვასიტყვით გადმოვსცემთ მიხეილ ჭორჭაძის ჩანაწერის საფუძველზე: „კავკასიის მთის სხვადასხვა სოფლებში, სადაც ჰსცხოვრობენ ლეკნი, დიდონი, ქისტნი, ხევსურნი და თუშნი, მანამდის შაიქნებოდნენ ერთ სამეფოდ, ძველის ძველად ჩვეულებად დაედოთ, რომ, როდესაც მოინდომებდნენ, ერთი თემი მეორე თემს მოციქულებს მიუგზავნიდა — ჩვენში მეგობრობა დავსდოთო და რამდენის წლით ორივეს მხარესა ჰსურდათ, დაჰსდებდნენ მეგობრობასა და ნამუს-პატოსნებას. ეს იყო მათი შერიგება. ისინი შეკრულნი იყვნენ მტკიცე პირობით. არც ერთ მხარეს არ შეეძლო დანიშნულს ვაღამდე მიხლომა, ტყვეების მოტაცება და სისხლის ღვრა; ისინი მშვიდობიანად დადიოდნენ ერთმანეთში“. ამგვარი იყო ზავის დამყარების ძველიდანვე ნაცადი ერთი საშუალება. ამ მეთოდს ხშირად მიმართავდნენ როგორც სახელმწიფო მოღვაწეები, ისე ცალკეული ეთნიკური ერთეულების უზუცესები.

ერეკლე მეორის სამშვიდობო ღონისძიებანი კარგად არის ცნობილი წერილობით და ზეპირსიტყვიერ წყაროებში. საყურადღებოა, რომ ქართველთა საზავო პოლიტიკამ მეზობელ ერთა ფოლკლორშიც პოვა ასახვა. ალ. სარაჯი-შვილის მიერ გამოქვეყნებულ „ავარიულ სიმღერაში“ პატარა კახი რაკლში მოქცეულ მარბიელთა წინამძღოლსაც კი შერიგებას სთავაზობს: „მოდი, რაჭბადინ, შევრიგდეთ, ჩვენს მამა-პაპებსაც ზავი შეუკრავთ. განათავისუფლეთ ჩვენი ტყვეები, ჩვენს მამა-პაპებსაც უთავისუფლებიათ. თუ ვერცხლი გინდა, ჩანახით მოგცემ, თქვენი იარაღის შესაჭვდად; თუ ოქრო გინდა, მუჭით მოგცემ, თქვენი ქალების საჩუქრად“<sup>29</sup>.

27 ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, I, გვ. 59.

28 პ. უშიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, III, 1964, გვ. 12—22.

29 ხალხური სიტყვიერება, I, ე. თაყაიშვილის რედ., 1916, გვ. 170.

ფოლკლორს, როგორც სინამდვილის ასახვის ფორმას, ერის ცხოვრების არც ეს მომენტი გამოპარვია მხედველობიდან. თქმულება „ნამდვილ შემთხვევაში“ მთელი ძალით მდლენდება ის, რასაც ვაჟა-ფშაველამ „ბაკურის“ შექმნით ზოგადკაცობრიული სახე მიანიჭა. თემთა მეგობრობა და ზავს ინდივიდუალური მეგობრობა და ძმადნაფიცობა ამრავალფეროვნებდა. სათანადო შემთხვევები არაერთხელ არის ფიქსირებული. დასახელებულ თქმულებაში ვკითხულობთ: „აგრეთვე დიდობის ჩეულებათ იყო მიღებული მეგობრობა; რაკი დიღო ერთხელ თავის თავს ეისმე ამხანაგს დაუძახებდა... ამხანაგობაზე თავსა ჰსდებდა“<sup>30</sup>. მართლაც, ამხანაგისთვის თავდადების იშვიათი ნიმუშებია ნაჩვენები დიკლო-შენაქოს ამბავთან დაკავშირებით ადგილობრივი თუ უცხოელი ჰაბუეების მხრივ. დიკლოელ ღვთისია გოჩოშვილს ნაშუალამევეს საშინელ ქარბუქში დიღოელი ძმადნაფიცი ბოლქვი ეწვია და ნაიბ ალდამის შვილის ამირხანის თუშეთზე თავდასხმის განზრახვა აცნობა. ზამთრის პირობებში კახეთიდან მოწყვეტილ მათეთუშეთს აშკარად დიდი ზიანი მოელოდა. მუქარა ნორე დღესეუ გათენების ჟამს სინამდვილედ იქცა. ღვთისიამ ძლივს მოასწრო სოფლის გაფრთხილება და საკუთარი თავ-ციხის გამაგრება. დასასრულ ღვთისიამ ცოლ-შვილის ტყვედ ჩაეარდნას მათი საკუთარი ხელით გაწყვეტა ამჯობინა. ამის ნიადაგზე გაჩნდა ელგეიური ლექსი:

სულეთში ღვთისოს ირუა  
ჩივილით შემოდისაო:  
ხანჭლით დაეხოცე ცოლ-ღანი,  
სულეთს არ მომესვლებაო!<sup>31</sup>

დიღოელის ძმადნაფიცი თუშისადმი ერთგულებამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი მონაპირე სოფელთა მომზადებას, თუმცა ტრაგიკული ბედისაგან მაინც ეერ იხსნა სულზე უტკბილესი მეგობარი.

იმის საჩვენებლად, თუ რას წარმოადგენდა საალაფოდ განზრახული ლაშქრობა, მე-18 საუკუნის 70-იანი წლების ავარიული სიძღერა შეიძლება მოვიხსნათ, რომელიც ასე იწყება: „ყური დამიგდეთ, ხალხნო, ვიამბობთ ჩვენი მხედრების მამაკობასა, კახეთში რომ გამოიჩინეს. შეკმაზეს ინდირეში ნარჩევი ცხენები, დაადგეს უცხო ჩერქეზული უნაგირები, აირჩიეს დაუცდენელი ყირიმის თოფები, შემოირტყეს ბასრი ხმლები, ჩაირქვეს ქამარში დამბაჩები და გასწიეს მცირე რაზმად შორეულ კახეთისაკენ. წინ მიუქლოდათ კოჭლი რაჯბადინ. მათი მოუსვენარი, ლაგმის მღრნელი ცხენები კაცებს დასქამდნენ. გაეიდნენ ალაზანს, გაიარეს შირაქი, გავიდნენ ქაბრსა (იორსა) და შევიდნენ მამაცნი შიდა კახეთში. დაარბიეს შიდა კახეთი და იბოვეს უხვი დავლა. აიკლეს ოქროს ჩარდახიანი კოშკები, შეიპყრეს ლამაზი ქალები, თმა-შეღებილები; დახოცეს ვაჟკაცი. უღვაშებ-შეღებილები; მელორე ბიჭები ხელშეკრულნი წინ გაიგდეს და ლამაზი ქალები კოშკებში ნატყვევები უქან შემოისვენეს...“<sup>32</sup>. თქმულების ბოლოს ჩამოთვლილია ერეკლეს მიერ დამარცხებულ მეთაურთა სახელები; მომღერალი კრულით იხსენიებს დახოცილთა საასპარეზო ადგილებს: „დაიქტეს ალაზნის პირი, სადაც შენ ბეერჯერ გიდავლია გაზ-

<sup>30</sup> ვ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, IV, 1964, გვ. 47.

<sup>31</sup> ხალხური სიტყვიერება, I, 1916, გვ. 85.

<sup>32</sup> ხალხური სიტყვიერება, I, ე. თაყაიშვილის რედაქციით. აღ. სარაჯიშვილის პუბლიკაცია, გვ. 169.

მეს შირაქი, სადაც ბევრჯერ გინავარდნია!“<sup>33</sup> ორასი წლის წინანდელი ამბავი მხოლოდ ფოლკლორმა შემოინახა.

ტყვედ გატაცების სიმწარე მრავალ ლექსშია ასახულა. ქართულ პოეზიაში ტყვეთა ლექსების მთელი რკალი გამოიყოფა ცალკე. არც ერთ ქართულ ლექსში არ გვხვდება მშობლიურ კერასა და გარემოს მოცლებულის ბედთან შერიგება და დამშვიდება. პირიქით, ყველა ტყვე და ტყვედყოფილი განთავისუფლებას, გამოსყიდვას მოითხოვს. ასეთია სახალხო მგოსნების სულისკეთება და მათი გმირების დაუოკებელი სწრაფვა.

ტყვის ბედის ამსახველი ნაწარმოებები მხოლოდ ქართულ ფოლკლორში არ გვხვდება. იგივე თემა ჩრდილოკავკასიურ, კერძოდ ჩაჩნურ-ინგუშურ ზეპირსიტყვიერებაშიც არის ცნობილი. პრობლემა ტრადიციული დამშობილების ასპექტშია უმთავრესად გადაწყვეტილი. კვლავ შევეცადოთ საბუთიანობის ფარგლებში დავრჩეთ და კონკრეტული ხალხური ნაწარმოებები ვაჩვენოთ.

ვეინახეთ ეპოსის მკვლევარის უ. დაღაბის დასკვნით, ჩაჩნურ-ინგუშურ ფოლკლორში თავისებური ციკლია ჩამოყალიბებული, რომელიც შეცხვარე ნიასარის სახელს უკავშირდება. სწორედ ნიასარის ერთი ასეთი თქმულება ქართული ტყვის ცხოვრებაზე მოგვითხრობს:

მრავალი საუკუნის წინათ, სანამ ინგუშები დაბლობში არ იყვნენ ჩამოსულნი, მთისძირა დაბლობებში ჩერქეზები ცხოვრობდნენ. მათ მზიდარი და ციხე-სიმაგრის მქონე თავადები ჰყავდათ. ჩერქეზ თავადებს ტყვედ მოტაცებული ყმები ემსახურებოდნენ. თავადთა შორის ერთი განსაკუთრებით გამოირჩეოდა აუარებელი სიმდიდრითა და სიმკაცრით. სახელად მას აჩამ-ალა ერქვა. ღრმა მოხუცებულობაში აჩამ-ალამ ულამაზესი ქალიშვილი შეერთა. ქალი მოხუცი ქმრის სიკვდილს ელოდა, მაგრამ იმედმა არ გაუმართლა. აჩამ-ალას ერთხელ ცოლი ძალიან მოწყენილი ეჩვენა.

— რატომ ხარ ასე დაღერემილი? — ჰკითხა ქმარმა.

— მოწყენილი ვარ, რადგან შენი ნაბადი ტყვეების ნაბადსა ჰგავს. რაკი თავადი ხარ, ნაბადიც ყველაზე უკეთესი უნდა გქონდეს. თუ ადამიანებს წვერებს დააგლეჯ, მე შენ უმშვენიერეს მოსასხამს მოგიმზადებ!

იმ ღროს მამაკაცები წვერებს ატარებდნენ. ქმრის მოძულე ცოლს იმედი ჰქონდა, რომ მოხუც აჩამს ვინმე წვეროსანი მოკლავდა შეურაცხყოფისათვის. ქალს არც აქ გაუღიმა ბედმა, ნაბდის მოთავებას კი ცოტა-ლა აკლდა.

ერთ დღეს აჩამის მეუღლე ხილის ბაღში იჯდა და ვიღაც ახოვანი შეწვეროსანი ეაკაცო დაინახა. ქალმა მაშინვე მსახური ქმართან აფრინა: თუ იმ კაცის წვერსაც მოიტან, ნაბადს კარგ საყელოს გავუკეთებო.

ვინც აჩამის ცოლმა დილით დაინახა, მას ნიასარი ერქვა. ნიასარი ბერი ცხერის პატრონი იყო. მას ერთი მეგობარი ქართველი ჰყავდა და ძმსავით ექცეოდა. ნიასარმა ეს ქართველი ყრმა მაშინ მოიყვანა, როცა ტყვეების მოსატაცებლად იყო წასული. ცხერის მეპატრონემ ქართველ ყმაწვილს სტუმრების მიღება ასწავლა, სახლში სხვა რამეს არ აკეთებანებდა. ნიასარმა კეთილი ქართველი ძმსავით შეიყვარა. ასეთი იყო ის კაცი, ვისი წვერის მოსატანად ქალმა თავისი ქმარი გაგზავნა.

აჩამი ეწვია ნიასარს. მასპინძელმა სტუმარი სახლში შეიწვია თანამგზავრებთან ერთად. — ნიასარ, მე შენი წვერ-ულევაშის წასაღებად მოვედი! მთიელმა მშვიდად მოისმინა აჩამის მოსვლის მიზეზი და ასე უთხრა:

<sup>33</sup> იქვე, გვ. : 72.



— აჩამ, სჯობს ხუმრობას თავი დაანებო. მამაკაცის ამაზე მეტად შერცხვენა შეუძლებელია. უსიამოვნო საუბარს ისა სჯობია, შინ შემოხვიდე და მოიღვინო. შენ სტუმარი ხარ და მე მასპინძელი. უკვე ცხვარიც დაგიკალი.

აჩამ-ალამ არაფრად ჩააგდო ნიასარის ნათქვამი და წვერ-ულვაშის ასაგლეჯად სწვდა. ნიასარი მიხვდა, სამშვიდობო სიტყვა აღარ გასჭირდა და ხმლის ერთი მოქნევით მოძალადე სიციოცხლეს გამოასალმა. თანამგზავრებმა აჩამი მაშინვე მიატოვეს და დამფრთხალნი გაიქნენ. მარტოდ დარჩენილი ინგუში შეფიქრდა. მან იცოდა, თავადის მოკვლას ნათესავეები უსისხლოდ არ დათმობდნენ. ქართველი ხედავდა, რა ტანჯვაში ჩავარდა ნიასარი და როგორ წუხდა მომავალ ბედზე.

— ნიასარ, — უთხრა მამინ ქართველმა, — როცა ტყვედ გამომიტაცე, დედ-მამას მომაშორე, მე ვფიქრობდი, რომ ჩემი მსახურად ქცევა გასურდა, ნენ კი ამხანაგად გამიხადე და ბევრი სათნოება მასწავლე, ძმა მიწოდე. სანამ ჩემი მშფოთვარება დაცხრებოდა, მანამდე მშობლებთან დაბრუნება მსურდა, მაგრამ ახლა შენი სიყვარულის გამო შენთან ვიქნები. ორივე ჩემს მშობლებთან და ძმებთან წავიდეთ. ჩვენმა ხალხმა კარგად იცის მტრისაგან მოყვრის გარჩევა. შენ ჩვენი მტერი არა ხარ, ჩემი ძმა ხარ, და ჩემი ნათესავეები დაგეხმარებიან.

— გეტანხმები, ისე მოვიქცევი, როგორც მირჩევ! — უთხრა ბოლოს ნიასარმა. მალე ორივე საქართველოსკენ გამოემგზავრნენ. ქართველმა თანამგზავრი ჭერ ეზოსთან გააჩერა, თვითონ სახლში შევიდა. მამას სიტყვა ჩამოართვა, რომ ნიასარს არაფერს დაუშეებდა. დედამ და მამამ გაიხარეს დაკარგული შვილის ნახვით. იგი დასრულებული, ახოვანი და ლამაზად გამოწყობილი იყო. წარსულიც მოიგონეს. შეიღმა უამბო. რა გადახდა თავს მის ამხანაგთან ერთად. ქართველმა დედ-მამას უთხრა, რომ ნიასარი მას კარგად ექცეოდა, მსახურად კი არ დაიყენა, არამედ ძმად მიიღო და ბევრი სასარგებლო რამ ასწავლა.

შვილის ნაამბობი მოისმინეს თუ არა, ოჯახის უფროსებმა ნიასარი სახლში შეიწვიეს და ასე უთხრეს:

— შენ ჩვენი შვილი კაცად აქციე და ძმად მიიღე. ამიტომ ჩვენ შენი შვილად მიღება გვსურს. აქვე მოგცემთ საცხოვრებელს და კიდევაც დაგაქორწინებთ.

როგორც ამბობენ, ყოველივე ასე ასრულდა<sup>34</sup>.

მშვიდობა მხოლოდ იარაღითა და მამაკობით არ მოიპოვება. მამაკაცებთან ერთად ამ პატრიოტულ საქმეში ქალებიც იღებდნენ მონაწილეობას. ისინი უფრო მორალური ზემოქმედების გზას ირჩევდნენ და არც უშედეგოდ. საილუსტრაციოდ შეიძლება მეორე ინგუშური თქმულება „საყვარელი ალბიკა“ მოვიგონოთ, სადაც ღლიღვთა ქვეყნის მეთაური მოქმედებს საქართველოს წინამძღოლთან ერთად. იქნება სიტუაცია, როცა ორ მეზობელ ხალხს შორის ომი უნდა დაიწყოს. სათნო და გონიერი ალბიკა საფრთხეს მოხერხებულად აცდენს ქვეყანას, ტრადიციული ძუძუსმტეობისა და შვილად აყვანის ჩვეულებების მოშველიებით. აი როგორ მოხდა ეს:

სესკა სოლსა გმირთა გმირი იყო. მას ერთი მეგობარი ჰყავდა — ოხკარხოი კანტი. ოხკარხოის ლამაზი ცოლი ესვა — სათნო ალბიკა. სესკა სოლსამ

<sup>34</sup> У. Б. Д а л г а т. Героический эпос чеченцев и ингушей, 1972, гв. 386—388.

მეგობრის ცოლის გატაცება განიზრახა. ერთხელ სესკა სამოცი რჩეული მხედრით ეწვია ოხკარხოი კანტს გადაწყვეტილების აღსასრულებლად. ოხკარხოის ექვი არაფერში ეპარებოდა; ქალი კი მიხვდა, რაც იყო მოსალოდნელი, და მოყვრობით მოსულს უთხრა:

— სესკა სოლსა! შენ ლლიღვების ქვეყნის წინამძღოლი ხარ, ისე, როგორც ოხკარხოი კანტი ქართველების ქვეყნის მეთაურია, გაფრთხილბე: თუ ხემ ძალით წაყვანას შეეცდები, მაშინ ველარასოდეს იხილავ საქართველოს, ზოლო ოხკარხოი კანტს საშუალება აღარ ექნება ლლიღვთა ქვეყანა მოინახულოს. ასეთი რამ არ უნდა ჩავიდინოთ. მე ქალი ვარ და თვითონ გამოგყვები, როცა დრო მოვა, — დამშვიდებით უთხრა ალბიკამ და ბოროტმზრახველი ქიშკრამდე მიაცილა, ქმარს კი არაფერი გაუძეილა.

შვიდი თვე გავიდა მოლოდინში. სოლსა დარწმუნდა, ალბაკა დანაპირების შესრულებაზე არ ფიქრობდა ახლა ეშმაკობას მიმართა, სიკვდილი მოიგონა მშვენიერი ალბიკას შემოსატყუებლად:

— მე ვკვდები. მივიცვლები თუ არა, ოხკარხოი კანტს მაწვევარი გაუფხავნეთ. გვამს სამ დღესა და სამ ღამეს ნუ დამარხავთ!

სესკა სოლსას ნათქვამი შეასრულეს. გლოვის შესამე დღეს ალბიკა გამოჩნდა. მიცვალბულს მიუჩოქა და ჩუმად მახათით უჩხვლიტა, რომ გაეგო, მართლა მკვდარი იყო თუ არა. ამ დროს საგლოველში სხვა ქალებიც იხსდნენ და სესკამ მოითმინა, ალბიკას თავს არ დასხმია. მაგრამ აი მოტირლები გაიკრიფნენ, ალბიკა მარტოდ დარჩა და მკვდარს მიუსამძიშრა:

— ვაი შენს დას ძმאו სესკა სოლსა! შენი საფერი არავინ დარჩა, ლლიღვთა სახელოვანო წინამძღვარო!

ამ დროს კუბოდან სესკა სოლსა წამოხტა და ალბიკას მოეხვია. შემკრთალმა ქალმა სთხოვა ყურად ელო მისი ნათქვამი:

— შენ მამაკაცი ხარ, ქვეყნის მეთაური. ყველა პატივს გცემს და გეთაყვანება, მაგრამ ახლა გსურს ყოველგვარი ღირსება ქარს გაატანო. აწი ბავშვებიც კი ასე ეტყვიან ერთმანეთს: „შენ უპატიოსნო ხარ სესკა სოლსასავით, რომელმაც ძვირფასი სტუმარი შეურაცხყო!“ მე არ მინდა, ჩემ გამო შენ უპატიოსნო კაცი გიწოდონ. თუ დამიჭერებ, ქულ-ნაპუსაყ შეინარჩუნებ და დიდებასაც მოიმატებ. ახლა ხალხს უხმობ და გამოვაცხადებ: შენ ცოცხალი ხარ... შენც ნელ-ნელა გაიღვიძე, წამოდექი და დამსწრეთ უამბე რაიმე სულეთში ყოფნაზე. მალე ხმა გავრცელდება, რომ საიქიოდან დაბრუნდი და შევეთში მიცვალბულები ნახე. ისიც ვიცი, ჩემი სხეულის სურნელების გარეშე ვერ დამშვიდდები. ერთი კვირის შემდეგ შენი მეგობარი ოხკარხოი კანტი სალაშქროდ მიდის. მაშინ მოდი მამაცი მხედრებით და სურვილი აღიხრულე.

სოლსამ გონივრული რჩევა დაიჭერა. მას აქეთ მისი სახელი უფრო შორს გაითქვა. რადგან სულეთიდან სამზვოს დაბრუნებულად გამოაცხადეს. დანიშნულ დროს სოლსა ალბიკას ეწვია. სათნო ქალმა სტუმრები მიიღო. მსუქანი ბულები დაკლა და გულუხვი მასძინძლობა გასწია. სესკა სოლსას უთხრა, ოთხი რჩეული კოშკში ასულიყო, დანარჩენებს კი ციხე-სიმაგრე დაეცვა. ალერსიანმა ალბიკამ ოთხი ტკბილი კვერი გამოაცხო ისე, რომ თითოეული განსხვავებული ფერის იყო, სურნელება და სიტკბოება კი ერთნაირი ჰქონდა. საგანგებოდ ერთი ჯამი ფაფაც შეამზადა საკუთარი ძუძუს რძით. როცა ამას მორჩა, რჩეული ვაყაცები მაგიდასთან მიიწვია და ძვირფასი სუფრა გაუშალა. „ეს ფაფა

პირადად "შენთვისაა გაკეთებული", — მიაწოდა ოქროს ჯამი სოლსას. ღლიღ-ღელ გმირს საჭამადი ძალიან მოეწონა ცოტა შენაყრდენ თუ არა, სათნო ალბიკამ სტუმრებს მოასუნა: „სესკა სოლსა, მე ორივე ჩვენი ქვეყანა განსაცდელს გადაუარჩინე და მეგობარი ოხკარხოი კანტიც მკვიდრ ძმად გიქციე. ამის შემდეგ ოხკარხოის ღლიღვეთი უცხოეთად აღარ მოეჩვენება, ასე შენც, სესკა სოლსა, ქართველების ქვეყანას ველარ შეიძულე. ხედავთ, შენს ამხანაგებს ბულა-ხარი დაუუკალი, შენ და შენს თანამეინახეთ სხვადასხვა ფერის, მაგრამ ერთნაირი გემოს ჰამადი მოგართვით ჯამებით. ეს ჰამადიც ჰკეის სასწავლებლად არის მომზადებული: იცოდე, ყველა ჰალს განსხვავებული სახე და გარეგნობა აქვს. მაგრამ როცა მისწვდები, ყველა ერთი გემოსაა. სესკა სოლსა, შენ უკვე ის ფაფა მიირთვი, რომელიც ჩემი ძუძუს რძით მოეხარაშე. რადგან ჩემი რძე იგემე, ახლა შენ ჩემი შეილი ხარ, შეილს კი იმის ნება არა აქვს, რაც მოგიფიქრებია!“

ამის შემდეგ სესკა სოლსამ იწამა მშვენიერი ალბიკას სიბრძნე, შერცხვა თავისი თავისა და განსაკუთრებული მორიდებით ეპყრობოდა დედობილს. ამ ღლიდან ჩერქეზთა ქვეყნიდან ვერცხლი მოჰქონდათ, საქართველოდან კი ოქრო მშვენიერი ალბიკას საჩუქრად<sup>25</sup>.

ეს ხალხური გადმოცემა იმდენად გამჭვირვალეა, რომ დამატებითი ახსნა-განმარტება არ სჭირდება. როგორც ვხედავთ, საუკუნეების განმავლობაში უოლკლორი თვითონ ირჩევს ხალხთა ძმობა-მეგობრობის ამსახველ სიუჟეტებსა და პერსონაჟებს, ძალდატანების გარეშე ქმნის მიმზიდველ სიტუაციებს და ამით ხელს უწყობს ახალ-უხალთა ჰუმანურ აღზრდას, უცხო მოდგმათა დაახლოებასა და სულიერ დანათესაებას. მსგავსი სიუჟეტების და მხატვრული სახეების საფუძველი მრავალგანდილი სინამდვილეა, რომლის არსებობა წერილობით წყაროებში კონკრეტულად არაა დადასტურებული, მაგრამ მის სიმართლეში ეკვის შეტანა შეუძლებელია. ხალხი — კოლექტიური შემოქმედი მუდამ ისეთ თვალსაზრისს ირჩევს, რომელიც საზოგადოების განვითარების ტენდენციებს ემთხვევა. ალბიკას თქმულებაში ადამიანის სულიერი გარდაქმნის რთული პროცესია ნაჩვენები. მეკობრე, მეგობრის შეურაცხყოფელი მთიელი ნელ-ნელა ეხვევა მეზობელი ხალხის ჯანსაღ ჩვეულებათა სამოსელში, მშვენიერი ალბიკა თანდათან იპყრობს მის ინდივიდუალობას და ზნეობრივად ამდიდრებს, მიმხვედრ და გულისხმიერ არსებად აქცევს. სესკა სოლსას ვარდაქმნაში დიდ როლს ასრულებს საზოგადოებრივი გარემო, მეზობელ მოდგმათა შორის მშვიდობის შენარჩუნების გარდაუვალობა.

ინტერნაციონალური სულისკვეთება და კლასობრივი თვალსაზრისი საყოველთაო ხასიათს იღებს პოეზიაში. ერთი ერის მარჯვედ გამოქანდაკებულ მხატვრული სახე საყვარელი და მშობლიური ხდება დანარჩენთათვისაც. ბატონყმობასთან არსენა ოძელაშვილის შეუპოვარი ბრძოლა აღფრთოვანებას იწვევს არა მხოლოდ გმირის მშობლიურ კუთხეში, ვთქვათ, ქვემო ქართლში, არამედ სრულიად საქართველოში და მის გარეთ, სომხეთსა და აზერბაიჯანში, მრავალეროვან მოსახლეობაში. მესტევირულმა ლექსმა სხვადასხვა ხალხის ეს ერთსულოვნება კოლორიტულად გადმოსცა დატყვევებული არსენას თბილისში შემოყვანის სურათში:

<sup>25</sup> У. Д а л г а т, Героический эпос чеченцев и ингушей, стр. 321—322; Н. П. Анд-  
ре е в, Указатель сказочных сюжетов, 1929, стр. 71, \*961В.

წამოიყვანეს ქალაქში, თვალთაგან ღერიდა ცრემლსა.  
 მთელი ქალაქის ბიჭები მტრედის გუნდით დასდევსა.  
 იპერლები იძახიან: „კი, კი, კი, სადა თქვესა!“  
 სომხები გაიძახიან: „ლავე ბიჭი არი ესა!“  
 ოსები კი იძახოდნენ: „ხორზუ, ხორზუ არი ესა!“  
 რუსები: „ოსინ ხოროში, ეი ბოლუ მალადეცა!“<sup>36</sup>

საბჭოთა ხალხური პოეზია მემკვიდრეობით გადმოცემული პროგრესული და ინტერნაციონალური იდეების საფუძველზე ვითარდება. რევოლუციამდელი პოეტური გამოცდილებიდან მისთვის ორგანულად შისაღები და მიმზიდველი აღმოჩნდა სხვადასხვა ერის და მისი წარმომადგენლების მეგობრობის გრძნობა, კლასობრივი თვალსაზრისი, ჰუმანური გარდაქმნებისაკენ შეუწელებელი სწრაფვა. ყოველივე ამან უფრო მკვეთრად სამშობლოს სიყვარულში პოვა გამოხატულება. საბჭოური სინამდვილით შთაგონებული სახალხო მგოსანი ბუნების ძალებზე საუბრის დროსაც კი ერის კეთილდღეობაზე ზრუნავს; მის სულში განახლების სიო ქრის შეუწელებლად. მთიდან მოჩჩრიალე ალგეთის ჩვეული დინებაც საზოგადოებრივი თვალთ არის დანახულნი:

იღინე, დიდხანს იღინე,  
 სანამ შუქი ჰქენს შხისაო,  
 სარეცხე ჰუქუი და ხავსი,  
 წარსულის სიძველისაო.  
 ნუ შეგაშინებს ნაძენარი,  
 ნურც რიყე ლოდებისაო;  
 ჩაით-მაჰე ხეობა,  
 ევალი გაკაფე გზისაო.  
 გზაზე დამხედება ველები,  
 ნათესი სიზინდისაო,  
 დიდი ოქასი ჰპატრონობს  
 ათასი ძმის და რძლისაო<sup>37</sup>.

ხალხი — კოლექტიური პოეტი ბუნებით ინტერნაციონალისტია და ამგვარი ბეჭედი აზის მთელ მის მრავალფეროვან შემოქმედებას, მსოფლმხედველობას, ესთეტიკურ მოძღვრებას. მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფია ხელოვნებისა და ლიტერატურის ხალხურ საწყისებზე აღმოცენებას აღიარებს. ამ საწყისებთან ერთად იგი ხალხთა მეგობრობის ამალღებულ იდეებსაც იღებს და შესაფერისად ავითარებს.

<sup>36</sup> პ. უმეიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1, 2. ჩიქოვანია რედ., 1963, გვ. 39—40.

<sup>37</sup> ხალხური სიტყვიერება, 1, 1952, გვ. 191.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის  
 შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის  
 ისტორიის ინსტიტუტში)

## მიხეილ ჰაბაშვილი

## ლექსიკოგრაფია საბჭოთა საქართველოში

ქართულ ლექსიკოგრაფიას ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მოიპოვება იმის დამადასტურებელი წერილობითი ცნობები, რომ ძველად ქართველებს უნდა ჰქონოდათ ლექსიკონები, რომლებიც ეამთა სიიყვის გამო არ შენახულა.

პირველი განმარტებითი ლექსიკონი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, არის სულხან-საბა ორბელიანის (1658—1725) „ლექსიკონი ქართული“ ანუ, როგორც მას ვახტანგ VI-მ უწოდა, „სიტყვის კონა“. ეს ლექსიკონი „სამართლიანად არის მიჩნეული ქართული ენის ნამდვილ საუნჯედ, შესანიშნავ ნაშრომად განმარტების სიზუსტე-სიმკვეთრისა და ლექსიკოგრაფიის ზოგადი საკითხების გაგების მხრით“ (არნ. ჩიქობავა).

საბას ლექსიკონი, მისი შედგენის დროის პირობაზე, საკმარის სრულია. მასში შესულია 20.000-მდე ერთეული — როგორც სალიტერატურო ენას ლექსიკა (ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან, „ვეფხისტყაოსნიდან“...), ისე სასაუბრო და დიალექტური სიტყვები. მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის 300 წელია გასული საბას ლექსიკონის შექმნიდან, მას დღესაც არ დაუქარავს მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

ავტორის სიეოცხლეში და დიდიხანს მისი გარდაცვალების შემდეგაც „სიტყვის კონა“ ვრცელდებოდა ხელნაწერების სახით. პირველად იგი 1884 წელს გამოაქვეყნა რაფ. ერისთავმა. 1928 წ. გამოდის ლექსიკონის მეცნიერული გამოცემა პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, რომელიც დღესაც სანიმუშოდ ითვლება. 1949 წ. ს. იორდანიშვილმა საბას ლექსიკონი დაბეჭდა ერთი ავტოგრაფული ნუსხის მიხედვით. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ბოლო გამოცემა, რომელიც განახორციელა 1965—1966 წლებში პროფ. ილ. აბულაძემ ყველა ცნობილი ავტოგრაფის მიხედვით.

ეს ლექსიკონი ქართული სულიერი კულტურის ფასდაუდებელი შენაძენია. ს.-ს. ორბელიანმა მეტად დიდი როლი შეასრულა ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარებაში. „სიტყვის კონას“ იყენებს საფუძვლად ყველა შემდგომი განმარტებითი თუ თარგმნითი ლექსიკონი.

მე-18 ს.-ის ბოლოს, განსაკუთრებით კი მე-19 ს.-ში გაცხოველებული მუშაობა წარმოებს რუსეთში (პეტერბურგში) ქართული ლექსიკონების შესადგენად (დავით და იოვანე ბაგრატიონები, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილები...). კერძოდ, მე-19 ს.-ის პირველ მეოთხედშია შექმნილი ნ. ჩუბინაშვილის შესანიშნავი „ქართული ლექსიკონი“, რომელიც მხოლოდ ჩვენს დროს (1961 წ.) დაიბეჭდა (გამონც. პროფ. ალ. ლლონტი).

ამ ლექსიკონის საფუძვლად, როგორც თვით ნ. ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, აღებულია საბას ლექსიკონი, მაგრამ ავტორი აესებს სიტყვებს ახალი, მის დროს ხმარებული სიტყვებით. განმარტება, როგორც წესი, საბასებურად ლაკონიურია,

დახვეწილი, რუსული თარგმანი ზედმიწევნითი. მასდართან, რომელიც ზმნის სალექსიკონო ერთეულად არის შეტანილი, ავტორი ყოველთვის იძლევა პირიან ფორმას (ან ფორმებს). მაგ., აჩემება (აეიჩემებ), აწევა (ავსწევ), გამოლაპარაკება (გამოველაპარაკები), დაღნობა (დაეაღნობ, დაღნების), დამკვდრება (დავამკვდრებ, დავიმკვდრებ, დავემკვდრები), მოშორება (მოვაშორებ, მოვშორლები) და ა. შ.

ნ. ჩუბინაშვილი სულხან-საბა ორბელიანის საქმის გამგრძელებლად, მის ღირსეულ მემკვიდრედ გვევლინება.

ქართულ ლექსიკოგრაფიაში დიდი კვალი დატოვა პეტერბურგის უნივერსიტეტის პირველმა ქართველმა პროფესორმა დავით ჩუბინაშვილმა. მან დაგვიტოვა რამდენიმე კარგი ლექსიკონი. მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მისი ხელიდან გამოსულმა ქართულ-რუსულმა ლექსიკონმა (პეტერბ., 1887 წ.), რომელსაც ავტორმა უწოდა „საუნჯე ქართულის ენისა“. იგი, ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მსგავსად, განმარტებით-თარგმნითაა: ქართული სიტყვები აცხნილია ქართულად და მიწერილი აქვს რუსული შესატყვისები. ეს ყველაზე უფრო სრულია მანამდე შედგენილ ლექსიკონებს შორის.

მე-19 ს-ის მეორე ნახევარში გაზეთებში იბეჭდებოდა დიალექტური სიტყვები. შემდეგ მათ თავი მოუყარა და წიგნად გამოსცა ი. ჭყონიაძე.

ადრინდელი ნაშრომებიდან, რომლებშიც შემოგვიჩვენა სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი სიტყვები, პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ე.ე. ბერიძის „სიტყვისკონა იმერულ და რაჭულ თქმათა“ (პეტერბ., 1912 წ.); ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე მ. ჭანაშვილის (ინგილოური), კირიონის (ქართლური) და სხვათა ლექსიკონები.

დიდი მნიშვნელობის ფაქტია ის, რომ მე-19 ს-ში ქართველი მოლენაწეების მიერ ლექსიკონების შედგენა თუ იბრითად რუსეთში (პეტერბურგში) წარმოებდა, მე-20 ს-ის დასაწყისში, განსაკუთრებით კი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ, ამ მუშაობის (ისევე, როგორც, საერთოდ, ქართველოლოგიის) ცენტრმა თბილისში გადმოინაცვლა.

ჯერ კიდევ 1924 წ. ა. შანიძემ „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადულში“ მოათავსა ბეს. გაბუურისაგან ჩაწერილი ხევსურული ტექსტები, რომლებსაც დაურთო ვრცელი ლექსიკონი.

აქვე უნდა დავასახლოთ ლ. დარნიძის „მესაქონლეობის ლექსიკონი“ (1925 წ.), რომელშიც შესულია ამ დარგის ბევრი ხალხური ტერმინი; ლექსიკონი სრულიად სანდოა და იმთავე არის მნიშვნელოვანი, რომ სიტყვათა უმეტესობასთან მოყვანილია სხვადასხვა კუთხეში ხმარებული სინონიმები და, აგრეთვე, საილუსტრაციო ფრაზები ლიტერატურიდან; ლექსიკონი ერთგვარად ისტორიულ-კლას. მისში დამოწმებულია ბიბლიის წიგნები და სხვა ქართული წიგნები.

დაუფასებელია ივ. ჭავჭავაძის დავალი ქართული დიალექტური ლექსიკონის შესწავლაში. ჩვენ მას უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ გვაქვს ერთ-ერთი ძვირფასი ფონდი: 1933—1934 წლებში ყველა კუთხეში ჩაწერილი იქნა შინამრეწველობასთან დაკავშირებული თხრობითი ხასიათის მასალა, რომელიც უხვად შეიცავს სხვადასხვა დარგის საინტერესო ლექსიკონს. აღსანიშნავია, რომ აკადე-

1 ილია ჭყონია, სიტყვის კონა. საბა-სულხან ორბელიანისა და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებზე გამოტოვებული სიტყვები, სპბ., 1910.

მიის რეაქტომეული განმარტებითი ლექსიკონის შემდგენლები სიტყვების საილუსტრაციოდ ხშირად მიმართავენ ამ ფონდს. ეს მასალა ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში და ელის გამოცემას.

განსაკუთრებით გაიშალა ლექსიკოგრაფიული მუშაობა მას შემდეგ, რაც ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში 1936 წ. ჩამოყალიბდა სალექსიკოლოგიო განყოფილება, რომელსაც სათავეში პ.ოფ. ვ. თოფურია ჩაუდგა.

ვ. თოფურიას ხელმძღვანელობითა და რედაქციით შედარებით მოკლე ხანში გამოიცა წიგნი, რომელშიც შევიდა გ. შარაშიძის — გურული, ბ. წერეთლის — ზემო იმერული და მ. ალავეძის — ლეჩხუმური ლექსიკონები. ამას მოჰყვა სტ. მენთეშაშვილის — ქიზიყური ლექსიკონი, რომელაც ხალხური მეტყველების მაგალითების სიუხვითა და ლექსიკოგრაფიული დამუშავებით სანიშნოდ უნდა ჩაითვალოს.

საკულისხმოა, რომ ვ. თოფურია ზემოდასახელებულ ორივე წიგნს განიხილავდა როგორც მასალას „დიდი ქართული განმარტებითი ლექსიკონისათვის“ (მართლაც, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის წყაროთა შორის ჩვენ ვხედავთ ყველა მანამდე გამოცემულ დიალექტურ ლექსიკონს). უფრო ადრე ს. ელენტიშვილმა შეუდგინა ლექსიკონი გურულ ტექსტებს (იხ. მისი „გურული კილო“, 1936 წ.).

ამ ბოლო დროს დიდი ყურადღება ექცევა დიალექტური ლექსიკონის დარგობლივ შესწავლას. უკვე გამოცემულია ა. კინჭარაულის „ტევსურულის დარგობლივი ლექსიკა“ (მონოგრაფიაში „ტევსურულის თავისებურებანი“, 1960 წ.). ლ. კაიშაურის „მთიულურის დარგობლივი ლექსიკა“ (1967 წ.), „მაცნეში“ 1971 წ. დაიბეჭდა თ. სალარიძის შრომის („ალგეთის ხეობის ქართლურის დარგობლივი ლექსიკა“) ერთი ნაწილი.

აღსანიშნავია აგრეთვე პ. ხუბუტიას თუშური კილოს ლექსიკონი (მის წიგნში: „თუშური კილო. ლექსიკა“, 1969 წ.).

პარალელურად ქართულ საენათმეცნიერო ორგანოებში ქვეყნდებოდა სხვადასხვა დროს ჩაწერილი დიალექტური ლექსიკონის ნიმუშები. მაგ., ივ. ქავთარაძის „მასალები იმერული ლექსიკონისათვის“ („ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, III, 1963 წ.), ქართლურის სალექსიკონო მასალები სტ. მენთეშაშვილისა, მ. ბესნიშვილისა, თ. სალარიძისა, პ. გაჩეჩილაძისა, ლ. ნოზაძისა („იბერი“-კავკას. ენათმეცნიერება“, XVII, 1970 წ.).

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს შემაჯამებელი კოლექტიური ნაშრომი ივ. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ივ. ქავთარაძის — „ქართული დიალექტოლოგია“, I (1961 წ.); მასში წარმოდგენილია ქართული ენის ყველა კილოსა და კილოკონის ტექსტები ლექსიკონებითურთ.

1966 წლიდან ვ. თოფურიას ინიციატივით გაზეთმა „კომუნისტმა“ დაიწყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ადგილობრივი ინტელიგენციის მიერ შეგროვებული სიტყვების გამოქვეყნება. ეს საჭირო საქმე კვლავ გრძელდება (ვ. თოფურიას გარდაცვალების შემდეგ მას ხელმძღვანელობს ივ. ქავთარაძე).

მწერალმა გ. შატბერაშვილმა 1964 წ. გამოაქვეყნა თავის მშობლიურ სოფელში ჩაწერილი ქართლური სიტყვები სათაურით: „თვალადურა ქართულის ჰაშინიკი“.

საქართველოში დიალექტური ლექსიკის დამუშავების ძირითადი ცენტრები თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. ნაყოფიერი მუშაობა წარმოებს აგრეთვე პედაგოგიურ ინსტიტუტებში. მაგალითად, 1971 წ. ბათუმში გამოიცა შ. ნიქარაძის „ქართული ენის აჭარული დიალექტის ლექსიკა“, რომლის ერთ-ერთ დიდ ნაწილს წარმოადგენს ამ დიალექტის ლექსიკონი.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში დაწყებულია აჭარული დიალექტური ლექსიკის გეგმაზომიერი შეგროვება, რომელსაც უნდა მოჰყვეს დარგობლივი ლექსიკონის შედგენა.

მაღალ მეცნიერულ დონეზეა ძველი ქართული ლექსიკის შესწავლა. ამ საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვის ნ. მარს, რომელმაც არაერთი ძველი გამოსცა (ყერძოდ, სერიაში: *Тексты и фразыскания по армянно-грузинской филологии*). მან თავის გამოკვლევებსა თუ ლექსიკონებში მოგვცა ბევრი ძველი ქართული სიტყვის ახსნა.

აღსანიშნავია აგრეთვე ა. შანიძის, კ. კეკელიძის, ილ. აბულაძის, ს. ყაუხჩიშვილის, მ. კახაძის და სხვათა ამ რიგის შრომები.

ცალკე უნდა გამოვყოთ ა. შანიძის ლექსიკონი, რომელიც ახლავს „იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების“ ტექსტს (1946 წ.). ამ ლექსიკონში ა. შანიძემ პირველად გამოიყენა „ინდექსები“, რომელსაც ყოველთვის მიმართავს შემდეგდროინდელ ლექსიკონებში. იგი ზმნის ამოსავალ ფორმად იღებს საწყისს (მას-დარს), რომლის ბუდეშიც პირობითი ნიშნებით („ინდექსებით“) მოჰყავს ქცევები, ვნებითი გვარი და სხვა ფორმები.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრად და კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა გამოაქვეყნეს ძველი ქართულის მრავალი ძველი, რომელთაც დართული აქვს ლექსიკონები. რამდენიმე კარგად შედგენილი ლექსიკონი ახლავს ძველი ქართული ენის თუ ლიტერატურის ქრესტომათიებს (ილ. აბულაძისა, ივ. ქავთარაძისა, ივ. იმნაიშვილისა და სხვ.).

შედარებით კარგად არის შესწავლილი ოთხთავის ლექსიკა. მნიშვნელოვანია ძველი ქართულის ლექსიკოგრაფიის თვალსაზრისით პროფ. ივ. იმნაიშვილის „ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი“ (1949 წ.); აღსანიშნავია ს. სერებრიაკოვის „ძველქართულ-რუსული ლექსიკონი (ოთხთავის ორი ძველი რედაქციის მიხედვით)“ (1962 წ.).

ჩვენში არსებული მყარი ტრადიციები განსაზღვრავს ძველი ქართული ლექსიკის კვლევის მაღალ დონეს საზღვარგარეთაც. აქ დავასახელებთ მხოლოდ ი. მოლიტარის «„ქართული ოთხთავისა“ და „საქმე მოციქულთა“-ს ძველი ევრსიების (ქართულ-ბერძნულ-ლათინურ) ლექსიკონს» (ქ. ლუკენი, ბელგია, 1962 წ.).

ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებმა მოამზადეს და მოკლე ხანში უნდა გამოვიდეს (დიდი ნაწილი უკვე დაბეჭდილია) ამ ინსტიტუტის დამაარსებლისა და მისი პირველი ხელმძღვანელის აწ განსვენებულ ილია აბულაძის მიერ შედგენილი „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“. ეს ლექსიკონი შეიცავს 12.000-მდე სიტყვას, რომლებიც დოკუმენტირებულია 150-ზე მეტი ძველიდან (პირველ რიგში ბიბლიიდან) ამოღებული საილუსტრაციო გამოთქმებით (ლექსიკონის მოცულობაა 70-მდე სააეტორო თაბახი).



ენათმეცნიერების ინსტიტუტში წარმოებს მუშაობა ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონის შესადგენად. ამ მიზნით შექმნილია 1.500.000-ზე მეტი ბარათის შემცველი კარტოთეკა ძველი ქართული ძეგლებიდან ამოწერილი სიტყვებისა.

უნივერსიტეტში, ძველი ქართული ენის კათედრაზე ა. შანიძის ხელმძღვანელობით მუშავდება ძველი ქართულის ლექსიკონი.

მნიშვნელოვნადაა წინ წასული სხვა ქართველურ ენათა ლექსიკონის შესწავლა: რევოლუციამდე გამოსული შრომებიდან მკვლევართა ყურადღებით სარგებლობს ნ. მარის, ი. ყიფშიძის ნაშრომები, კერძოდ, პირველის ქანურ-რუსული ლექსიკონი, რომელიც დართული აქვს მის ქანურის გრამატიკას (პეტერბ., 1910) და მეორის — მეგრულ-რუსული ლექსიკონი ნაშრომში: „მეგრულის გრამატიკა“ (პეტერბ., 1914).

ქართველურ ენათა ლექსიკონის შედარებითი შესწავლის შედეგად არნ. ჩიქობავამ შეადგინა ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი (1938 წ.). ამ ნაშრომის გამოცემით სრულიად ახალ საფეხურზე ავიდა ქართველურ ენათა კვლევის საქმე.

ამჟამად ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დამუშავების პროცესშია ქანურ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონი (შემდგენელი ი. ასათიანი). იგი ემყარება ყველა გამოცემული ტექსტიდან პირწმინდად ამოწერილი სიტყვების ფონდს, რომელიც შევსებულია სხვადასხვა ავტორის გამოკვლევებიდან და ლექსიკონებიდან ბარათებზე გადმოტანილი მასალით. მუშაობა წარმოებს ვ. თოფურიას ხელმძღვანელობით დაწყებულ სვანურ-ქართულ ლექსიკონზე (პროფ. თ. შარაძენიძე, მ. ქალღანი), რომელშიც წარმოდგენილი იქნება სვანურის ოთხივე კილოს მონაცემები.

1967 წ. მოსკოვში გამოვიდა გ. კლიმოვის „ქართული ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“ (რუსულ ენაზე).

მკვლევართა დიდ ინტერესს იწვევდა და იწვევს „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკა. გარკვეული როლი შეასრულა პოემის მეცნიერულად შესწავლაში მისი სხვადასხვა გამოცემისათვის დართულმა დ. კარიჭაშვილის, იუსტ. აბულაძის, ა. შანიძის (ავრეთე ს. კაკაბაძისა და კ. კიკინაძის) ლექსიკონებმა. გამოცემულია რუსთაველის პოემის სიმფონიები კ. კიკინაძისა (1934 წ.) და ა. შანიძისა (1956 წ.).

1968 წ. გამოვიდა პროფ. შ. ლლონტის „ვეფხისტყაოსნის“ ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი“, რომელშიც შეტანილია პოემაში ნახმარი მყარი გამოთქმები რუსთაველამდელი, მისი თანამედროვე და შემდგომდროინდელი მწერლობის ძეგლებში მოპოვებულ მასალასთან მიმართებით.

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილების თანამშრომლებმა შეადგინეს „ვეფხისტყაოსნის“ ფუძეთა და სიტყვა-ფორმათა ინდექსი“ (1970 წლიდან გადაცემულია დასაბუქდა). ეს „ინდექსი“ ამავე დროს სიმფონიატაა, ოღონდ ადრე გამოცემული სიმფონიებისაგან განსხვავებით საერთო ანბანზე გაწყობილია სიტყვის ფუძეები.

„ვეფხისტყაოსნიდან“ და ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან ამოწერილი სიტყვების კარტოთეკაა შედგენილი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში (თავმჯდ. აკად. ირ. აბაშიძე, მთ. რედაქტორი აკად. გ. წერეთელი).

მკვლევართა არანაკლები ყურადღებით სარგებლობს რუსთაველის ეპოქისა და მის მომდევნო საუკუნეთა ძეგლების ლექსიკა. აქ აღსანიშნავია იუსტ. აბულაძის ლექსიკონები „ვისრამიანისა“ (1938 წ.) და „შაჰ-ნამესი“ (1916 და 1934 წ.), აგრეთვე ლექსიკონები, რომლებიც ახლავს XVII—XVIII სს-ის ლიტერატურის უმნიშვნელოვანეს ნაწარმოებებს (ნ. ბერძენიშვილისა, ს. იორდანიშვილისა, გ. ჭაკობიასი და სხვათა). საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ივ. გიგინეიშვილის მიერ შედგენილი ლექსიკონები, რომლებიც ერთვის დ. გურამიშვილის „დავითიანს“ (1955 წ.) და „რუსუდანიანს“ (1957 წ.), ბესიკის თხზულებათა ლექსიკონი (ვ. თოფურიასი, 1962 წ.) და ს.-ს. ორბელიანის თხზულებათა II ტომში შესული „ქილია და დამანას“ ლექსიკონი (ელ. მეტრეველისა, 1962 წ.), რომლებიც გამოირჩევა სისრულითა და განმარტებათა სიზუსტით.

მე-19 ს-ის ქართულ კლასიკოსებს შორის სრულიად განსაკუთრებულია ილია ჭავჭავაძის. აკაცი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას როლი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის, კერძოდ, მისი ლექსიკური ფონდის სრულყოფა-გამდიდრებაში. შემთხვევითი არ არის, რომ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი ყველაზე ხშირად სწორედ ამ სამი მწერლის შემოქმედებას მიმართავს სიტყვების საილუსტრაციოდ. ილიას, აკაცისა და ვაჟას ლექსიკა ჯეოჯერობით სათანადო სისრულით შესწავლილი არ არის, თუმცა ამ მიმართულებით ზოგი რამ გაკეთებულია.

შედარებით უცეთესადაა დამუშავებული ვაჟას ლექსიკა. ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა პირველი საბჭოთა (შვიდტომეულის) გამოცემის ცალკეულ ტომებს დართული აქვს ერთ-ერთი რედაქტორის ა. შანძის მიერ შედგენილი ლექსიკონი (რაც არსებითად ფშაური კილოს ლექსიკონს წარმოადგენს).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში 1963 წლიდან არსებობს და ნაყოფიერ საქმიანობას ეწევა ვაჟა-ფშაველას კაბინეტი (გამგე პროფ. გრ. კიკნაძე). კაბინეტში შექმნილია მწერლის ლექსიკის სრული კარტოთეკა (₾00.000-ზე მეტი ბარათის შემცველი). კარტოთეკა ამჟამად დამუშავების პროცესშია, რასაც უნდა მოჰყვეს ვაჟას თხზულებათა სიმფონია-ლექსიკონის შედგენა. ჟერჯერობით კი კაბინეტის ინიციატივით ამ კარტოთეკის გამოყენებით ალ. ჭინჭარაულმა შეადგინა და 1968 წ. გამოიკა „ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი“ (მთ. რედაქტ. აკად. არნ. ჩიქობავა), რომელშიც შესულია 7.000-მდე ერთეული.

ა. ყაზბეგის ოთხტომეულის (1947—50 წწ.) ყოველ ტომს ლექსიკონი შეუდგინა შ. ღიბიჯურმა. მასში, გარდა მონეური სიტყვებისა, ასახულია მწერლის ლექსიკის სხვა თავისებურებებიც.

ძიული თაობები იზრდებოდნენ ს.-ს. ორბელიანისა და დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებზე. მაგრამ ამავე დროს სალიტერატურო ქართულის განვითარება, კერძოდ, ცვლილებები მის ლექსიკურ ფონდში, დღის წესრიგში აყენებდა ასახული განმარტებითი ლექსიკონის საჭიროებას, რომელშიც წარმონსდებოდა ლექსიკის თანამედროვე მდგომარეობა. მე-19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან არაერთსელ დასმულა ეს საკითხი, მაგრამ ლექსიკონის შედგენის რეალური შესაძლებლობანი გაჩნდა მხოლოდ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამკვიდრების შემდეგ.

1945 წ., საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის დამთავრებიდან ორი თვეს შემდეგ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან დაარსდა „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის კომისია“, რომლის თავმჯდომარედაც დამტკიცებულ იქნა აკად. არნ. ჩიქობავა.

განმარტებითი ლექსიკონის მთავარ რედაქციაში შევიდნენ გ. ახვლედიანი, ივ. გიგინეიშვილი, ი. გრიშაშვილი, ვ. ეგნატაშვილი, ს. ვაჩნაძე, ვ. თოფურია, ნ. კეცოველი, ვ. კუპრაძე, გ. ლეონიძე, ქ. ლომთათიძე, თ. ლომოური, ს. მენთეშაშვილი, ნ. მუსხელიშვილი, არნ. ჩიქობავა (მთავარი რედაქტორი), გ. წერეთელი.

პრაქტიკულად ლექსიკონის შედგენა დაეწყო ენათმეცნიერების ინსტიტუტს. ამ მიზნით 1945 წელსვე ახლად დაკომპლექტდა ლექსიკოლოგიის განყოფილება შემდეგი მეცნიერი თანამშრომლებით: რ. გაგუა, ს. ვაჩნაძე, ს. იორდანიშვილი, სტ. მენთეშაშვილი, ე. ჭეირანიშვილი, ნ. საბაშვილი, ნ. საყვარელიძე, ბ. წერეთელი. განყოფილების პირველი ხელმძღვანელი იყო არნ. ჩიქობავა, ერთ ხანს — ს. იორდანიშვილი, ხოლო შემდეგ, 1951—1965 წლებში (გარდაცვალებამდე) — სტ. მენთეშაშვილი.

შედარებით მოკლე ხანში შეიქმნა სრულიად ახალი სადოკუმენტაციო ფონდი, რომელიც შეიცავს 2.000.000-ზე მეტ ბარათს (მისი შევსება დღესაც გრძელდება).

სიტყვების განმარტებაზე მუშაობდნენ როგორც ლექსიკოლოგიის განყოფილების თანამშრომლები, ისე მოწვეული პირები (მეცნიერი თანამშრომლები, მწერლები, მასწავლებლები...). ლექსიკონის შედგენისათვის სახელმწიფოს მიერ მნიშვნელოვანი სახსრები იყო გამოყოფილი.

ლექსიკონს საფუძვლად დაედო მისი მთავარი რედაქტორის არნ. ჩიქობავას ნიერ დაშვებული „განმარტებითი ლექსიკონის შედგენის პრინციპები“, რომელიც აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ კომისიაში განხილვისა და მოწონების შემდეგ სტამბურად დაიბეჭდა 1948 წელს.

1949 წ. გამოიცა განმარტებითი ლექსიკონის საცდელი მონაკვეთი, რომელშიც შევიდა 1.300 ერთეული ა-თ ასოვზე, მოეწყო მისი ფართო საზოგადოებრივი განხილვა, რის შემდეგაც სტამბას გადაეცა I ტომი.

ზემოაღსახელებული პრინციპების მიხედვით ახლებურად არის გადაწყვეტილი ლექსიკონში ზმნური ლექსიკური ერთეულების შეტანის საკითხი.

როგორც ცნობილია, ახალი ევროპული ენების ლექსიკონებში ზმნის სალექსიკონო ერთეულად მიღებულია ინფინიტივი. რაკი ქართულს ინფინიტივი არ გააჩნია, ქართულ ლექსიკონებში ზმნის „წარმომადგენლად“ შექმნა (და ზოგჯერ ასლაც შეაქვთ) მასდარი, რომელიც ინფინიტივის სრული ეკვივალენტი არ არის.

ქართული ზმნა მდიდარია ლექსიკური წარმონაქმნებით. მას შეუძლია წარმოკვიდინოს სტატუტური მდგომარეობა („წერია“ და „უწერია“), აქტიური პროცესი („წერს“, „იწერს“ და „უწერს“), პასიური პროცესი („იწერება“ და „უწერება“). ნაზმნარი სახელი (მასდარი) „წერა“ არ განასხვავებს ზმნის ზემოდასახელებულ კატეგორიებს. ბევრ ზმნას მასდარი საერთოდ არ ეწარმოება. აქიტომ განმარტებით ლექსიკონში ზმნის სალექსიკონო ერთეულად აღებულია აწმყოს (resp. მყოფადის) მხოლოდობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმა.

ამის თაობაზე განმარტებითი ლექსიკონის მე-8 ტომში არნ. ჩიქობავა წერს: „ზმნის სალექსიკონო ფორმად მესამე პირის აღებამ (მასდარის ანუ სახელზმნის ნაცვლად) საშუალება მოგვცა ლექსიკონში შეგვეტანა ქცევებისა და ვნებითების საწარმოები ზმნური ფუძეებიც (კერავს — იკერავს — უკერავს — იკერება — ეკერება). ასეთი ფუძეები ქართული ზმნის მდიდარ გამომეტყველებითს შესაძლებლობას მოწოდებენ. მათი შეტანა ლექსიკონში ისევეა გამართლებული,

როგორც სახელის ნაწარმოები ფუძეებისა (გულიანი, უგულო, საგულე)... ამ განმარტებითს ლექსიკონში ქართულმა ზმნამ, მისმა ლექსიკურმა ერთეულებმა ის ადგილი მოიპოვეს, რაც მათ ქართულ მეტყველებაში უჭირავთ“.

ლექსიკონი დოკუმენტირებულია მე-19 ს. ქართველი კლასიკოსებისა და საბჭოთა მწერლების ნაწარმოებებიდან, აგრეთვე პოლიტიკური, სამეცნიერო ლიტერატურიდან, თანამედროვე პრესიდან შერჩეული ფრაზებით.

განმარტებითი ლექსიკონის I ტ. (ა—ბ) გამოვიდა 1950 წ., ტომის რედაქტორი პროფ. არნ. ჩიქობავა.

II ტ. (ასო გ) გამოვიდა 1951 წ.; ტომის რედაქტორი პროფ. გ. წერეთელი.

III ტ. (დ—ე) — 1953 წელს; ტომის რედაქტორი პროფ. ვ. თოფჩია.

IV ტ. (ვ—ლ) — 1955 წელს; რედაქტორები — პროფ. არნ. ჩიქობავა, უფრ. მეცნ. თანამშრ. მ. კაბაშვილი.

V ტ. (მ—ნ) — 1958 წელს; რედაქტორები — დოც. ს. ვაჩნაძე, უფრ. მეცნ. თანამშრ. ო. კახაძე.

VI ტ. (ო—უ) — 1960 წელს; რედაქტორები — პროფ. თ. მარაქენიძე, უფრ. მეცნ. თანამშრ. მ. მესხიშვილი.

VII ტ. (ფ—შ) — 1962 წელს; რედაქტორები — პროფ. ქ. ლომთაძე, დოც. სტ. მენთეშაშვილი, უფრ. მეცნ. თანამშრ. პ. გაჩეჩილაძე.

VIII ტ. (ჩ—პ) — 1954 წელს; რედაქტორები — დოც. ივ. გიგინეიშვილი, უფრ. მეცნ. თანამშრ. ბიძ. ფოჩხუა.

რვა ტომში სულ შესულია 113.000-მდე სიტყვა.

ამ ნაშრომში დიდი სისრულით არის წარმოდგენილი (პირველად ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიაში) ილიომატური გამოთქმები.

ჩვენ განმარტებით ლექსიკონს შედარებით მეტი ადგილი დავუთმეთ, რადგანაც იგი არის მრავალრიცხოვანი კოლექტივის ხანგრძლივი შემოქმედებითა შრომის ნაყოფი. მისი მნიშვნელობა განუზომლად დიდია ქართული ლექსიკოგრაფია-ლექსიკოლოგიისათვის, ენათმეცნიერებისათვის და, საერთოდ, ჩვენს კულტურისათვის.

ლექსიკონმა მაღალი შეფასება დაიმსახურა. გამოჩენილი ენათმეცნიერებისა და მწერლების მრავალი რეცენზია გამოქვეყნდა რესპუბლიკურ ეურნალ-გაზეთებში. ლექსიკონის გამოცემის დამთავრებას გამოეხმაურნენ აგრეთვე საბჭოთა კავშირისა და უცხოეთის სპეციალური გამოცემანი. ყველა მათგანში აღიარებულია ამ ლექსიკონის დიდი ღირსება და მნიშვნელობა. ცნობილი ნორვეგიელი ქართველოლოგი პანს ფოგტი, კერძოდ, წერს: ეს ლექსიკონი „დაიბნოს მნიშვნელოვან ადგილს ჩვენს დროის ერთგვარ ლექსიკონებს შორის. ეს არის ძველი, აღმართული ენისა და მისი ძველი, ათასხუთასწლოვანი ლიტერატურის სადიდებლად და საამაყო მათთვის, ვინც ჩაიფიქრა ეს სასიქადულო საქმე და ვინც განახორციელა იგი“<sup>2</sup>.

როგორც ცნობილია, 1971 წელს, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 50 წლისთავზე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს მიენიჭა საქართველოს სსრ სახელმწიფო პრემია მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში — რესპუბლიკის უმაღლესი პრემია.

<sup>2</sup> პ. ფოგტის რეცენზიის თარგმან: გამოქვეყნებულია „იბერულ-კავკასიური ენათმეცნიერების“ XVII ტ.-ში (1971 წ.).

დიდი მნიშვნელობის ფაქტია ის, რომ განმარტებით ლექსიკონზე მუშაობის პროცესში, რაც 20 წელს გრძელდებოდა, აღიზარდნენ ლექსიკოგრაფთა კვალიფიციური კადრები. ბევრმა ახალგაზრდამ დაამთავრა ასპირანტურა სპეციალური განხრით. საკანდიდატო დისერტაციები დაიცვეს ქართულ ლექსიკოლოგიაში: ო. კახაძემ, ლ. ასათიანმა, ბ. საბაშვილმა, ნ. საყვარელიძემ, ა. ჭინჭარაულმა, მ. კელენჯერიძემ, მ. მირზაშვილმა, თ. ბეროზაშვილმა, ლ. კაიშაურმა, ლ. გელენიძემ, ი. ქერქაძემ და სხვებმა, რომლებიც წარმატებით განაგრძობენ ლექსიკოგრაფიულ მუშაობას.

რვატომეულის გამოცემაში გამოიწვია ქართული ლექსიკოგრაფიის შემდგომი აღმავლობა.

1968 წ. გამოქვეყნდა ვ. თოფურიას და ივ. გიგინეიშვილის მიერ შედგენილი „ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი“ (70.000-მდე სიტყვის შემცველი). როგორც მის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ, ვრცელი ორთოგრაფიული ლექსიკონის დამუშავება იმის შედეგადაც გახდა შესაძლებელი, რომ დამთავრდა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის გამოცემა. ორთოგრაფიული ლექსიკონი არის სამაგიდო წიგნი ყველასათვის, ვისაც კი ქართულ სიტყვასთან აქვს საქმე.

1967 წ. დაიბეჭდა განმარტებითი ლექსიკონის საფუძველზე შედგენილი ინვერსიული („შებრუნებული“) ლექსიკონი. მის შედგენაში მონაწილეობა მიიღეს ენათმეცნიერების ინსტიტუტის თანამშრომლებმა (ხელმძღვანელი ბიძ. ფოჩხუა). იგი წარმოადგენს რვატომეულის ინდექსს, რომელშიც სიტყვები დალაგებულია ანბანზე ფუძის ბოლოკიდური ასოების მიხედვით. ინვერსიული ლექსიკონი მდიდარ მასალას იძლევა სიტყვის ფონოლოგიური სტრუქტურის, სიტყვაწარმოების საშუალებათა და სიტყვის სტრუქტურულ მოდელთა შესწავლისათვის.

იმვე წელს გამოვიდა ა. ონიანის „ქართული იდიომების ლექსიკონი“, რომელიც მნიშვნელოვანწილად ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონს ემყარება.

დიდი მნიშვნელობა აქვს განმარტებით ლექსიკონს (მის სიტყვანს, მასში მოცემულ განმარტებებს) ქართულ-რუსული თუ ქართულ-უცხოური ლექსიკონების შედგენისათვის. კერძოდ, იგი ფართოდ არის გამოყენებული ქ. დათიკაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონის მეორე გამოცემაში, კ. ჩხენკელისა და ი. მარშვიის ქართულ-გერმანულ ლექსიკონში, წარმოადგენს ძირითად წყაროს ქართულ-რუსული ლექსიკონისათვის, რომელიც მუშავდება ენათმეცნიერების ინსტიტუტში.

ამ ინსტიტუტში რვატომეულის ბაზაზე შედგენილია განმარტებითი ლექსიკონი ერთ ტომად (50.000-მდე ერთეულის შემცველი), რომელიც ამჟამად რედაქტირების პროცესშია (მთ. რედაქტორი არნ. ჩიქობავა). ამ ლექსიკონსაც იგივე პრინციპები უდევს საფუძვლად, რომელთა მიხედვითაც შედგა რვატომეული. ამ უკანასკნელთან შედარებით ერთტომეულში ამოღებულია სადიალექტო ციტატები და სიტყვათა საილუსტრაციოდ დარჩა მხოლოდ უავტორო, გავრცელებული მოკლე ფრაზები. გარდა ამისა ლექსიკონის მოკულობის შესამკვირვებლად საჭირო გახდა სიტყვანის მნიშვნელოვანი შეკვეცა მოძველებული, სპეციალური. ზოგი კუთხური და უცხო წარმოშობის სიტყვების, აგრეთვე რიგი ნაწარმოები ერთეულების ხარჯზე.

ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილებაში დგება განმარტებით ლექსიკონში შესული სიტყვების ფუძეთა ლექსიკონი, რომელსაც

დიდი მნიშვნელობა ექნება (ინვერსიულ ლექსიკონთან ერთად) ქართულის, როგორც ანტიკვებით მდიდარი ენის, მეცნიერული კვლევისათვის და ქართული ენის ლექსიკურ ფონდში სიტყვაწარმოებითი კავშირების თვალსაჩინოდ წარმოსადგენად.

სტატიის მოცულობა არ იძლევა ყველა ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომზე მსჯელობის საშუალებას, მაგრამ არ შეიძლება არ აღინიშნოს რამდენიმე ცალკე წიგნად გამოცემული ლექსიკონი.

პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ პროფ. ალ. მაყაშვილის ბოტანიკური ლექსიკონი (მცენარეთა სახელწოდებანი) (I გამოც. 1949 წ., II — 1961 წ.). მისი ავტორის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ მან სანიმუშოდ მოაწესრიგა მცენარეთა ქართული ნომენკლატურა. ყველა მცენარის ქართულ სახელს მიწერილი აქვს რუსული შესატყვისი და ლათინური სახელწოდება (ეს უკანასკნელი ბევრ მათგანს პირველად აქვს მიკუთვნებული ალ. მაყაშვილის მიერ). ამ ლექსიკონში მდიდრად არის წარმოდგენილი ქართული დიალექტური სინონიმები.

1950—1955 წლებში სამ ტომად გამოვიდა თ. სასოკიას „ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი“, რომელიც ავტორის მრავალი წლის შრომის შედეგია. მასში თავმოყრილია ხალხში გავრცელებული ხატოვანი (ფიგურალური) და იდიომატური გამოთქმები, რომლებთანაც ხშირად მოყვანილია საილუსტრაციო წინადადებები ჩვენი კლასიკოსების თხზულებებიდან.

მე-19 ს-ის ბოლოდან მოყოლებული ქართულში ინტენსიურად შემოდის უცხო (საერთაშორისო) სიტყვები. უკვე ამ საუკუნის დასაწყისში, სახელდობრ, 1904 წ. გამოქვეყნდა იმ დროისათვის საკმაოდ სრული და კარგად შედგენილი იმედაშვილის „უცხო სიტყვათა ლექსიკონი“, რომელიც კიდევ ორჯერ გამოცემულია (1918 და 1928 წწ.); ამის შემდეგ რამდენიმე უცხო სიტყვათა ლექსიკონი მიიღო მკითხველმა (სპეციალური კომისიის მიერ შედგენილი — 1928 წ., გ. ახვლედიანისა — 1933 წ., მ. კაბაშვილისა — 1964 წ.).

აღნიშვნის ღირსია ალ. ნეიშანის „ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი“ (I გამოც. — 1951 წ., II შეესებული გამოცემა — 1961 წ.).

გამოქვეყნებულია განმაზოგადებელი შრომები ქართულ ლექსიკოლოგიაში (ვ. თოფურია, ალ. ლლონტი) და ნარკვევები ცალკეულ საკითხებზე (ბ. ფოჩხუა, ნ. ქუმბურძე, ლ. ქუთათელაძე, ა. თაყაიშვილი და სხვ.).

1965 წელს შეიქმნა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილებასთან არსებული ლექსიკოლოგიისა და ლექსიკოგრაფიის სამეცნიერო საბჭოს საქართველოს სექცია (თავმჯდომარე აკად. არნ. ჩიქობავა). იგი კოორდინაციას უწევს ჩვენი რესპუბლიკის რვა სამეცნიერო უჯრედის (ინსტიტუტის, კათედრის) მუშაობას ამ დარგში. სექციაში შემოდის, კერძოდ, ორი თემა: პირველია აფხაზური ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ერთტომეული), რომელიც შედგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის დ. გულიას სახელობის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტში, ხოლო მეორე — ოსური ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ოთხტომეული) — დამუშავებულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამხრეთ ოსეთის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში. ორივე ეს ლექსიკონი დამთავრების სტადიაშია და, უნდა ვიფიქროთ, ახლო მომავალში გამოქვეყნდება.

ჯერჯერობით კი გამოცემულია ბ. ჯანაშიას მიერ შედგენილი აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი (თბ., 1954 წ.) და პ. სანაკოევის — ქართულ-ოსური ლექსიკონი (სტალინირი, 1956 წ.).

დიდი ხნის ტრადიცია არსებობს თარგმნითი ლექსიკონების შედგენა-გამოცემისა. ჯერ კიდევ 1629 წ. რომში დაიბეჭდა სტ. პაოლინისა და ნ. ირბახის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. იგი მხოლოდ ისტორიული თვალსაზრისით არის საინტერესო.

უკვე მე-18—19 ს-ის მიჯნაზე, როდესაც ქართველების მრავალრიცხოვანი კოლონია შეიქმნა მოსკოვში, ცხოვრება დღის წესრიგში აყენებს ორენოვანი ლექსიკონების საჭიროებას. თბილისისა და ლენინგრადის მუზეუმებსა და წიგნსაცავებში დატულია არაერთი რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ლექსიკონის ხელნაწერები.

მე-19 ს-ის I მეოთხედიდან მოყოლებული გამოიცა რამდენიმე ავტორის სხვადასხვა მოცულობისა და ხარისხის ლექსიკონები. მაგრამ სრულიად განსაკუთრებულია ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების ლეაწლი. ჯერ კიდევ 1840 წ. სანქტ-პეტერბურგში გამოდის დ. ჩუბინაშვილის ვრცელი ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი, „ღირსქმნილი სრულის დემიდოვის პრემიისა“, ხოლო შემდეგ — რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომელიც ოთხჯერ გამოიცა (1846, 1858, 1886 და 1901 წწ.). ნ. ჩუბინაშვილმა დაგვიტოვა შესანიშნავი რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომლის I ნაწილი (A—H) ახლახან გამოვიდა (გამოსცა ალ. ლლონტმა 1971 წ.). დღეს მას მხოლოდ მეცნიერებისათვის აქვს მნიშვნელობა.

იმავე პერიოდს ეკუთვნის ნარევი ტიპის (განმარტებით-თარგმნითი) ლექსიკონები: ნ. ჩუბინაშვილის „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმნითურთ“ და დ. ჩუბინაშვილის „საუჩქე ქართულის ენისა“, რომლებიც ზემოთ იყო მოხსენებული.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ახალ საფეხურზე ავიდა ორენოვანი ლექსიკონების გამოცემის საქმე. როგორც მოსალოდნელი იყო, პირველ რიგში ახალი რუსულ-ქართული ლექსიკონების შედგენა დაიწყო. გამოვიდა ორი ასეთი ლექსიკონი, რომლებიც დაუმთავრებელი დარჩა. იუსტ. აბულაძისა (I ტ. A—K, 1927 წ.), გ. ახვლედიანისა და ს. იორდანიშვილისა (A-დან H-მდე: I ტ. 1931 წ., II ტ. — 1935 წ.). მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შეძლო დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მაგივრობის გაწევა.

1937 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა გამოსცა კოლექტიური ნაშრომი — რუსულ-ქართული ლექსიკონი (პ. ჯავთარაძის რედაქციით), იმ დროისათვის ყველაზე სრული (შეიცავს 51.000 სიტყვას). განსხვავებით წინა ლექსიკონებისაგან მასში ასახულია საბჭოთა პერიოდში მომხდარი ცვლილებები რუსულ ლექსიკაში. სიტყვების სათარგმნელად კარგად არის გამოყენებული ქართული სინონიმები, სიტყვა-სტატიებში მოცემულია საკმაოდ მდიდარი რუსულ-ქართული ფრაზეოლოგია. ამ ლექსიკონმა დიდად შეუწყო ხელი ქართველ ახალგაზრდებს რუსული ენის დაუფლებაში.

1953 წ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტს დაევალა ახალი რუსულ-ქართული ლექსიკონის შედგენა. ჩამოყალიბდა რედკოლეგია, რომელშიც შევიდნენ; გ. ახვლედიანი, ქ. დათიკაშვილი, ს. ვაჩნაძე, ვ. თოფურია, ქ. ლომთათიძე (თავმჯდომარე), ნ. ლოლობერიძე, ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, გ. წერეთელი. ლექსიკო-

ნი გამოვიდა სამ ტომად 1956—59 წლებში, მასში შესულია 65.000-ზე მეტი ერთეული.

თარგმნითი ლექსიკონების შედგენის საქმის გეგმაზომიერად წარმართვისა და, საერთოდ, ლექსიკოგრაფიის ამ დარგის შემდგომი გაუმჯობესების მიზნით ინსტიტუტში 1957 წ. ჩამოყალიბდა თარგმნითი ლექსიკონების განყოფილება, რომელიც ძირითადად დაკომპლექტდა კვალიფიციური მეცნიერი მუშაკებით (გამგე ა. კობახიძე).

სამტომეულში მრავლად არის წარმოდგენილი საილუსტრაციო გამოთქმები. უნდა აღინიშნოს, კერძოდ, ერთი სიახლე, რომელიც ამ ლექსიკონშია გატარებული: ისეთი გამოთქმები, რომლებიც რუსულში იდიომებად ვერ ჩაითვლება, ხოლო ქართულად სიტყვასიტყვით არ ითარგმნება და მათი მნიშვნელობა სხვა სიტყვებით უნდა გადმოიცეს, გამოყოფილია თვალსაჩინოდ ჩვეულებრივი გამოთქმებისაგან — ერთი მხრივ და იდიომებისაგან — მეორე მხრივ, საერთოდ, იგი შედგენილია ლექსიკოგრაფიის თანამედროვე მოთხოვნათა მიხედვით. ამჟამად ეს ლექსიკონი გადამუშავებულია ერთ ტომად გამოსაცემად.

საბჭოთა საქართველოში გამოსულ ქართულ-რუსულ ლექსიკონთაგან აღსანიშნავია გ. ახვლედიანისა და ვ. თოფურიას ლექსიკონი (I გამოც. 1942 წ., II — 1950 წ.) და ქ. დათიკაშვილის ორტომიანი ლექსიკონი (I ტ. — 1943 წ., II — 1948 წ.), რომელიც შეიცავს 50.000 ერთეულს (მეორე შეესებული გამოცემა დაიბეჭდა სამ ტომად 1953—1967 წლებში).

ენათმეცნიერების ინსტიტუტში ამჟამად რედაქტირების პროცესშია ვრცელი ქართულ-რუსული ლექსიკონი, რომელიც მოვიხსენიეთ ზევით განმარტებით ლექსიკონთან დაკავშირებით. ამ ლექსიკონის უკეთ დამუშავების მიზნით შექმნილია კარტოთეკა — ბარათებზე პარალელურად არის ამოწერილი სიტყვები (სათანადო კონტექსტებით) ქართულიდან რუსულად თარგმნილი მხატვრული ნაწარმოებებიდან.

თარგმნითი ლექსიკოგრაფიული ნაშრომებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე 5. გაპრეკელისა და ე. მგალობლიშვილის „რუსულ-ქართული იდიომატიკა“ (1956 წ.) და „ქართულ-რუსული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი“ (1966 წ.).

საშუალო და უმაღლეს სკოლაში უცხო ენების (ინგლისურის, ფრანგულის, გერმანულის) სწავლების გაუმჯობესებას მოჰყვა თარგმნითი ლექსიკონების შედგენა და გამოცემა. განსაკუთრებით გაცხოველდა უცხოურ-ქართული ლექსიკოგრაფია ბოლო 30 წლის მანძილზე.

შედარებით უკეთესია ჩვენში ამ მხრივ ინგლისური და ფრანგული ენების მდგომარეობა. გამოცემულია არაერთი ინგლისურ-ქართული თუ ქართულ ინგლისური, ასევე ფრანგულ-ქართული თუ ქართულ-ფრანგული ლექსიკონი (შემდგენლები — ი. გვარჯალაძე, ივ. მაჭავარიანი, ე. ოქროპირიძე და სხვები). გვაქვს აგრეთვე გერმანულ-ქართული ლექსიკონი (მ. გოგატაძისა და ნ. ქადაგიძისა).

უმაღლესი სკოლის სპეციალური დარგების სტუდენტთათვის 1940 წ. (აგრეთვე 1961 წ.) გამოიცა ს. ყუბჯინიშვილის ლათინურ-ქართული, ხოლო 1951 წ. გ. წერეთლის არაბულ-ქართული ლექსიკონები.

როდესაც ქართულ-უცხოურ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციას ლაპარაკი, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის ნაყოფიერი მუშაობა, რომელიც დაკავშირებულია ქ. ჩხენკელის სახელთან. მან შეეცაირიაში (ქ. ციურიში) დაიწყო შედგენადიდი ქართულ-გერმანული ლექსიკონისა, რომელიც 1960 წლიდან პატარა-პატარა ნაკვეთებად გამოდის. ქ. ჩხენკელის გარდაცვალების შემდეგ, 1964 წლი-



დან ამ საქმეს დიდი ცოდნითა და მონდომებით უძღვება მისი მოწაფე და უახლოესი თანამშრომელი იოლანდა მარშევი. ლექსიკონის გამოცემა დასასრულს უახლოვდება, 1971 წლისათვის დაბეჭდილი იყო 21 ნაკვეთი (უ ასომდე).

დიდი ხნის ისტორია აქვს ჩვენში აგრეთვე ტერმინოლოგიურ კვლევა-ძიებას. მოწინავე ქართველი მოლავნეები ყოველთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სხვადასხვა დარგის ტერმინების შემუშავებას.

აქტიურ ტერმინოლოგიურ მუშაობას ეწეოდა ცნობილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე რ. ერისთავი. მის სახელთან არის დაკავშირებული არითმეტიკის, გეომეტრიის, ქიმიის, ფიზიკის, ანატომიის, სამხედრო საქმისა და სხვა დარგების ბევრი ქართული ტერმინის დანერგვა. საყოველთაოდ ცნობილია მისი „მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოებიდან“ (1884 წ.).

მე-19 ს-ის ბოლომდე კიდევ რამდენიმე მცირე მოცულობის ტერმინოლოგია გამოვიდა.

თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებამ, რომელშიც თავიდანვე ყველა დისციპლინა ქართულად იკითხება, ბუნებრივია, ბიძგი მისცა ტერმინოლოგიების დაშუალებას. 1920 წ. საქართველოს ტექნიკური საზოგადოებას ინიციატივით დაიბეჭდა რუსულ-ქართული ტექნიკური სიტყვარი, რომლის შევსებული გამოცემა მიიღო მკითხველმა (უკვე ქართულ-რუსული ნაწილითურთ) ერთი წლის შემდეგ. ამ ლექსიკონმა დიდი როლი შეასრულა ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგიური ლექსიკონის დამკვიდრებაში. ისეთი ჩვეულებრივი, გავრცელებული სიტყვები, როგორცაა „წნევა“, „დენი“, „სადენი“, „ძრავა“, „ხსნარი“, „ხრახნი“ და ბევრი სხვა, დასახელებული ტერმინოლოგიური. ლექსიკონიდან შემოგვრჩა.

მაგრამ სისტემატური, გეგმაზომიერი ტერმინოლოგიური მუშაობა გაიშალა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. 1921 წ. რესპუბლიკის მთავრობის ვადაწყვეტილებით ყველა დარგის სამეცნიერო ტერმინოლოგიების შედგენის ხელმძღვანელობა დაევალა განათლების სახალხო კომისარიატთან არსებულ სასელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს. ზოლო 1925 წლიდან სამეცნიერო ტერმინოლოგიის მოწესრიგების საქმეს სათავეში ედგა საქართველოს სახკომსაბჭოსთან არსებული ცენტრალური სატერმინოლოგიო კომიტეტი. 1936 წელს ამ კომიტეტის ბაზაზე ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში შეიქმნა სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილება, რომელიც 1941 წლიდან ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შემადგენლობაშია.

ტერმინოლოგიების შექმნაში დიდია პროფ. ვუკ. ბერიძის დამსახურება. იგი თითქმის 30 წლის განმავლობაში უცვლელი ხელმძღვანელი იყო ამ საქმისა (1956 წლიდან სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილების გამგეა დოც. რ. ლამბაშიძე).

დამკვიდრებული წესის მიხედვით ტერმინოლოგიურ ლექსიკონს ადგენენ სათანადო დარგის სპეციალისტები და შემდეგ ხდება მათი დამუშავება, რელაქტირება სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილებაში.

დღევანდლამდე გამოცემულია მათემატიკის, მედიცინის, ნორმალური ანატომიის, ენისა და ლიტერატურის, გეოლოგიის, პალეონტოლოგიისა და მინერალოგიის, მემცენარეობის, ენტომოლოგიის, ავიაციის, აღრიცხვისა და სტატისტიკის, ეკონომიკის, ნიადაგთმცოდნეობის, იურიდიული, გეოგრაფიის, რადიოტექნიკისა და ელექტრონიკის, ქიმიის და ბევრი სხვა დარგის ტერმინოლოგიები, სულ 40-ზე მეტი.

მათ შორის არის კრებისთი ტერმინოლოგიები, რომლებშიც გაერთიანებულია მონათესავე დარგების ტერმინები. ასეთებია, მაგალითად. ტექნიკური ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართული), შეიცავს 50.000 ტერმინს (1957 წ.); მისი შებრუნებული (ქართულ-რუსული) ნაწილი გამოვიდა 1960 წ.; სოფლის მეურნეობის ტერმინოლოგია (რუსულ-ქართულ-ლათინური და ქართულ-რუსულ-ლათინური ნაწილებით), რომელშიც შევიდა 40.000 ტერმინი (1959 წ.).

ამჟამად იბეჭდება მნიშვნელოვნად შეესებული და დაზუსტებული ტექნიკური ტერმინოლოგია, აგრეთვე კავშირგაბმულობისა: მზადდება დასაბეჭდად სამშენებლო საქმის, გეოფიზიკის, მეფუტკრეობის, სამთო საქმის. კიბერნეტიკა-ავტომატიკის ტერმინოლოგიები<sup>3</sup>.

როდესაც საქართველოში სალექსიკოგრაფიო მუშაობაზე ვლაპარაკობთ, ზოგი რამ უნდა ითქვას ენციკლოპედიის შესახებაც. იმაზე, თუ რა დიდი იყო ჩვენი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლების სურვილი შეექმნათ უნივერსალური ენციკლოპედია, მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მე-19 ს-ის მიწურულს ივანე როსტომაშვილის რედაქციით დაიწყო გამოსვლა „რუსულ-ქართულმა ენციკლოპედიურმა ლექსიკონმა“, რომელშიც სტატიები ქართულადაა, ხოლო ასახსნელი (სასათაურო) სიტყვები რუსულია. იმ დროს გადაულახავ ზიძნელეს წარმოადგენდა ყველა ცნებისათვის ქართული შესატყვისის დაქებნა. ორ წელიწადში (1898—1899 წლ.) დაისტამბა 4 ტომი (A—Г მონაკვეთი).

ქართული ენციკლოპედიის შედგენის შემდეგი ცდა იყო უკვე საბჭოთა ხელისუფლების დროს. 30-იან წლებში შეიქმნა კიდევაც რედაქცია (მთ. რედაქტორი მ. ტოროშელიძე), დაიწერა სტატიები, სტამბურად დაიბეჭდა მაკეტა (ა-დან ე-მდე), მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო მაშინ ენციკლოპედიის შედგენაზე მუშაობა შეწყდა.

ამჟამად, როგორც ცნობილია, წარმატებით მიმდინარეობს მრავალტომიანი ენციკლოპედიის შედგენა. მასში 90.000-ზე მეტი სტატია იქნება მოთავსებული, რომლებიც მოიცავს ცოდნის ყველა დარგს. 1966 წლიდან საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებობს ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი სარედაქციო კოლეგია და სპეციალური სამეცნიერო რედაქცია (მთ. რედაქტორი — აკად. ირ. აბაშიძე). ექვსი წლის განმავლობაში შესრულდა დიდი მოცულობის სამუშაო: შედგა, დაზუსტდა და დარგების მიხედვით დაიბეჭდა სიტყვანი, სასტამბოდ მომზადდა I ტომი, შეიქმნა სპეციალური შრიფტი, გამოიკა მაკეტი, რომელიც სრულ წარმოდგენას იძლევა ჩვენი ენციკლოპედიის არსზე. ფართო განხილვის შემდეგ იგი მოწონებულ იქნა. იმედი უნდა ექონოთ, რომ I ტომის მალე მიიღებს მკითხველი.

ამ წერილს სისრულის პრეტენზია არა აქვს. ჩვენ ვცადეთ მოკლედ დაგვეხასიათებინა საქართველოში წარმოებული დიდი სალექსიკონო მუშაობა საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, როდესაც ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფია, ისევე როგორც, საერთოდ მეცნიერება, სახელმწიფოებრივი ზრუნვის ობიექტი გახდა. ამჟამად წარმატებით გრძელდება სხვადასხვა ტიპის ლექსიკონების შედგენა; ამისთვის ჩვენში ყველა პირობაა შექმნილი.

<sup>3</sup> ტერმინოლოგიურ საქმიანობასთან დაკავშირებული ფაქტობრივი ხასიათის ცნობები მოგვაწოდა სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განყოფილების გამგემ დოც. რ. ლაბაშიძემ.

## თეიმურაზ შარლოვაძე

საერთო ადგილების როლი ქართული ჯაღონური  
ზღაპრის კომპოზიციაში

ჯაღონური ზღაპრის საერთო (ტიპობრივი) ადგილების შესწავლას თავისი ისტორია აქვს. ქართული ჯაღონური ზღაპრის საერთო ადგილების შესახებ საინტერესო დაკვირვებები აქვთ გამოთქმული ქს. სიხარულიძეს, ე. ვირსალაძეს, მ. ჩიქოვანს, აფხაზურ ზღაპარზე ს. ზუხბას. რუსი მეცნიერებიდან ჯაღონური ზღაპრის საერთო ადგილებს სხვადასხვა დროს შეეხნენ ა. აფანასიევი, ა. ვესელოვსკი, რ. ვოლკოვი, ი. სოკოლოვი, ე. პომერანცევა, ე. მელეტინსკი და სხვ.

ჯაღონური ზღაპრის ტიპობრივ ადგილებად აღიარებულია კოკის გატეხის, გმირისაგან დედის ძუძუს მოთხოვნის, გმირისა და დევის დედის საუბრის, რაშის გახედნის, გმირისა და დევის შებრძოლების, დევის სულის სადგომის გაგების ეპიზოდები. მათ რიცხვს უნდა დაემატოს გველუშაპის მოკვლისა და მეფის ასულის განთავისუფლების ეპიზოდი (სათაური პირობითია, რადგან იგი სრულად ვერ ასახავს მოტივთა ჯგუფის მიერ გადმოცემულ მთელ შინაარსს). ეს უკანასკნელი, დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფის მსგავსად, ერთმანეთთან იდეურ-მხატვრული ერთობლიობით შეკავშირებულ მოტივთა პრატიკული ჯგუფისაგან შედგება, რომელთა შორის საკონფლიქტო მოტივიც გვხვდება.

ყველა აქ ჩამოთვლილ მოტივს გარკვეული როლი აქვს ზღაპრის კომპოზიციის ჩამოყალიბებაში ისინი ერთი რომელიმე სიუჟეტის საკუთრებას კი არ წარმოადგენენ. არამედ დამხმარე მოტივები არიან, რომელთათვისაც ნიშანდობლივია ერთი სიუჟეტიდან მეორეში თავისუფლად გადასვლის უნარი.

პრაქტიკული სიუჟეტის ნაწილად ქცეული ეს მოტივები ახლოს დგას აგრეთვე თავისუფალ ტიპობრივ მზა ფორმულებთან. თავისუფალი მოტივებიცა და მზა ფორმულებიც, ასე ვთქვათ, ერთი საერთო ფონდის მასალას წარმოადგენს, რომლიდანაც ყველა მთქმელი თავისი გემოვნების მიხედვით სარგებლობს. თვით მზა ფორმულები ერთმანეთისაგან განსხვავებულნი არიან. ამ განსხვავებას ქმნის არა მათი ფორმა (ყველა ისინი მოკლე ტიპობრივი ფრაზები ან რიტმითა და რითმით შეკრული ტექსტებია), არამედ მათი დანიშნულება ზღაპარში. ერთი მხრივ გვაქვს ისეთი მზა ფორმულები, რომელნიც ზღაპრის კომპოზიციური მთლიანობის აუცილებელ კომპონენტს წარმოადგენენ, მეორე მხრივ კი ისეთები, რომელნიც ჯაღონური ზღაპრის სტილისტიკას ქმნიან.

ყველა ჯაღონური ზღაპრისათვის საერთოა აგრეთვე ტიპობრივი ჯაღონური მოქმედებანი, რომლებიც ჯაღონური საშუალებების გამოყენებით სრულ-

დება. რაც შეეხება ამ ჯაღონსური მოქმედებების ზღაპარში გამოჩენის ზუსტი ადგილის განსაზღვრას, იგი გაძნელებულია რაიმე კანონზომიერების უქონლობის გამო.

ამრიგად, ჯაღონსური ზღაპრის საერთო, ტიპობრივ ადგილებად უნდა დავსაზოთ:

1. თავისუფალი მოტივები და მოტივთა კომპლექსები, რომლებშიც გაერთიანდებიან მრავალი ზღაპრისათვის საერთო ეპიზოდები.

2. მოკლე ტიპობრივი ფორმულა-ფრაზები (ზღაპრის თავი და ბოლო ფორმულები, ზღაპრის სხვადასხვა ეპიზოდის ერთმანეთთან გადაბმის საშუალებები).

3. ტიპობრივი ჯაღონსური მოქმედებანი.

ჩვენი გამოკვლევა ეძღვნება თავისუფალი მოტივებისა და მოტივთა კომპლექსების როლის გარკვევას ჯაღონსური ზღაპრის კომპოზიციაში.

კოკის გატეხა. ჯაღონსური ზღაპრის ტიპობრივი ადგილი — კოკის გატეხა — გაფორმების თვალსაზრისით ძირითადად ერთფეროვნებას ამჟღავნებს, თუმცა მთქმელთა ინდივიდუალური ჩარევის შედეგად მაინც იცვლება ხოლმე. ამ თავისუფალი მოტივით ჯაღონსურ ზღაპარში იკვრება კვანძი. გმირი იგებს ამბავს, რომელიც მისი შემდგომი ბედის განვითარებისათვის ისეთ დიდ მნიშვნელობას იძენს, რომ იგი თავის განწირვამდეც კი მიდის.

მარტივად, ზღაპრისათვის ნიშანდობლივი ლაკონიურობითაა გადმოცემული ეს მოტივი ბევრ ქართულ ზღაპარში. „ხელმწიფის შეილის ისარი მოხვდა წყალზედ მიმავალ ბებრის კოკას და გაუტეხა. გაჯავრებულმა ბებერმა დადგა კოკა ძირს, მიუბრუნდა ყმაწვილს და უთხრა: — დაგწყველო, როგორ დაგწყველო, და შენამც ჩაგვარდნია ისრის-მასრის ქალის სიყვარული“<sup>1</sup>.

უმრავლეს ქართულ ზღაპრებში გმირის მიერ კოკის გატეხა არ არის მოტივირებული. თვით კოკის გატეხა ზღაპარში მნიშვნელოვანი მომენტია. ეს არის აკრძალვის დარღვევის თავისებური ფორმა. რასაც შედეგად მოსდევს ზღაპრის კვანძის შეკვრა, გმირის ხიფათით აღსაესე თავგადასავლის დაწყება. „ქალმა [მესამედ] აიღო კოკა და წაიღია წყალზე. ხელმწიფის ვაჟმა ის კოკაც გაუტეხა. მაშინ ქალმა უთხრა: შენამც გულში ჩაგვარდნია ისეთი ქალის სიყვარული, ადამიანის ნაშობი არ იყოს“<sup>2</sup>.

კოკის გატეხის ეპიზოდში დაზარალებული დედაბები თავს იკავებენ დაწყველისაგან (მოტივაცია — დედისერთა ხარ, მშვენიერი ვაჟაკი ხარ)<sup>3</sup>, მაგრამ ფაქტიურად გმირს უფრო მძიმე განსაცდელის სურვილს უღვივებენ გულში. „— დაგწყველო, როგორ დაგწყველო, დედისერთა ხარ, ვერ გიმეტებო. თუ შნო ვაქვს, შენი ძმები და შენი და ასთავიანი დედისაგან გამოიხსენიო“<sup>4</sup>.

ზოგიერთი ზღაპრის გმირს თავისი თავის გამოცდა სურს მიზანში სროლაში. დაზარალებული ქალის პასუხით („ახლანდელმა ბიჭებმა ხელზე ბეჭდის წამოცმა იცით, ეს ძველმა ტარიელებმა არ იცოდნენო“) მთქმელი ახერხებს

<sup>1</sup> „ისრის-მასრის საწილის ქალი“, რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, ე. ვირსალაძის რედ., თბ., 1958, გვ. 251

<sup>2</sup> „ლურჯის ქალი“, ხალხური სიტყუოებება, V, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1956, გვ. 1.

<sup>3</sup> ახლთ შეპოხვევაში დაწყველის მაგიური ძალისაღმა დიდი რწმენის კვალი უნდა ჩანდეს.

<sup>4</sup> „ასუტურცელა“, ხალხური სიბრძნე, I, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1963, გვ. 384.

ხრისტაგანის ყურადღების ბეჭედზე მობილიზებას. საერთოდ, კოკის გატეხის ეს მაგალითი ჩვეულებრივად ზღაპრის დასაწყისში კი არ არის მოცემული, არამედ საკმაოდ ვრცელი ექსპოზიციის შემდეგ მოდის. რაც მთავარია, ზღაპარში ჩაყარდნილია ძველი ტარიელების ხსენების მოტივა: გმირი თვითონ ხელება, რომ მამა უნდა მოიკითხოს<sup>5</sup>.

ზოგი ქართული ზღაპარი კოკის გატეხის მოტივის დუბლირებულ მოტივს იძლევა. „მონადირის შვილის“ ზღაპარში კოკის გატეხას ცვლია ხალხის საუბარში.

საერთოდ ამ მოტივზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მისი გამოყენება მაშინ ხდება, როცა ზღაპარი მავნებლობით არ იწყება, თუმცა ზოგჯერ ასეთ შემთხვევებშიც ჩნდება ეს მოტივი, იმ პირობით, რომ მავნებლობა წარსულშია მომხდარი. კვანძის შეკვრის ამ პოპულარული საშუალების ადგილი საზღაპრო ტექსტში ყოველთვის არ არის მკაცრად განსაზღვრული. ეს ფაქტი ზღაპრის აგებისადმი მთქმელთა ინდივიდუალურ მიდგომაზე კი არ მიგვანიშნებს, არამედ სიუჟეტის ხასიათიდან გამომდინარეობს. ყველა შემთხვევაში მკვლევარისათვის ამოსავალი უნდა იყოს ამ მოტივის მიერ ცალკე აღებულ სიუჟეტში რირითადი კვანძის შეკვრის, მისი საშუალებით ახალ სიუჟეტის დაწყების უნარი.

გმირისაგან დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივი კოკის გატეხის წყვილი მოტივია.

კოკის გატეხისათვის „დაწყველილი“ ვაჟი დედაბრისაგან ისეთ ინფორმაციას იღებს (მანამდე გმირს მასზე წარმოდგენაც არ ჰქონდა), რომ მის გარდა ყველაფერს ივიწყებს, მხოლოდ ამ სურვილის განხორციელებითაა შეპყრობილი.

გმირისგან დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივი კოკის გატეხის მოტივთან შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. თითქოს ეს წყვილი მოტივი ყოველთვის ერთმანეთის გვერდით უნდა იყოს, მაგრამ ასე არ არის. ვნახოთ მაგალითებზე.

ზღაპარში „ასფურცელა“ დედაბრისაგან დაწყველილი ვაჟი „იმ წამს გაიქცა სახლში. დედას უთხრა: — ძუძუ მინდაო. დედამ დაუწყო ჩხუბი: — რაღა დროს შენი ძუძუაო. მაგრამ ასფურცელამ ძალიან და ძალიან შეაწუხა. მისცა ძუძუ“.

როგორც წესი, შვილისგან ძუძუს მოთხოვნას მოსდევს დედის პასუხი: რა დროს ძუძუა, შვილო, სადაცაა უნდა დაგაქორწილოო. ამ ფრაზით მთქმელი გმირის ასაკზე მიგვანიშნებს. დედის შვილისადმი წინააღმდეგობა მრავალ ზღაპარში დასტურდება, თუმცა ასაკის შესახებ მითითება ზოგჯერ ჩაყარდნილია. ვფიქრობთ, ეს დეტალი ყველა ზღაპრისათვის საერთო უნდა ყოფილიყო.

ეს მოტივი არ გვხვდება იმ ზღაპრებში, რომლებშიც ვაჟს ქალის სიყვარულს ჩააგონებენ. გმირი თვითონ ცდილობს გაიგოს სასურველი ქალის ადგილსამყოფელი. ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში ეს მომენტი სხვადასხვაგვარადაა გაფორმებული. წყველის მოსმენის შემდეგ ვაჟმა თქვა: „უჰ, ეგ ელენე მშვენიერი რა ყოფილა, ან სად ყოფილა; აპა მე ახლავე წავალ და მოვნახა-

<sup>5</sup> „ხრისტაგან და ბელთაგან ტარიელების არაკი“, ი. ყ ი თ შ ი ძ ე, „მეგრული ზღაპრები“, 1920, თბ., გვ. 6.

<sup>6</sup> ხალხური სიტყვიერება, II, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1952, გვ. 121.

ვო...“7. ლერწმის ქალის სიყვარულით ლოვინად ჩაეარდნის ვაჟი მოკეთებისთანავე გაიპარება სახლიდან. ისრის-მასრის სანდლის ქალის სიყვარულისაგან „სანთელივით დამდნარი“ ვაჟი მამას ანდობს საიდუმლოს, მერე კი მარტო მიდის ქალის საქმენულად. ძუძუს მოთხოვნის მაგივრად დედასთან გულახდილ საუბარს მართავს ხრისტაგანი.

ამგვარი ზღაპრების უმეტესობაში დედა, როგორც პერსონაჟი, საერთოდ არ ფიგურირებს, ან ნახსენებია, მაგრამ არავითარი ფუნქცია არ აკისრია. მთქმელი უგულვებელყოფს შვილისათვის სასურველი ქალის ადგილსამყოფელის მშობლებისაგან გაგების გზას. ზღაპრის კომპოზიციის ჩამოყალიბების კანონი მოითხოვს გმირის სახლიდან წასვლას. და აი, გმირი სახლიდან მიდის საძიებელი ობიექტის მოსაძიებლად, მიდის გაურკვეველი მიმართულებით და გზაზე შეხვედრილი პერსონაჟებისაგან (დამსაჩუქრებლები, დამხმარებები) მიღებული ცოდნა მას თანდათან აახლოებს მიზანს. მთქმელის მიერ თავიდანვე ოსტატურად კვანძშეკრული ზღაპარი კანონზომიერად ვითარდება, იძენს მხატვრულ სისრულეს და საინტერესო მოსასმენი ხდება.

ზღაპარში „სასწაულმოქმედი პერანგი“ სულ სხვაგვარადაა საქმე. აქ ზღაპრის ექსპოზიციური ნაწილი ისეა გაფორმებული, რომ გმირის მიერ კოკის გატეხის ეპიზოდი არა გვაქვს და თითქოს არც არის საჭირო. მთქმელი მას იმავე დანიშნულების სხვა ეპიზოდით ცვლის. დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივი კი გაჩნდა. ხელმწიფის შვილი დედას ჩვეულებრივი საზღაპრო წესით გამოტეხს, იგებს რომ მეჭინბის შვილია<sup>8</sup>.

როგორც დაეინახეთ, დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივის დანიშნულება გმირისათვის ახალი, მანამდე უცნობი ინფორმაციის მიწოდებაში მდგომარეობს. თავის მხრივ კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივების წყვილობა გვაფიქრებინებს, რომ ადრე ისინი ყველგან ერთმანეთის გვერდით უნდა ყოფილიყვნენ. ზღაპრის ზეპირი გავრცელების ტრადიცია და მთქმელთა მიერ სხვადასხვა მოტივის დაეიწყება, მათი ახლით შეცვლა, უნდა მივიჩნიოთ ზოგიერთ ზღაპარში ერთ-ერთი მოტივთაგანის ჩავარდნის მიზეზად.

გ მ ი რ ი ს ა და დ ე ვ ი ს დ ე დ ი ს ს ა უ ბ რ ი ს მოტივი ჟღარის კომპოზიციაში მოქმედების განვითარებას ემსახურება. მთქმელი გმირს საოცარ, ზებუნებრივ ძალთა სამყაროში მოხვედრისთანავე დედაბერს ახვედრებს, რომელიც ზოგჯერ სცდის გმირის ძალასა და მოხერხებას, ზოგჯერ კი თითქოს შეიცოდებს მას და უკან დასაბრუნებელ გზას ასწავლის.

საერთოდ, ეს თავისუფალი მოტივი ყოველთვის არ გუხვდება ზღაპარში, მაგრამ როცა კი გამოჩნდება, ძირითადად ორ ფუნქციას ასრულებს. მთქმელი გეხატავს გმირის ღონეს, გონიერებას, მოხერხებულობას, სიმამაცესა და იმ სიტუაციას, იმ გარემოს, რომელშიც გმირი მოხვდა. ზღაპარში ამ მოტივით სორტიელდება გმირის წინასწარი გამოცდა, რომელსაც შემდეგ უკვე ძირითადი გამოცდა მოსდევს ხოლმე.

ზოგჯერ მთქმელი ამ ეპიზოდს გმირის ღონის დახასიათებით იწყებს. დედაბრის შვილის გასროლილმა ისარმა „გადაიარა შეიდი მთა და ჩაესო შეიდი იმა დევების ბაღში. დედაბრის შვილი და ხელმწიფის შვილი გაპყვნენ ისრის

<sup>7</sup> „ღელსე მუხენიერის ზღაპარი“, ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 89.

<sup>8</sup> ხალხური სიტყვიერება, II, გ. თაბატაძის რედაქცია, ტფ., 1913, გვ. 117.

კელს. ზოგან ხე იყო ისრისაგან მოტეხილი, ზოგან მთას ჰქონდა პირი მოგლე-  
ჯილი“. არც დევის დედის ხატვისას ძუნწობს მეზღაპრე. დედაბრის შვილს  
თაუისი ბადალი გამომცდელი სჭირდება და მოქმელიც გვაპყნობს: „დევების  
დედა მალა იჭდა ბანზე. ქადარივით ტარი. ექირა ხელში და ზედ დოლაბა  
ჰქონდა კვირისტავად“.

დევების დედის მიერ გმირის გამოცდა სიტყვიერი მასალითა და მოქმე-  
დებით ხორციელდება. დევების დედამ თქვა: „ვინ არიან ეგენი, რომ აქ მო-  
სულანო, ჩემი შვილების შიშით ცაში ფრინველს ვერ გაუფრენია, დედამიწა-  
ზე ქიანჭველასა, და ეგენი — კი მანდ დასეირნობენო. — აილო და გადმოაგდო  
კვირისტავი და დაუძახა დედაბრის შვილს: — წამოდა, შვალო, კვირისტავი  
გადმომივარდა, ამომაწოდო. მივიდა დედაბრის შვილი, მოაგლო ხელი დო-  
ლაბს, ესროლა ამ ბებერს და კბილები შეამტვრია. ბებერმა დაუძახა: — შე  
დამესილო, რატომ ფრთხილად არ ამოაგდო. — აი, შე სულელო ბებერო, —  
დაუძახა დედაბრის შვილმა, — იქნებ შენა გგონია რომ მე მატყუებ, განა არ  
ვიცი, რადაც გადმოაგდო?“<sup>9</sup>

ზოგჯერ დევის დედისა და გმირის საუბრის მიზანი გმირის დაშინებაა,  
მაგრამ გმირი იმიტომაც გმირი, რომ ყურად არ იღოს დედაბრის სიტყვები.

ზოგიერთ ზღაპარში დევის დედა იძულებით დამსაჩუქრებლადაა გამოყ-  
ვანილი. ასეთ შემთხვევებში გმირი მას იმორჩილებს მაგიური ზემოქმედების  
სიტყვის — „დედაშვილობის“ — თქმით!<sup>10</sup>

მეზღაპრე დევის დედისა და გმირის საუბრით ახერხებს მსმენელთა შეყ-  
ვანას დევების სამყაროში. გმირის წინასწარი გამოცდა, დევის დედის გმირ-  
თან საუბარი ნიადაგს ამზადებს რთული, ძირითადი გამოცდისათვის, რომე-  
ლიც ზღაპარში დევისა და გმირის შებრძოლების სახითაა გაფორმებული.

გმირისა და დევის შებრძოლების მოტივი ქართული ჯა-  
დონური ზღაპრის კომპოზიციაში სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენს. საანალი-  
ზო მასალა გვიჩვენებს, რომ გმირსა და დევს შორის ყოველთვის ბრძოლა არ  
იპარება. ზოგჯერ იგი შეჯიბრების სახეს ატარებს, ზოგჯერ კი ნეგატიურადაა  
წარმოდგენილი (თვით ბრძოლის პროცესი არ არის აღწერილი). განახევებუ-

აგრეთვე გმირის დევთან შეხვედრის მიზანდასახულება, რაც თავისებუ-  
რად წარმართავენ ზღაპრის განვითარებას. როდესაც ზღაპარი ნაკლებობით იწ-  
ყება (ე. ი. გმირს სჭირდება საცოლე, ჯადონური საშუალება) ან გმირი რთუ-  
ლი დავალების შესასრულებლადაა წასული, გმირი დევს ბრძოლის შემდეგ  
დამსაჩუქრებლად ან დამსმარედ იხდის. სოლო როცა ზღაპრის კვანძი მანებ-  
ლობის შემდეგ იყრება, მეზღაპრენი დიდი მრავალფეროვნებით აღწერენ გმი-  
რის ბრძოლას დევთან. პირველ შემთხვევაში დევის მოკვლა ყოველთვის არ  
ხორციელდება (იგი გმირს კიდევ სჭირდება, რადგან მოქმედება ისევ გრძელ-  
დება), მეორეგან დევი აუცილებლად კვდება, რადგან მოტივი საკონფლიქტო,  
აუღმინაციურია სიუჟეტისათვის. ეს ფაქტები გარკვეულად განაპირობებენ  
ზღაპრის აგებულებას, ამ ეპიზოდის ადგილს ზღაპრის სტრუქტურაში. პირველ  
შემთხვევაში დევისა და გმირის ბრძოლა გმირის მიერ დამხმარის ხელში ჩაგდ-

<sup>9</sup> „დედაბრის შვილი“, ხალხური ზღაპრები ქართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ,  
ტფ., 1909, გვ. 122.

<sup>10</sup> „ცხრა ძმა“, ხალხური ზღაპრები კახეთსა და ლეჩხუმი შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ,  
ტფ., 1909, გვ. 57.

ბის სურვილითაა შეპირობებული და მოქმედების განვითარებას ემსახურება, მეორეგან კი კონფლიქტის გადაწყვეტა აუცილებელს ხდის ზღაპრის სიუჟეტის დამთავრებას. ენახოთ კონკრეტული მაგალითები.

რთული დავალების შესასრულებლად წასული ივანე-ფალავანი „... მოიქნია დეემა და ჩასო მუხლებამდე მიწაში. ამოხტა ივანე-ფალავანი, მოიქნია დეეი და ჩასო ყელამდე მიწაში. შემოუქნია ხმალი და ორივე თავი მოაგდევინა. ის-ის იყო უნდა დევისათვის მესამე თავიც მოეგდებინებინა, რომ დეეი შემოეხვეწა — ოღონდ ნუ მომკლავ და შენი ყმა ვიქნები“<sup>11</sup>.

ამ შემთხვევაში დევისა და გმირის ბრძოლა საზღაპრო მოქმედების განვითარებას ემსახურება, რადგან სამმაგობის კანონის თანახმად გმირმა კიდეც ორი დავალება უნდა შესასრულოს.

როგორც ცნობილია, ზღაპარში გმირს ხშირად რამდენიმე დევთან უხდება შებრძოლება. ერთ გმირთან ურთიერთობაში დევების რიცხვის გაზრდა, ზოგჯერ, სამმაგობის კანონის გარდა, ერთ ზღაპარში რამდენიმე სელის (ყოველი მავნებლობა ახალ სელას იძლევა) არსებობითაა შეპირობებული. ზოგიერთ ზღაპარში მთქმელი ცალ-ცალკე აღწერს გმირის ბრძოლას სამ დევთან. ასეთ შემთხვევებში სამივე დეეი ერთ მთელს წარმოადგენს, რადგან სახეზე გვაქვს განმეორება, რომელშიც ყოველი ბრძოლა რეზულტატურია. ეს ნიშნავს, რომ სიუჟეტში გმირის დევთან ბრძოლა კულმინაციურია.

დევისა და გმირის ბრძოლის ნეგატიური ფორმის დროს გმირი მოხერხებით კლავს დევს. მთქმელს ასეთ შემთხვევებში ადამიანის გონების წინ წამოწევა სურს. მოხერხებით კლავენ დევებს გმირები „ცხრა იმისა“<sup>12</sup> და „ჯეირნის ქალის“ ზღაპრებში. ორგანვე წარმოდგენილი ეპიზოდები კულმინაციურია. პირველი ზღაპარი ამ ეპიზოდით მთავრდება, „ჯეირნის ქალის“ ზღაპარში კი ახალი მავნებლობა ხდება და ზღაპარიც გრძელდება<sup>13</sup>. დევებს უბრძოლველად იმორჩილებს მამისეული ყვარჯნის ჩვენებით კოკლი მონადირის შვილი<sup>14</sup>. ასევე გონებით ჯობნის და ამარცხებს დევს ბერნაძის შვილი<sup>15</sup>.

გმირისა და დევის ბრძოლა ზოგჯერ სმა-ჰამაში შეჯიბრითა და შემდეგ უკვე ჭიდაობით არის შეცვლილი. „ასთავიანი დეეი ეუბნება ასფურცელას: ძელის კაცი ხარ, თუ ხორცისაო? — ძვალი რა ჩემი ხელობაა, ხორცი მომიტანეო! ხორცს ასფურცელა ჰამდა, ძვლებს კი ასთავიან დევს აძლევდა... ასთავიანმა დეემა წაავლო ხელი ასფურცელას და ნძრეეაც ვერ უყო. მერე წაავლო ხელი ასფურცელამ და წააქცია“<sup>16</sup>.

გმირისა და დევის შებრძოლების მოტივის გაფორმება, მიუხედავად ტიპობრიუობისა, ცალკეულ მთქმელთა მიერ გარკვეულად ინდივიდუალიზებულია. .... ბოლოს მაინც ირმისამ აჯობა: ჩასდა მიწაში თავებამდე და მერე მიჰყო ხელი ამ თავების მოჭრას. დეეი ასთავიანი იყო, მოსჭრა 99 თავი და უთხრა: რომელა გირჩენია სიკვდილი თუ სიცოცხლე? დეემა მიუგო: სიცოცხლე მირჩენია,

<sup>11</sup> რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, გვ. 16. მსგავსად გაფორმებულია ეს მოტივი ზღაპარში „მზეთუნახავი ქალი“, ხალხური სიბრძნე, I, მ. ჩიქოვანის რედ., თბ., 1963, გვ. 396, და სხვ.

<sup>12</sup> იქვე, გვ. 252.

<sup>13</sup> იქვე, გვ. 196.

<sup>14</sup> „კოკლი მონადირის შვილი“, იქვე, გვ. 361.

<sup>15</sup> „ბერნაძის შვილი“, იქვე, გვ. 203.

<sup>16</sup> „ასფურცელა“, იქვე, გვ. 385.



ოღონდ ამიშვი და ჩემი საცხოვრებელი შენთვის მომიციაო. როცა ამოვიდა ისევე ჩხუბი დაუწყო, მაგრამ ისევე ირმისამ დასძლია“<sup>17</sup>.

სხვა მომენტი იჩენს თავს ამავე მოტივის გაფორმებისას „ივანე ცისკრის“ ზღაპარში<sup>18</sup>.

როდესაც ეს მოტივი ზღაპრის კომპოზიციისათვის კულმინაციურია, ზოგიერთი მთქმელი მოქმედების დაძაბვისათვის სიტუაციურ გართულებას მიმართავს. დევი ასეთ შემთხვევებში უფრო ძლიერია, ვიდრე გმირი.

„საკვირველი ქალის“ ზღაპარში ასეა გაფორმებული სიტუაციური გართულება: „... ბიჭმა ხელმეორედ მოუქნია ხმალი, მოაქრა კიდევ ორი თავი. შეიბნენ ახლა ბიჭი და დევი. ამ დევმა მკლავზე წაუქიდა ცეცხლი ბიჭს. ქალმა რომ ეს დაინახა, გადმოსტა, დევს წყალი დაუსხა ფეხებში, ბიჭს კიდევ ლასტები დაუყარა, ამ ბიჭმა ასწია დევი, დასცა და ჩასვა გვერდამდის, მოაქრა თავები“<sup>19</sup>.

ზღაპარში „მეფე მუზარბიი“ სიტუაციური გართულება უფრო მაღალ ხარისხშია აყვანილი. „... ბავშვმა დევს მშვილდ-ისრით თორმეტივე თავი დააყრეცინა. შეხედა ბავშვმა, ნახა რომ თორმეტივე თავი ისევე მოზრდია. შემოუბრინა. აიღო ისარი და მეორედ თორმეტივე თავი წააგლიჯა: ისევე მოეზარდა. კიდევ გადასქრა — კიდევ მოეზარდა... ამ დროს მოფრინდა ქინკრაქა, შემოჰდა კარს და დაიწყო ჭყვილი: „ნაყარ-ტუტა, ნაყარ-ტუტა“. დაფაცურდა დედაბერი, დაავლო კეცს ხელი, ამოუსვა ნაყარ-ტუტას და, როდესაც ბავშვმა დევს თავები გადასქრა, ზევიდან დააყარა. შემდეგ თავს აღარ ამოუყრია“<sup>20</sup>.

მეზღაპრეთა სტილის თავისებურება, ხაზი გაუსვას მთავარს, ამ მოტივის განვითარებაშიც იჩენს თავს მრავალ ქართულ ზღაპარში, სადაც რამდენიმე დევთან უხდება ბრძოლა გმირს, მთქმელი ვერცლად მხოლოდ ერთ (ზოგჯერ ორ) დევთან ჰიდილს აღწერს. დანარჩენ შემთხვევებში მთქმელი ლაკონიურად გადმოგვცემს: „ჩამოუხტა დევი და შეიბნენ. იბრძოლეს კარგა ხანს, მაგრამ დასცა უხეირომ და მოკლა ისიც“; ან „ორივე ტარიელი საღამომდის ჰრიდა და ელუტდა დევებს“; ან „მოვიდა ბიჭი, მოკლა ეს დევიც“ და სხვ.

გმირისა და დევის ბრძოლის კულმინაციურ ეპიზოდში, ზოგჯერ, როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო მოტივის ხასიათის გამო, ვხვდებით გმირის განცდათა ხატვის შემთხვევებს. „ივანე ფალავანის“ ზღაპარში მთქმელი სიტუაციის გართულებასთან ერთად მშვენიერად ხატავს გმირის ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას<sup>21</sup>.

გმირისა და დევის ბრძოლის მოტივს ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციამში, როგორც ენახეთ, ხშირად კულმინაციური ადგილი ეკავა. მაგრამ ზოგიერთი ზღაპარი ახალი მავნებლობის შედეგად გრძელდება და მხოლოდ ამ მიზეზით არ ხერხდება ზღაპრის დასრულება, თუმცა სიუჟეტი დამთავრებულია ხოლმე.

რასმის დავა ხე დნის მოტივი ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში ძირითადად რთული გავალების შესრულებასთანაა დაკავშირებული. ამ მოტივის ზღაპრის კომპოზიციამში ერთი დაკანონებული ადგილი არა აქვს: იგი ხან კულმინაციურია, ზოგჯერ კი საზღაპრო მოქმედების განვითარებას უწყობს ხელს.

<sup>17</sup> „ირმისა“ იქვე, გვ. 57.

<sup>18</sup> ხალხური ზღაპრები ქართული ლიტერატურის თ. რაზაკაშვილის მიერ, 83.

<sup>19</sup> ხალხური სიტყუარება, II, 1952, გვ. 144.

<sup>20</sup> ი. ყ ი დ შ ი ძ ე, მეგრული ზღაპრები, გვ. 32.

<sup>21</sup> რამეული ქართული ხალხური ზღაპრები, II, გვ. 18—19.

საერთოდ კი ეს თავისუფალი მოტივი გმირის დახასიათების საშუალებადაა გამოყენებული. როგორც ცხობილია, მეზღაპრენი პერსონაჟის ხასიათს, მის ვაჟაკობას თუ სიმხალეს მისივე მოქმედებაში ავლენენ. გმირის მოხერხებულობისა და სიმამაცის ხაზგასასმელად მოქმედები მოტივის დასაწყისში მიგვანიშნებენ რაშის დამორჩილების სირთულეზე, რაც შემდეგ უკვე მოქმედებაში ხორციელდება.

ზღაპარში „ორმოცვილიანი ხელმწიფე“ რაშის გახედნის მოტივი კულმინაციურია. ხელმწიფის მესამე რთული დავალების შესრულებამ უნდა გადაწყვიტოს გმირის ბედი — ხელმწიფის ასულზე დაქორწინება. სიტუაციას უფრო მეტად ის ართულებს, რომ ხელმწიფეს არ სურს თავისი ასული ცოლად მისცეს გმირს. ამითვეა გამართლებული ზღაპარში ხელმწიფის რაშად გადაქცევა, რომლის ძირითადი მიზანი გმირის მოსპობაა.

ვაცს „ხელმწიფემ უთხრა: მიბრძანდი ეზოში და რაშს მოგვეკრიბო ახლავყო. თვითონ ხელმწიფე გადაიქცა შეკაზმულ რაშად და მიჰკვარეს ვაჟაკს. ვაჟაკმა შემოიკალთავა, მათრახი ხელში მოიმაჩრჭვა და მარლად შემოახტა. რაშმა იგრძნო, რომ ჩემზე უკვე კაცი ზისო და აფრინდა. გასწია პირდაპირ მზისაკენ: ეგება დაწვეაო. ეს ვაჟაკი გადაბრუნდა და ამოეკრა ცხენს მუცელზე. რაშმა იგრძნო, რომ ვაჟი მუცელზე მაკრავსო, დაეშვა ძირს: ეგებ ქვესკნელში ჩავიჩანოო. მიწას რომ მიუახლოვდა. ვაჟი ისევ ზურგზე მოექცა. რაშმა იგრძნო, რომ ვაჟი ისევ ზურგზე მოექცა, მაშინ გაქანდა მარჯვნივ და უნდოდა მიეხალა კედლისთვის, მაგრამ ვაჟმა მოასწრო და გადმოხტა მარცხენა მხრისკენ. რაშმა გაიგო, რომ ვაჟაკი მარცხნივ მოექცაო და გაქანდა მარცხნივ, ვაჟიც გადმოქანდა მარჯვნივ. რაშმა რომ ველარაფერი მოახერხა, გაქანდა თრიალეთის მანდგრისაკენ. ხევი, ღელე წყალივითა და მთები აჩანებულნი ქარივით გადაიარა. მივიდა თავის მიგრანსთან და დატრიალდა: იქნებ თავბრუ დაეხვეს და გადმოვარდესო. შემოვიდა ეზოში, ვაჟაკი გადმოხტა წინ, გადმოავლო აღვირი, ერთი მაგრად აწნა ყურის ძირში მათრახი და გამწარებული რაში შეეარდა საყინობოში“.

საერთოდ ჭადოსნური ზღაპრისათვის უცხო არ არის გასახედნ რაშად ხელმწიფის, დევის ან სხვა. გმირისადმი მტრულად განწყობილი პერსონაჟების გადაქცევა. „უზუნდარას ზღაპარში“ ხელმწიფის პირველი რთული დავალება გმირისა და ხელმწიფის მხედრის რაშების გახედნაში შეჯიბრს ითვალისწინებს. გმირის ცოლის ერთგული ოყაჩაღო დევი რაშად გადაიქცევა და ხელმწიფის მხედარს აჯობებს. ამ ზღაპარში რაშის გახედნა პირდაპირი გაგებით არცა გვაქვს, რადგან დაკარგულია მისი არსი — გმირის მიერ რაშის დამორჩილება. თუმცა მოქმედები ამ ეპიზოდს მაინც ტრადიციულად აფორმებენ<sup>22</sup>.

რაშის გახედნა მოხერხებული და შამატი გმირების საქმეა. ეპიზოდის დასაწყისში გმირსა და რაშს შორის ყოველთვის მტრული დამოკიდებულებაა. მაგრამ გმირი ახერხებს მის მოთოკვას და თავის დამხმარედაც გადააქცევს სოლმე.

„ელენე მუშენიერის ზღაპარში“, სადაც ეს მოტივი კულმინაციურია. გმირი რაშის გახედნისა და დამხმარედ გადაქცევის შემდეგ აღწევს საწადალს. წაიყვანა ცხენმა ბიკი მალლა ცაში. მზესთან — უნდა დააწვევინოს. ბიკი ქვევლდგან მოექცა ცხენს. ცხენი დაბლა წაწვიდა. ბიკი ზურგზე მოექცა ცხენს, ვერღზე წავიდა ცხენი, ბიკი უნდა კლდეზე მოაწყვიტოს: მეორე ვერღზე მუ-

<sup>22</sup> ხ. ბიბიჯანიძე.

ვეტა. მაშინ ცხენმა უთხრა: აფერუმ ბიკო, აგერ მე ცხენი დაებერდი და შენის-თანა ცხენზე მქდომი არ მინახავს. ამ მოხუცებულობის დროს... შენ მაინც გემ-სახურებო“<sup>23</sup>.

ზოგიერთ ზღაპარში რაშის დასამორჩილებლად გმირი საკუთარ ძალას არ ჯერდება და მძიმე სავანს იშველიებს. ზღაპარში „მონადირე და მისი რაში“ ამ მიზნისათვის „ცხრაფუთიანი უროა“ გამოყენებული<sup>24</sup>.

როგორც მაგალითებმა დაგვანახვა, რაშის გახედნის მოტივი სშირად გმირისათვის რთული გამოცდა ხდება ჯადოსნური ქომაგის შესაძენად. ჯადოსნური დამხმარე — რაში საზღაპრო ტრადიციის თანახმად გმირს ეხმარება რთულ დავალებების შესრულებაში. ეს კანონზომიერება ადვილად დგინდება ქართული ჯადოსნური ზღაპრის ამ პოპულარული მოტივის გაცნობით. მაგალითად: სოფ. იყალთოში 1938 წ. აპ. მახარაძის მიერ ჩაწერილი ზღაპრის „მამის პოვნის ამბავი“ მიხედვით გმირი რაშის გახედნისა და მისი დამორჩილების (დამხმარე გახდის) შემდეგ იოლად ასრულებს ხელშეიფის დავალებებს: ისეთი ბალი გააშენოს, სადაც რიგი ხეხილისა ყვოდეს, რიგი მწიფდებოდეს და გააცოცხლოს მისი მშობლები<sup>25</sup>.

აქამდე წარმოდგენილი თავისუფალი მოტივებისაგან გარკვეულად განსხვავდებიან დევის სულის სადგომის გაგებისა და გველეშაპის მოკვლისა და მეფის ასულის განთავისუფლების მოტივები. განსხვავებას ქმნის:

1. მათში ურთიერთთან დაკავშირებული მოტივების კომპლექსის არსებობა.

2. გველეშაპის მოკვლის... მოტივთა კომპლექსში საკონფლიქტო მოტივის არსებობის ფაქტი.

3. მოქმედების სიმძაფრე და მისი თანდათანობითი ზრდის პრინციპზე აგებულება.

დევის სულის სადგომის გაგების მოტივზე დაკვირვება ავლენს ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციისათვის ნიშანდობლივ კანონზომიერებას. კერძოდ, დევის სულის სადგომის გაგებისა და დევისა და გმირის ბრძოლის მოტივების ერთ მავნებელთან გამოყენება არასოდეს არ ხდება. ამ ორი მოტივის ერთ სიუჟეტში ერთმანეთის გვერდით რეალიზაცია აუცილებლად მოითხოვს სხვადასხვა მავნებელს.

ქართული ჯადოსნური ზღაპრის სტრუქტურაში დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფის ნაწილი მოქმედების განვითარებისათვის არის გამოყენებული. იგი ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციის კულმინაციის წინა საფეხურს ქმნის. კულმინაცია კი მიიღწევა მავნებლის მოკვლით. ასეთ შემთხვევებში მოქმედები ისე წარმართავენ ზღაპრის თხრობას, თითქოს დევის მოკვლა სულს სადგომის განსაკუთრებული ხერხის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა.

აქვე ყურადსაღებია დევთა განსხვავებულობის საკითხიც. დევი, რომელიც ორთაბრძოლაში იღუპება, პრიმიტიული ჩანს იმ დევთან შედარებით, რომლის სულიც ცხრა მთას იჭითაა (ირმის მუცელში შველი ზის, შველის მუცელში — კურდღელი, რომელშიც ყუთია. ყუთში სამი ჩიტია: ერთში დევას სულია, მეორეში — ძალა, მესამეში — გონი). მაგრამ ეს სხვა საკითხია და ამიტომ მასზე არ შევჩერდებით.

<sup>23</sup> ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 102

<sup>24</sup> ხალხური სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 189.

<sup>25</sup> იქვე, გვ. 239.

დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფში წინა პლანზეა წამოწეული დაზარალებული გმირის, მოტაცებული ქალის, მოქმედება, მისი მოხერხებულობა. ქალი ეპიზოდის დასაწყისში თითქმის ყოველთვის წინააღმდეგობას უწევს მის დასახსნელად მოსულ გმირს მავნებელთან კიდილში დამარცხებისა მოტივით, მაგრამ გმირისათვის წინასწარ ცნობილი ხერხით დაინტერესებული ქალი ბოლოს აქტიურად ეხმარება მას ამოცანის შესრულებაში.

მავნებლისაგან მოტაცებული ქალის გმირთან დამოკიდებულება მოტივის დასაწყისშივე ირკვევა. ზოგჯერ ვაჟი ამ ქალის შვილია, ზოგჯერ მასწავლებლის, ზოგჯერ კი ქალი გმირს იმიტომ შეეკვრება, რომ ისიც მასავით ადამიანი.

რკინის კაცის (დევის დუბლირებული პერსონაჟია) სახლში გამოჩენილ ვაჟს ქალმა შესტერა: „— ვაიმე, ჩემო მასწავლებლო, აქ რამ მოგიყვანაო. ის ხომ რკინაა და ვერაფერს დააკლებ. რომ წაიწყებო, დაგეწევა ორივეს და გაგვსრესავსო. გარდაქმნაა უთხრა რბალს: — ნუ გეშინია, როგორც გეტყვი. ისე მოიქეცი და ყველაფერი რიგზე იქნებაო. — საღამოზე რომ მოვიდეს დევი, შენ დაჯექი, იტირე ისე, რომ მან გაიგონოსო. რომ გითხვას, რა გატირებდსო, შენ უთხარი: მომიყვანე ამ ოთხ კედელ შუა და დამსვი, შენ სანადიროდ მიდიხარ, აქ არავინ არ არის და შენ შენ სულსაც არ მანდობ! შენი სული სად არის, რომ იმას მაინც ვეთამაშო-თქო“<sup>26</sup>.

თუმცა ყველა ზღაპარში არ გვხვდება ამ მოტივის კვანძის შეკვრის ამგვარად გაფორმება. ზოგჯერ ქალი თვითონ ეუბნება ვაჟს: „წაღი, ამაღამ საღამე მოისვენე და ხეალ ჩამოხვალ და გეტყვი მაგის ამბავსა“, როგორ შეიძლება ჯუჯას დამარცხებამო<sup>27</sup>.

რთულია საანალიზო მოტივთა ჯგუფის სტრუქტურა. მისი კომპოზიცია რამდენიმე საფეხურს ავლენს. პირველი — მავნებლის სამფლობელოში გმირის გამოჩენა და მისი დაკავშირება ქალთან (დამხმარესთან); მეორე — ქალის მიერ მავნებლის აღერსი, რომლის დანიშნულებაცაა მავნებლის ნდობის მოპოვება. ქართული ჯალდონური ზღაპრის უმრავლეს ნიმუშებში სწორედ აღერსით მიიღწევა სასურველი შედეგი. ზოგჯერ აღერსი ტირილითაა შეცვლილი, რითაც ქალი დევის სიბრალულსა და ნდობას იმსახურებს; მესამე — მავნებლის სულის სადგომის გაგება, რომელიც მოტივის ცენტრალურ ბირთვს ქმნის. იგი ჯალდონური ზღაპრისათვის ნიშანდობლივი სამმაგობის პრინციპზეა აგებული და აუცილებლად თან ახლავს ეფექტის ზრდა: მავნებლის პირველი და მეორე პასუხი ქალის მოსატყუებლად არის გამიზნული და მის ერთგულებაში გამოცდას ითვალისწინებს. მესამე პასუხი მართალია, მაგრამ ძნელად შესასრულებელია და გმირისაგან დიდ ვაჟკაცობას (მოხერხებას) მოითხოვს: მეოთხე — მავნებლის მოკლა, რაც მხოლოდ მავნებლისაგანვე მიღებულა ინფორმაციით ხერხდება.

მავნებლის სულის სადგომის მოტივთა ჯგუფის ჩვენ მიერ გამოყოფილი საფეხურები კარგადაა გაფორმებული თ. რაზიკაშვილის მიერ კახეთში ჩაწერილ ზღაპარში „ვაუცინარი ხელმწიფე“: „... ვაჟმა ბებერი იარა, ცოტა იარა, დაინახა ერთი ციხე: იმისი წვერი ცამდის იყო აწვდილი... გადმოიხედა ქალმა ციხიდან და დაუძახა: — ვაიმე, შვილო, რა ჩემს შვილსა ჰგეხვარ, აქ ვინ მო-

<sup>26</sup> „მთხოვარა და ხელსახოცი“, ხალხური სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 207

<sup>27</sup> „ორმოცე-ღაინი ხელმწიფე“, ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 86.

ვიყვანა? ბინძური დევი მოგკლავს... ქალმა თმა გამოიკვანძა და ჩაუშო. შეხტა ვაჟი, ჰტაცა იმას ხელი და ავიდა ციხეში. ქალმა დამალა, რომ მოვიდეს, მოგკლავს. გაუცინარი ხელმწიფის შეიღმა ჰთხოვა, როგორმე გაიგე, ჰკითხე, რაში არის იმისი სული და მერე მე ვიცო... ჩამოეკონწიალა ყელზედ ქალი ბინძურ დევს და დაუწყო სურვილება: ძალიან მიყვარხარ, უშენოდ ველა... ეჭვებ, — როდესაც შენ აქ არა ხარ, და მითხარი, რაში არის შენი სული?

— ჩემი სული ცოცხში არისო, — უთხრა ბინძურ დევმა. ბინძური რო სანადიროდ წავიდა, ქალი ადგა და მორთო ცოცხი ათასნაირად, შემოაჩვია ბაღ-დადები და ფარჩები, მოიტანა და ლოგინზე დადო.

მოვიდა ბინძური დევი, ნახა ცოცხი და დაიწყო სიცილი: მოგატყუე, განა მართლა მაგ ცოცხში არის ჩემი სული?! ჩემი სული დედა ბოძში არისო. წავიდა ბინძური ისევ სანადიროდ. ქალმა აიღო და გარეცხა და გაწმინდა დედა-ბოძი, მორთო და მოკაზმა, ეხვევა და ესურვილება. მოვიდა ბინძური და ნახა ცოლი ამ ამბავში. — მაგას რას ჰშერებო? — ჰკითხა. — შენ სულს ვეხვევო! — რამ გაგასულელაო, — უთხრა ბინძურმა სიცილით, — ჩემს სულს შენ ვინ მოგცემს, ამა და ამ ალაგას რომ ერთი ტანია, იმის თავში ერთი კოლოფია, იმაში სამი ჩიტია: წითელი ღონეა, თეთრი — გონება და შავი — სული! — ვინ მოკლავს იმას, არი ვინმე იმისთანაო? — იმას ვერაფერი მოკლავს, თუ ჩემ შარდში ნაწრთობი ისარი არ მოხვდაო, — უპასუხა ბინძურმა<sup>28</sup>.

მსგავსადევა გაფორმებული ეს მოტივი თ. რაზიკაშვილისეულ ქართლურ ზღაპარში „დედაბრის შეილი“. ოლონდ აქ მავენებლის მოკვლის ამოცანა გაცილებით რთულადაა წარმოდგენილი: „აქა და აქ. ცხრა მთას რო გადავა კაცი, და ერთ დიდ ველში რო ჩავა, იქ შეიდი მთიბელი სთიბსო. ის მთიბელები უთიბენ ირემსაო. ის ირემი შუადღეზე შეე მთაზე არას, შეადლისას ჩამოვა და თუ საკმარისი არ არის გათიბული, სულ ფეხით გათელავსო. იმ ირემს ვერაფერ ვერ მოკლავს, არც ისარი და არც ხმალი, თუ ჩემ შარდში არ არის ნაწრთობიო. თუ იმას მოკლავენ, იმაში შველი ზის და ახლა ის გაიქცევაო. თუ შველს დაიჭერენ, იმაში კურდღელი ზისო. კურდღელში ყუთია, ყუთში სამი ჩიტია: ერთია სული, ერთი ჭანი და ერთი ც გონიო. როდესაც ისინი დაიხოცებიან, მამინ მეც მოეკვლებიო“<sup>29</sup>.

როგორც აღვნიშნეთ, მოტივის ცენტრალური ბირთვი — სულის სადგომის გაგება — სამმაგობის პრინციპზეა აგებული. მაგრამ იგი ყველა ზღაპარში არ არის სახეზე.

ზღაპრებში „ლალი, იადავარდი და ვარსკვლავა“. „ორმოცშვილიანი ხელმწიფე“, „მათხოვარა და ხელსახოცი“ მავენებელი პირველივე მცდარი პასუხის შემდეგ ეუბნება ქალს სიმართლეს. „უხეიროს“ ზღაპარში კი საერთოდ ვერ ეხედებით პირველ და მეორე მცდარ პასუხს. აქ მავენებელი პირველადე სიმართლეს ეუბნება ქალს.

სამმაგობის პრინციპის დარღვევა ზოგიერთ ზღაპარში მოქმედთა მიერ ამ დაუწერელი კანონის დაეწეებით უნდა ავხსნათ. აქ შეიძლება გასათვალისწინებელი იყოს აგრეთვე ზღაპრის შემოკლება-გამარტივების ტენდენცია, რომელიც ახალი მოკლე ალარ არის და აგრეთვე ის გარემო, ის სატუაქცია, რომელშიც ზღაპარი ითქვა და ჩაიწერა. ასეა თუ ისე, ვთქვამთ, ყველა ზემოხსენებულ შემთხვევაში სამმაგობა აუცილებლად უნდა ვიგულოთ.

<sup>28</sup> ხალხური ზღაპრები კახეთსა და ფშავში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, გვ. 71.

<sup>29</sup> ხალხური ზღაპრები ქართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, გვ. 126.

მავნებლის მიერ თავისი სულის ნამდვილი ადგილსამყოფელის გამჟღავნებით, რასაც წინ უძღვის მისი ცრუ პასუხები (ჩემი სული ცოცხშია, ქოთნის ნაცემია, ბუხარშია, კლდეშია და სხვ.), მოქმელი საზღაპრო ეფექტის მოხდენას აქვს შესწავლა. ძირითადად იგი მიიღწევა მარტივიდან (ცრუ პასუხები) სირთულისაკენ სვლით, რომელიც ქართულ ზღაპარში სხვადასხვაგვარ გაფორმებას იღებს.

ზღაპარში „ორომოცივილიანი ხელმწიფე“ ჯუჯა ასე უპასუხებს ქალს: ჩემი სული ორ ზღვათა შუა არისო. იქ ერთ ყუთშია მოთავსებული: ჩემი გონი. თვალთა სინათლე და სიცოცხლეო. ერთ თევზს აქვს გადაყლაპული და იქ ინახებაო“.

დევი ქალს მთას დაანახებებს და ასე ხატავს თავისი სულის ადგილსამყოფელის მიუწვდომლობას: „იმ მთაში არის ერთი ირემი. მას სამასი კაცი ყოველდღე ბალახს უთიბავს, სამ ადგილას უნდა დადგან. ირემმა სამ ლეკმად უნდა გადაყლაპოს. თუ დააყლდა, თუნდაც ცოტა ბალახი, მაშინ ეს ირემი სუყველა სამას კაცს გადაყლაპავსო. იმ ირემის თავში ერთი კოლოფია, იმ კოლოფში სამი მერცხალი ზის. ის მერცხლებია ჩემი სულიო: ერთი ხანი, ერთი თვალის სინათლე. ერთი სიცოცხლე. იმათ მოკლავენ თუ არა, მეც მოკვდებიო“<sup>30</sup>.

ზღაპარში „ლალი, იადავარდი და ვარსკვლავა“ დევი ქალს წყლით სავსე გუბებს უჩვენებს და ეუბნება: — აი, ხომ ხედავ, როგორც ეს გუბე სავსეა წყლით, ჩემი ძალ-ღონეც სავსეა. თუ ეს წყალი ამოშრება, გამოიკლება, ჩემი ძალ-ღონეც დაიკლებს. გუბებს სანაპირო გაუქრა. როგორც წყალი ვამოდიოდა, აკლებიოდა — დევის ძალ-ღონეც სუსტდებოდა. გუბებს ძირში ქვა იდო. ვადავარა ქვა, ამოიღო მუწანე წყლით სავსე შუშა: — აი, ჩემი სული ამ შუშაშია. თუ ეს შუშა გატყდა, წყალი დაიქცევა, თუ ვინმემ შუშა გატყბა, ნატყბს ფეხი დაადგა, მაშინვე გავთავდებიო“<sup>31</sup>.

მოტივთა კომპლექსი — გველეშაპის მოკვლა და მეფის ასულის განთავისუფლება — თავისი შედგენილობით დევის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფზე უფრო რთულია. მასში ურთიერთთან არის შერწყმული იდეურ-მხატვრული ერთობლიობით შეკავშირებული მოტივთა ტრადიციული ჯგუფი. ეს ეპიზოდი უმცროს ძმასთანაა დაკავშირებული და სიუჟეტში ჩნდება ახალი მავნებლობის შემდეგ. ამ მავნებლობის ავტორები არიან უფროსი ძმები. ახალ მავნებლობამდე სიუჟეტში ფაქტიურად უკვე გადაწყვეტილია ხოლმე ძირითადი კონფლიქტი და ზღაპრის დამთავრებასაც აღარაფერი უკლია. მოტივთა ამ ტრადიციული კომპლექსით ხორციელდება დამატებითი კონფლიქტი. იგი არ არის აუცილებელი სიუჟეტისათვის, მაგრამ, ვფიქრობთ, მოქმედებს მაინც სპირიტუალთა მისი შემორტანა, რათა უფრო ნათლად გამოჩნდეს უმცროსი ძმის ვაჟკაცობა. გარდა ამისა, სიუჟეტი ახალ განვითარებას იღებს და ზღაპარიც უფრო საინტერესო ხდება.

მოტივთა ამ კომპლექსის დანიშნულებაა ქვესკნელში მოხვედრილი გმირის დედამიწაზე ამოყვანა, რათა ზღაპრის პირველი სვლა დამთავრდეს, რომელიც ზღაპრის საყვარელი გმირის დამარცხებით და მავნებლის გამარჯვებით აღინიშნა.

ენახთ მოტივის შინაარსი და შედგენილობა კონკრეტულ მაგალითზე.

<sup>30</sup> ხ. ლხუცი სიტყვიერება, II, 1952, გვ. 207.

<sup>31</sup> ჩჩუკელი ქართული ხალხური ზღაპრები, II, გვ. 142—149.

მავნებლობა: „ძმებმა გადაჭრეს თოკი და ისევ ქვესკნელში მოაღინა ბრაგანი შავმა-თეიმურაზმა“.

დამხმარის რჩევა: „ქალმა ასწავლა: ნუ გეშინია, მანდ ბაღში სამი თხაა: წითელი, შავი და თეთრი. თეთრს თუ დაიჭერ და შეაჯღებ, მალა ამოგაგდებს, წითელი აქეთ-იქით მიგახეთქებს და შავზე თუ შეჯღებ, მეორე ქვესკნელში ჩაგაგდებსო“.

დამხმარის რჩევის (აკრძალვის, დარღვევის ნეგატიური ფორმა) უგულვებელყოფა: „ირბინა, ირბინა ვაჟმა, მაგრამ ვერ დაიჭირა ვერც თეთრი და ვერც წითელი თხა. მხოლოდ შავი დაიჭირა და სთქვა: რა ვუყო, რაც იქნება, იქნება, ამაზე შევეჯღებო. შეჭდა და იმწამსვე ქვედა ქვესკნელში მოაღინა ბრაგვანი“.

დედაბერთან შეხვედრა და გველეშაპის მავნებლობის შესახებ ინფორმაციის მიღება: „იარა, იარა და მიადგა ერთი დედაბრის ქოხს და ღამის გასათევად ბინა სთხოვა. დედაბერმა მიიღო და შეუდგა ვახშმის მზადებას. მოიტანა ძარდი და დაუწყო შიგ ფქვილს ზელა. იყვირა ვაჟმა:

— ბებერო, ეგ რა ჰქენიო?

— რა ვუყო, შვილო, — უპასუხა ბებერმა, — წყაროზე გველეშაპია, არავის წყალს არ გვანებებს, ვინც მივიდა, ყველა შეჭამა და მე რაღა ვქნაო. ჩვენი ელმწიფე წელიწადში თითო ქალს აძლევს, მაშინ ისიც, ვისაც ჭურჭელი აქვს, ყველას უქსებს წყლით, მე კი ჭურჭელი არა მაქვს წყლის სამყოფი და ასე ვიტანჯებიო“.

კვანძის შეკვრა: „უაჟს სულ ცეცხლი მოედო ბრაზისაგან. დაავლო ხელი კოკას, მშვილდ-ისარს და გასწია წყლისაკენ“.

მოქმედების განვითარება: „წყალთან აბია ხელმწიფის მზეთუნახავი ქალი და მწარედ ტირის. ვაჟმა ჰკითხა:

— რა გატირებსო?

— როგორ რა მატირებს, გველეშაპი მოვა საცაა და შეგქამსო.

— ნუ გეშინია, — მიუგო ვაჟმა, — დაჭეკი და ერთი კალთაში დამაძინეო. ჩაუღო ქალს კალთაში თავი და ტუბილად ჩაიძინა. იშხუვლა ცაში გველეშაპმა და დაეშვა ძირს. ქალმა ცხარე ცრემლები გადმოუშვა თვალებიდან. ერთი ცვარი ლოყაზე დაეცა მძინარე ყმაწვილს და გამოვლინა“.

ბრძოლა: ვაჟმა „მოსწია მშვილდს, გასხლტა ისარი, ეცა ჰაერში მომფრინავ გველეშაპს და შუაზე გააპო“.

კონფლიქტის გადაწყვეტა: „იმოდენა იყო ის წყეული, რომ სისხლი ზღვად დადგა და ხორციდან დიდი მთები აღიმართა. გახარებული ქალი მამასთან გაიქცა, ვაჟმა კი ააესო კოკა წყლით და მიურბენინა დედაბერის ქოხში“.

გმირის შეცნობა: „ქალმა მამას რომ უამბო, რაც მოხდა, გაუხარდა ხელმწიფეს, მაშინვე მოიპატიო მთელი სამეფო და გამართა ღვინო. ქალს უთხრა: — ვინ იყო ის შენი მხსნელი ჰაბუკი, დაუარე სტუმრებს და მიჩვენეო. ქალმა დაუარა, მაგრამ ჰაბუკი იქ არ აღმოჩნდა<sup>32</sup>. ხელმწიფემ მეორედ გამართა ნადიმი და ყველა მოაყვანინა. მეტი გზა არ იყო, ყმაწვილი გავიდა ქალაში, დაიჭირა კურდღელი, ჩაისეა ჯიბეში და ისე დაჭდა სტუმრებში<sup>33</sup>. დაუარა ქალმა და შეამჩნია ვაჟი, მაგრამ ახლოს ვერ ბედავდა მისელას, ვაჟი მაშინვე კურდღელს ამოაყო-

<sup>32</sup> მოტიუცი — „თურმე, ჰაბუკს ეთევა დედაბრისათვის: — ვინც მოვიდეს, არ უთხრა, რომ სტუმარი მყავსო“.

<sup>33</sup> საანალო შემთხვევაში დარღვეულია სამშაგობის პრინციპი, რომელიც თან ახლავს ზოლდ მოტივის ამ მონაკვეთს.

ფინებდა თავს ჯიბიდან და შეაშინებდა ქალს. ბოლოს გაუქირადა ქალს და მოასხენა მამას: აქ გახლავს ის ვაჟი და მოაყვანიწეო. მოიყვანეს ხელმწიფესთან ვაჟი“.

დასაჩუქრება: „— რა მოგცე, შეილო, მაგ სიყვითისათვის? — ჰკითხა ხელმწიფემ ვაჟს, — გინდა ნახევარ სახელმწიფოს გაჩუქებო. — შენი არაფერი არ მინდა, ოღონდ ზევით ამიყვანეო, — უთხრა ვაჟმა. ხელმწიფეს ემძიმა ეს თხოვნა, მაგრამ მაინც აღუთქვა. მოაყვანიდა ფასკუნჯი და უთხრა: შენ რომ გველეშაპი შეილებს გიჟამდა, აი, ამ ყმაწვილმა მოჰკლაო. მივარდა ფასკუნჯი ვაჟს და თაყვანი სცა. მერე ხელმწიფემ უთხრა ფასკუნჯს, ზევით უნდა აიყვანო ვაჟიო“<sup>34</sup>.

სივრცობრივი გადაადგილება: ფასკუნჯმა „მაშინვე შეისევა ფრთებზე ვაჟი და წამოვიდა წიწინ-წიწინით. ზურგზე თორმეტი უღელი ხარი ეკიდა საგზლად. რამდენს დაალებდა მოშიებული ფასკუნჯი პირს, იმდენჯერ თათო-თითო ხარს ჩაუგდებდა ვაჟი. ცოტადა აკლდა ამოსვლას, რომ შემოეღია ვაჟს ხორცი. ფასკუნჯი წივის: შია, ხორცი უნდა! ვაჟმა მოიგლიჯა ბარძაყზე ხორცი და შეაჭამა ფასკუნჯს. ერთი მძლავრად შეატრიალა ფრინველმა ფრთები და ამოფრინდა ზედა ქვეყანას. ვაჟს ჰკითხა: — რა იყო ისე ტკბილი, ბოლოს რო მაჭამეო? ვაჟმა უჩვენა მოგლეჯილი და სისხლიანი ბარკალი. ფასკუნჯმა მოუსვა ფრთა და ქრილობა მოუჩინა, მერე გამოეთხოვა ვაჟს და ჩაფრინდა ისევე ქვესკნელში“<sup>35</sup>.

ღღამიწაზე ამოსვლით გმირს უკვე ეძლევა საშუალება დაამტკიცოს თავისი გმირობა და, მამასადამე, გამოაშვარაოს ძმების სიმუხთლე, დასაჯოს ისინი, რასაც ხშირად ახორციელებს კიდევ, თუმცა ზოგჯერ, მთქმელი გმირს ჰუმანურ პირად წარმოგიდგენს, რაც ძმების შეცოდების პატიებაში ელინდება.

გველეშაპის მოკვლისა და მეფის ასულის განთავისუფლების მოტივთა კომპლექსის თავისი რთული შედგენილობის მეშვეობით შეიძლება შეექმნა იმის პირობა, რომ იგი დამოუკიდებელ სიუჟეტად ქცეულიყო, მაგრამ ასე არ მოხდა. მოტივთა ამ კომპლექსში, საკონფლიქტო მოტივის (გმირის ბრძოლა მეგნებელთან) არსებობის მიუხედავად, არ არის ჩამოყალიბებული ფაბულა, ამ მიზეზით იგი სხვა სიუჟეტზე დამოკიდებულ ნაწილად იქცა.

როგორც ვნახეთ, ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში საერთო, ტიპობრივ ადგილებს მნიშვნელოვანი როლი აქისრიათ. ამ თავისუფალი მოტივების სიტყვიერი მასალა ზღაპრიდან ზღაპარში გადასვლის დროს იცვლება მთქმელთა ინდივიდუალური ოსტატობისა და შესაძლებლობის მიხედვით, მაგრამ უმთავრესად უცვლელი რჩება მოტივთა იდეურ-შინაარსობლივი მხარე, მათი სტრუქტურა. ძირითადად უცვლელია აგრეთვე მათი საერთო არსი და სიუჟეტის ჩამოყალიბების საქმეში მათი დანიშნულება. მართალია პროფ. ე. ვირსალაძე, როცა

<sup>34</sup> მოტივის ზოგიერთი ვარაზნატი მიხედვით ხელმწიფეს არ შეუძლია გმირის თხოვნის შესრულება. იგი მასწავლის მას ფასკუნჯის ადგილსამყოფელს, რომლის შეილების გადაჩრჩნა ხდება გმირის ღღამიწაზე ამოყვანის საწინდარი. „ასლანის ვაზრდლო მოვიდა იმ ხის ძირში, სადაც ფასკუნჯს ბუდე ჰქონდა. მოკლა გველეშაპი და ბარტყები გადააჩრჩინა. ფასკუნჯმა უთხრა: — შეილების გადაჩრჩინსათვის რას მთხოვო? — ზოცში უნდა ამიყვანო! — მომიტანე შეილი ხარი, შეილი რუმბი წყალი, დამიწყეე ორუბზე, შიმაქუ ზოდა და აგიყვანო“ (ფასკუნჯის საყვების რაოდენობას დღივი ვარაზნატი წარმოადგენს მთქმელმა). „ასლ ნას ვაზრ(დ)ილა“, ხალხური სიმბრძნე, 11, ალ. ლონტის რედ., 1964, გვ. 170; მსგავსდაა გაუორმებული მოტივის ეს მონაცემები ზღაპარში „სამნა ძმანი“, ხალხური სიტყვიერება, V, გვ. 219.

<sup>35</sup> „შაე-თეიმურაზი, მზე-თეიმურაზი, მთავრე-თეიმურაზი“, ხალხური სიმბრძნე, I, გვ. 91—92.



აღნიშნავს, რომ ტიპობრივ ეპიზოდებს დიდი ადგილი უკავიათ ზღაპრის დამახსოვრებასა და გავრცელებაში<sup>26</sup>.

საერთო ადგილების მზამზარეულობა ნამდვილად დიდად უწყობს ხელს ჯაღოსნური ზღაპრის კლასიკური ნიმუშების დამახსოვრებას. მთქმელებმა კარგად იციან საზღაპრო სიუჟეტის აგების კანონები, რომელთა გათვალისწინება აითქმის ყოველთვის უშეცდომოდ ხდება. საერთო ადგილები მეზღაპრეს საშუალებას აძლევს მისთვის საინტერესო სიუჟეტის აგების დროს საზღაპრო თავისუფალ მოტივთა მარაგიდან ამოირჩიოს სასურველი მოტივი. თუმცა აქაც საჭიროა გარკვეული კანონზომიერების დაცვა, ტრადიციისა და შემოქმედების განვითარების შინაგანი ლოგიკის გათვალისწინება. რადგან ყველა სიუჟეტს ვერ მიუღებია, მაგალითად, კოკის გატეხის ან დედის სულის სადგომის გაგების ეპიზოდი. როცა მთქმელი მკვნილობით იწყებს ზღაპრის სიუჟეტს, მას მანც-დამანც არაფერში ესაჭიროება კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივები (თუმცა ქართულ მასალაში ამგვარი შემთხვევებიც ვხვდებით, მაგ. „ასფურცელა“ და სხვ. ასეთ შემთხვევებში მკვნილობის ჩადენიდან გარკვეული დროა ხოლმე გასული). ამგვარად გაფორმებულ სიუჟეტებში ძირითადად გმირის მკვნივლთან ბრძოლის ან მკვნივლის სულის სადგომის გაგების მოტივები უფრო პოპულარულია. სამაგიეროდ, ნაკლებობით (საცოლის, ჯაღოსნური საშუალების საჭიროება) დაწყებულ სიუჟეტს კარგად მივსადაგება კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივები, რომლებიც გმირს აწვდიან მისთვის მანამდე უცნობ ინფორმაციას. უმრავლეს ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში ეს საკითხი სწორედ ამგვარად არის გადაწყვეტილი.

საზღაპრო სიუჟეტის აგება, მისი ჩამოყალიბება, მხატვრული პროცესია. რომლის დროსაც დახვეწილი ინდივიდუალობის მქონე მეზღაპრეს დიდი შესაძლებლობები აქვს. მაგრამ საზღაპრო კანონების, ტრადიციის გათვალისწინებლად ვერაინ ვერ მიადწევს სასურველ შედეგს.

როგორც ვხსნათ, ზემოთ გაანალიზებული ჯაღოსნური ზღაპრის თავისუფალი მოტივები სწავდასხვა დანიშნულებას ასრულებენ ზღაპრის კომპოზიციაში. კოკის გატეხისა და დედის ძუძუს მოთხოვნის მოტივები კვანძის შეკვრის საშუალებებია. გმირისა და დედის დედის საუბრის მოტივი ზღაპრის მოქმედების განვითარებას ემსახურება. გმირისა და დედის ბრძოლის ამანველა მოტივი ქართული ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში უპირატესწილად კულმინაციურია. რანის გახედნის მოტივი ზოგიერთ სიუჟეტში საზღაპრო მოქმედების განვითარებისათვის არის გამოყენებული, ზოგჯერ კი კულმინაციურია. მკვნივლის სულის სადგომის გაგების მოტივთა ჯგუფი ერთი საზღაპრო სიუჟეტისათვის ყოველთვის კულმინაციურია. მოტივთა კომპლექსს -- გველშაპის მოკვლა და მეფის ასულის განთავისუფლება -- დამატებითი კონფლიქტი შეაქვს სიუჟეტში. ამიტომ არ არის იგი აუცილებელი სიუჟეტისათვის. საერთოდ კი მისი ადგილი საზღაპრო სიუჟეტის ბოლოშია ხოლმე.

<sup>26</sup> „ჯაღაპრი“, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I, გვ. 401.

## ზვიად პამსახურდია

## „ვეფხისტყაოსანი“ ინგლისურ ენაზე\*

## სტროფი 10. თვალთა მისგან უნათლოთა...

უწინარეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სტროფის გარშემო არსებული დავა ნაყოფს ვერ გამოიღებს, თუ არ იქნა გათვალისწინებული შემდეგი. ეს სტროფი უაღრესად ორგანულად უკავშირდება პროლოგის იმ სტროფებს, სადაც მიჯნურობის არსზეა საუბარი ვეფხისტყაოსნის მკვლევარნი ამ სტროფის გამო მსჯელობისას ყურადღებას ამახვილებენ მის ერთ მხარეზე, მეორე მხარეს კი არაეინ აქცევენ ყურადღებას. ნ. მარის ინტერპრეტაციით ამ სტროფში მხოლოდ თამარი იგულისხმება, ე. ი. პოეტს ენატრება თამარის ხელახლა ნახვა, ველოდ ვაქრის შემდგომ. მას სურს, რომ ვინმემ უაქოს მას თამარის წინაშე, რომელსაც ძალუძს მის ხორცთა დაწვა და სულის ღებნა<sup>30</sup>. ასეთი ცალმხრივობა მისი მხრით გასაგებია, ვინაიდან იგი, როგორც დაუინახეთ, პირდაპირ ცულის შეეჭვებ სტროფის შინაარსს და ისე სახავეს საქმეს, თითქოს რუსთაველი თამარს ევედრება ღმერთის მაგივრად: ენა, გული და ხელოვანება მომმადლეო. ნ. მარი რუსთაველს ათეისტად არ თვლის, ამიტომ ყოვლად გაუგებარია მისგან ამგვარი აზრის დანახვა მოცემულ სტროფში. განა შეიძლება, რომ იმ ეპოქაში ქრისტიანს ან თუნდაც მუსულმანს (როგორც ნ. მარი ერთ დროს თვლიდა) არ სცოდნოდა, რომ ადამიანს ღვთისაგან აქვს ენა, გული, გონება, შეწევნა და არა მეორე ადამიანისაგან, თუნდაც მიჯნურისაგან? მით უფრო წარმოუდგენელია, რომ იმავე ქრისტიანს ან მუსულმანს „სულის ღებნა“ (ე. ი. განწმენდა და არა „ღბინი“) ადამიანთან დაეკავშირებინა. ყოვლად წარმოუდგენელია ასეთი ლოცვითი მიმართვა მეორე ადამიანისადმი. სიტყვა „ღებნა“ რელიგიური ტერმინია, აქედანაა სიტყვა „სალხინებელი“, ე. ი. განსაწმენდელი. სულის ღებნას, განწმენდას მოსდევს შვება, ამდენად „ღებნა“ „შვებაცაა“. „ღმერთი ალხენს მონანულთა“ ნათქვამია ვეფხისტყაოსანში (1612,4). გადატანითი მნიშვნელობით „ღებნა“ აგრეთვე ზოგან ნახმარია სხვაგვარი შვების გაგებითაც, ხოლო მოცემულ კონტექსტში, სადაც „სულთა ღებნაზეა“ საუბარი, ცხადია, რომ იგულისხმება „სულთა ღებნა“ რელიგიური გაგებით. მით უმეტეს, რომ მას წინ უსწრებს გამოთქმა „ხორცთა დაწვა“, რაც მიგვითითებს ასკეტურ პრაქტიკაზე, ხორცის დაწვაზე, დათრგუნვაზე, განადგურებაზე; „ხორცთა დაწვის“ მიზანი იყო ცალმხრივ ასკეტიზმი „სულთა ღებნა“. ახლა დავუშვათ, რომ პოეტი იხვეწება: მიაჭეთ ვინმემ თამართან ხორცთა დაწვა მაკმაროსო. რა გამოდის? გამოდის რომ თამარმა უნდა მისცეს „ხორცთა ღებნა“ და არა „სულთა ღებნა!“ თუ ეს არა-

\* დასასრული. დასაწყისი იხ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 2.

<sup>30</sup> Н. Марр. Вступительные и заключительные строфы Витязя в барской коже. 33. 34.

„ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან“, აქ უნდა იგულისხმებოდეს „ხორცთა ლხენა“, ან ჩვეულებრივად — „ლხენა“, ე. ი. ქორწინება და არა „სულთა ლხენა“, ე. ი. განწმენდა. ხორციელად გამოიწურებული კაცისათვის (როგორც რუსთაველი წარმოდგენია მკვლევართა დიდ ნაწილს) „ხორცთა ლხენა“ უნდა ყოფილიყო მთავარი, ან უბრალოდ „ლხენა“ და არა „სულის ლხენა“, რაც რელიგიური ტერმინია.

ახლა დავუშვათ, რომ რუსთაველი ევედრება ხალხს, ღვთისადმი მიაჩეთ, ხორცთა დაწვა მაკმაროს, სულს ლხენა მისცესო. გამოდის უარესი: ხორცთა დაწვა ხომ სულის ლხენას იწვევს ღვთისმოსავთათვის! ან რომელი ღვთისმოსავი ქრისტიანი იტყოდა ასე? გარდა ამისა, ხორცთა დაწვით შეწუხებული კაცი სულზე რაღას ევედრება ღმერთს? რომ იყოს: სულთა დაწვა კმარა, სულს ლხენა მიეციო, კიდევ გასაგები იქნებოდა (თუმც „სულთა დაწვა“ უხერხული თქმაა). ასე რომ, ორივე შემთხვევაში შეუსაბამობაა. ვახტანგ მეფე საკმაოდ ბუნდოვანად განმარტავს ამ სტროფს, მაგრამ მას ძირითადი მომენტი მინიშნებული აქვს, კერძოდ, რომ „ხორცთა დაწვა“ და „სულთა ლხენა“ რელიგიური ტერმინებია.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ „სულის მლხენელი“ თამარი ვერ იქნებოდა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ სიტყვა „მიაჩეთ“ მისი მისამართით არ არის თქმული. „მიაჩეთ ვინ“ ნახმარია არაპირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც „ვინა სთქვით“, „ვინ ამბობთ“. მართალია, ვეფხისტყაოსანში „მიაჩეთ“-ს ვერ ვპოულობთ მსგავსი არაპირდაპირი მნიშვნელობით, მაგრამ სიტყვა „ბრძანებას“, რაც იმპერატივს ნიშნავს, რუსთაველი ხშირად ხმარობს არაპირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც, უბრალოდ, „თქმას“ (473,2; 428,3 და ა. შ.). ოღონდ აქ „ებრძანა“ თქმის ისეთ ადამიანზე, ვისაც მოწიწებით შესცქერიან, მეფეზე, დიდებულზე და ა. შ. „მიაჩეთ“, „აჩა“ საერადად ჰიროვნებებთანაა დაკავშირებული, თუმც „აჩა“ „ბრძანების“ საპირისპიროა. დასაშვებია, რომ ეს ფორმა იხმარებოდა არაპირდაპირი მნიშვნელობითაც, ისევე როგორც „ბრძანება“, რა თქმა უნდა, აქაც მოწიწების, პატივის, ზრდილობის ნიუანსი მატულობდა, ვიდრე უბრალოდ „თქმა“-ში<sup>31</sup>. ასე რომ, დასაშვებია უბრალო „ვინა სთქვის“ მაგივრად ხმარებულიყო „მიბრძანეთ ვინ“, ან „მიაჩეთ ვინ“, მით უმეტეს, რომ საყოველთაოდ ცნობილია რუსთაველის ინდივიდუალური მიდგომა გრამატიკისადმი და სემანტიკისადმი. მართალია, ეს ყოველივე ჰიპოთეზაა, მაგრამ ამ ჰიპოთეზას ამაგრებს 3 გარემოება: 1. „მიაჩეთ ვინ“ თამართან დაკავშირებით ვერ ითქმოდა, რადგან თამარი ღვთისმოსავი ადამიანისათვის ვერ იქნებოდა „სულთა მლხენელი“, 2. „მიაჩეთ ვინ“ სხვებზე დაკავშირებითაც ვერ ითქმოდა, ღმერთს თხოვეთო ჩემ მაგიერ, ვინაიდან ღვთისმოსავი კაცი თავად უაჭდა, სთხოვდა ღმერთს, სულთა ლხენა მომეციო. 3. თუ „მიაჩეთ ვინ“-ს გავიგებთ როგორც ზრდილობის ფორმას არაპირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც „ვინა სთქვით“, მაშინ სრულიად გასაგები ხდება მესამე და მეოთხე სტრიქონები ამ სტროფისა,

<sup>31</sup> აღსანიშნავია, რომ, მაგალითად, სიტყვა „შესთვალა“ იხმარება ასევე არაპირდაპირი მნიშვნელობით 816-ე სტროფში. როსტევეანზე ნათქვამია, რომ მან „შესთვალა“ ვაზირს, რომელი იქვე იღბა, მაშინ როდესაც „შეთვალა“ ნიშნავს სხვისი პირით შეთვლას შორის მყოფი კაცისადმი. ე. ი. „შესთვალა“ ნახმარია „უთხრას“ მნიშვნელობით. ეს აშკარაა შეცვლად სიტყვის მნიშვნელობისა.

განსაკუთრებით მეოთხე სტრიქონი, რომელიც მოკერებულებით ჰქონდა სტროფის სხეავარი წაკითხვებისას.

ასე რომ, მოცემული სტროფი ასე უნდა იქნეს წაკითხული: „მისგან უნათლო თვალებს ენატრებათ ახლად ჩენა (ნათლის დაბრუნება, ჩინის დაბრუნება), აჰა გული გამიჩნურდა, მისი ზვედრია ველად რბენა; ვინა სთქვით, რომ ხორცთა დაწვა საკმარისია იმისათვის, რომ სულს ღებნა მისცეს? საჭიროა სამთა (ცისარტყელის) ფერთა მსგავსად ვლენა საქებელი ლექსებისა“ (სამი — ს. კაკაბაძის აზრით სპარსული „ცისარტყელა“, რაც სარწმუნოდ მიგვაჩნია). აქ არის ფარული პოლემიკა ცალმხრივ ასკეტიზმთან, რომელიც თვლიდა, რომ ხორცთა დაწვა კმარა იმისთვის, რომ სულს ღებნა მიეცეს. რუსთაველის აზრით, ამ ღებნისათვის საჭიროა „ლექსთა ვლენა“, ე. ი. პოეზია გამოცხადებულია რელიგიური პრაქტიკის სახეობად. განა თავად არ ბრძანებს რუსთაველი, რომ შაირობა არის „საღმრთო, საღმრთოდ გასაგონი“? განა შაირობის ეს მხარე არ არის მის მიერ პირველ პლანზე წამოწეული? მართალია, ამავე დროს იგი „სიბრძნისა ერთი დარგი“, მაგრამ ეს სიბრძნე ხომ საღმრთო სიბრძნეა, ანუ თეოსოფიაა. აი, ამრიგად უპირისპირდება რუსთაველი რელიგიისადმი ცალმხრივ, ეგზოტერულ მიდგომას. ამიტომ არ ესმოდათ მისი პოემა გვიან საუკუნეებში ისეთ ცალმხრივ ასკეტებს, როგორიც იყვნენ ტიმოთე გაბაშვილი და ცნობილი თავსართი სტროფის ავტორი („ნათქვამია იგ სპარსულად“).

ახლა გაუგებარი რჩება ერთი რამ: პირველ ორ სტრიქონში თითქოს აშკარაა თამარზე მინიშნება, განსაკუთრებით მეორე სტრიქონში: „აჰა გული გამიჩნურდა...“ როგორ ხდება, რომ ერთი განწყობილებიდან (აღამიანური სიყვარულის განწყობილებიდან) პოეტი ასე უეცრად გადახტა მეორე განწყობილებაზე (სულის საღვთო განწყობილების საშუალებაზე)? საქმეც ის გახლავთ, რომ ეს ორი ამბავი მისთვის განუყოფელი ერთიანობაა. ამის გასაღებს კი გვაძლევს პროლოგში ჩამოყალიბებული მიჯნურობის კრედო. პროლოგის მე-20, 21-ე სტროფებში პოეტი გვეუბნება, რომ „პირველ“ მიჯნურობა, ე. ი. საღვთო მიჯნურობა, მიჯნურობა ღვთისადმი არის საქმე საზეო და მასვე ბაძვენ „ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ზედებიან“ იმ შემთხვევაში, თუ არ სიძვენ, შორით ბნდებიან. ე. ი. ნამდვილი აღამიანური სიყვარული (ხელობანი ქვენანი) არის ანარეკლი, მიბაძვა საღვთო სიყვარულისა. „ბაძვის“ არსი კი რაში მდგომარეობს? რაც უფრო სრულყოფილია აღამიანური სიყვარული, მით უფრო ბაძავს, მით უფრო ემსგავსება საღვთო სიყვარულს. ე. ი. რუსთაველი ცალმხრივი, ეგზოტერული ასკეტების მსგავსად კი არ გმობს აღამიანურ სიყვარულს, არამედ მიელტვის მის გაღვთაებრივებას. მისთვის, როგორც ქვეშარბიტი ქრისტიანისათვის, ეს ორივე ამბავი ერთი მთლიანობაა. მან კარგად იცის რომ ღვთისადმი სიყვარული განუყოფელია მოყვანისადმი სიყვარულისაგან. „უკეთუ ვინმე ჰსთქუას ვითარმედ მიყვარს ღმერთი, და ძმაჲ თვისი (ე. ი. მოყვასი) სძულდეს, მტყუარ არს, რამეთუ რომელსა არა უყუარდეს ძმაჲ თვისი (ე. ი. მოყვასი) რომელი იხილა, ღმერთი, რომელი არა უხილავს, ვითარ ძალუმს შეყვარებად?“ (პირველი კათოლიკე ეპისტოლე იოანე მოციქულისა, 4, 20). განა ქრისტიანობის ორი ძირითადი მცნება ასე არ არის ჩამოყალიბებული მისი ფუძემდებლის მიერ: „შეიყვარე უფალი ღმერთი შენი ყოვლითა სულითა, გულითა და გონებითა შენითა და შეიყვარე მოყ-

ვასი შენი, ვითარცა თავი თვისი“. ადამიანური სიყვარულის გაღვთებრივება. აი, რა არის ეფენისტყაოსნის ლაიტმოტივი. ჩვენი აზრით, მცდარია იმის მტკიცება, თითქოს რუსთაველი საღვთო სიყვარულს ემიჯნება და რომელიღაც სხვა სიყვარულს უმღერის თავის პოემაში. მაშ რატომ ემთხვევა ავთანდილისეული გაგება სიყვარულისა მოციქულთაგან შექმბულ სიყვარულს? „წაგიკითხავს სიყვარულსა მოციქულნი რაგვარ სწერენ?“ რომელ სიყვარულს სწერენ მოციქულნი? მარტო ღვთებრივს? ან მარტო ადამიანურს? არა, მოციქულნი სწერენ საღვთო და ადამიანური სიყვარულის იმ პარმონიაზე, იმ ერთობაზე, რომელიც არის საერთოდ, სიყვარული, „აგაპე“ ქრისტიანობის გაგებით და არა ცალკე საღვთო, ან ცალკე ადამიანური სიყვარული. ეს არის სიყვარული, რომელიც „აგვამალღებს“, „სიყვდილსა მიგვაახლღებს“, ე. ი. საიქიოს, სულიერ სამყაროს მიგვაახლღებს.

გავისენოთ რუსთაველის ტრადიციებზე აღმოცენებული მეორე დიდი გენია ქართული პოეზიისა დავით გურამიშვილი. ჩვენი რუსთაველოლოგებისათვის უფრო და უფრო ცხადი ხდება, რომ გურამიშვილის შემოქმედების შესწავლა ბევრით გვეხმარება რუსთაველის გაგებაში. გავისენოთ შოფლიო პოეზიის შედგენი „ზუზოვკა“. „ზუზოვკასთან“ დაკავშირებით ისეთივე გაუგებრობები დაიბადა, როგორც მეათე სტროფთან დაკავშირებით. მართლაც, გაუგებარი იყო: ერთი შეხედვით თითქოს სატრფიალო ლექსია. პოეტი უმიჯნურდება ქალს, აღწერს მიჯნურობის დრამას, სოლო ლექსის ბოლოს მიჯნური უეცრად მისთვის იქცევა ქრისტედ, პოეტი აშკარად გვესაუბრება ქრისტეზე, მის ვენებებზე, მეორედ მოსვლის აღქმაზე და ევედრება ზეცად ამიყვანეთ. ერთი შეხედვით გაუგებარი სიტუაცია.

მაგრამ თუ გავისენებთ, რაოდენ დიდი მთლიანობაა კუშმარიტ ქრისტიანობაში საღვთო და ადამიანურ სიყვარულს შორის, მაშინ გასაგები ხდება რად ევლინება პოეტს მიჯნური ღვთის ხატად. ეს არის გზა საღვთო სიყვარულისკენ, აი, ეს არის „მართ მასევე ჰბაძვენ, თუ ოდეს არ სიძვენ შორით ბნდებთან“. იგივე მთლიანობაა საღვთო და ადამიანურ მიჯნურობას შორის რენესანსის დიდ გენიოსებთან, დანტესთან და პეტრარკასთან. დანტესათვის იგივე იყო ბეატრიჩე, რაც პეტრარკასათვის ლაურა, რუსთაველისათვის თამარი, სოლო გურამიშვილისათვის „ზუზოვის“ იღუმალებით მოცული გმირი!

ჩვენ არ ვიზიარებთ მეათე სტროფის ვახტანგისეულ წაკითხვას, რომლის აზრითაც აქ მხოლოდ საღვთო, სასუფეველის სიყვარულზეა საუბარი; არ ვიზიარებთ აგრეთვე იმ მკვლევარების აზრს, რომელთათვისაც ამ სტროფის ობიექტია მხოლოდ თამარი (ნ. მარი, პ. ინგოროყვა, ვ. ბერიძე და სხვ.). პოეტისათვის საღვთო და ადამიანური მიჯნურობა ერთი მთლიანობაა, გამიჯნურებული პოეტი შემოქმედებითი ზემოთაგონების გზით მიდის სულის ღვთისსაყენს, „სულის ღვთისსა“ იგულისხმება სულის ღვთისსაყენს ზეაღსვლა. აი, ამრიგად ჰბაძვენ „ხელობანი ქვენანი“ „პირველ მიჯნურობას“. ასე რომ, აქ მხოლოდ მიწიერ სიყვარულთან არ გვაქვს საქმე. ამ სტროფთან დაკავშირებით ყარგი იქნება გავისენოთ ვახტანგ მეექვსის ნათქვამი: „გამსინჯავი კაცი გასინჯავს, თორემ გაუსინჯავს კაცს სულ ცოლ-ქმრობის საქმე ჰკონიოა“.

ამ სტროფის არასწორმა გაგებამ რუსთაველოლოგიაში გამოიწვია მისი არასწორი თარგმნაც. თუმცა უნდა ითქვას, რომ მ. უორდროპი მაინც ერთგული დარჩა იმ ინტერპრეტაციისა, რომელიც არსებობდა მაშინ და ბოლო ორი

სტრიქონი თარგმნა ასე: „ეინ ილოცებს ჩემს მაგივრად? სხეულის დაწვა კმარა, დაე მომცეს მან (თამარმა) სულის ღხენა! სამმაგი ფერის ქებაში ლექსი უნდა შემოკლდეს“.

ვ. ურუშაძე კი თავისებურად გარდაქმნის ამ სტრიქონებს: „დე, ილოცოს მან (თამარმა) და შეება მისცეს ჩემს სულს; საკმარისია ჩემთვის სხეულის დაწვა; ახლა კი მოისმინეთ ამბავი სამი უბადლო გმირისა(?)“. ცხადია, რომ აქ თავისუფალ პერიფრაზასთან გვაქვს საქმე.

### სტროფი 11. რაცა ვისცა ბედმან მისცეს...

მ. უორდროპის თარგმანში პირველი სტრიქონი სწორად არის გაგებული, რაც მთავარია აქ შენარჩუნებულია რუსთველისეული მიჯნურობის კრედოს ერთ-ერთი ძირითადი დებულება: „კვლა მიჯნურსა მიჯნურობა უყვარდეს და გამოსცნობდეს“. თუმცა „გამოსცნობდეს“ თარგმნილია არაზუსტად როგორც recognize, რაც ნიშნავს ცნობას, აღიარებას; ეს სიტყვა „ცნობას“ ნიშნავს უფრო ხელახლა ცნობის მნიშვნელობით (პრეფიქსი re ამაზე მიუთითებს). მაგ., ქუჩაში შემხვდა დიდი ხნის უნახავი კაცი და ვიცანი იგი. სიტყვა „გამოსცნობდეს“ კი სხვა რამეს გულისხმობს. ნ. მარს საკმაოდ ადეკვატურად აქვს ეს სტროფი თარგმნილი, მაგრამ „გამოსცნობდეს“ მასაც გამორჩენია. მის ნაცვლად დაუწერია სიტყვა „познает“<sup>32</sup>. ეს სიტყვა კი უმთავრესია ამ სტროფში, ვინაიდან რუსთაველისთვის მიჯნურობა შემეცნების საჯანიცაა, საცოდნელად ძნელი გვარია. ეს ნიუანსი კარგად შეუნარჩუნებია თავის თარგმანში ვ. ურუშაძეს. მართალია, მას სიტყვაპირაველად უთარგმნია ეს ადგილი, მაგრამ აზრი შეუნარჩუნებია: „დაე, სიყვარულით შმაგქმნილმა კაცმა ისწავლოს სიყვარულის მნიშვნელობა და იცოდეს იგი (Knew it)“. შეიძლებოდა იგრეთვე Knew-ს ნაცვლად გვეხმარა ტერმინი cognize. სიტყვიდან cognition, რაც უფრო ფილოსოფიური ტერმინია და ნიშნავს „შემეცნებას“. სამაგიეროდ ვ. ურუშაძეს გამორჩენია მიჯნურობის სიყვარული. „უყვარდეს და გამოსცნობდეს“ ორივე არსებითი მომენტია.

### სტროფი 12. „შიაირობა პირველადვე...“

მეთორმეტე სტროფი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია მთელ პროლოგში. რამდენადაც მას ეფუძნება რუსთაველის პოეტიკა. ვიღრე გავაანალიზებდეთ ამ სტროფის თარგმანს, გვეარკვიოთ მისი აზრი. აქ ნათქვამია, რომ შიაირობა სიბრძნის დარგია. რომელი სიბრძნე იგულისხმება აქ? სოფია, ანუ საღვთო სიბრძნე, თუ ადამიანური მეცნიერება, მიწიერი ცოდნა ანუ „სიბრძნე ამის სოფლისაა?“ რუსთაველი თავად გვეხმარება ამის გარკვევაში, როდესაც ამბობს: „საღმრთო, საღმრთოდ გაააგონიო“. ე. ი. აქ იგულისხმება ის ეზოტერიული სიბრძნე, რომელზედაც პავლე მოციქული ამბობს: „ხოლო სიბრძნესა ვიტყვით სრულთა მათ მიმართ, ხოლო სიბრძნეს არა ამის სოფლისასა, არცა მთავართა ამის სოფლისათა, რომელნი განქარებულად არიან, არამედ ვიტყვი სიბრძნესა ღუთისასა საიდუმლოდ დაფარულსა მას, რომელი იგი პირველადვე

<sup>32</sup> უნდა ითქვას, რომ ნ. მარს კომენტარშიც არასწორად განმარტავს ამ სიტყვას როგორც „აღიარებას“ (გვ. 37).

განაჩინა ღმერთმან უწინარეს საუკუნეთა საღიღებლად ჩვენდა“ (I კორ. 2,6).

„საღმართო, საღმართოდ გასაგონი“ — რასაც ზემოთ, მეექვსე სტროფის ანალიზისას ვამბობდით „გონებასთან“ დაკავშირებით, იგივე ეხება სიტყვა „გაგონებას“. ეს არის თეოსოფიურ-ფილოსოფიური ტერმინი და ნიშნავს გონებით ხედვას, გონებით წვდომას<sup>33</sup> სულის სფეროში. სულიერ, გონიერ არსთათვის ეს იგივეა, რაც სმენით გაგონება, მხოლოდ არა ფიზიკური ხურით გაგონება, არამედ უშუალოდ „გონებაში შეღება“, როგორც ამას განმარტავს საბა ორბელიანი თავის ლექსიკონში<sup>34</sup>. ამიტომ ამ არსებებზე ითქმის შემდგომ „მსმენელთათვის დიდი მარგი“. ეს „მსმენელი“ არიან საღმართო იერარქიების სულიერნი არსნი, წინააღმდეგ შემთხვევაში არ ითქმოდა „საღმართოდ გასაგონი“. უნდა აღინიშნოს, რომ შ. ნუტუბიძეს თავის თავისუფალ თარგმანში კარგად აქვს გაგებული ამ ადგილის არსი: „Дар богов, сг. м на неслъ ч. аждаха да чухъ чиа“. მართალია, ეს ერთი მხრივ არაზუსტი თარგმანია, ვინაიდან რუსთაველი არ ახსენებს სიტყვა „ღმერთებს“ მრაველობითში, გარდა ამისა წინააღმდეგა წარსულ დროშია გადატანილი, რაც დაუშვებელია. მკდარია აგრეთვე „ч. аждаха да чухъ“. მაგრამ მიგნებულია ის ქმშარიტება, რომ ეს „მსმენელი“ ღვთაებრივი არსნი არიან. ე. ი. შაირობის „გაგონება“, გონებაში შეღება, ე. ი. გაცნობიერება, ჩვეულებრივ კაცთ არ ძალუძთ. ეს „მსმენელი“ აღამიანებს რომ არ გულისხმოს, იქიდანაც ჩანს, რომ სტროფში ამას მოსდევს „კვლა აქაცა ეამების, ვინცა ისმენს კაცი ვარგი“ (ე. ი. სულიერად მომზადებული). რუსთაველი ასეთ ტაქტოლოგიას არ დაუშვებდა.

ეს ნიუანსი სრულიად დაკარგა ნ. მარშა თავის თარგმანში და გამოტოვა „კვლა აქაცა ეამების“<sup>35</sup> (გვ. 9).

ამ სტროფის ბოლოს ითქმის, რომ შაირი მოკლედ ამბობს გრძელ სიტყვას, ე. ი. სიტყვამრავლობას აგვაცილებს თავიდან. ეს სტროფი ნამდვილად არ ეწინააღმდეგება მე-17 სტროფს, სადაც ნათქვამია „მოშაირე არა ჰქვია ვერას იტყვის ვინცა გრძელად“, ვინაიდან რუსთაველი თარგმანში სიტყვამრავლობის მტერია და არა გრძელი ამბისა, მოთხრობისა, ე. ი. პირველ შემთხვევაში თქმის ლაკონიურობა ეხება საქმე, მეორე შემთხვევაში კი ჟანრის სახეობას<sup>36</sup>.

ახლა მივმართოთ ამ სტროფის ინგლისურ თარგმანებს. მ. უორდროპი „შაირობას“ თარგმნის სიტყვით Ministrelsy, რაც არ გვეჩვენება გამართლებულად, ვინაიდან „მინისტრელთან“ დაკავშირებულია უფრო ანგლო-საქსური შუასაუკუნეობრივი სპეციფიკა. მგოსანი — მომღერლები, რომელნიც ართობდნენ სამეფო კარზე ღიდგვაროვნებს. იწოდებოდნენ მინისტრელებად. ხოლო რუსთაველისათვის შაირობა, როგორც ვნახეთ, „სიბრძნის ერთი დარგია“, ამიტომ ეს სიტყვა უნდა ითარგმნოს როგორც „პოეზია“. მ. უორდროპს კარგად აქვს თარგმნილი მეორე სტრიქონი, განსაკუთრებით სიტყვა „გასაგონი“ — intelligi. le. „კვლა აქაცა“ მ. უორდროპსაც გამოუტოვებია. სამწუხაროდ. „კაცი ვარგი“ თარგმნილია, როგორც „ღირსეული კაცი (worthy), რაც არ

<sup>33</sup> ვრ:თ — ხედა, წვდომა, გააზრება.

<sup>34</sup> იხ. აგრეთვე პ. ინგოროყვა, რუსთველიანა, 1926, გვ. 265; აგრეთვე 641-ე სტროფი. იხ. ი. პეტრიწი, შრომები, ტ. I, 6—8, გვ. 181.

<sup>35</sup> „ეამების“ — გულისხმობს ესთეტიკურ სიამოვნებას და არა „გაგონებას“, გაცნობიერებას.

<sup>36</sup> ეს ვარემოება უკვე აღინიშნა რუსთველოლოგიაში. იხ. პ. ცინცაძე, ვეფხისტყაოსანი, 1936, გვ. 42—43. იმავეს აღნიშნავენ ვ. ბერიძე, დ. კობიძე, გ. ჭაბუაძე.

არის სწორი, ვინაიდან საქმე ეხება შაირობის გამგებ კაცს და არა საერთოდ ღირსეულ კაცს. ვეფხისტყაოსნის ეს ადგილი შორეულად ეხმიანება ქართულ ანდაზას: „კარგ მთქმელს კარგი გამგონი უნდაო“.

ვ. ურუშაძე, როგორც ითქვა, „შაირობას“ თარგმნის როგორც Poetry, რაც სავსებით გამართლებულია. შემდეგ იგი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რაც ჩვენ აღვნიშნეთ, ე. ი. რომ „სიბრძნის დარგში“ საღვთო სიბრძნე იგულისხმება და „სიბრძნეს“ თარგმნის როგორც divine wisdom, ვინაიდან, როდესაც ინგლისურ ენაში ითქმის wisdom, მასში აუცილებლად არ იგულისხმება „სოფია“, საღვთო სიბრძნე. ძველ ქართულში კი, როდესაც ითქმოდა სიტყვა „სიბრძნე“ უფრო მეტად იგულისხმებოდა „სოფია“ премудрость და არა უბრალოდ мудрость<sup>37</sup>. ამ საკითხს ჩვენ კიდევ დაუბრუნდებით ქვემოთ.

ჩვენი აზრით, ვ. ურუშაძეს არასწორად აქვს თარგმნილი სიტყვა „მარგი“, როგორც comfort, რაც ნიშნავს: გამხსნევებას, ნუგეშისცემას, გახალისებას და ა. შ. ჩვენი აზრით, ამ სიტყვის უორდროპისეული თარგმანი უფრო სწორია: wholesome, შეიძლებაო აგრეთვე prepiticus, usfull და ა. შ.

სიტყვა „ვარგთან“ დაკავშირებით განმეორებულია უორდროპის შეცდომა. მართალია, „საღმრთო საღმრთოდ გასაგონი“ კარგადაა თარგმნილი, მაგრამ, სამწუხაროდ, გამოტოვებულია „კვლა აქაცა“, რაც უმთავრესია ამ სტროფში. მრავალსიტყვიანობისკენ მიდრეკილება მაინც თვალსაჩინოა.

#### სტროფები 13, 14. ვითა ცხენსა... და მაშინდა ნახეთ...

ეს ორი სტროფი დაკავშირებულია არა მარტო შინაარსით, არამედ სინტაქსურადაც ერთ მთლიანობას წარმოადგენენ, როგორც ამას სამართლიანად აღვნიშნავდა ვ. ბერიძე<sup>38</sup>. სამწუხაროდ, არც ერთ თარგმანში არ არის გათვალისწინებული ეს გარემოება. მარჯორის „არ შეამოკლოს ქართული“ უთარგმნია როგორც he will not wear in georgian, ე. ი. „არ შეასუსტოს ქართული“, რაც არ არის სწორი. უნდა იყოს Sl:rten Georgian. ვ. ურუშაძეს „ღრქმთა გრძელთა თქმა და ხევა“ სულ გამოუტოვებია და გაუმეორებია უორდროპის შეცდომა weaken. როგორც ჩანს, ორივე მთარგმნელს წინააღმდეგობა მოეჩვენათ მე-12 სტროფთან, სადაც ნათქვამია: „გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის, შაირია ამად კარგი“. მაგრამ აქ ორ სხვადასხვა ამბავზეა საუბარი. მე-12 სტროფში საქმე შეეხება ლაკონიზმს, სხარტად, მოკლედ თქმას სათქმელისას. მე-14 სტროფში კი საქმე შეეხება უმარჯვობით, ხელმოცარულობით, შემოქმედებითი კრიზისით გამოწვეულ ხელოვნურ შემოკლებას, მიფუჩეჩებას ამბისას, ე. ი. აქ „სიტყვა მცირობა“ განპირობებულია არა იმით, რომ დიდოსტატი ავტორი ლაკონურად აყალიბებს სათქმელს, არამედ იმით, რომ იგი „ველარ მიხვდა ქართულსა“, ენის სტიქიასთან დაკარგა კონტაქტი და ხელოვნურად კვეცავს თავის ნაწარმოებს, ე. ი. ასპარეზობიდან გარბის. საქმეც ის არისო, ამბობს რუსთაველი, შემოქმედებითი კრიზისის დროს კაცმა დაძაბოს ძალა და არ გაიქცეს ასპარეზიდან, არამედ „ხელმარჯველ სცემდეს ჩო-

<sup>37</sup> აღვნიშნავთ, რომ საბა ასე განმარტავს ამ სიტყვას: „ესე არს შოთხელი ჳუჟისა და გამსინჯელი ცნობათა“ და იმეორებს მარჯ. 6—2. იხ. აგრეთვე: Б. Вышеславцев, Этика преображенного Эроса, УМГА Press, Paris, 1931, გვ. 74.

<sup>38</sup> ისე ურობები, XIX, 1947, გვ. 402—409.



განსა, იხმაროს დიდი გმირობა“. აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ ჩვენ სწორად გვეჩვენება სიტყვა „ხევას“ მ. ჭანაშვილისეული განმარტება ინგილოური ვარიანტით — ხევეა, ქსოვა, *посвятах* და არა ფხრეწა<sup>39</sup>. გაუგებარია, რად უნდა ფხრეწოს პოეტმა თავისი ლექსი<sup>40</sup>.

სიტყვა „ქართული“, ჩვენი აზრით, რუსთველისეული ფორმაა და ნიშნავს სიტყვას, საუბარს და ამბავსაც<sup>41</sup>.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი დიდი მგოსანი ვაჟა-ფშაველა არ ბრძანებდა სწორს, პოემაში სიტყვა „ქართული“ მხოლოდ ერთხელ გვხვდებაო. თუ იგი გულისხმობდა მხოლოდ პოემას და არა პროლოგს მაშინ ეს სწორია, ვინაიდან პოემაში გვხვდება „ყმა ტკბილი და ტკბილ-ქართული“, პროლოგში კი ეს სიტყვა, ჩვენი აზრით, უფრო ენის სტიქიას ნიშნავს, ვიდრე ცალ-ცალკე სიტყვებს.

სტროფები 15, 16, 17, 18, 19. მოშიარე არა ჰქვიან... მეორე ლექსი ცოტაი... მესამე ლექსი კარგია... ხაშს მელექსე ნაჭირვებსა... ჩემი აწ სცანით ყოველმან...

მ. უორდროპს კარგად უთარგმნია ეს სტროფები, ოღონდ უნდა აღინიშნოს ერთი რამ სიტყვა „ცოტაი“—სთან დაკავშირებით. მას „ლექსი ცოტაი“ უთარგმნია როგორც *lyric*, ხოლო „ნაწილი მოშიარეთა“ როგორც *small part of Poetry*, ე. ი. „პოეზიის მცირე ნაწილი“. პირველ შემთხვევაში უნდა ითქვას, რომ „ცოტაი“ ნიშნავს უმწიფარს. ეს სიტყვა უმწიფარი ასაკის მნიშვნელობით აქვს ნახმარი რუსთაველს: „ეარ ცოტაი განაზარდი“ (433,1). საბაე ასე განმარტავს ამ სიტყვას. ხოლო „ნაწილი“ ამ შემთხვევაში ნიშნავს „ხედარს“. აღსანიშნავია, რომ ნ. მარმა ეს თარგმნა როგორც *ყმე*. „რაცა ოდენ თქვან ნათელად“ უორდროპს თარგმნილი აქვს როგორც *rightly*, ე. ი. სწორადო. სჯობდა ამ ნიუანსის შენარჩუნება, ვინაიდან რუსთაველის პოეტიკაში ნათლად თქმა ერთ-ერთი აუცილებელი ფაქტორია. ამიტომ აქ აჯობებდა სიტყვა *clearly*. ვ. ურუშაძის თარგმანში გამოტოვებულია სიტყვები „მეორე“, „მესამე“, რაც ითქმის ლექსთან დაკავშირებით, რაც დაუშვებელია, ვინაიდან აქ რუსთაველი კატეგორიულად ყოფს პოეზიას. სიტყვა-მრავლობა და უზუსტობა აქაც თვალსაჩინოა. მაგ., „თავი ყოლა ნუ ჰგონია მოლექსეთა კარგთა სწორი“ ასეა თარგმნილი: „იგი სულელი მჭლახნელია თუ თავს ადრის დიდებულ მგოსანთ“ (*he is a scribbling, fool, who equates himself with great bards*).

ასლიან კარგად არის თარგმნილი მე-16 სტროფი („მეორე ლექსი ცოტაი...“). სიტყვა „მეორე“ რომ არ იყოს გამოტოვებული. სიტყვაძუნწობა, სიზუსტე. ლაკონურობა თვალსაჩინოა. ყოველივე ნათლად არის თქმული და უბრალოდ. არავითარი ღვლარქნილობა და მანერულობა არ ეტყობა ამ სტროფს, არც სენტიმენტალური გაბუნდოვანება. კარგი იქნებოდა სხვა სტროფებიც ასე რომ ყოფილიყო პროლოგში თარგმნილი. აქვე უნდა დავსძი-

39 იხ. ზ. რუსთაველი და ნიზამი, 1932, გვ. 24.

40 შესაძლებელია აგრეთვე ხმევა (მ. წერეთელი).

41 შდრ. ვ. ბერძენი, საიუბ. კრ. კ. კეკელიძეს, 1959, გვ. 81.

ნოთ, რომ სიტყვა „სრულ-ქმნა“ ამ სტროფში ნიშნავს „შესრულებას“ და არა „სრულყოფას“ როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავდა კ. ჭიჭინაძე<sup>42</sup>.

მე-17 სტროფში („მესამე ლექსი კარგია“) მეტად მნიშვნელოვანი სიტყვა „მესამესთან“ ერთად სულ გამოტოვებულია ის უმნიშვნელოვანესი გამოთქმა, რომელიც მ. უორდროპმა გადაასხეაფერა: „რაცა ოდენ თქვენ ნათელად“. საუკეთესოდ არის თარგმნილი მე-18 სტროფი („ხამს მელექსე ნაპირეებსა...“) ე. ურუშაძის მიერ. მე-19 სტროფში კი („ჩემი აწ სცანით...“) უბრალოდ თქმული „რგია ჩემი სიცოცხლე“ შეცვლილია ულაზათო, გაწეილი ფრაზით: „იგი ვინც ჩემთვის სიცოცხლეზე უფრო ძვირფასია...“ ასეთი გამოთქმა ფსევდორომანტიულ, სენტიმენტალურ იერს უფრო ატარებს. „ჩიქი“ თარგმნილია როგორც ligriss. არაერთხელ აღნიშნულა რომ ვეფხისტყაოსნის „ვეფხი“ „ტიგრი“ არაა. მით უმეტეს „ჩიქი“ არაა „ტიგრი“. ვეფხისტყაოსნის ვეფხის შესახებ თავად რუსთაველი მიგვანიშნებს, რომ ეს არის ვეფხი — ავაზა (1159). ამიტომ „ვეფხი“ უნდა ითარგმნოს სიტყვით guopard, chetah ან leopard. (გუპარდი, ავ.ზა ინდოეთში გვხვდება, ვეფხისტყაოსნის მოქმედებაც ხომ ინდოეთში ხდება). ამიტომ თარგმნიდა მარბი ამ სიტყვას სიტყვით „леopard“ და აზა „тигр“. შესაძლებელია აგრეთვე pantler, მაგრამ guopard, Chetah უფრო სპეციფიკურ-ინდურია.

სტროფები 20, 21. ვთქვა მიჯნურობა პირველი... მას ერთსა მიჯნურობასა...

ეს სტროფები უმნიშვნელოვანესია მიჯნურობის კრელოს გაგების თვალსაზრისით. შეკლებართა ერთი ნაწილი ამ სტროფებს ისე განმარტავს, თითქოს რუსთაველმა დასახა ჯერ სიყვარულის იდეალი, როგორც საქმე „საზუო, მომცემი აღმადრენადა“ და შემდეგ თავადვე უღალატა ამ იდეალს და აირჩია სხვა გზა, „გაემიჯნა“ ამაღლებული, საღვთო სიყვარულის გაგებას და უმღერა მხოლოდ მიწიერ, სწესობრივ სიყვარულს. ამის საბუთად მოაქვთ რუსთაველის სიტყვები „ეთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხადებდნან...“ მაგრამ წინადადება მოაქვთ გაწყვეტილად, აღარ ამთავრებენ: „მართ მასვე ჰბაჟენ თუ ოდეს არ სიქვენ, შორით ბნღებინან“. ამთავითვე უნდა ითქვას აგრეთვე. რომ საპირთა სიტყვა „ქვენას“ მნიშვნელობის დაზუსტება. როგორც ვიცით. ახალ ქართულში დამკვიდრებულია სიტყვა „ქვენა“ „მდაბლის“, „უღირსის“ მნიშვნელობით, როგორც მაგ. „ქვენა გრძნობა“. ეს ნიუანსი ამ სიტყვამ შეიძინა რუსული სიტყვის ИИЗМЕНИЛИС-ის გავლენით. რუსთაველისათვის კი სიტყვა „ქვენას“ ჰქონდა სრულიად გარკვეული მნიშვნელობა და ნიშნავდა „აშხოფლიურს“, „სააქაოს“, ე. ი. „ქვენა იყო წესტი ანტონიმო სიტყვობა შენა“. მოვიყვანოთ მაგალითი ვეფხისტყაოსნიდან: „ემერთო დმერთო გუაქები, რომელი ჰფლობ ქვენათ სესა“, ე. ი. რომელი ჰფლობ ყოველივე ამსოფლიურის შენა-აქვეტიპებს, პირველხატებს, „სახეს ყოვლისა ტანისა“.

დავაანუსტოთ აგრეთვე გამოთქმა „სორცთა სუღებინან“, „სორცი“ ამ შემთხვევაში „სხეულის“ გაგებითაა ნასმარი, ხოლო „სუღებინან“ წარმოებულა სიტყვიდან „მიხვდება“. ე. ი. წილად ერგო, ეზიარა. ასე რომ, „სორცთა სეფიყო ბიან“ რაიმე ეუღღარული მნიშვნელობით არ უნდა გავიგოთ. ეს მივითვლი მანე, რომ ამსოფლიური სიყვარული (ხელობანი ქვენანი) ხვედრითა სხეუ-

<sup>42</sup> კ. ჭიჭინაძე, რუსთაველის გარემო, 1928, გვ. 66—67.

ში მყოფი ადამიანებისა (ხორცთა ხედებიან). ახლა განვიხილოთ ეს წინადადება მთლიანობაში: „ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან, მართ მასვე ჰბაძვენ თუ ოდეს არ სიძვენ, შორით ბნდებიან“. ე. ი. რუსთაველი ამბობს, რომ მან მხოლოდ ამსოფლიური, ადამიანური სიყვარული კი არ აღწერა, არამედ ისიც, თუ როგორ ჰბაძავს ეს სიყვარული „მასვე“, ე. ი. საღვთო, საზეო სიყვარულს, იმ შემთხვევაში, თუ არა აქვს ადგილი სიძვას. სწორედ ამ მიბაძვაშია ქრისტიანული „თეოზისის“, ე. ი. განღმრთობის არსი. გადავავლოთ თვალი პოემას. განა რუსთაველის გმირებისათვის ადამიანური სიყვარული გზა არ არის საზეო შერთვისაკენ? განა მათი მიზანი არ არის „შერთვა ზესთ მწყობრთა მწყობისა?“ განა გამიჯნურებული ავთანდილი იდეალად არ სახავს საზეო სიყვარულს, „აგაპეს“ პავლე მოციქულის მიერ შექებულს? ეს იმიტომ ხდება, რომ რუსთაველისათვის ადამიანურ სიყვარულში გამოსჭვივის საღვთო სიყვარული; სიყვარული მისთვის ერთიანობაა, ეს არის ერთიანი ძალა „შერთვისა“, ისევე როგორც „ბრძენი დივნოსისათვის“ და იეროთეოსისათვის: „ტრფიალებდა გინა თუ საღმრთოჲ ანუ ანგელოზებრი, გინა საცნაურებრი, გინა მშენიერიერებრი ანუ ბუნებითი და ნერგობითი რაჟამს ვთქუათ, ერთობითსა რასმე და შეზავებითსა ძალსა გულისხმავყოფთ. რამეთუ რომელიმე უზეშთაესთა აღსძრავს განმგებელ-ყოფად უღარესთა, ხოლო კუალად თანა-მონივთეთა ზიარებითად ურთიერთ არსობად და უკანადასკნელთა და უღარესთა უზეშთაესთა მათ და უმეტესთა მიმართ მიქცევისა ყოფად“<sup>41</sup>.

როგორც ვხედავთ, არეოპაგტიკაში „ძალი ერთობითი და შეზავებითია“ ყოველგვარი ტრფიალება, ხოლო „მშენიერიერებრი, ბუნებითი და ნერგობითი“ არის სწორედ „ხელობანი ქვენანი“. არსთა კიბის რომელ საფეხურზეც არ უნდა ვლინდებოდეს ტრფიალება, ეროსი — იგი არსთა შორის მიზიდულობაა და ამავე დროს მათი აღზევება ყოფიერების უფრო მაღალი სფეროებისაკენ: იგი აღძრავს „უკანადასკნელთა და უღარესთა უზეშთაესთა მათ და უმეტესთა მიმართ მიქცევისა ყოფად“. მაგრამ არსებობს აგრეთვე საფრთხე ამ ერთობისაგან განვარდნისა, ამ ზეშთა ლტოლვისაგან მოწყვეტისა, როდესაც კერძობითი, ეგოისტური ლტოლვა სჭარბობს და ამ დროს იშვის „სიძვა“, ანუ არაქვეშარიტი ეროსი. ამის მიზეზია აგრეთვე საზეო ეროსის ვერ გაგება, უუნარობა სიყვარულში: „რამეთუ ღმრთივ-შუენიერ ყოფაჲ ქვეშარიტისა ტრფიალებისაჲ არა ხოლო ჩუენგან, არამედ ყოველთა საღმრთოთა სიტყუათაგან იგალობებოდა რაჲ, ვერ დაიტეის ერთა სიმრავლემან ერთ სახეობაჲ იგი ტრფიალებისა ღმერთ-სახელობისაჲ. ამისთვის თაეთა თვისად მიიხვეწეს ნაწილებსა ზედა ხორცთშუენიერისა განყოფისასა, რომელი იგი არა ქვეშარიტი ტრფიალება არს, არამედ კერპი ოდენ, გინა თუ უფროსსა განვრლომა ქვეშარიტისა ტრფიალებისაგან“. ასე რომ, „არაქვეშარიტი ტრფიალება“ იშვის მაშინ, როდესაც „ხელობანი ქვენანი“ არ ჰბაძვენ საზეო მიჯნურობას. ამიტომ ავლებს რუსთაველი ზღვარს მიჯნურობასა და სიძვას შორის

„... ვეედრება მკითხველთ „ნუ ვინ გარევეთ ერთმანეთსაო“.

სტრ. ამ მხრივ, იეროთეოსის „სატრფიალო ქებათა“ გარდა, ვეფხისტყაოსანის სტრ. ლომონის „ქებათა ქებასაც“ უკავშირდება, რომლის ძირითადი მოტივია ღმრთობილი ადამიანური სიყვარული. შემთხვევითი როდია აგრეთვე ის

გარემოება, რომ რუსთაველი თავის ნაწარმოებს „ქებანს“ უწოდებს („ვეტქენი ქებანი ვისნი მე“). ასეთივე ხასიათი ჰქონდა აგრეთვე პროვანსულ რაინდულ პოეზიას, ლუი არაგონი სამართლიანად აღნიშნავს ნათესაობას რუსთაველურ მიჯნურობასა და ტრუბადურების მიჯნურობას შორის. დანტესთან და პეტრარკასთან ნათესაობაც უნდა აღინიშნოს, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ არსებობს განსხვავებაც: რამდენადაც რუსთაველს რომანიული ქარგა აქვს მოცემული, წინა პლანზეა წამოწეული მიჯნურობის ამსოფლიური ასპექტი, ხოლო საღვთო ასპექტი ფარული მამოძრავებელი ძალაა; დანტესთან და პეტრარკასთან კი პირველი, ზეცური ასპექტია წინა პლანზე წამოწეული (განსაკუთრებით დანტესთან). რუსთაველსა და დანტეს ანათესაებთ აგრეთვე ცნობიერი დამოკიდებულება მიჯნურობასთან, მიჯნურობის შემეცნება („კვლა მიჯნურსა მიჯნურობა უყვარდეს და გამოსცნობდეს“, „მაჯნურობა არის ტურფა, საცოდნელად ძნელი გვარია“). საბოლოო მიზანი კი ორივესთან ერთია, რუსთაველთან „შერთვა ზესთ მწყობრთა ძყუობისა“, სოკოლილთან, ე. ი. საიქიოსთან მიხედვით, დანტესთან — იმავე საიქიოში ზეაღსვლა.

გადავაჯღოთ თვალი მე-20, 21-ე სტროფების შესახებ არსებულ მოსახერებებს.

ბ. მარი ჩანართად თვლის ორივე სტროფს; მაგრამ მაინც განმარტავს მათ. 21-ე სტროფის შინაარსი მას დამახინჯებულად აქვს გადმოცემული სიტყვა „ქვენანის“ არასწორი გაგების გამო.

„ქვენა“ ამ შემთხვევაში მას გაუგია როგორც неизменный. მის თარგმანში გამოდის, რომ ამ „ქვენა გრძობას“ ჰბაძვენ მიჯნურნი თვით მაშინაც კი, როდესაც არ სიძვენ, შორით ბნდებან: „этсму имени неизменному чувству подражают любопинки и тогда, когда они не любят действовать, а вдали от возлюбленной терпят сознание“.

კ. კეკელიძე იძლევა ამ სტროფების ზუსტ პროზაულ თარგმანს და კარგად განმარტავს, რომ პირველ შემთხვევაში საღვთო სიყვარულზეა საუბარი, ხოლო მომდევნო სტროფში მიწიერ სიყვარულზე, რომელიც ჰბაძავს მას<sup>44</sup>. ამავე აზრისაა კ. კიკინაძე<sup>45</sup>, ხოლო შ. ხიდაშელი<sup>46</sup> იმგვარად წარმოსახავს საქმეს, თითქოს რუსთაველი პირველ საზეო მიჯნურობას „ემიჯნება“ და უმღერის მხოლოდ „ქვენას“, სორციელს. ჩვენ ზევით უკვე ვისაუბრეთ იმის შესახებ, თუ რაოდენ საფუძვლიანია ამგვარი მტკიცება. ამგვარად კი აღნიშნავთ 21-ე სტროფის ერთ ნიუანსს, რომელიც, ჩვენი აზრით, უაღრესად არსებითია ვეფხისტყაოსნის სწორი გაგებისათვის და რაზედაც ჯერ არაყის გაუმსჯელებია ყურადღება.

პირველი მიჯნურობის შესახებ პოეტი ამბობს, რომ „მას ერთსა მიჯნურობასა ჰკვიანნი ვერ მიხედებიან“, შემდეგ რომ „ენა დაშვრების, მსმენელთა ყურნიცა დაეაღდებიან“ და ბოლოს, მიზეზობრივად, ყოველივე ამასთან დაკავშირებულად „ვეტქვენ ხელობანი ქვენანი“, ე. ი. გამოდის, რომ სწორედ იმიტომ თქვა რუსთაველმა „ხელობანი ქვენანი“, რომ ამ ფორმით ნათქვამი უფრო გასაგებია იქნებოდა ადამიანთათვის, მაგრამ ეს „ხელობანი ქვენანიც“ ხომ „მასსვე (ე. ი. პირველ მიჯნურობას) ჰბაძვენ!“ ე. ი. შოთას საბოლოო მიზანი იყო

<sup>44</sup> კ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, 1945, გვ. 282.

<sup>45</sup> კ. კიკინაძე, რუსთაველის გარეშე, 1928, გვ. 65.

<sup>46</sup> ფილოსოფიის ინსტ. შრომები, ტ. V, 1959, გვ. 286.

მინც საზეო მიჯნურობის შექება, ოღონდ „ხელობანი ქვენანის“ ნილაბქევშ, იგავურად, ისევე როგორც სოლომონის „ქებათა ქებაში“ ამსოფლიური მიჯნურობის ეპიზოდები გამოყენებულია საზეო მიჯნურობისათვის ქების შესასხმელად, ვინაიდან მიჯნურთა შორის ურთიერთდამოკიდებულება სიმბოლიურ-ალეგორიულ პლანს ქმნის, რომელშიაც ასახულია ადამიანის სულის დამოკიდებულება ღმერთთან<sup>47</sup>. აი, ამიტომ ამბობდა დავით გურამიშვილი, რომ შოთამ „რგო იგავთ ხეო და“, ე. ი. რომ ვეფხისტყაოსანი შეიცავს იგავური ენით ნათქვამ ღრმა შინაარსს.

ამრიგად მე-20, 21-ე სტროფებში ნათლად არის თქმული შემდეგი. პოეტრი გვეუბნება, მე იმიტომ არ ვწერ უშუალოდ, იგავთა გარეშე საზეო მიჯნურობაზე, რომ იგი არის „ძნელად სათქმელი, საჭირო გამოსაგები ენათა“ (ე. ი. ძნელი გამოსათქმელი და ძნელად გასაგები ადამიანთათვის), რომ „მას ერთსა მიჯნურობასა ჰქვიანნი ვერ მიხვდებიან“, „ენა დაშვრების, მსმენელთა ყურნიცა დავალდებიან“. აი, ყოველივე იმის მიზეზი, თუ რატომ აარიდა შოთამ თავი საზეო მიჯნურობაზე უშუალო საუბარს და რად მიმართა იგავურ ენას! აი, ამიტომ რგო მან „იგავთ ხე“, და არა იმის გამო, რომ პირველ მიჯნურობას „გაემიჯნა“, „დაპკმო“ და „დარჩა მიწაზე“ (ზევით აუხედავად).

ნ. მარი სიტყვას „ჰქვიანნი“ თარგმნის სიტყვით MYXWWE, რაც უდიდესი შეცდომაა ჩვენი აზრით, ვინაიდან ჰქვიანსა და ბრძენს შორის დიდი განსხვავებაა<sup>48</sup>. გავარკვიოთ ეს განსხვავება. მართალია, საბა სიბრძნეს განმარტავს, როგორც მშობელს ჰქუისას, მაგრამ თავის მხრივ ჰქუა როდცა სიბრძნის მშობელი. ჰქუა მხოლოდ გზაა სიბრძნისაკენ საბასავე განმარტებით. ჰქუა არის სალი განსჯა, intellectus (ლათ.), verstund (გერმ.), рассудок (რუს.), здравый смысл, старозумие და არა სიბრძნე. ბრძენს ჰქუა გააჩნია, მაგრამ ჰქვიანს შესაძლოა არ გააჩნდეს სიბრძნე, რომელიც მარტოოდენ ინტელექტისმიერი მონაცემი კი არ არის, არამედ სულიერი განათლების, საზეო გონებით გასხივოსნების შედეგია. მართალია, ვეფხისტყაოსანში ნათქვამია „ვაქებ ჰქუასა ბრძენთასა“ (347,3), მაგრამ წარმოუდგენელია საპირისპირო თქმა „ვაქებ სიბრძენსა ჰქვიანთასა“. „ჰქვიანს“ კიდევ ერთი ნიუანსი აქვს ქართულში: „არც ვეფხი იყო ჭაბანი, არც ჩემ შვილ შახვდა ჰქვიანი“, ე. ი. ამ შემთხვევაში „ჰქვიანი არის „წინდასედული“, „ფრთხილი“. შესაძლოა „მფრთხაილიც“. ასე რომ ჰქვიანი, ექვეგარეშეა, ვერ იქნებოდა ნახმარა „ბრძენის“ მნიშვნელობით. „ჰქვიანი“ ნახმარა ამ სტროფში „რაციონალისტის“ მნიშვნელობით, მიწიერ ჰქუა-გონებაზე დაყრდნობილი კაცის მნიშვნელობით.

ასლა დაუუკვირდეთ სიტყვა „ბრძენს“. ვინ არის „ბრძენი“ რუსთაველისათვის? „ბრძენი დიენოს“, დიონისე არეოპაგელი, დიდი ქრისტიანი მისტიკოსი და თეოლოგოსი, რომელიც, არათუ ვერ მიხვდება „მას ერთსა მიჯნურობასა“, არამედ თავად არის შემქმნელი მიჯნურობის დიადი მოძღვრებისა. ამგვარ ბრძენთა „მოსწავლეს“ უწოდებს რუსთაველი თავისთავს. უფრო მეტიც, ამ ბრძენმა აზიარა რუსთაველი საღვთო ეროსის სილიადეს. ამიტომ სიტყვა „ჰქვიანის“ შეცვლა სიტყვით „„ბრძენი“ ყოვლად დაუშვებელია.

რამდენადაც რუსთაველის პოემა, ისევე როგორც ბიბლია, მხოლოდ რჩეულთა ეზოტერიული წრისათვის როდი იყო განკუთვნილი, არამედ ადამიანთა

<sup>47</sup> ზდ. E. Bock, Das Evangelium. Betrachtungen, B. I, გვ. 340.

<sup>48</sup> ასევე თარგმნის ამ სიტყვას შ. ნუცუბიძე.

ფართო მასებისათვის<sup>49</sup>. ამიტომ მეტყველებს იგი იგავური ენით, ამიტომ არის მასში აღწერილი „ხელობანი ქვენანი“, რომელნიც „პბაძვენ“ საზეო საღვთო მიჯნურობას, ვინაიდან ეს ყოველივე „ჰკვიანათთვის“ და ჩვეულებრივ ადამიანთათვის უფრო მისაწვდომია. იგი რომ მხოლოდ ბრძენთათვის ყოფილიყო გაშიზნული, მაშინ იგი იგავთა გარეშე, უშუალოდ იმეტყველებდა თავის საგანზე. ამკერად კი, თავისი იგავური ფორმის მეოხებით იგი მისაწვდომია ადამიანთა ფართო მასებისათვის და ამავე დროს ინარჩუნებს განუზომელ ეზოტერულ მნიშვნელობას ბრძენთათვის.

მ. უორდროპი საუკეთესოდ თარგმნის მე-20 სტროფს. აღსანიშნავია, რომ მას სიტყვა „პირველი“ თარგმნილი აქვს სიტყვით highest, „უმაღლესი“. მას შეგნებული აქვს, რომ აქ „პირველი“ მარტო რიგით პირველს კი არ ნიშნავს, არამედ „მთავარს“, „უზენაესს“. 21-ე სტროფში მას, სამწუხაროდ, განმეორებული აქვს მარის შეცდომა და „ჰკვიანნის“ თარგმნის როგორც Sagas; ს. ჰირო იყო ამ სიტყვის თარგმნა გ მოთქმით: clever men, ვინაიდან clever ზუსტი შესატყვისია „ჰკვიანისა“. შეიძლება აგრეთვე სიტყვა Prudent. „ჰკუ ს“ თვისი ერთ-ერთი მნიშვნელობით ემთხვევა აგრეთვე ინგლისური Common sense. რაც შეეხება სიტყვენს „ტომი“ და „გვარი“. ეს ფილოსოფიური ტერმინებია და ინგლისურ ჩვეულებრივ ითარგმნება: როგორც order და form. უორდროპი „ტომს“ თარგმნის როგორც Kind, რაც მიხლოებით იგივეა, რაც „გვარი“, „ტომი“ კი გ მოტოვებული აქვს.

ვ. ურუშაძე ჩვეულ თავისუფლებას იჩენს ამ სტროფების თარგმნისას. მე-20 სტროფში „ტომი გვართა ზენათას“ ნაცვლად მის თარგმანში ვხვდებით შაბლონურ ეპითეტებს: „ამაღლებული, წმინდა და ზეითური“. „ძნელად სათქმელი, საჰირო გამოსაგები ენათა“-ს მაგივრად ვხვდებით ასეთ უცნაურ წინადადებას: „არაეითარ მოკვდავ ენას არ ძალუქს მისი ახსნა; იგი არის მისტერია, რომელიც ყოველგვარი აზრისა და გაგების მიღმა მდებარეობს“ (transcends all thought and understanding). ასეთი ტოტალური აგნოსტიციზმი რუსთაველს არ უნდა მიეაწეროთ. მისთვის უცხო იყო ასეთი შეშეცნებთი პესიმიზმი. მართალია, იგი ამბობს, რომ მიჯნურობას ჰკვიანნი (ე. ი. ამსოფლიური ჰკუის ხალხი) ვერ მიხვდებიან, რომ იგი ძნელად სათქმელია და არის „საჰირო გამოსაგები ენათა“, მაგრამ ამავე დროს რუსთაველი უზენაეს იდეალად სახავს მიჯნურობის „გამოცნობას“, ე. ი. შეშეცნებას; მართალია, მიჯნურობა „სალოდნელად ძნელი გვარია“, მაგრამ „ძნელი“ არ ნიშნავს „შეუქმდებელს“. ვ. ურუშაძემ მე-11 სტროფში კარგად თარგმნა „კვლა მიჯნურსა მიჯნურობა უუვარდეს და გამოსცნობდეს“ (know). ამჟამად კი თავის თავს ეწინააღმდეგება, როდესაც ამბობს მიჯნურობას ვერავინ შეიცნობსო.

ყოველივე ამის შენდეგ ცხადი ხდება, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს რუსთაველთან თითოეული სიტყვის სწორ გაგებას. ეს ზემოხსენებული გაუგებრობა გამოიწვია სიტყვა „ჰკვიანის“ ვერ გაგებამ. ვ. ურუშაძესაც „ჰკვიანნი“ „ბრძენად“ აქვს თარგმნილი. „ჰკვიანნი ვერ მიხვდებიან“ სულაც არ ნიშნავს, რომ საერთოდ, ვერავინ ვერ მიხვდება. ჰკვიანთა გარდა არსებობენ ბრძენნი, რომელნიც მიხვდებიან „მას ერთსა მიჯნურობასა“, თუმც შეიძლება მათი „ენა დაშვრეს“ მისი არსის გადმოცემისას და მსმენელთა (ე. ი.

<sup>49</sup> ბიბლიის შესახებ ამას აღნიშნავს თომა აკვინელი. იგი ამბობს, რომ საღვთო წერილი უბრალო ადამიანებისათვისაა გამოზნული უწინარეს ყოვლისა. იხ. Thomas Aquinas, Summa Theologiae v. 13, London, 1963, გვ. 21.

ქვიანთა) „ყურნი დავალდენ“. ე. ურუშაძის მიერ არასწორად არის თარგმნილი აგრეთვე 21-ე სტროფის ბოლო ორი ტაეპი; დამახინჩებულია აზრი, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მიჯნურობის კრედოს გაგებისათვის. „ეთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან, მართ მასვე ჰბაძვენ თუ ოდეს არ სიძვენ შორით ბნდებიან“, თარგმანში კი ასეთი რამ სწერია: „თუ მიჯნური არ იტანება და შორით არ ბნდება, თუ იგი ექვემდებარება მხოლოდ ვნების ციებხელებას და ხორციელ სიძვას ეწვევა, მაშინ მისი სიყვარული მდაბალია და გადაგვარებული“. ქეშმარიტად, არ უნდა გადაგვარდეს ამრიგად თარგმანში ღედნის აზრი!

სტროფები 22, 23, 24, 25, 26, 27. მიჯნური შმაგხა გვიქვიან...

მიჯნურსა თვალად სიტურფე... მიჯნურობა არის ტურფა... ხამს მიჯნური...

ამა საქმესა მიჯნური... არს პირველი...

მიჯნურობის რუსთველისეულ გაგებაზე საუბრისას არ უნდა დავივიწყოთ ღმოსავლური ტრადიცია: ე. როგორც ნ. მარი აღნიშნავს, „მიჯნურებად“, ანუ „მაჯნუნებად“, არაბთა შორის იწოდებოდნენ სიყვარულის „ჩინით“ შეპყრობილნი, რომელთაც წარმართი არაბები წინასწარმეტყველებად, მგოსნებად თვლიდნენ. მათთან დაკავშირებული იყო აგრეთვე გარკვეული კულტი. მაგ., მაჰმადის შესახებ არაბები ფიქრობდნენ, რომ ერთ-ერთ ასეთ „მაჯნუნთან“ ჰქონდათ საქმე. ასეთი აღამიანი ამსოფლიური გაგების „ქვიანთათვის“ შმაგად გამოიყურებოდა. აღსანიშნავია, რომ დასავლეთის კურტუაზიულ-რაინდულ ტრადიციაშიც გვხვდება ასეთი მიჯნური „შმაგები“, რომელთა საუკეთესო პოეტური განსახიერებაა არიოსტოს „ო. რლანდო ფურიოზო“, „შმაგი როლანდი“. საინტერესოა აგრეთვე შექსპირის რომეოსეული განსაზღვრება სიყვარულისა: „კიდევ რა არის? სიგიჟეა ჩუმი და ბრძნული, მრავალი ახლავს ნეტარება, მრავალიც წყაღული“. აგრეთვე სტენდალისეული ფაბრიციოს ნათქვამი: „როგორც სჩანს, მე არ გამაჩნია ამ მომხიბლავი სიგიჟის უნარი“. ასე რომ, ეს განსაზღვრება სიყვარულისა გვხვდება როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. ეროსის ამგვარი გაგება ჯერ კიდევ პლატონიდანაა ცნობილი. აღსანიშნავია, რომ საღვთო ეროსით, საღვთო მიჯნურობით შეპყრობილნიც შმაგებად გამოიყურებოდნენ, მაგ., „ისტორიანი და აზმანი შარავანდღეთანში“ ნათქვამია ბერი-წინასწარმეტყველის, სალოსი ევლოგის შესახებ: „ჩვენება იხილა სულელ-საგონებელმან“<sup>50</sup>. ასე რომ, რუსთაველის მიერ ხსენება არაბი მაჯნუნებისა იმას კი არ ნიშნავს, რომ მას სურს თავისი „მიჯნურობა“ მხოლოდ არაბული სპეციფიკით შემოზღუდოს, არამედ იგი იძლევა ერთ-ერთ პარალელს, კერძოდ, სიტყვა „მიჯნურის“ ეტიმოლოგიანთან დაკავშირებულს. ყოველივე ეს ნათელი ხდება მესამე და მეოთხე ტაეპებში, სადაც რუსთაველი ასხვავებს ურთიერთისაგან ერთი მხრივ ისეთ მიჯნურებს, რომელთაც აქვთ საღმრთო სიახლე, ხოლო მეორე მხრივ ისეთებს, რომელთაც „ქვე უც ბუნება კეკლუტთა ზედან ფრფენითა“. ე. ი. პირველ შემთხვევაში იგი ახსენებს ქრისტიან მისტიკოსებს, იეროთეოსისა და „ბრძენი ღივონის“ მსგავსთ, რომელთაც აქვთ „საღმრთო სიახლე“, მეორე შემთხვევაში კი ქველუტთა მოტრფიალეებს. მიჯნურობის ერთიანობის იდეა აქაც ვლინდება. ე. ი. ჯერ ზოგადად განმარტებულია „მიჯნურის“ რაობა, შემდეგ მოცემულია მი-

სი კონკრეტული სახეობები. დაეზუსტოთ ზოგიერთი გამოთქმის მნიშვნელობა ამ სტროფში.

**„დაშვრების აღმაფრენითა“.** ნ. მარმა სიტყვა „დაშვრების“ განმარტა როგორც *ИЗНУЖИЮТСЯ*. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სიტყვა არ იქნებოდა ხმარებულ იმ მნიშვნელობით მოცემულ კონტექსტში შემდეგი მიზეზების გამო. „დაშვრების“ აწმყო დროის ზმნაა და მისი შესაბამისი საწყისი ფორმაა „დაშვრომა“, „შურომა“, ანუ „შვრომა“. მართალია, ვეფხისტყაოსანში ეს სიტყვა იხმარება „დაღლის“, „დაქანცვის“ მნიშვნელობითაც (460,2; 473,4 და სხვა), მაგრამ ზოგჯერ აშკარაა მისი ხმარება „შრომის“ „ჯათის“, „საქმიანობის“ მნიშვნელობით. მაგ., როდესაც ხეარაზმშას ძე მოვიდა, ტარიელმა მოედანზე დადგა კარვები „წითლისა ატლასებისა“ და ამ საქმიანობაზე იგი ამბობს: „მე დაშვევრ, ვითა წესია საურაგ-გარდახდილისაო“, ე. ი. მე ვიმუშავე, ვიშრომეო. განა „დაღლა“ წესი საურაგ გარდახდილისა? მართალია, ამის შემდეგ იგი „მაშვრალი“, ე. ი. დაღლილი, წამოვიდა სახლში, მაგრამ მუშაობის პროცესს იგი უწოდებს, „დაშვრომას“. ნესტანის წერილში, სადაც ნათქვამია „ღმერთსა შემევედრე, ნუთუ კელა დამხსნას სოფლისა შრომასა“, ჩვენი აზრით, სიტყვა „შრომას“ ვერაინ განმარტავს როგორც „დაღალვას“. „დამხსნას სოფლისა დაღალვას“ აბსურდი იქნებოდა. „შრომას“ აქ მეორე ნიუანსი აქვს: გასაკვირი, წვალება, რაც აგრეთვე განსხვავდება „დაღლისაგან“. „დაშვრომა“ ქართულ სახარებაში იხმარება გარჯის, შრომის მნიშვნელობით (იოანე II, 38, ლუკა 5,5). ეს არის ბერძნული სიტყვის *κοπιαν*-ის შესატყვისი, რაც ნიშნავს „გარჯას“. ასე რომ, კონტექსტის მიხედვით ეს სიტყვა იცვლის მნიშვნელობის ნიუანსს. ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში ეს სიტყვა განსაკუთრებით ხშირად იხმარება წმინდანებთან, მოღვაწეებთან დაკავშირებით და თითქმის ყოველთვის მიუთითებს მათ ღვაწლზე, შრომაზე და არა დაღლილობაზე. „ღუაწლი“ ამ სიტყვის პირდაპირი სინონიმია<sup>51</sup>. „დაღლა“ მხოლოდ მეორადი მნიშვნელობაა ამ სიტყვისა<sup>52</sup>. წმინდანებთან, მოღვაწეებთან დაკავშირებით ეს სიტყვა „დაქანცვის“, „დაღლის“ მნიშვნელობით წარმოუდგენელია, ვინაიდან იმ საუკუნეში იყო შეხედულება, რომ ეისაც „აქვს საღმრთო სიახლე“, ე. ი. ვინც მიდის ღვთისაქენ შერთვის გზით, ახალ-ახალ ძალებს ღებულობს ღვთისაგან. ასე რომ, აღმაფრენა დამღლეულ-დამქანცველი რამ კი არ არის, არამედ ძალის მომცემი. პირიქით, მუდამ აღნიშნულია მათი „დაუცხრომლობა“, დღედაღამ ლოცვა და მარხვა, რაც მართალია იწვევს „ხორცთა განღვას“, მაგრამ სულით „განძლიერებას“, ვინაიდან „ხორცნი უძლურ არიან, ხოლო სული მრავლისშემძლებელ“, ე. ი. სულით დაღლა, დაქანცვა კეშმარტი მოღვაწისათვის არ არსებობს. მართალია, შუშანიკზე ნათქვამია, რომ საპყრობილეში 6 წლის წამების შემდეგ მასზე „ჩვეკმა დამაშურალობითა შრომათა მათ შინა სიმხნისა მისისა და სენი სნეულებისა მოიწია მის ზედა“, და რომ გარდაცვალების შემდეგ აღიღეს „დამაშურალი გვაში მისი“, მაგრამ აქ დღესავით ნათელია, რომ საქმე ეხება ხორცს და არა სულს.

51 იხ. ა. შანიძე, გორგი მთაწმინდელის ენა იოანეს და ეფთაიმეს ცხოვრების მიხედვით, თბილისი, 1946, გვ. 150; აგრეთვე ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, თბილისი, 1970, გვ. 292.

52 აღსანიშნავია, რომ ა. შანიძე ასე თვლის თავის ახლად გამოკვეთილ შრომის ლექსიკონში: „ქართულთა მონასტერი ბულგარეთში“, თბილისი, 1971, გვ. 161, 162.



„დაშურების აღმაფრენითა“ კი უწინარეს ყოვლისა გულისხმობს სულით აღმაფრენას და არა რაიმე ფიზიკურ საქმიანობას. ასე რომ, „სულით დაღლა აღმაფრენისას“ უკიდურესი აბსურდია, რასაც არც ერთ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში არ ვხვდებით. მით უმეტეს რუსთაველი არ დაუშვებდა ასეთ აბსურდს, სულის დაღლას „საღმრთო სიახლისაგან“, აღმაფრენისაგან, ვინაიდან იგი საკმაოდ კარგად იყო გარკვეული ჰაგიოგრაფიისა და მისტიკის სპეციფიურ საკითხებში. ასე რომ, მოცემული სტროფის კონტექსტში „დაშურომის“ „დაღლად“ გაგება დიდი შეცდომაა. „დაშურების აღმაფრენითა“ უნდა გავიგოთ როგორც „იღვწის აღმაფრენით“ და არა როგორც „იღლება აღმაფრენით“. ამ სიტყვის არასწორი განმარტებით კი შეიქმნება ილუზია, თითქოს რუსთაველი შორს იდგა თავისი ეპოქის რელიგიური პრაქტიკისაგან და არაფერი გაეგებოდა ამ სფეროში. მარის მიერ ამ სიტყვის არასწორმა განმარტებამ მრავალ რუსთაველოლოგზე მოახდინა ზეგავლენა (შესაძლოა, თავის მხრივ, მასზე გავლენა მოახდინა ვასტანგ მეექვსის მექანიკურმა შეცდომამ ამ ადგილის განმარტებისას დაშვებულმა). მ. უორდროპიც „დაღლად“ თარგმნის ამ სიტყვას (weary). უნდა იყოს ზმნა to toil, ამრიგად გვხვდება ბერძნული სიტყვა *κατα* ინგლისურ სახარებაში (St. Luke, 5,5). ასე რომ, როდესაც ანტონ კათალიკოსი ამბობდა — შოთა ამაოდ დაშურაო, იგი გულისხმობდა „ამაოდ იშრომა, იღვაწას“ და არა „ამაოდ დაიღალა“.

რაც შეეხება სიტყვა „აღმაფრენას“, ესეც ქრისტიანული მისტიკის ტერმინია და მისი ვარიანტები არეოპაგელთან გვხვდება როგორც „აღფრინებულება“, *ἀναφρονεσις*<sup>53</sup>, აგრეთვე „აღმავლობა“, „აღმატებულება“, „ხოლო უმაღლესთა მათ და უზენაესთა დასთა საყდარ წოდება გულისხმა-გვიყოფს მათთვის ყოვლისავე ფრივ ძვეალისა სურვილისაგან შეურეველად აღმატებულებისა, და აღმართისა მიმართ ზეშთასოფლისად აღმავლობასა და ყოვლისავე უკანაესქნელობისა მიმართ დაუღონებლად ზეშთაღმალებულებასა და ნანდვილვეც ქეშმართად მალღისა მიმართ ყოვლითა ძალითა შეურყვევლად და კეთილად დგომით დამყარებულებასა, და ღმერთმთავრობითისა მის მათ ზედა მოსლვისა ყოვლითა უენებლობითა და უნიეთობითა მიმღებულობასა და ღმერთმემოსილებით და მონებრივებით საღმრთოთა მათ შეწყყნარებათა მიმართ აღფრინებულებასა“.

ინგლისურად სიტყვა „აღმაფრენა“ უნდა ითარგმნოს როგორც ascent და არა ისე, როგორც უორდროპი თარგმნის სიტყვით flight, რაც ნიშნავს „გაფრენას“. ან შესაძლოა სიტყვით elevation, როგორც ამას გვაქვს სქოლიოში ო. უორდროპი.

„ქვე-უც ბუნება“. ეს გამოთქმაც „ხელობანი ქვენანის“ მსგავსად განმარტებულია როგორც „ქვენა ბუნება“ თანამედროვე გაგებით, ე. ი. მდბალი, ბილწი, უღირსი და ა. შ. სინამდვილეში კი მასში არ არის არავითარი ზიზღის, დაკმობის ნიუანსი. რასაც ზემოთ ვამბობდით სიტყვა „ქვენას“ განმარტებისას, „ქვე“-სთან დაკავშირებითაც იგივე უნდა ითქვას. ეს სიტყვა რუსთაველთან ზოგჯერ აღნიშნავს ქვედა მიმართულებას, სივრცულს (653,4), ზოგჯერ კი იგი იხმარება როგორც შინაარსგააცილი ნაწილაკი, „ქაჭეთს ხელმწიფედ ქვე ზის“ (1221,4) და ა. შ. (სხვათა შორის, ასევე შემორჩა ეს სიტყვა დღემდის

<sup>53</sup> პეტრე ი ბ ე რ ი, შრომები, 119, 27.

რაჟულ დიალექტში). განსაკუთრებით მაშინ ხდება ეს, როდესაც სიტყვა „ქვე“ ზმნასთან ერთად გვხვდება. ადგილის გარემოებასთან კი იგი თითქმის ყოველთვის მიმართულების მაჩვენებელია. „მდაბალის“, „ბილწის“ მნიშვნელობით კი იგი არ გვხვდება არც ვეფხისტყაოსანში და არც სხვა რომელიმე ძეგლში. რამდენადაც „უც“ ფორმაა ზმნის, „ქვე“ მოკლებული უნდა იყოს სემანტიკურ შინაარსს, ან უკიდურეს შემთხვევაში შესაძლოა იგი შეიცავდეს ნიუანსს, რომელიც მიუთითებს „ამსოფლიურზე“, „სააქაოზე“. ასე რომ „ქვე უც“ რუსთაველური ლაკონური ფორმაა და ნიშნავს „ამსოფლად აქვთ“.

რაც შეეხება სიტყვა „ბუნებას“, ქართულ მწერლობაში იგი გვხვდება ორი ძირითადი მნიშვნელობით: ბუნება ლეთიური და ბუნება კაცური. ადამიანთან დაკავშირებით ეს სიტყვა აღნიშნავს: ტომს (რასას, ეროვნებას), სქესს, არსებას, ხასიათს, ზნეს. მოცემულ კონტექსტში არც ერთი ეს მნიშვნელობა არ გამოვლადგება, ვინაიდან კაცს არ შეიძლება ჰქონდეს არც ეროვნება, არც სქესი, არც ხასიათი, არც არსება „კეკლუცთა ზედან ფრფენით“ განპირობებული. ამ კონტექსტში „ბუნება“ არც ლეთის ბუნებას არ ნიშნავს, ვინაიდან აბსურდი იქნებოდა გვეთქვა, რომ კაცს აქვს „ლეთის ბუნება“ „კეკლუცთა ზედან ფრფენითა“. მაშ რა ბუნებაზეა აქ საუბარი? გავიხსენოთ ჩვენ მიერ ციტირებული ადგილი დიონისე არეოპაგელის წიგნიდან „საღმრთოთა სახელთათვის“: „ტრფიალებმა გინა თუ საღმრთოთა ანუ ანგელოზებრი. გინა საცნაურებრი, გინა მშვინივიერებრი, ანუ ბუნებითი (sic) და ნერგობითი რაჟამს ეთქვათ... „ბუნებითი“ ამ ადგილას შეესატყვისება ბერძნულ სიტყვას φυσικός და ნიშნავს ტრფიალების, ეროსის იმ სახეს, რომელსაც ამსოფლიური სიყვარული ეწოდება („ნერგობითი“ ეგრემ მცირეს დამატებული აქვს მნიშვნელობის გასაძლიერებლად). ეს არის სიყვარული, რომელიც არსებობს ფიზიკურ სამყაროში ხორციელ ადამიანებს შორის. ეს იმიტაც მტკიცდება, რომ ტრფიალების ყოველგვარ სახეობათა დასახელებისას „ბრძენი დივნოსი“ ბოლოს ასახელებს ბუნებითს ტრფიალებას, როგორც ყველაზე მეტად ამსოფლიურს. აი, ეს არის „კეკლუცთა ზედან ფრფენა“. უნდა აღინიშნოს, რომ პროკლეს „კავშირის“ პეტრიწისეულ თარგმანში გვხვდება გამოთქმა „ბუნებითი ქმნა“, რაც შეესატყვისება ბერძნულ γένεσις-ს, „ფიზიკურ დებადეს“ — Physical generation—სე თარგმნის ამ სიტყვას პროკლეს „კავშირის“ ინგლისელი მთარგმნელი პროფ. დოდსი<sup>64</sup>.

ასე რომ, რუსთაველმა „ბუნებითი ტრფიალების“ ნაცვლად იხმარა მოკლედ „ბუნება“. როგორც ზემოთ განვმარტეთ, „ქვე-უც“ ნიშნავს: „ამსოფლად აქვთ“; დაეუმატოთ ამას „ბუნების“ მნიშვნელობა და მივიღებთ: „ზოგს კი ამ სოფლად აქვს ბუნებითი ტრფიალება (ამსოფლიური სიყვარული) კეკლუცთა ზედან ფრფენითა“ (ე. ი. ისინი შეჰფრფენიან, ფარვანასავით ევლებიან კეკლუცთათ).

თუ მოცემულ ტაქსს ამგვარად არ გავიგებთ, მაშინ გაუგებარი რჩება, რად გლობს რუსთაველი მიკნურობის იმ სახეს, რომელსაც თავად უმღერა (ამსოფლიურ სიყვარულს)? თუ ეს „ქვენა ბუნების“ მქონე ხალხის საქმეა, მდაბალი, ბილწი ხალხის, მაშინ რაღას უმღერის რუსთაველი ამ ხალხს? მაგრამ საქმეც ის გახლავთ, რომ ამსოფლიურ სიყვარულში (თუ იგი „ფრფენა“ და

<sup>64</sup> იხ. Proclus, The Elements of Theology, Oxford, 1963, გვ. 33.

არა სიძვა) არაფერია ბილწი და მდაბალი არც ქრისტიანული თეოსოფიის გაგებით (იეროთეოსი, არეოპაგელი) და არც რუსთაველის გაგებით, განა მთელი ეფეზისტყაოსანი ამას არ გვიმტკიცებს?

ახლა ჩაიხედოთ თარგმანებში. როგორც უკვე ითქვა, უორდრობი არასწორად თარგმნის „დაშვრების აღმაფრენითა“-ს. მას ბოლო ტაეპიც არასწორად აქვს თარგმნილი: „კვლავ სხეებისათვის ბუნებრივია დევნა სილამაზისა“. „კეკლუტა ზედან ფრფენა“ აქ გაგებულია, როგორც „ლოველასობა“, „ღონეუანობა“, რაც დაუშვებელია. „კეკლუტა ზედან ფრფენა“ იგივეა, რაც „შორათ ბნელა“ (ეულგარული გამოთქმა რომ ვინმართ, „პლატონური სიყვარული“). „ფრფენა“ იწვევს აქ ფარვანას ასოციაციას, რომელიც ვერ ეკარება თავისი ლტოლვის ობიექტს, რასაც სამართლიანად აღნიშნავდა იუსტიენე აბულაძე<sup>55</sup>.

ვ. ურუშაძის მიერ სიტყვა „დაშვრომასთან“ დაკავშირებით განმეორებულია მ. უორდრობის შეცდომა. მაგრამ მას კარგად, პოეტურად უთარგმნია „აღმაფრენა“ to scar upwards. რაც შეეხება ბოლო ტაეპს, მის თარგმანში გვაქვს ამ ტაეპის ვერ გაგების კიდევ ერთი ვარიანტი: „სხვანი, ქვენა ვნებების მსხვერპლნი, დაფარტატებენ ერთი ლამაზი ასულიდან მეორეზე“. „კეკლუტა ზედან ფრფენა“ აქაც დასახულია როგორც „ლოველასობა“ მართალია, „კეკლუტა ზედან ფრფენა“-ში „კეკლუტნი“ მრავლობითშია, მაგრამ „ზოგთაც“ ხომ მრავლობითშია. ასე რომ, აქ არ უნდა ვიფიქროთ თითქოს ერთი კაცი მრავალ კეკლუტებს დასდევს ან შეჭფრფინავს; ამ „ზოგთა“-ში შეიძლება ვიგულისხმოთ ტარიელი და ავთანდილი, რომელთაც „ქვე-უც ბუნება კეკლუტა ზედან ფრფენითა“. ამ „კეკლუტებში“ კი შესაძლოა ვიგულისხმოთ ნესტან-ღარეჯანი და თინათინი.

23, 24. 25-ე სტროფები მ. უორდრობს ზუსტად აქვს თარგმნილი, ხოლო ვ. ურუშაძის თარგმანში 23-ე სტროფის პირველი ტაეპის ნაცვლად ვხვდებით ასეთ ხელოვნურ, მრავალსიტყვიან ფრაზას: „ცაში ბრწყინვალე მზის მსგავსად უნდა ხარობდეს მიჯნური თავის სხემოსილებაში“ (ე. ი. „მიჯნურსა თვალად სიტურფე მართებს მართ ვითა მზეობა“).

24-ე სტროფის პირველი ტაეპი („მიჯნურობა არის ტურფა, საცოდნელად ძნელი გვარი“) ასეა თარგმნილი: „სიყვარული წმინდაა და ნაზი, განუსაზღვრელი (ვერვანსაზღვრებადი), ძლიერი“ (?!). სხვა არა იყოს რა, უცხოელი მკითხველი იფიქრებს: „როგორ ჰყვარებია ეს გაცვეთილი, ყველასათვის მობეზრებული ეპოეტები თქვენს რუსთაველსო“ (შესაძლოა იგი ვერ მიხვდეს, რომ ეს ეპოეტები მთარგმნელს ეკუთვნის და არა რუსთაველს).

25, 26. 27-ე სტროფები კი საუკეთესოაა თარგმნილი ვ. ურუშაძის მიერ, ყოველგვარ ზედმეტი ხელოვნური მეტაფორებისა და ეპოეტების გარეშე, უბრალოდ და ნათლად. ჰემმარიტად, ასე უნდა ითარგმნებოდეს რუსთაველი!

მშვენიერად არის გადმოცემული მეტად მნიშვნელოვანი წინადადების აზრი: „კარგი მიჯნური იგია, ვინ იქმს სოფლისათმობასსა“. მართალია, თარგმანი ოდნავ არაზუსტია, მაგრამ კარგად გადმოსცემს რუსთაველის სათქმელს

The true lover is he, who shuns all the worlds temptations —

<sup>55</sup> იუსტიენე აბულაძე, ვახტანგ მე-VI-ის გამოცემული „ეფეზის ტყაოსნი“-ს რედაქცია, შესწორებული და შენიშვნანი „ეფეზის ტყაოსნი“-ს 22-ე გამოცემის შესახებ პოემის შესწავლას კრიტიკული ტექსტით, ტფილისი, 1920, გვ. 13.

„ქეშმარიტი მიჯნური ის არის, ვინც ერიდება სოფლის ყველა ცთუნებებს“. შოთას ეს გამოთქმა კიდევ ერთხელ მიგვიბრუნებს, რომ მისთვის მთავარზე უმთავრესი იყო „პირველი“ მიჯნურობა, ეს იყო მისთვის ცხოვრების პრაქტიკული იდეალი. ხოლო რა მიზეზით დააყენა მან თავისი შემოქმედების ცენტრში „ხელობანი ქვენანი“. ამას იგი თავადვე გვიხსნის. ამით იგი კაცობრიობის უზენაეს იდეალს ემსახურებოდა, რომელიც მისი პირადი იდეალიც იყო ამავე დროს.

რაც შეეხება 28, 29, 30-ე სტროფებს, პროლოგის აღმასების მანიაქში ჩასმულ თაღლით ქვებს, რომელნიც თავიანთ სიყალბესა და არარუსთაველურობას თავიანთი არაესთეტიკურობით და ღუბჭირი ფორმით როდი ამქლავნებენ მხოლოდ, არამედ ნაძალადევი, შეუსაბამო შინაარსითაც, ჩვენი აზრით, დროა მათი ამოღება ვეფხისტყაოსნის უცხოური გამოცემებიდანაც. ისინი ეკუთვნის ინტერპოლატორს, რომელსაც არაფერი ესმოდა მიჯნურობის იმ ამაღლებული გაგებისა, რომელიც შოთამ მოგვცა თავის გრანდიოზულ პროლოგში. უწინარეს ყოვლისა მას არ ესმოდა შოთას ამაღლებული, წმინდა გრძნობა თამარისადმი, ამიტომ თამარის შესწმა, როგორც მიჯნურისა, მან გაიგო როგორც „მოყივნება“, ე. ი. შერცხვენა თამარისა. მისი თვალსაზრისით ეს იყო „გამქლავნება“ თამარისა შოთას მიერ! პროლოგის თითოეულ სტროფში კვსავს რაიმე უკვდავი აზრი ან შეუღარებელი ხატოვანი თქმა, ამ სამ სტროფში კი არაფერია ღირსშესანიშნავი, მათში მოცემულია გაცვეთილი, ეულგარული „ფილოსოფია“, რომ საყვარელმა საყვარელი არ უნდა გაამქლავნოს, თუ მასთან კავშირი აქვს. რომ საყვარელი ამას არ უნდა „იფერებდეს“ და სხვა. ყოვლად ბანალური, შაბლონური აზრები, რომელნიც შესაძლოა დაჰბოდონენ მხოლოდ ისეთ ადამიანს, ვინც ვერ გაიგო შოთას მოწოდება: „ნუ ვინ გარევთ ერთმანეთსა, გესმათ ჩემი ნაუბარი!“.

მართალია, პროლოგშიც და პოემაშიც ნათქვამია, რომ მიჯნურს არ უნდა დააჩნდეს მიჯნურობა, რომ „ავედ შეჰფერის მიჯნურსა მიჯნურობისა ცხადება“, მაგრამ ეს იმის გამო კი არ არის ნათქვამი, რომ ამით მოყივნდება, შერცხვენება მისი სატრფო. „მიჯნურობა“ ამაღლებული, საზეო რამ იყო იმ ეპოქის ადამიანთა თვალში, იგი არავის შეარცხვენდა, მაგრამ მიჯნურობის გამოჩენა, ხალხისთვის ჩვენება, შესაძლოა გადაზრდილიყო მაჩვენებლობაში, საკუთარი პიროვნების განდიდებაში. ასეთი რამ ყოველთვის არაგულწრფელობის, ფარისევლობის ელემენტს შეიცავდა. ეს ყოველივე შეეხება როგორც საღვთო. ისე საერო მიჯნურობას, და ეფუძნება ქრისტიანულ მორალს: „ხოლო შენ რაჟამს იმარხვიდე იცხე თავი შენი და დაიბანე პირი შენი, რათა არა ეჩუფნო კაცთა მმარხველად, ნუ იყოფით ვითარცა იგი ორგულნი, მწუხარე, რამეთუ განრჩუენიან პირნი მათნი, რათა ეჩუენონ კაცთა მმარხველად“ (მათე, IV, 16,7). სასარებაში დაგმობილია ფარისევლები, რომელნიც ხალხის წინაშე ხანგრძლივად ლოტულობენ თავის გამოჩენის მიზნით და სხვ. ინტერპოლატორის მიერ ყოველივე ამის ვერ გაგებამ გამოიწვია ზემოხსენებული სტროფების შექმნა, ვინაიდან მუდამ არსებობდნენ ადამიანები, რომელნიც ამსოფლიურ წმინდა მიჯნურობას ურევდნენ „ქვენა, მდაბალ გრძნობაში“, ვინაიდან თავად ვერ იყვნენ ამაღლებულნი ამ „ქვენა გრძნობაზე“. რაც შეეხება „მოყივნებას“, პოემაში „მოყივნებისა“ ეშინია მხოლოდ ფატმანს, რომელიც მიჯნურობამდე ვერ არის ამაღლებული, სხვა გმირებს კი მოსაყივნებელი არაფერი აქვთ.

ფატმანი კი, როგორც ვიცით, საზომად ვერ გამოგვადგება. რაც შეეხება მოჩვენებით აფორიზმს „ავსა კაცსა ავი სიტყვა ურჩევნია სულსა გულსა“, ეს არის პერიფრაზა პოემაში თქმულისა: „ავსა კაცსა ურჩევნია, ავსამცა რას აღრე სცნობდა“. ამ შემთხვევაში ეს პერიფრაზა თვით რუსთაველის წინააღმდეგაა მიმართული. ასე რომ, ამ ტაეპებში არაფერია დიადი და ღირსშესანიშნავი. შემთხვევითი როდია ის გარემოება, რომ რუსთაველოლოგთა დიდი ნაწილი ამ სტროფებს ყალბად თვლის.

ამ სტროფების აბსურდულობა განსაკუთრებით გამოიკვეთა უცხოურ თარგმანებში, ვინაიდან, გოეთეს თქმისა არ იყოს, თარგმანი გამოცდაა მხატვრული ქმნილებისა. ამ სტროფებს ძალუქთ მხოლოდ დეზორიენტაცია უცხოელი მკითხველისა, ვინაიდან მათ არავითარი ორგანული კავშირი არა აქვთ პოემასთან, დაიწებით, სიტყვაზარალიად, გაწელილად იმეორებენ ერთსა. და იმავე აზრს, რომელიც შოთამ ლაკონურად ჩამოაყალიბა 31-ე სტროფში, როდესაც თქვა: „არ დააჩნდეს მიჯნურობა, სჯობს თუ კაცთა ეახლების“. ასე რომ, რუსთაველისა და ქართული პოეზიის პრესტიჟისათვის უმჯობესია მათი ამოღება პოემის ტექსტიდან.

დასასრულ, ჩვენ უნდა ვთქვათ, რომ მართალია, ყველას აქვს უფლება შეპქმნას თავისუფალი პერიფრაზა ამა თუ იმ მხატვრული ნაწარმოებისა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მკითხველი უნდა დააყენონ საქმის კურსში და არ უნდა დააწერონ თავიანთ ნაწარმოებს „თარგმანი“, როდესაც საქმე ეხება ისეთ პასუხსაგებ ამოცანას, როგორცაა „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა. როგორც მთარგმნელების, ისე რუსთაველოლოგების საყურადღებოდ უნდა ითქვას, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ბიბლიასავით ხელშეუხებელი წიგნია, არავის არა აქვს უფლება მასში რაიმე თვითნებურად შესცვალოს, ყოველგვარი საფუძვლის გარეშე. სუბიექტური მიდგომა დაუშვებელია ერის საუნჯისადმი.

„ვეფხისტყაოსნის“ სრულყოფილი უცხოური თარგმანები მხოლოდ იმ შემთხვევაში გვექნება, თუ მოსდება უკვე არსებულ თარგმანთა ტექსტების კრიტიკული შესწავლა რუსთაველოლოგიის მიღწევების გათვალისწინებით. გარდა ამისა, ამ თარგმანთა შემსრულებლებმა არ უნდა ითაკილონ ხოლმე გადახედვა თავიანთი ნაწარმოებებისა რუსთაველოლოგებთან ინტენსიური თანამშრომლობის საფუძველზე. მათ არ უნდა ჩათვალონ თავიანთი თარგმანები ერთხელ და სამუდამოდ დასრულებულ, ხელშეუხებელ ნაწარმოებებად; ისინი მუდამ მზად უნდა იყვნენ ახალი და ახალი კორექტივებისათვის, თუ ამას მოითხოვს აუცილებლობა. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში იქნება შესაძლებელი რაიმე პროგრესი „ვეფხისტყაოსნის“ უცხო ენებზე თარგმნის დიად საქმეში.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ყაუხჩიშვილმა)

### რეზიუმე მირიანაშვილი

## პეტრე მოგილას „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“ და მისი ქართული თარგმანი

მოსკოვში არჩილის მიერ გაღვივებული კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა ერთ-ერთი დიდი მოვლენაა ქართულ-რუსული კულტურული ურთიერთობის ისტორიაში.

არჩილის ოცნება იყო საქართველოში გადმოეწერა ევროპული კულტურა და მწიგნობრობა. იგი ყოველგვარ დახმარებას უწევდა საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ ევროპელებს. მის მიერ საქართველოზე შერჩეული მასალების მიხედვით ჰოლანდიელმა მეცნიერმა ნიკოლოზ ვიტცენმა გამოაქვეყნა შრომა<sup>1</sup>.

არჩილი აგროვებდა რუსეთში იმხანად პოპულარულ წიგნებს და ქართულად თარგმნიდა მათ. გარდა ბიბლიური წიგნებისა და ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრებისა, არჩილს რუსულიდან უთარგმნია რამდენიმე ძეგლი. მათ შორის მას, ღვთისმეტყველებაში განსწავლულ პირს, ყურადღება მიუქცევია პეტრე მოგილას დოგმატიკური ნაწარმოებისათვის „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა და წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულოესა ეკლესიისა“, რომელიც ქართულად გადმოიწერა<sup>2</sup>.

პეტრე მოგილა (1596—1647) იყო მოლდაველი გოსპოდარის სიმეონის მესხეთე შვილი. იგი აღიზარდა მართლმადიდებლურ სარწმუნოებრივ წრეში და მიიღო საფუძვლიანი განათლება<sup>3</sup>. პეტრეს ბავშვობიდანვე იტაცებდა მეცნიერება, მას სიყრმეშივე შეუსწავლია ბერძნული და ლათინური ენები. იმდროინდელი დიდგვაროვანი ოჯახები თავიანთ შვილებს არა მარტო ლვოვში, რომელიც XVI—XVII საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ რუსეთის განათლების ცენტრად ითვლებოდა, არამედ საზღვარგარეთაც აგზავნიდნენ სასწავლებლად. დაწყებითი განათლება პეტრემ ლვოვის ძმთა საკრებულოს მასწავლებელთა დახმარებით მიიღო, შემდეგ კი სწავლა საზღვარგარეთ განაგრძო. პეტრეს მამა, გავლენიანი და მძლავრი მმართველი, პოლიტიკური უთანხმოების გამო, რომელიც მას მოლდავეთში შეხვდა, იძულებული გახდა პოლონეთში გადასახლებულიყო. პეტრე თან გაჰყოლია მამას. ახალგაზრდა დიდგვაროვანი ქაბუკის მეურვეობა თავს იღო სტანისლავ ყოლკევსკიმ, თავისი დროის გამოჩენილმა ადამიანმა, რომელიც ღვთისმოსაობით, პატიოსნებით, სიმამაცითა და მრავალი კეთილი თვისებებით გამოირჩეოდა. პოლონეთში ყოფნის პერიოდში ახალგაზრდა პეტრე საერო ცხოვრებას ეწეოდა. ბიოგრაფების ცნობით, მას ხოტინსკის ლაშქრობაშიც მიუღია მონაწილეობა. 1620 წელს ყოლკევსკის გარდაცვალების შემდეგ პოლონელებმა ეპისკოპოსის თვალით დაუწყეს ცქერა მოლდაველ ემიგრანტებს, რამაც, როგორც ჩანს, პოლონეთიდან პეტრეს გამომგზავრებაზე ერთგვარი გავლენაც იქონია.

<sup>1</sup> Witsen N., Noord en Oost Tartarve II Georgia of Iberia.

<sup>2</sup> ქ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1929, გვ. 370.

<sup>3</sup> Голубев С., Киевский Митрополит Петр Могила и его сподвижники, т. I, Киев, 1893, გვ. 9.

XVII ს-ის ოციან წლებში სამხრეთ რუსეთის ოლქებში რელიგიური ბრძოლა მიმდინარეობდა. ლათინურ-უნიატური პროპაგანდა ცდილობდა ყოველნაირად შეევიწროებინა მართლმადიდებლური ეკლესია. პოლონეთი ვატიკანის მხარდაჭერით უკრაინის კათოლიზაციის პოლიტიკას ახორციელებდა. ძალმომრეობითმა პოლიტიკამ აღშფოთება გამოიწვია გარკვეულ წრეებში და თანდათანობით გაღვივდა განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელსაც სათავეში ძმობა (братства) ჩაუდგა<sup>4</sup>. კიევის ძმობის სკოლაში ისწავლებოდა გრამატიკა, რიტორიკა, არისტოტელეს დიალექტიკა.

1627 წლის 21 მარტს გარდაიცვალა კიევი-პეჩერის ლავრის არქიმანდრიტი ზაქარია კოპისტენსკი<sup>5</sup>. მიუხედავად დიდი ბრძოლისა სხვადასხვა საეკლესიო პირებთან, რომლებსაც გარდაცვლილი არქიმანდრიტის ადგილის დაკავება სურდათ, მიტროპოლიტის იობ ბორეცისა და გავლენიანი პოლონელი მაგნატების დახმარებით არქიმანდრიტად პეტრე მოვილა აირჩიეს. ეს მოხდა ქ. ყიტიომირში 1627 წლის 6 სექტემბერს: „...усе духовеисто и обьятли, фотопые до того належали, обьзли на архимандрицию печерскую киевскую велиможного Петра Могилу...“<sup>6</sup>. — ე. ი. პეტრემ სამღვდლო პირთაგან და კიევის „ობივატელებისგან“ მიიღო საარჩევნო ხმა და არქიმანდრიტობა დაიმტკიცა, რაც შემდეგში პოლონელმა კოროლმაც დაუდასტურა.

არქიმანდრიტობის პირველივე წლებიდან პეტრე მოვილა აქტიურად ზრუნავდა თავისი სამწყსოსა და მართლმადიდებლური ეკლესიისათვის. მისი თაოსნობით ლავრის მონასტერს ბრძოლით დაუბრუნდა ადგილობრივი თუ მომხდური მონარქების მიერ მიტაცებული სამონასტრო მიწები. პეტრე საკმაოდ მკაცრი იყო. როცა საქმე ეკლესიის ინტერესებს ეხებოდა, იგი არავის ინდობდა. მაგალითად, პეტრემ გადაწყვიტა ლავრაში სკოლის ჩამოყალიბება. სკოლისათვის მას ის ადგილი დასჭირდა, სადაც დავრდომილი ბერები სახლობდნენ. იღუმენი არსენი ურჩ ექმნა არქიმანდრიტს, რისთვისაც პეტრემ ისე აცემინა არსენი, რომ ეს უკანასკნელი იარებისაგან გარდაიცვალა. პეტრე დიდ ყურადღებას უთმობდა ლავრის განახლება-აშენებას. მან ლავრის წმინდანთა ნაწილთა ცნობილი სამარხი განახლებინა და ზედაშედეველობა დააწესა. პეტრე აგროვებდა და იწერდა იმ სასწაულებრივ ამბებს, რომლებსაც რაიმე კავშირი ჰქონდა კიევი-პეჩერის მონასტერთან. ორი წმინდანის, ლეონტისა და იეზიკელის, სასწაულებრივი თვისებები მას საკითხავად ჰქონდა აკინძული<sup>7</sup>. გარდა ამისა მან ჩაიწერა ღმრთის მცნების გარდამხდომთა უმაგალითო დასჯის ამბები, რომლებიც მოგვითხრობენ, თუ სხვადასხვა პირმა როგორ დაარღვია მცნება და ამისთვის როგორ დაისაჯნენ. თვითონ პეტრე თავისი პირადი ცხოვრებითა და მოღვაწეობით მაგალითს აძლევდა დანარჩენ ძმებს. იგი „ушлужился в добрых делах и забогился о целостности церкви Божией... острою

<sup>4</sup> История Украинской литературы. Киев, 1954, გვ. 63—68.

<sup>5</sup> ზაქარია პეტრეს ერთ-ერთი სახელგანთქმული წამლობებუდავანი იყო, რომელსაც დაუწერია წიგნი: „Триодион си есть тридесяти святаго великого четиридесятиниши от еллинскаго изследован Слагословешнем и тшаннем и реполоного и православного отиа кир Захариа Кепиственскаго...“ 1619 წელს კიევი გამოცემულ ანთოლოგიაში ზაქარია მოხსენებდა როგორც კაც „резности презельния в благочестии, словесна же и премудра в Слагословии и исповедании православия веры“ (ს. გოლუბევი. დასახ. შრ., გვ. 64, 271).

<sup>6</sup> ს. გოლუბევი, დასახ. შრ., გვ. 556.

<sup>7</sup> იქვე, გვ. 323—325.

вдвясницею, тяжким полувером и железным ланзугом стискал и умершвлял тело свое“<sup>8</sup>.

პეტრემ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა ყველა არამართლმადიდებლურ რელიგიასა და აღმსარებლობას — კათოლიციზმს, უნიასა და პროტესტანტიზმს. სამივე ამათ წინააღმდეგ პეტრემ დაწერა „сказания“, სადაც დაგმო ეს მიმართულებანი და პრიორიტეტი მართლმადიდებლობას მიაკუთვნა.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის პეტრეს საეკლესიო წიგნების გამოცემის საქმეშიც. ტექსტებს იგი ასწორებდა, დედნებს უდარებდა, ამატებდა და კომენტარს ურთავდა. მის სახელთანაა დაკავშირებული შემდეგი რუსული წიგნების გამოცემა: „Агапита диакона главизны поучительныя“, 1628 წელს გამოცემული ასკეტიკური შინაარსის ნაწარმოები, თარგმნილი ბერძნულიდან პეტრეს მიერ; 2. „11. д цветная“ (1631), სადაც განმარტებულია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს საეკლესიო საგალობლებს, ერთვის პეტრე მოგილას წინასიტყვაობა; 3. „Крест Христа Спасителя и каждого человека“ (1631); 4. „Литыи гвариион си есть служебник“ (1629, შესწორებული პ. მოგილას მიერ ბერძნული წყაროების მიხედვით. ნაწარმოებს ერთვის ლიტურგიის პეტრესეული დოგმატიკური ახსნა-განმარტება. ეს ნაწარმოები, პეტრე მოგილას რედაქციით, ბოლო წლებამდე იხმარებოდა რუსულ ეკლესიაში<sup>9</sup>. კიევი-პეჩერის ლავრის მნიშვნელობა თანდათან იზრდებოდა და დამოუკიდებელი ხდებოდა. პეტრემ თავის ტიტულს შემატა „Велыкий“ — დიდი არქიმანდრიტის წოდებაც. მალე პეტრე კიევის მიტროპოლიტად აირჩიეს. მისი მოქმედების არე თანდათან გაიზარდა. ყველაზე დედმნიშვნელოვანი საქმე, რაც პეტრემ იღვაწა, იყო მის მიერ ლავრაში ჩამოყალიბებული სკოლის უმაღლეს სასწავლებლად — კოლეგიუმად გადაკეთება-გარდაქმნა. სასწავლებელს ეწოდა კიევი-მოგილევის კოლეგიუმი, რომელმაც XVII—XVIII სს. რუსეთსა და უკრაინის განმანათლებლობის საქმეში დიდი როლი შეასრულა.

პეტრე მოგილას შეუთხზვია ქრისტიანულ-დოგმატიკური ხასიათის ნაწარმოები „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. ეს აღნიშნულია თვით წიგნის წინასიტყვაობაში: «о чессм в пршедших летех оусмотрив опасно по гл смеии возведеный на архиерейскый престол епископа его кормительства преосвищенный митрополит Петр Могила прозванием сын муж, благорасудства и оучения исполнен вополнился Давидом на Голгофския в его епархии тогда явившыися козни, сочини сию благоуховешную книгу, наполнив по чистейшия воды богословских оучений и разсуждений и низвергова сию „Пра:ославное Исповедание Кафолнческия и Апостолския Церкви Всеточныя“<sup>10</sup>.

<sup>8</sup> იქვე, გვ. 336.

<sup>9</sup> ს. გოლუბევი, გვ. 376: გარდა ამ წიგნებისა, პეტრეს ავტოგრაფების სახით შემორჩა რამდენიმე სხვა ნაწარმოები: 1. Канон ко причащению священником; 2. Канон на вход души; 3. Канон о создании мира и плачь изгнанных из раз прародителей; 4. Канон покаянный; 5. Молитбное пение о умерших и соединении православных веры и освобождении православных христиан от бед, належащих от сопротивных апостатов; 6. Благосударственное песнопение в честь Преподной Богородицы по случаю чудеснаго избавления ею Киево-Печерской обители от нашествия люцкаго вояска» (იქვე, გვ. 379).

<sup>10</sup> Могила Петр, Православное исповедание, 1744, გვ. 6.



პეტრემ ეს ნაწარმოები საკუთხეველად კონსტანტინოპოლს გაატანა სწავლულ კაცებს. 1643 და 1646 წლებში იგი განიხილეს იასისა და კიევის საეკლესიო კრებებზე და დადებითად შეაფასეს<sup>11</sup>. 1645 წელს პეტრესა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქის წარგზავნილები ერთმანეთს შეხვდნენ მოლდავეთში. მათ განიხილეს პეტრეს ხსენებული ნაწარმოები და მოიწონეს. 1652 წელს ვინმე „პანალიოტმა“ თავისი საფასით „აღსარება“ ბერძნულ ენაზე დააბეჭდვინა, ხოლო 1685 წელს რუსეთის პატრიარქის იოაკიმის კურთხევით ეს ნაწარმოები ბერძნულიდან რუსულად ითარგმნა. ნაწარმოები პოპულარობით სარგებლობდა რუსეთში, რაზეც მისი მრავალი უკრაინული და რუსული გამოცემა მოწმობს. 1945 და 1709 წელს კიევიში, 1648 და 1698 წელს მოსკოვში, 1707—1715 წელს ზერნიგოვში გამოცემული „აღსარების“ ტექსტები ხელმისაწვდომი იყო არჩილისდროინდელი მკითხველისათვის.

რუსული ეკლესიისათვის მძიმე პერიოდში შექმნილა „აღსარება“ მართლმადიდებლური ეკლესიის აპოლოგიას წარმოადგენს. აქ კითხვა-მიგებათ წარმოდგენილია მართლმადიდებლური აღსარების უპირატესობა სხვა რელიგიურ მიმდინარეობებზე. ნაწარმოები სამი ნაწილისაგან შედგება და ამიტომაც ხშირად ქართულ ხელნაწერებში „სამნაწილედად“ იხსენიება. ამაზე თვით ტექსტშიცაა სათანადო განმარტება მოცემული: „სამნი ღმრთის-მეტყველნი სათნოებანი — სარწმუნოებაჲ, სასოებაჲ, სიყვარული. პირველი ნაწილი — სარწმუნოებისათვის — ათორმეტი მუკლი სარწმუნოებისა, ესე არა საღმრთოსა განზრახვა; მეორე ნაწილი — სასოებისათვის საუფლოსა ჳმითა და ცხრა ნეტარებაჲ წმიდისა სახარებისა: მესამე ნაწილი — სიყვარულისათვის — ათორმეტნი მცნებაჲ და სხვანი საქმარნი საღმრთოსა წერილისანი ძუელისა და ახლისაჲ“<sup>12</sup>.

რუსეთში გავრცელებული ამ ნაწარმოებით დაინტერესებულა არჩილი და ქართულად გადმოუღია იგი. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში თხზულების ავტორის, მისი დაწერის, თარგმანისა და სხვა საკითხებს შეეხო ტრ. რუხაძე<sup>13</sup>. მან აღნიშნა: „ყველაზე უფრო დასაშვებია, რომ პ. მოგილას „აღსარება“ არჩილს ეთარგმნა 1699—1702 წლებში“<sup>14</sup>. ქართულ ეკლესიას საიმედოდ „დაუზარხავს“ ეს თხზულება. თითქმის ყველა ქართული ხელნაწერი კარგად არის შენახული და ერთი მათგანი, შეიძლება ითქვას, უშუალოდ არჩილის ხელიდანაა გამოსული. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H 83 ხელნაწერი გადაწერილია 1702 წელს მოსკოვში კარის დეკანოზის შეილის დიმიტრი კავკასიძის მიერ<sup>15</sup>. თარგმანს ერთვის გადაწერის ანდერძი:

„აღიდე, ღმერთო, ორსავე შინა ცხოვრებასა ძე მეფის ვახტანგისა, მეფე მორწმუნე, პატრონი არჩილ, რომელმან იხება წიგნისა ამის რუსულისგან ქართულად გარდმოღებაჲ. თვით იყო კეთილად წიგნისა ორისავე. ქართულისა და რუსულისა. სწავლულ და მთარგმნელ. დაიწერა ქორანიკონსა დასაბამითგან აქამდე გარდასრულსა წელსა შეიღიათას ორას ათსა (7210 — 5508 = 1702)

11 ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, XVI—XVIII სს., 1960, გვ. 209—210.

12 ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 83, გვ. 1v.

13 ტრ. რუხაძე, დასახ. შრ., გვ. 209—210.

14 იქვე, გვ. 210.

15 შტრ. აღწერილობა, გვ. 65.

ჯელითა ფრიად ცოდვილისა კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრისითა, ქალაქსა ჯიდსა მოსკოვს, მკყრობლობასა პეტრე ალექსი შვილისასა“ (95r)<sup>16</sup>.

მოგვიანო ხანს ვახტანგ VI-ის დავალებით ნიკოლოზ თბილელს სასტამბოდ გაუმართავს ეს ნაწარმოები. Q 167 ხელნაწერის ანდერძში, რომელიც ქრონოლოგიურად მისდევს არჩილისეულ ნუსხას, ვკითხულობთ: „ღმერთო, აცხოვნე ამ წიგნის ქართულს ენაზე გაწყობელი ტფილელ მიტროპოლიტი ნიკოლოზ ორბელის შვილი. მეფეს ვახტანგს ვერ უჩრ ვეკმენ, თორემ ჩემისთანას ცოდვილის ბერისაგან ძნელად შესართავი წიგნი იყო. 1730. გამომღებელი ღმერთმან აცხოვნოს“ (91r). ხელნაწერი ძალზე საინტერესო ცალს წარმოადგენს. გარდა პეტრე მოგილას თხზულებისა, აქ შეტანილია ნიკოლოზ თბილელის ორიგინალური ნაწარმოები „შვილნი ესე მომაკვდინებელნი ცოდვანი“<sup>17</sup>.

„აღსარების“ ამ ახალ რედაქციას საგანგებო ყურადღება მიაქცია ლ. მენაბდე<sup>18</sup>. მან აღნიშნა, რომ პეტრე მოგილას ტექსტის უშუალო გადაწერად ნიკოლოზი ვერ ჩაითვლება, მაშინ როდესაც „შვილნი მომაკვდინებელნი ცოდვანი“ ავტოგრაფულია. ნიკოლოზს ქართული ტექსტი მხოლოდ გადაწერის შემდეგ გაუსწორებია და თავისი ხელით ჩაუწებებია ქალაქის პატარა ნაქრები და ხელახლა შეუსწორებია ესა თუ ის ადგილი. ამდენად აღნიშნული ხელნაწერი ავტოგრაფული მნიშვნელობისაა<sup>19</sup>. მკვლევარმა რამდენიმე პარალელური ადგილი დაუპირისპირა ერთმანეთს და დაასკვნა, რომ ნიკოლოზს საკმაოდ გაუჩაღსავს და გაუმართავს არჩილისეული ტექსტი, მაგრამ არჩილის თარგმანს დიდად არ დასცილებია. ნიკოლოზ თბილელის მიერ არჩილისეული თარგმანის გაწყობა-გაჩაღხვის შედეგად შეიქმნა ქართული თარგმანის მეორე, ნიკოლოზ თბილელისეული რედაქცია. თუ რა მიმართებაშია არჩილისეული და ნიკოლოზისეული ტექსტები, ამის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ერთ მაგალითს. „აღსარების“ ტექსტს წინ უძღვის ნექტარიოს იერუსალიმელისა და პართენი კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის წერილები. მოგვყავს ნექტარიოსის წინასიტყვაობა, სადაც მოთხრობილია წიგნის დაწერის ისტორია:

**არჩილის თარგმანი**

**ნიკოლოზის რედაქცია**

მართლმადიდებელი აღსარებაჲ კათოლიკოსა და სახოციქულოსა აღმოსავლეთისა ეკლესიისა.

წყალობითა ღმრთისაჲთა პატრიარქი ნექტარიოს წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა და ყოვლისა პალესტინისა. ყოველთა მვედრებელთა მართლმადი-

აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულოსა ეკლესიისა მართლმადიდებელთა აღმოსავლეთისა.

წყალობითა ღმრთისა პატრიარქი ნექტარიოს წმიდისა ქალაქისა იერუსალიმისა და ყოვლისა პალესტინისა. ყო-

<sup>16</sup> სიტყვების „ორას“ და „ათსაჲ“-ს შემდეგ რაღაც წაშლილი: „აღსარების“ ხელნაწერები ქრონოლოგიურად შეისწავლეს და დალავეს ლ. მენაბდემ (გვ. 159) და ტრ. რუხაძემ (დასახ. შრ., გვ. 2:0). A 239 ხელნაწერის ანდერძში (146r) ვკითხულობთ: „ტფილისს აღიწერა სამნაწილი ესე ჯელითა ანჩისხატის დეკანოზის გიორგისათა... ქრისტეს აქათ ჩღვ“ (=1766 წელს).

<sup>17</sup> ამის შესახებ დაწერილებით იხ. თ. კუკავა, ნ. თბილელის ეთიკური შეხედულებანი, „მცნე“, ფილოსოფიის... სერია. 1971, № 2, გვ. 156—175.

<sup>18</sup> ლ. მენაბდე. ნიკოლოზ ორბელიანი — „სულხან-საბა ორბელიანი“, საიუბილეო კრებული, 1959, გვ. 159—162.

<sup>19</sup> იქვე, გვ. 162.

დებელთა ძმათა საყუარელთა და შვილთა უფლისაჲ მიერ მადლი, მშვიდობაჲ და წყალობაჲ ღმრთისა მიერ.

ჰოჲ საყვარელო აღმომკითხველო, არა თვნიერ საქმისა დიდუა წიგნი ესე, უკეთუ სათნო არს შენდა სწავლად მართლმადიდებლობისა სარწმუნოებისა და კუალად ნიეთიერისა ამის კორცისა და უნიეთოსა ნათელისა შარავანდისა გამობრწყინებად, რომელ არს ცხობრებაჲ უფროჲს ხილულთა ამთ და ღმრთისა თანა გონებითა ყოფაჲ ზრწყინვალედ, რამეთუ შემოკლებულად არა იყო გამოცხადებულ მქონებელი შემოკლებით მართლ ბრძანებითა, სოლო ვითარცა ზედა წერილთაგან თვთ ამას ფრიად ცხადად წინა გიკმობა შენ სედა წერილი უკუჲ მართლმადიდებელი აღსარებაჲ ბერძენთა ცხადად უაიყოდ და ვანწმედილად, რომელსა ამას ასლისა ვისმე ქონება შეეზადების სხვსა მსახურებისა. სოლო განეწესა უკუე პირველად რუსთა ეკლესიისა მიერ სეგარდმო მართლისა აღმოსავლეთისა ეკლესიისა კანონისა ესე ვითარისა ხალხლისა მიზეზისგან პეტრე მუღლიაჲ. რომელიცა მცირეთ ოდენ გარდაიცვალა. ღმრთისაჲ მიმართ ღირსად განვიდა და ნეტარისა იერუსალიმ პატრიარქისა უფლისაჲ თეოფანეს მიერ წინასწარ იტყუა და კელ-დასხმულ იქმნა მართლმადიდებელ მიტრპოლიტად და კელთ იდეა საჲე კიაველთა სამიტრპოლიტოსა და მიემთხვა სამწყსოჲ შემოციებულსა ახალთა ვიეთთამე უცხოთა დიდებულთა. ამისთვის შეითქუნეს მართლისა და პირველისა თვისისა მოძღურებისა ვინაჲ. ვითარცა კეთილმან მწყემსმან და მკნემან ბრძოლმან სარწმუნოებისათჲს, რამეთუ ზედვიდა რაჲ ღმრთის მოყვარე წინა მდებარესა, რათა იყოს მქონებელ დასაბამითგან მოძღურებითა მართლმადიდებელთა რუსთა ეკლესიისა, წარმართოს და დაადგინოს. სოლო მიდრეკილი და ახლა შემოღებული ძირითურთ აღმოფხურას და

ველთა მართლ-მადიდებელთა ძმათა და საყვარელთა შვილთა გიხაროდენ, ხოლო უფლისა მიერ მადლი მშვიდობა და წყალობა იყავნ თქვენ ყოველთა თანა.

ჰოჲ საყვარელნო აღმომკითხველნო, არა თუ თვნიერ საქმეთასა აღიწერა წიგნი ესე, რომელთა უკეე სათნო გიჩნს სწავლად მართლისა სარწმუნოებისა ნიეთიერისა ამის კორცთასა, ანუ თუ უნიეთოსა მის ნათლისა შარავანდელისა ბრწყინვალედ უწყებაჲ რომელ ცხობრება იგი უფროს ყოველთა ამთ ხილულთასა არს და ღმრთისა თანა ყოფაჲ გონებითა განათლებულითა უწყოდეთ, რამეთუ ესრეთ შემოკლებით არა იყო გამოცხადებულ სწავლად მართლმორწმუნეთა, ვითარცა წერილი ესე წინამდებარე თვით ცხად ჰყოფს სიბრძნით კმობად ზედამრწეენით აღსარებასა მართლისა სარწმუნოებისასა განწმედილად და უბიწოდ, რომელ ახალი ესე რომლისათვისმე ქონებად მოეზავების სსეთა მათ პირველთა მსახურებასა, რამეთუ განეწესა პირველად უკეე ეკლესიისა მიერ რუსეთსა ზეგარდამო მართლითა სარწმუნოებითა აღმოსავალითა წმიდისა ეკლესიისა კანონისაებრ ამის ესევითარისა მიზეზისათვის ადვილ სახილველად პეტრე მუღლიას, რომელი მცირედ ვამისა ოდენ გარდაიცვალა და ღირსად განვიდა ღმრთისა მიმართ. სოლო ღირსი ესე ნეტარისა მამათ-მთავრისა მიერ იერუსალიმისა უფლისა თეოფანესგან კელ-დასხმულ იქმნა მიტრპოლიტად და მართლმადიდებლობით კელთ იდეა საჲე-უკეთ-პყრობა კიაველთა. და იხილა სამწყსოსა მას შინა თვისსა აღრეულება ახალთა ვიეთმე ბოროტად მადიდებელთა და ამისთვის შეკრიბნა მართლისა მოძღურებისა ზედა მყოფნი, ვითარცა კეთილმან მან მწყემსმან და მკნემან ბრძოლასა შინა სარწმუნოებისა დაბტკიცებად, რამეთუ ზედვიდა ღმრთის მოყვარე ესე წინამდებარესა

უღიერი ორნატი კეთილ კუვილად აღმოაცნოს და ნაყოფიერ ყოს. ხოლო ესე ვითარ მან კუალად განიზარაზა და საქმესა მოსწრაფდ კელყო, რამეთუ კათოლიკენი და მყოფნი თვისსა შინა-ქოსანლენი სიტყვრნი და გამოცდილნი კაცი საპიტრიაოლიტოსა შინა შემოიკრიბნა. ხოლო არა ოდენ ესენი, არამედ პირველ ამთსა სამნი ეპისკოპოზნი კელდასკმულნი. მაშინ იგონა მისგანვე მარადის ქებულისა იერუსალიმის პატრიარქისა მახედვითა მრავალნი იქმნებოდეს საერთოთა განზარაზვთა ღა გონებითა ერთითა შეიქმნენ ყოველნი ამის თვისსა სარწმუნოებისა დადებად და აღწერად თავთად და წინა დადებად უსრულესად თვისსა განგებინა. და რომელიცა იყუნეს კოსტანტინეპოლის ეკლესიასა და მასისა საღმრთოთა კრებისა რომლისათვის პირველითგან ვთქუთ და რომლისა მიმართ ვითარცა თავი მართლმადიდებლისა ბერძენთა შესაკრებელისა განწესებისა, ვითარცა უცილობლისა გონებითა ხედვიდეს. რათა ესე ვითართა თავითა სჯიდენ ესენი და ესე ვითარნი ეყარას. და კუალად რაოდენიცა სარცხუენელ არიან ვითარცა უცხო და უქმარნი, განაგდონ ამათ ივინი. განწესა ესევეთარი წიგნი დადებად რუსთა სარწმუნოებისა და ესე ზედა დაწერეს და მოუწოდეს მყოფთა კოსტანტინეპოლის დიდისა ეკლესიისათა, რომელნი იყუნეს ვლახეთს მოვლინებულნი, მონაცვლენი კრებისნი და საპატრიარქონი ექუსანნი, მასვე შინა ადგილსა და მათგანვე ითქმოდნა წარგზავნად მოციქულისა მისთვის პირველ მუნვე განსჯად თვისსა სარწმუნოებისა განწესებულთა თავებისა, ხოლო უკუთვ შეიქმნენ, ხოლო უკუთვე სხვანიცა აღმოსავლეთის ეკლესიისა მართლმადიდებლობისა, ხოლო შემდგომად ამისა მუნ სასჯელი და ზროპითა ამით შეერთებან, ხოლო გარდა წარივლინა სამღთოთა კრებულისაგან ყოვლად უსამღთოესი ესე მიტრა-

მას შფოთებასა, და სურვიელ იყო წარმართებად მართლისა მის სარწმუნოებისა მოძღურებისაებრ პირველისა რუსთა ეკლესიისა, რათა წესიერად განაგოს და ახლად შემოსრული იგი განდრევილება ძირითურთ აღმოფხურას, ხოლო სულისა ორნატი თავწარსხმული კუვილითა კეთილად ნაყოფიერ ყოს. და კეთილისა ამის ზრანებისა საქმედ მოსწრაფედ კელყო. რამეთუ კრებულად მყოფნი და თვისთა შინა მოსახელენი სიტყვიერნი ცხოვარნი და კეთილგამომეტყველნი კაცი საწყესთა თვისთანი შემოკრიბნა არა მხოლოდ ესენი ოდენ, არამედ პირველ ამთსა სამნი ეპისკოპოსნი მისვე სანატრელისა იერუსალიმისა მამათთავრისა მიერ კელდასსმულნი, მუნ მყოფნი მრავალითა გამოწულილეთა ყოველთა მიერ ერთითა გულითა რა ერთითა პირითა იქმნა შექმულება ამის სარწმუნოებისა დაძქიცებად, და თვითეულად აღწერად და წინა დადებად უსრულესად თვით პირველ განგებათასა. ხოლო რომელნიცა კოსტანტინეპოლისა ეკლესიისაგანი იყუნეს და საღმრთოთა კრებულთა მისთაგანი, რომლისათვის პირველ ვთქუთ, რომელთა მიერ ვითარცა თავი სარწმუნებისა მართლისა ბერძენთა კრებათა განწესებისა უცვალეზულად გონიერებით განცილიდეს და ესე ვითართა საქმითა საჯეს, რათა სირცხვილისა იგი ზიარნი რადენ არიან, ვითარცა ურცხვიონი და უქმარნი, განიდევენ მათგან.

ხოლო დაწერეს წიგნი ესე სარწმუნოებისა რუსთა და განაწესეს დადებად ყოველთა წინაშე და მოუწოდეს კოსტანტინეპოლისა დიდისა ეკლესიისათა შათ, რომელნი მყოფ იყუნეს ვლახეთს და მხედველნი კრებისანი და მამათთავართა მიერ მოვლინებულნი ბერძენი მათთანავე ადგილსა მას და ბრძანეს მათ წარგზავნად მოციქულთა ამის პირისათვის, რათა მუნ განსაჯონ მათ თვისისა სარწმუნოებისა თავთა

პოლიტი ნიკიისა პორფირი და მელე-ტისა რინგოს ქადაგი დიდისა ეკლესიისა, რომელი იყო მართლმადიდებლობითა და მართლისა სარწმუნოებისა წესითა სიყრმითგანვე აღზრდილი და განსწავლული და აღწვენილი სულიერისა ცხოვრებისასა და სიტყვასა ქადაგი და მასწავლებელი და სასწორი „მართლმადიდებლობისა“ წესისა და არს და უწოდებდა. ხოლო მაშინ საპატრიარქოსა პირისა მტკრთველი და მქონებელი ყოვლისა საღმრთოებასა მის კრებულისა კელმწიფებისა, ხოლო ვლახეთს, ვითარცა მოვევლინენით, ვთქუთ, პორფირის თანა მოვიდა. ხოლო მოვიდა რუსთაგანცა ესაია ტროფიმოს და კონოვიკოს და ქსენოვიკ, ხოლო იუუნეს კაცნი ესენი საკვირველნი და ყოველთა სიბრძნითა და ხილვითა შემკობილნი და ღვთის მეცნიერებისა წარმმართველნი და მრავლისა სიტყვასა წინამყოფელნი სამწყსოსა შემდგომად მრავალთა გამოძიებულთა საღმრთოებასა წერილთა ესე ვითართა დაასრულად კეთილთა წიგნთა მიერ აღმოიღეს და განიწმიდნეს ესენი ყოვლისა უცხოებასა გონებისაგან. და ახლთა მით თქმულთა და მიერითგან მეყსეულად ოთხთა სამოციქულოთა საყუდართა მართლმორწმუნეთა და მართლ-მადიდებელთა პატრიარქთა წარუგზავნეს, რამეთუ ვითარცა გულითადთა მართლიად უპყრიეს წესი და არა სადა კათოლიკისა უბიწოსა ბერძენთა სარწმუნოებისა მცოდნელთა შეეწყნარნეს და ყოველთა ერთგმობით უქადაგეს, რათა არს უკუშ წმიდა და უზაკველი. ხოლო დაბრტყიეს მათ თვისთა კელითა ქუშ წერილი მათ თანათა მათ თვთუელმან მონაწილემან, ვითარცა გუაუწყებეს და ჩინან არა თუ ოდენ რუსთა, არამედ უსარწმუნოებად ყოველთა ბერძენთა და მართლ-მადიდებელთა სარწმუნოებად უწოდეს ამას ადამის სახელითა უკუშ პირველ მრავლისა რუსთა თვისთა განჩიევითა გარდაცეს. ხოლო ბერძენთა

განწესება, ნუ უკვე შეითქუნეს ურთიერთას ანუ არა აღმოსავლეთისა ეკლესიისა სიმართლესა ზედა. და შემდგომად ამის მუნ მსჯავრისა მსოფლიოსა შეიერთნენ იგინი. ხოლო წარივილნა საღმრთოსა კრებულისა ყოველად უსაღმრთოესი მიტროპოლიტი ნიკიისა პორფირი და მელეტისა რინგოს და მოძღვარი იგი დიდისა ეკლესიისა, რომელ-ესე სიყრმითგანვე აღზრდილ იყო მართლისა სარწმუნოებისა წესითა და სწავლასა სისრულისასა აღწვენილი სიმაღლედ მიმართ სულაერისა ცხოვრებისასა და ქადაგი სიტყვიერი და მასწავლებელი და სასწორი „მართლისა სარწმუნოებისა“, რომელ არს და ეწოდებისცა ამას. მიეცა მაშინ მამათმთავართა მიერ კელმწიფება საღმრთოსა მის ყოვლისა კრებულისა და პირი მეტყველი მათ მიერი. და რაეამს მოვიწიენით ვლახეთს. მოვიდა იგიცა პორფირის თანა. შემდგომად ამისა მოვიდეს რუსთაგანცა ესაია, ტროფიმოს, კონოვიკოს და ქსენოვიკ. ხოლო ოდეს ეჩილეთ, კაცნი ესე იუუნეს საკვირველ და ყოველთა სიბრძნითა საღმრთოებასა და მეცნიერებითა აღეაბულნი, ხელვად შემკულნი შევნიერებითა და მართლისა სარწმუნოებითა წარმმართველნი ცხოვართანი. შემდგომად მრავალთა საღმრთოთა წერილთა ძიებათსა დასასრულად კეთილთა მათ წერილთაგან აღმოიღეს ესე ვითართა და განწმიდნეს გონებანი კაცთანი ყოვლისაგან უცხოსა საეკველისა და ყოველთა ახალთა მათ თქმულთასა და მიერიდგან მყისვე წარგზავნეს ოთხთა სამოციქულოთა საყუდართა ზედა მყოფთა მართლმორწმუნეთა და მართლმადიდებელთა მათ მამათმთავართა წინაშე, რამეთუ ვითარცა ერთგულთა და მონათა სარწმუნოთა უპყრიეს წესი და არაჰადა ბერძენთა უბიწოსა სარწმუნოებისა კათოლიკე ეკლესიისა მცოდნელთა შეეწყუნეს და ყოველთა ერთგმობით ქადაგეს, რამეთუ ესე უკვე არს წმიდა და

მიერ კელით წერილთა და მხოლოთა მწიგნობართაგან მაშინდა აღმოიკითხო-  
დეს. ხოლო უბრძნესნი და არა მცი-  
რედ უმღთის მახსურნიცა და უმართლ-  
მადიდებლესნი მასწავებელი აღმოსავ-  
ლეთისა და დასავლეთისა მპყრობელი  
თვთ მპყრობელთა უფლისაჲ პანაიოტ,  
რომელი იყო ჩვენ ბერძენთა ნათესავი  
და სრულიად მოშურნე მართლ-მადი-  
დებლობისა ჩვენისა სჯულისა და აღ-  
ტყინებული შემწე სხვათა თანა თვსთა  
დიდ-წუჭნიერთა საქმეთა საქმისა ამის  
შემწეყოფადცა არა იცონა, რომელი  
სახითაცა ცხად ყო. ხოლო ჩვენებური-  
სა და ლათინურისა კმისა და სამოქა-  
ლაქითა რაჲ ოდენთამე ეამთა შემსკვა-  
ლულ იყო თვსითა წარსაგებელისა ამის  
ბრძნებად, რათა თვთუღმან მნებე-  
ბელმან მართლ-მადიდებლობისამან თვ-  
ნიერ წარსაგებელისა და ფასისა განმ-  
ნადა წიგნი ესე მიცემად ყოველთა,  
რათა შეუ.ლონ ამის მოგებად წიგნისა  
ამის, ვითარცა წმიდისაგან და ცხოვე-  
ლისა წყლისა და სხვათა წყაროთგან  
ცხოვრებისა აღმოვსებად ჩვენის  
მართლ-მადიდებელთა ეკლესიისა მოძ-  
ღურებისა და არა სსუათა შემრღვე-  
ულთა უცხოთ მადიდებელთა მოძღუ-  
რებათა უცხოებად და შეცთომად. ხო-  
ლო უკეთუ ლიტონითა მეტყველებითა  
მიეცემოდეს რომელთათვის არა მხო-  
ლო ბრძენთა კაცთა, არამედ მრავალთა-  
ცა კეთილ-გულის-კმის მყოფელთა თა-  
ნა ყოფად არა ჯერ-არს განკვირებად,  
რათა არა შემკულისა სიტყუსა, არამედ  
სიტყუსა მიმართ კეშმარატისა ხედვა  
ჯერ-არს გონების მქონებელთა, ხოლო  
თანა გვაე უფროს ყოვლისა დიდისა და  
ჯუღდავისა მადლობისა ცნობად კაცისა  
მის, რომელი იქმნა ჩვენდა მომპოვნე-  
ბელ ესევეთარისა კეთილისა და შეწყა-  
ლებად და განპოხებად ჩვენდა ღმრთი-  
საჲ მოგებად მადიდრად მისა და უკლა-  
ვებისა მოგებად დღესა შინა მოგებისა-  
სა კოსტანტინეპოლის სავანესა შინა  
ჩვენსა წელსა ათას ექუსსა საშეოცდა

უხაკველი, ხოლო დაამტკიცეს მათცა  
თვითოეულმან კელითა მათითა ზედა  
წარწერით, ვითარცა ვხედავთ წინამდე-  
ბარესა ამას, არა მხოლოდ რუსთათვის,  
არამედ უსარწმუნოესად ყოველთა  
ბერძენთა და უწოდეს „მართლ მადი-  
დებელთა სარწმუნოებად“. არამედ ესე  
ბეჭედთა მიერ უწინარეს მრავალთა  
რუსთა თვისითა გამორჩევითა ვარდას-  
ცეს. ხოლო მაშინ ბერძენთავე შორის  
კელით წერილთა მათ მხოლოთა წიგნ-  
თა აღმოიკითხვიდა უბრძნესი იგი და  
არა უმცირეს ღმრთისა მიერ შეყვარე-  
ბული და მართლმადიდებელი და გა-  
ნომთარგმნელი და მასწავლებელი აღ-  
მოსავლეთისა და დასავლეთისა მპყრო-  
ბელი თვითმპყრობელთა უფალი პა-  
ნაიოტ, რომელ ესე იყო ჩვენ ბერძენ-  
თა ნათესავი ესე ყოვლად მოშურნე იყო  
ჩვენისა მართლმადიდებელთა სჯული-  
სა და ეტყინებოდა შეწვენად სხვათა  
თანა დიდად შევნიერთა საქმეთა, არა-  
მედ საქმისა ამის შეწვენად არა მცონა-  
რე, რომელი სახითაცა ქმნად გამოაცხა-  
და, ხოლო ბერძენთა და ლათინთა ურ-  
თიერთას კმობისა და მოქალაქობისა  
რაოდენთამე ეამსა შემსკვალული ეძი-  
ებდა თვისისა წარსაგებელისა მიერ  
ამისა მონიჭებად, რათა თვითოეულ-  
მან, რომელთა ნებავენ, მიიღონ წიგნი  
ესე მის მიერ შემზადებული „მართლ-  
მადიდებლობა“, თვნიერ ვეცხლისა  
წარიღონ ყოველთა. რომელთა უძლონ  
მის მიერ მოგებად წიგნისა ამის, ვი-  
თარცა წყლისაგან წმიდისა და ცხოვე-  
ლისა წყაროთგან ცხოვრებისა აღმოვ-  
სებად ჩვენისა ამის მართლმადიდებელ-  
თა ეკლესიისა მოძღურებისა და არა  
სხვათა მრღვიეთა და უცხოთა მადიდე-  
ბელთა მოძღურებათა მიღევებად და  
შეცთომად. ხოლო უკეთუ ვინმე უგე-  
ბად და ლიტონად მეტყველებასა ბას-  
რობდეს, ამისთვის არა მხოლოდ ბრძენ-  
თა ვიეთმე, არამედ მრავალთა კეთი-  
ლად გულის-კმეერთა და თანა-მყოფთა  
არა ჯერ არს განკვირებად, რამეთუ არა

ორსა, ნოემბერსა ოცსა (H 83, ფ. 3r—5v).

კეთილ სიტყვისა თხზულებად, არამედ ძალი სიტყვისა მიმართ ჭეშმარიტისა ღედვად ჭერ არს გონებისა მჭმნებელთა, ესე ხოლო თანა გვაეს უფროს ყოველთასა მდღობა კაცისა მის, რომელი იქმნა დიდისა ამის და უკვდავისა ჩვენდა ცნობად და მომპოვნებელ ესევეითარისა კეთილისა ცნობად ჩვენ მიერ ღმრთისა და წყალობისა მოცემად ჩვენდა. ხოლო შეწყალებად მისა მდიდრად და უკუდავებისა მიგებად დღესა მას შინა მოგებისასა კოსტანტინეპოლის, სავანესა შინა ჩვენსა. ქრისტეს აქეთ წელსა ათას ექუსას სამეოცდა ორსა, ნოემბერსა ოცსა“ (Q 167, ფ. 7r—9v).

ნიკოლოზისეული რედაქციის (Q 167) ხელნაწერს, იმ ადგილას სადაც დამოწმებულია ბიბლიის ესა თუ ის ადგილი, ერთი და იმავე ხასიათის მინაწერები ახლავს: „ეს რუსულს არ ემოწმა და მე დედას მივეყვ. მე რა ჭქნა“ (32r, აგრეთვე 38r, 55r, 56r, 67v). როგორც ეტყობა, გარდა რუსულ დედნისა, გადამწერი არჩილის თარგმანს უდარებდა ბიბლიის დამოწმებულ ადგილებს და ისე იწერდა ტექსტს. ჩვენ სათანადო ადგილები შევეუპირისპირეთ რუსულ ტექსტს. უნდა აღინიშნოს, რომ არჩილისეული თარგმანი ემთხვევა რუსულს. ერთ ადგილას დამოწმებულია პავლე მოციქულის ეპისტოლე კოლასელთა მიმართ: „გუესმა სარწმუნოებაჲ ვგე თქუენი ქრისტე იესოჲს მიმართ და სიყვარული ყოველთა მიმართ წმიდათა...“ (I, 4). ეს ადგილი რუსულ ტექსტში ასეა ჩართული:

1. «...Вторая молитва есть, ею же оумоляем бога, да простит грехи наша како да и от мучения ны избавит и да излиет на ны и благодать спюю святыю душу же и тело. Сию молитву творим и мы за ны и за ближния наша како глаголет Апостол: «Сего ради и мы от него же две слышахом», не престаем о вас молящеся и просяще, да исполнитесь познания воли его по всякой мудрости и разуме духовнем» (გვ. 75rv)<sup>20</sup>.

არჩილის თარგმანი ზუსტად მისდევს რუსულ ტექსტს:

არჩილის თარგმანი

ნიკოლოზის რედაქცია

„მეორე ლოცვა არს იგი, რომელთა ვევედრებით ღმერთსა, რათა შეგვიდღენეს ცოდვანი ჩვენნი, ვითარმედ სატანჯველთაგან გვკსნენეს ჩვენ და მოჰფინოს ჩვენ ზედა მადლიცა თვისისა სიწმიდისა სულისა შინა ჩვენსა და კორცსა. ამას ლოცვასა ვყოფთ ჩვენცა თქვენთვის და მეგობართა ჩვენ-

„მეორე ლოცვა არს, რომელ ვევედრებით ღმერთსა შენდობად ცოდვთა ჩვენთა და სულთა ჩვენთა კსნად სატანჯველთაგან და მომფინოს მადლი დიდებული სიწმიდისა თვისისა სულთა და კორცთა ჩვენთა ზედა და ჩვენცა თანა გვაეს ვაგრეთვე ლოცვა მეგობართა ჩვენთათვის, ვითარცა იტყვის მო-

<sup>20</sup> ესარგებლობთ 1744 წლის რუსული გამოცემით, რუსულში შემდეგი აზრია: ... ელოცულობთ, რომ ყოველ სიბრძნეში და ამაღლებულ (სულთა) ცნობიერებაში აღსრულოს მისი (ღმრთის) ნების შეგებება.

თვის, ვითარცა იტყვს მოციქული: «ამისთვის ჩვენცა მიერ დღითგან გვეს-  
მა რაჲ არა დავცხრებით თქვენთვის  
მედრებელნი და მთხოველნი», რათა  
აღივსნეთ მეცნიერებითა ნებისა მისი-  
სათა ყოელითა საბრძნითა და გულის-  
ქმის ყოფითა სულიერითა“ (H 83,  
გვ. 55r).

2. «... Плоды Святого Духа или знамения божественны благодати Апостол Павел изчисляет девять, глаголя сице: «Плод же духовный есть: любви, радость, мир, долготерпение, благость, милосердие, вера, кротость, воздержание». Но подобает веровати нако и прочия добродетели глаголются плоды Святого Духа понеже от того ишходят и той содействует во еже совершася от человека. Того ради не глаголет Павел: «На тех единех не есть закон», но на такихых, нако аще идеже суть и ина подобныя снм» (ქვ. 43v

გადაწერს აქაც შეუნიშნავს რომ ეს ადგილი რუსულს არ ემთხვევა. ნაწყვეტი წარმოადგენს პავლე მოციქულის ეპისტოლეს გალატელთა მიმართ:

„... ცხრად არიან საქმენი კორცთანი, რომელ არიან: სიძვანი, მრუშებანი, არაწმიდებანი, ბილწებანი, კრბთ-მსახურებანი, მწამლველობანა, მტერობანი, ქლომანი, შურობანი, გულის-წყრომანი, წვალეზანი, შუთობანი, შურნი, კაცის-კლვანი, ლირწებანი, მთრეალობანი, სილოდანი და მსგავსნი ამათნი, რომელსა წინააღსწარ გეტყვ თქუენ. ვითარცა პირველ გარქუ, ვითარმედ ესევეთარისა მოქ-მედთა სასუფეველი ღმრთისაჲ, ვერ დაიმკვდრონ. ხოლო ნაყოფი სულისაჲ არს: სიყუარული, სიხარული, მშვიდობაჲ, სულ-გრძელებაჲ, სიტკბოებაჲ, სახიერებაჲ, სარწმუნოებაჲ, მყუდროებაჲ, მარხვაჲ, მოთმინებაჲ. ესევეთართათჳს არა ძეს სჯული. ხოლო ქრისტესთა მათ კორცნი თჳსნი ჭუარსაცუნეს ვნებითურთ და გულის-თქუმიტ. უკუეთუ სულითა ცხოველ ვართ, სულითაჲცა ვეგნეთ“ (გა-ლატ., V, 19—25).

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთხვევაშიც არჩილის თარგმანი მისდევს რუსულს.

#### არჩილის თარგმანი

„ნაყოფნი სულისა წმიდისა ანუ ნი-  
ში საღმრთოჲსა მადლისა მოციქულ-  
მან პავლე აღრიცხა ცხრად. მეტყველ-  
მან ესაგეთ: «ხოლო ნაყოფი სულიაჲ  
არს სიყუარული, სიხარულა მშვიდო-  
ბაჲ, სულგრძელებაჲ, საიერებაჲ, სარ-  
წმუნობაჲ, მყუდროებაჲ, მარხვა. მოთ-  
მინებაჲ», არამედ ჯერ არს რწმუნე-  
ბად, რამეთუ სხვანაჲცა სათნოებანი ით-  
ქმიან ნაყოფად სულისა წმიდისა, ვი-  
ნაჲდგან მისგან შთამოვალს და იგი თა-  
ნა მოქმედებს, რომელსა შინა აღსრუ-  
ლებად კაცთაგან. მისთჳს არა იტყვის  
პავლე: «ერთთა ამათ ზედა არა არს

#### ნიკოლოზის რედაქცია

„ნაყოფნი სულისა წმიდისანი, გინა  
ნიშნი საღმრთოჲსა მადლისანი ათორ-  
მეტნი არიან, არამედ მოციქული პავლე  
აქა ათად სახელ სდებს და იტყვის: «ხო-  
ლო ნაყოფი სულისა არს: სიყუარული,  
სიხარული, მშვიდობაჲ, სულგრძელ-  
ობაჲ, სიტკბოებაჲ, სახიერებაჲ, სარწმუ-  
ნობა, მყუდროებაჲ, მარხვა და მოთმი-  
ნებაჲ». გარნა არამედ სხვანიცა არიან  
სათნოებანი, რომელთა ნაყოფად სუ-  
ლისა წმიდისად სახელ ედების ვი-  
ნაჲდგან იგი არს შემწე და თანა მოქ-  
მედებს, რათა აღსრულებოდენ კაცთა  
მიერ. ამისთვის არა იტყვის პავლე:



„შეჟლი“, არამედ ესე ვითარითა ზედა, რამეთუ, უკეთუ სადაცა არიან სათნო-ებანი მსგავსნი ამათი“ (H 83, გვ. 37rv).

«მათ მხოლოთა ზედა სძეს სჯული», არამედ ესე ვითართა, რამეთუ უკეთუ სადაცა უკვე არიან მსგავსნი ამათნი (Q 167, გვ. 38v).

1847 წელს მოსკოვის სინოდის სტამბაში ქართულად დაიბეჭდა პეტრე მოგილას ეს ნაწარმოები. წიგნში სათაურები ასომთავრულით წერია, თვითონ ტექსტი კი მხედრულად. თხზულებას ასეთი სათაური აქვს: „მართლმადიდებ-ლობითი აღსარება კათოლიკე და სამოციქულო აღმოსავლეთის ეკლესიისა, ზედა დართვითა ორთა სიტყვითა წმიდისა იოანე დამასკელისა წმიდისა ხატ-თათვის და გარდამოცემა სარწმუნოებისა, გამოცხადებისაშებრ წმიდისა გრი-გორი საკვირველთ-მოქმედისა, ნეოკესარიის ეპისკოპოსისა. თარგმნულ არს რუსულის ენიდგან. მოსკოვის, სინოდის სტამბაში. ჩუჟუ (= 1847) წელსა“. გარ-და პეტრე მოგილას თხზულებისა, წიგნში შეტანილია: „წმიდისა მამისა ჩვენისა იოანე დამასკელისა წმიდისა ხატთათვის (მესამისა სიტყვისაგან)“, (გვ. 309—344) და „წმიდისა მამისა ჩვენისა გრიგოლი საკვირველთ-მოქმედისა, ნეოკესა-რიის ეპისკოპოსისა დაწესება სარწმუნოებისა, ვითარცა მოეცა მას გამოცხადე-ებითა“ (გვ. 345—359)<sup>22</sup>. ქართულ გამოცემას, ისევე როგორც რუსულს, განსხვა-ვებით არჩილისეული და ნიკოლოზისეული რედაქციებისა, წინ ახლავს შესა-ვალი ასეთი სათაურით: „ადრიაწე მადლითა ღუთისაჲთა საჰეფოჲსა დიდის მოსკოვის ქალაქისა და სრულიად რუსეთის არხიეპისკოპოსსა და ყოველთა პრდილოეთისა მხარეთ პატრიარხსა მართლმადიდებელისა კათოლიკე ეკლესი-ის მოწაფეთა და თჳსთა საყუარელთა შეილთათვის ჰსურის უფლისა მიერ სიმრთელე“. შემდეგ იკითხება შესავალი (ვიმოწმებ შემოკლებით):

მართლ-მადიდებლობის მცნებას გარდაუხდენენ... ფრანგნი, თჳთნებო-ბით განშორებულნი აღმოსავლეთის, კათოლიკე ეკლესიისგან, ესრეთნი არიან ლუტერანნი დიდებისმოყვარებითა და სიტყბოს მოყვარებითა<sup>22</sup>, განსულნი რო-ნისაგანცა ეკლესიისა. ესრეთნი არიან კალვინისნი, რომელნი არა თუ განეშორ-ნენ მართლმადიდებელთაგან .., არამედ სრულიად დაღწენენ... ვის ძალუქს აღ-რიცხვა ღონისძიებათა მათ. რომლითა იგინი, ვითარცა მეცლნი დაესხმიან მართლმადიდებელსა და მშვიდსა ქრისტეს ცხოვართა გუნდსა... რომელ არა კმაყოფილნი წერითა და ბეჭუდითა ტყუილთა თვისთა და მანვანებლთა ბრძე-ნობათა საყუთარსა ენასა ზედა, მოიგონეს მათ ბეჭუდა მათი ელინურსა და აღ-ვილსა ბერძულსა<sup>23</sup> ენასა ზედა... რათამცა შეიპყრან სულნი წრჳელნი... და იწყეს ცხადად და დაფარულად შემოტანა ბევრეულთა ბნელთა თჳსთა ღამის მსგავსთა აზრთა და ჩვეულებათა... მოწაფეთა მარტინ ლუტერისათა, მოპოვეს რა ჰსწორე და კარგი ასონი, გარდმოიღეს ჰსწორეს სლავიანურსა ენასა ზედა დამტკიცებანი ტყუილთა თვისთა დღღმატთა და... გამოატანეს ქვეყანაზედ გეს-ლოვანი... ეკალი... ესე იყო ორი წიგნი, რომელთაგან ერთი... გამოცემული 1562 წელსა ქალაქსა შინა ნესეიუსა, მეორე... 1628 წელსა ქალაქსა შინა სტოკ-ოლმსა, ორნივე იწოდებოდნენ „კატეხიზმოდ“, ესე იგი კათაქმეველად, ანუ

<sup>21</sup> 1774 წლის რუსული გამოცემის თავფურცელზე წერილი შრიფტით წერია: „...При- дадеся же к сей книзе два слова о чествовании святых икои святого отца Иоанна Дамаскина“, სოლო ზღოში. „აღსარებას“ ტექსტის შემდეგ ჩართულია ეს ორივე ნაწილი (გვ. 124—172 rv).

<sup>22</sup> რ ს ლშა еластолюбие (გვ. 3v), რაც ავბორცობას ნიშნავს.

<sup>23</sup> რუსულშიа простогречестем (გვ. 4v), რაც სალაპარაკო ბერძნულს ნიშნავს.

პირველ დაწყებითის ჰსწავლად... ღვარძლითა სავსე არიან წიგნები იგი... ჰსცნა ესე ყოვლად სამღვდელმომან მიტროპოლიტმან კიევისამან პეტრე მოლილამ, კაცმან მსჯელმან და მსწავლულმან, და, ვითარცა დავით შეიქურვა წინააღმდეგ გოლიათის სასჯელთა, რომელნი გამოსჩნდნენ მაშინ ეპარხიასა შინა მისსა, ამა მიზეზისათვის დაჰსწერა მან ღვთივ-მოსილი წიგნი, აღვსებულა წმიდითა წყლითა ღვთის-მეტყველების ჰსწავლისათა სახელით „მართლ-მადიდებელი აღსარება აღმოსავლეთისა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიისა...“. მან არა დაუტევა თვისი საქმე გამოუცხადებლად ოთხთა ბერძენთა საპატრიარხო საყდართა, განსაჯა ახლად დაწერილი წიგნი გასაგზავნად განხილვისათვის წმინდასა კრებას კონსტანტინეპოლის ეკლესიისასა, ვითარცა საკუთარის ბერძენთ მართლ-მადიდებლობისასა<sup>24</sup> და მასთანავე წარატანა მსწავლულნი კაცნი ისაია ტროფიმიჩი, კონონოვიჩი, და კსენონოვიჩი. ჰსცნა რა ესე კონსტანტინეპოლის პატრიარხმან, თავის მხრით, წარავლინა ექსარხები: პორფირი მიტროპოლიტი ნიკიისა და მელეტი სირილი, ჰმოდვარი დიდისა ეკლესიისა, რომელი მაშინ თავსა თვისსა პატრიარხის მოადგილესა პირად წარმოადგენდა<sup>25</sup>. ყოველნი ესე გვამნი შეკრბენ რა მოლდავისა შინა. 1645 წელსა, განიხილეს წიგნი იგი, განსწმიდეს იგი ყოვლისაგან სხვსა შერევისა და უმეტეს დასარწმუნებლად წარგზავნეს ოთხთა მიმართ მართლმადიდებელთა პატრიარხთა სამოციქულო საყდრისათა. პატრიარხთა განიხილეს ესე კრებასა შინა და... დაამტკიცეს ერთად მყოფთა თანა კრებასა შინა საკუთარისა კელის მოწერითა... განვლო რა შემდგომად მისა რაოდენ-მამე წელმან, სახელდობრ 1662 წელსა, ვინმე, სახელით პანალიტმან... მიჰსცა წიგნი იგი დასაბეჭდად ბერძულსა ენასა ზედა, რათამცა ყოველსა, რომელსა ჰსურის კეთილ-მორწმუნედ ცხოვრებისა განტარება, ძალედვას შოვნა მისი საკითხავად და სულისათვის სასარგებლოდ უსასყიდლოდ (რამეთუ მან ბრძანა წიგნისა მის ყოველთათვის დარიგება უფასოდ). 1685 წელსა, კურთხევიითა... იოაკიმისა, მოსკოვისა, სრულიად რუსეთისა და ყოველთა ჩრდილოეთის მხარეთ პატრიარხისა „მართლ-მადიდებელი აღსარება“ გარდმოღებულ იყო ბერძულისა ენისაგან სლავიანურსა ენასა ზედა, სამეფუფოსა ქალაქსა მოსკოვსა შინა, უდაბნოსა შინა მიხეილ მთავარ-ანგელოსისა და დიდისა იერარხის მიტროპოლიტის აღექვისასა. რომელსა ჩუღოვსკი ეწოდების. წარსულსა 1695 წელსა, კიევის მიტროპოლიტმან ვარლამ იასინსკიმ... მეფეთა იოანეს... და პეტრეს... და ჩვენსა გვთხოვა ნება სასწავლებლად მღვდელთა და ერისკაცთა „კატეხიზმოს“ დაბეჭუდა. აწ, 1696 წელსა ნებითა მათ მეფეთ უგანათლებულესობის დიდებითა ჩვენ მწყემსთ-მთავრულისა განხილვის შემდგომად და კურთხევისა ღვთივ-მოთხრობილისა წიგნისა მას „მართლ-მადიდებელსა აღსარებასა“ (მრავალნი უწოდონ „კატეხიზმოდ“), რომელიცა პირველ თხოვნისაებრ კიევის მიტროპოლიტის პეტრე მოლილისა იყო გამართულ ბერძულსა ენასა ზედა უწმიდესთა ოთხთა პატრიარხთაგან, დაბეჭდილ აქა... მოსკოვის ქალაქსა... ღვთივ სულიერსა წიგნსა ამას შინა ყოველი მართლ-მადიდებელი იპოვნას, უკეთუ მეძიებულ იქმნების. ყოველსა საჭიროსა ცხოვრებისათვის...“ (გვ. 15—30).

„აღსარების“ რუსული ტექსტი XIX ს-ის ორმოციან წლებში ხელახლა ითარგმნა ქართულად მოსკოვში, ხოლო 1847 წელს ეს თარგმანი გამოიცა კი-

<sup>24</sup> რუსულში — наико главе сущия. Греческаго Православия (გვ. 6r). რაც ნიშნავს ბერძენული მართლმადღებლობის თვის წინამძღვარს.

<sup>25</sup> რუსულში — Патриаршеское на себе тогда несящи лице (გვ. 6r). რაც ნიშნავს საპატრიარხო წოდებას.

დღეც. მთარგმნელი, როგორც ჩანს არ იცნობს არც არჩილისეულ თარგმანს და არც ნიკოლოზისეულ რედაქციას, თორემ ამის შესახებ რაიმე იქნებოდა აღსიშნული. იგი თავიდან თარგმნის რუსულ ტექსტს, თუმცა თავის ვინაობას არ ამხელს. დედნად გამოყენებულია მოგვიანო ხანის რომელიღაც რუსული ბეჭდური ტექსტი. როგორც შედარებამ დაგვანახეა, ქართული ნაბეჭდი და არჩილისეული ტექსტები მთლიანად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, თუმცა ორივე ერთი და იმავე რუსული რედაქციით სარგებლობს. საილუსტრაციოდ მოვიტანთ კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის პართენის წერილს, სადაც იგი დადებითად აფასებს „აღსარებას“:

## რუსული

«Милость наша и сущим при себе священиым архиериев синодом и клиром прочетце посланую нам от сущия церкви в Малой России книгу написанне имущую «Исповедание Православныя Веры Кафотическия и Апостолския Церкви Христовы», дело свое творящую в три части: в Веру и Любовь и Надежду, и Веру оубо разделяющуи в дванадесять чтени веры. Сн есть священиаго символа. Любовь же в 12 заповеди и в прочии пужная священиаго и благодуховнаго Ветхаго же Новаго Писания. И Надежду в Господский глас и девять блаженства Священиаго Евангелиа. Обрехом сию последовну догматом христовы церкви и купногласну священиым каином по ничесому же противящуюся тем противу еяже. Вторая на Латинском языке и не чтохом ея

## არჩილისეული

წომიერებისა ჩვენისა და სხვათა თანა ჩვენთა საღმრთოსა კრებულისა მღვდელთ-მთავართა და მკვდრთა მოვიდენ მოვლინებულნი ჩვენდა მმთავან ჩვენთა მცირისა რუსეთისა წიგნითა, რომელსა აქუნდა ზედა წერილი „აღსარებაჲ მართლმადიდებლისა სარწმუნოებისა კათოლიკე სამოციქულოსა ქრისტეს ეკლესიისა“, რომელსა აქუნდა საქმე თვისი სამ ნაწილად: სარწმუნოებისათვის, სიყვარულისა და სასოებისა. ხოლო სარწმუნოებაჲ განეყუნეს ათორმეტ თავად სარწმუნოებისა ესე არს საღმრთოხსა კრებულისა; და სიყვარული ათორმეტ მცნებად და სხვათა სამღვდელისა და ღმრთივ სულიერისა ძეგლისა და ახლისა წერილისა. ხოლო სასოებაჲ საუფლოსა კმისა მიერ ცხრათა ნეტარებათა საღმრთოხსა წმიდისა სასოებისა ეპოეთ ესე შედგომილი ქრისტეს ეკლესიისა და თანა შეკმობილი საღმრთოხთა კანონითა, ხოლო არა რაჲ

## ბეჭდური

„... მე მდაბალმან, სამღვდელო კრებითურთ არქიერთა და კრებულთა წარვიციოხნეთ წარმოგზავნილი ჩვენდა ერთმორწმუნისაგან ჩვენისა წიგნი მალაოროსიის ეკლესიისა, სახელით „აღსარებაჲ მართლმადიდებელისა სარწმუნოებისა კათოლიკე და სამოციქულო ქრისტეს ეკლესიისა“, რომელიცა იპყრობს თვის შორის სამთა ნაწილთა: სარწმუნოებასა, სიყვარულსა და სასოებასა; სადაცა სარწმუნოება განიყოფების ათორმეტთა წევრთა სარწმუნოებისა, ანუ სამღვდელო სიმოვლისა, სიყვარული ათთა მცნებათა და სხვათა მოვალეობათა წინათმოწერილთა სამღვდელთა ღვთივ სულიერთა წერილთა ძეგლისა და ახლისა აღთქმისა; სასოება განიყოფების ღვთისა ღოცვასა ზედა და ცხრათა ნეტარებათა წმიდისა სასარებისა. — ეპოვეთ, რომელ იგი ყოველსა შინა ეთანამების დოღმატადმი ქრისტეს ეკლესიისა და სამღვდელთა კანონთადმი, და

оубо сию токмо оут-  
верждаем на нашем  
диалекте сущую и по-  
велеваем мыслию об-  
щею синодального вся-  
кому благочестивому  
и православному сущу  
под восточною и апос-  
толскою церковію хри-  
стианину прочитати  
сию и не отвратитися.  
Тем же и подписася  
во всегдашнюю твер-  
дость в лете спасения  
1643, месяце Марте,  
дни 11» (გვ. 12rv).

არს იქვეულობაჲ ამის,  
რომლის მეორე ნაწილი  
წინა-აღმდგომი ლათინთა  
ენისა გარე მპყრობელი  
და არა აღმოვიკითხეთ  
იგი და ესე უკუშ დავაშ-  
ტიკიეთ მხოლოდ ჩვენ-  
სა ზედა განჩვენასა, რო-  
მელი არს და ვბრძანებთ  
გონებითა საღმრთოთა  
საქრებულოთა ყოვილ-  
თავე მართლმორწმუნესა  
და მართლ-მადიდებელსა  
აღმოსავლეთისა და სა-  
მოციქულოსა ეკლესიისა  
ქუჴშე მყოფსა ქრისტიან-  
ეთა აღმოვიკითხვად ამისა  
და არა უკუნქცევად ამი-  
სთვის მებრ დიწერა  
უკოდველად დაკვად  
წელსა შინა ც'ოვრებუ-  
სასა ათას ექუსას ორ-  
მოცდა სამსა, თვესა  
მარტსა დღესა ათერთ-  
მეტსა (H 83, გვ. 5v, 6v).

არცა რაჲმე არს მას ში-  
ნა წინააღმდეგი ეკლესი-  
ისისა, ხოლო მეორე ნა-  
წილი მისი, წარმოგზავ-  
ნილი ლათინთა ენასა ზე-  
და, ჩვენ არ წარგვიკით-  
ხიეს. ამისთვის დავაშ-  
ტიკიებთ მას მხოლოდ,  
რომელიცა არს დაწერი-  
ლი ჩვენსა ენასა ზედა და  
ერთობ სინოდის აზრისა  
განვაჩინებთ, რათა ყო-  
ველთა კეთილ-მსახურთა  
და მართლ-მადიდებელთა  
ქრისტიანეთა წყევრთა აღ-  
მოსავლეთისა და სამო-  
ციქულო ეკლესიისათა  
წარიკითხონ წიგნი ესე  
და განავდონ იგი, რაჲ-  
სათჴსცა კელ მოეწერების  
ჩვენ მიერ სანადაგოთ  
მისის ხმარებისათვის.  
წელსა გამოხსნისა 1645  
(?) , თვესა მარტსა 11-სა  
დღესა“ (გვ. 9—10).

განსხვავება თვითონ ტექსტშიც შეიმჩნევა:

«Самовластие челове-  
ка есть хотение сво-  
бодное и отрешеное и  
рождается от помыш-  
ления си есть словес-  
ное, во еже действова-  
ти благое или злое по-  
жеже словесным зла-  
нием подобает имети  
естество самовластное  
и оупотребляти тое сво-  
бодно путсводящу сло-  
ву и сие слово егда че-  
ловек бяше во оустав-  
лении шевинности си  
есть прежде, неже сог-  
решити в неврастлежен  
в совершенстве своем  
и ради преха растлнл-

..თვით კელმწიფებაჲ  
კაცისა არს ნებაჲ თავი-  
სუფალი და ჳსნილი და  
იშვების გულის სიტყუ-  
გან ესე იგი არს სიტყუ ე-  
რა, რომელსა შინა მოქმე-  
დებს კეთილთა ანუ ბო-  
როტთა, ვინათგან თუთ  
კელმწიფედ დაბადებუ-  
ლისა ჳერ არს ჳონებად  
თ თ კელმწიფებისა ბუ-  
ნებაჲ და კმარებად მის-  
თ-ს უფლებისა გზა მო-  
ყენებლისა სიტყუსა ესე-  
ცა სიტყუჲა ოდეს კაცი  
იყო დადგინებული უვნე-  
ბელობასაჲ შინა, ესე იგი  
არს ვიდრე პირველ ცოდ-  
ვადმდე იყო უზრწნელ

..თავისუფლება კაცისა  
არს კეთილნებობითი, არა  
ვისდამე დამოკიდებული  
წადილი წარმოებული გუ-  
ლისხმის ყოფისა ანუ გო-  
ნიერისა სული-აგან,  
ქმნად კეთილისა ანუ ბო-  
როტისა ვინათგან გონი-  
ერთა ქმნილებათა თანა  
აძსთ, რათა აქუნდესთ  
ბუნება თვით ნებობითი  
და მოქმედება თავისუფ-  
ლებათი, კელმოქმედანე-  
ლობითა გულისხმის ყო-  
ფისათა. ესე გულისხმის  
ყოფა ოდესცა კაცი იმ-  
ყოფებოდა მდგომარეო-  
ბასა შინა უბრალოებისა-  
სა, ესე იგი პირველ ვიდ-

оя. Но хотение аще и пребысть невредно во еже пожелати доброе или злое, бысть обаче в неких инакше по- ничное и клошится и злomu и во шных — к добромu» (გვ. 19 Ⴀ).

სისრულესა შინა თქსა და ცოდვისთვის განიხრ- წა. არამედ ნებაჲ უყე- თუმცა დაადგრა უვნე- ბელად, რომელსა შინა გულისთქმად კეთილისა ანუ ბოროტისა გარნა იქ- ენა რომელთამე მ მარ და უფროს მიისწრაფა და მიდრკა ბოროტისა მი- ზართ და სებათა შინა კე- თილისა მიმართ“ (H 83, 18 Ⴀ).

რე და ჰსცოდვიდა, იყო უვნებელ სრულებასა ში- ნა თვისსა გარნა ცოდვა- მან ავნო მას. ნება თუმ- ცა დარჩა უვნებელად შე- სანებ წადილისადმი კე- თილისა, ანუ ბოროტისა, სხეებრ შეიქმნა ერთსა შინა უმეტეს მიდრეკილ ბოროტისადმი, ხოლო მე- ორესა შინა კეთილისად- მი“ (გვ. 43—44).

ტექსტის ახალ მთარგმნელს ვერ გაუჩრთებია თავი თარგმანისათვის. მისი ენა დაღვარებული და გაუგებარია. მას პირდაპირ გადმოაქვს რუსული კონს- ტრუქციები და ცალკეული სიტყვები, რითაც ამახინჯებს და აბუნდოვნებს აზრს. ეს კარგად შეუმჩნევია XIX საუკუნის გამოჩენილ საეკლესიო მოღვაწეს ტა- რასი მესხიშვილს არქიმანდრიტს, რომელსაც წიგნის ბოლოს ფანქრით სათა- ნადო მინაწერი გაუკეთებია: „უმეტესად ამ წიგნის მეამე ნაწილს ნუვინ წარი- კითხავს, ვინადგან იმის მთარგმნელს არც რუსული სცოდნია და არც სრულე- ბით ქართული და ვმობით აუვისია და არც ქართულია და ვერცა ვინ გაიგებს რას- მე. არქიმანდრიტი ტარასი“ (გვ. 359).

დასკენის სახით შეიძლება ითქვას:

1. XVII ს-ის უკრაინა-რუსეთის გამოჩენილ მოღვაწეს პეტრე მოგილას 1628—1643 წლებში დაუწერია დოგმატიკური ხასიათის თხზულება „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. თხზულებაში კითხვა-მაგების ფორმით წარმო- ღვენილია ქრისტიანული მართლმადიდებლური მოძღვრების აპოლოგია.

2. 1699—1702 წლებში ეს ნაწარმოები არჩილმა რუსულიდან ქართულად თარგმნა. მას ქართველი საზოგადოება არჩილისეული თარგმანით გაეცნო. ნა- წარმოებმა მკითხველთა შორის დიდი ინტერესი გამოიწვია.

3. ვახტანგ VI-ის დავალებით ნიკოლოზ ტფილელმა სასტამპოდ გააწყო ტექსტი, თუმცა მისი დაბეჭდვა ვერ მოხერხდა. ნიკოლოზის მიერ ტექსტის გა- ზართვის შედეგად მივიღეთ ამ თხზულების მეორე, ე. წ. ნიკოლოზისეული რე- დაქცია.

4. XIX ს-ის 40-იან წლებში ნაწარმოები ხელმეორედ ითარგმნა ქართუ- ლად. თარგმანი, შედარებით არჩილისეულთან, დაბალ დონეზეა შესრულებული; მთარგმნელი უცნობია არჩილი და ანონიმი მთარგმნელი საერთო რუსული რე- დაქციით სარგებლობენ.

5. პეტრე მოგილა პირველი უკრაინელი მწერალია, რომლის ნაწარმოებიც (რუსულის გზით) ითარგმნა ქართულ ენაზე<sup>26</sup>. შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ- უკრაინული ლიტერატურული ურთიერთობა სწორედ ამ ნაწარმოების თარგ- მანით იწყება. პეტრეს ამ თხზულებამ გარკვეული როლი შეასრულა როგორც რუსული, ასევე ქართული სასულიერო მწერლობის ისტორიაში.

<sup>26</sup> ტრ. რუხაძე, დასახ. შრ., გვ. 336.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

## ზზია ივანიშვილი

„შამს ო თოღრასა“ და ალ. დიუმას რომანების  
ურთიერთობისათვის

სპარსული ისტორიული რომანის ეროვნული წყაროების შესწავლასთან ერთად არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება მის მიმართებას დასავლეთეუროპულ რომანთან.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის გამოითქვა მოსაზრება „შამს ო თოღრასზე“ ალ. დიუმას რომანების გავლენის შესახებ, რაც ზოგი მკვლევრის აზრით ნაწარმოების ნაკლებ მეტყუელებს. ყველაზე ადრე ხოსროვისა და ალ. დიუმას გმირების მსგავსებაზე ყურადღება გაამახვილა ე. ბერტელსმა. აი რას წერს იგი: „В сщем, не нужно бсльшого труда, чтсбы узнать в Шемсе комбинированные черты Д'Артаньяна и Монте-Кристо, обладателя сказочных богатств“<sup>1</sup>.

ჩები ორიენტალისტების აზრით, ალ. დიუმას „გრაფ მონტე კრისტომ“ და „სამმა მუშკეტერმა“ განსაკუთრებით ძლიერი გავლენა მოახდინა სპარსულ ისტორიულ რომანზე, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ეს გავლენა უარყოფითი ხასითისაა; ასე, მაგალითად, სანათი-ზადე ქერმანის რომანს „შურისმძიებელი მაზდაკისათვის“ და ხოსროვის „შამს ო თოღრას“, ცხადია, აქვთ ისტორიული სიუჟეტი, მაგრამ მათი გაცნობისას თვალწინ წარმოვიდგება ალ. დიუმას რომანები, რაც უეჭველია, ამ ავტორების (იგულისხმება ქერმანი და ხოსროვი. — მ. ი.) სასარგებლოდ არ მეტყუელებს<sup>2</sup>. მათვე ეყუთვნით შემდეგი განცხადება: რომანის ცენტრალური გმირი შამსი ზღაპრულად იდეალიზებული სახეა და მისი ტრფიალი თოღრასადმი, ისევე, როგორც სხვა მისი სამიჯნურო თავგადასავალი, მოგვაგონებს „სამი მუშკეტერის“ გარემოს<sup>3</sup>. არც პოლონელი მეცნიერი ფ. მახალსკი უარყოფს შამსისა და ალ. დიუმას გმირების სიახლოვს<sup>4</sup>.

დასავლურმა ლიტერატურამ რომ ხელი შეუწყო სპარსული პროზის, კერძოდ რომანის, განვითარებას, ჩვენთვის ცხალებ უტხადესია. მაგრამ შამსის ნათესაობა გრაფ მონტე კრისტოსა და დარტანიანთან, ვფიქრობთ, მეტ დასაბუთებას მოითხოვს.

ეცადოთ და გავარკვიოთ, რამ მისცა მკვლევრებს ამგვარი დასკვნის საბაბი. აქვთ თუ არა საერთო მომენტები ხოსროვისა და ალ. დიუმას რომანებს?

<sup>1</sup> Е. Э. Бертельс, Пурпурный исторический роман XX века, сб. «Проблемы литературы Востока», Ленинград, 1932, гл. 116.

<sup>2</sup> J a n R y r k a, Iranische Literaturgeschichte, Leipzig, 1959, гл. 524.

<sup>3</sup> იქვე, გვ. 362.

<sup>4</sup> Franciszek Machalski, Historyczna powiesc perska, Krakow, 1952, гл. 41.

თუ მკვლევრები გულისხმობენ მხოლოდ სათავგადასავლო სიუჟეტს, რაღა თქმა უნდა, მარტო ამ მონაცემებზე დაყრდნობა საკითხის გარკვევაში სინათლეს ვერ შეიტანს.

სათავგადასავლო ხაზი გვექონდა ჯერ კიდევ „შაჰ-ნამეში“ (გავიხსენოთ როსტომის შვილი ამბავი). მსოფლიო ლიტერატურაში შეგვიძლია დავასახელოთ მრავალი მწერალი, რომელიც სათავგადასავლო ეპოქაში მუშაობს, მაგრამ მათი გმირები დიამეტრულად განსხვავდებიან ალ. დიუმას გმირებისაგან. ეგებ საკითხის გარკვევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მოტივებისა და ეპიზოდების დამთხვევას? დავიწყოთ იმით, რომ ზოსროვის რომანსა და „გრავ მონტე კრისტოს“ შორის საერთოა განძის პოვნის მოტივი. რამდენადაც მკვლევრებს ტექსტები არ შეუჯერებიათ, ჩვენ ვეცდებით ზედმწვენივით შევუდაროთ ერთმანეთს ეს ადგილები.

დანტესისათვის წინდაწინვე ნაცნობია განძის ადგილსამყოფელი. რითი ხელმძღვანელობდა იგი კუნძულ მონტე კრისტოზე გადასვლისას — ჩინებულად არის მოტივირებული ალ. დიუმას მიერ. ციხესიმაგრე იფის ერთ-ერთ საკანში აბატი ფარია მას უჩვენებს ქალაქის ნაგლეფს, სადაც მინიშნებულია, თუ სად არის სიმდიდრე ჩამარხული. კუნძულზე გადასული დანტესის მიზანია, რაღაც არ უნდა დაუჭდეს, აღმოაჩინოს იგი. რამდენიმე წუთში იგი სამი ფუტი სიგრძისა და ერთი ფუტის სიგანის ორმოს გათხრის და რკინით მოქედილ მუხის სკივრს შენიშნავს. სახურავის შუაგულში ვერცხლის ბალთაზე სპადას საგვარეულო ღერძი ბრწყინავდა: ირიბად დაღაგებული ხმალი ოვალური ფორმის ფარზე, როგორც იტალიაშია მიღებული, და კარდინალის ქული. შუა ადგილას გამოჩნდა ზედა საკეტი, შემდეგ ჩამოსაკიდი ბოქლომები და გვერდით გაკეთებული სახელურები. მან სკივრს სახელურებში სტაცა ხელი და შეეცადა ამოეწია, მაგრამ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა. გადაწყვიტა გაეღო, მაგრამ აქაც ვერაფერს გახდა. წერაქვის პირი სახურავსა და სკივრის კედელს ეწეა ჩაღო და სახელურს დააწვა. სახურავმა დაიჭრაქუნა და გაიბზარა. სკივრი გაიღო. ედმონდი კანკალმა აიტანა. თოფს სტაცა ხელი, ჩა. მახზე შეაყენა და გვერდით დაიდო. სკივრში სამი განყოფილება იყო. პირველში ბრჭყვიანი გაქონდათ ოქროს ფულებს, რომლებსაც მოწითალო ელვარება გადაჰკრავდათ. მეორეში დაწყობილი იყო დაუმუშავებელი ოქროს ზოდები, რომელთაც მხოლოდ წონა და ფასი ჰქონდათ. მესამე ნახევრად იყო ამოვსებული. აქ ედმონდმა ხელი ჩაყო აღმასების, მარგალიტებისა და ლალების გროვაში, რომლებიც ერთმანეთს ეცემოდნენ ბრჭყვიალა ჩანჩქერებოვით და ისეთი ტკაცანი გაქონდათ, ასე იტყობოდა, ფანჯრის მინებს სეტყეა ურტყამსო<sup>5</sup>.

დანტესი შეუდგება სიმდიდრის თვლასა და უზომოდ ვახარებული ღმერთს მადლობას სწირავს. მეორე დღეს კვლავ შევა მღვიმეში, ჯიბეებს ძვირფასი ქვებით აივსებს, სკივრს სახურავს დაახურავს, მიწას წააყრას (და დატყეპნის, ხოლო ზემოდან ქვიშას მოახვევს, რათა გათხრილი ორმო შეუშინეველი დარჩეს, და გარეთ გამოვა. მღვიმის შესასვლელს ლოდს მიაჯარებს, ქვებს მიაყრის, თავისუფალ ადგილს მიწით ამოავსებს, შიგ ტყეობსა და იელებს ჩარგავს. მიწას მორწყავს, რათა გარეშე თვალს მცენარეულობა დიდი ხნის დარგული ეგონოს, ნათესურის კვალსაც წაშლის და ამხანაგებს დაელოდებ<sup>6</sup>.

<sup>5</sup> ალ. დიუმა, გრავ მონტე კრისტო, ტ. II, 195, 296.

<sup>6</sup> იქვე, ვ. 296.—293.

ახლა ვნახოთ, როგორ არის აღწერილი იგივე სცენა ხოსროვისთან. შამსს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს მიწაში ჩაფლულ განძზე. იგი მას შემთხვევით წააწყდება<sup>7</sup>. ფალავან მოპამედ ნაჯერს შამსი მიჰყავს თახთე-ყარაჩის მიწისქვეშა სასახლეში, სადაც ქოლიჯას რაზმელებს უნდა შეხედნენ. გაშლილ ხალიჩაზე თვალს მოჰკრავენ ღვინიან კურკულს. ფალავანი მეგობარს სასმელს შესთავაზებს, თან არწმუნებს, რომ ცოტაოდენი ღვინის დალევა მამაკაცს ცოლვად არ ჩათვლება. ირკვევა, რომ შამსს არასოდეს უგემია ღვინო და არც ამჯერად გასინჯავს. ამ დროს ფალავანს შეატყობინებენ ქოლიჯას რაზმელების მოსვლას. მათ შამსის დაპატიმრება ევალებათ. მტრების თვალის ასახვევად ფალავანი იფრიშს მიიტანს შამსზე.

შამსი ახერხებს გაქცევას. გვირაბში ჩავა იმ გზით, რომელიც ფალავანმა წინასწარ ასწავლა. კვეს-აბედის დახმარებით ჩირალდანს ანთებს. შემთხვევით კედელზე თვალს მოჰკრავს მოელვარე წერტილს. ჩირალდანს დადგამს და დანის წვერით მიწას გათხრის. გამოჩნდება კედელში დატანებული კარი, კარს უკან — ქვის ოთხი ზანდუკი. პირველად შამსს ისინი სარკოჯაგი ჰგონია: ძველად სულთნებს ამ წესით მარხავდნენო, — გაუღელებს თავში. ზანდუკებზე ქვის დაფას შენიშნავს. ერთი მათგანის ქვეშ დანის პირს შეატურებს, მაგრამ ძვრას ვერ უზამს. მაშინ ხმაღს მოიშველიებს, წვერს გადაუტეხს და ქვის აწევას ეცდება. ხელს სკივრში ჩაყოფს და ნახავს, რომ სავსეა ფულით. მუქით ამოიღებს ოქროს მონეტებს. შემდეგ მიუახლოვდება მეორე სკივრს, სადაც დიდი ზომის ოქროს ნატეხებია ჩაყრილი. მესამე სკივრი სავსეა ოქროს ზოდებით. მეოთხეში ძვირფასი თვლებით მოქედილი რამდენიმე მცირე ზომის ყუ-რიაა ჩადგული. აქ აღმოჩნდება ოქროს გვირგვინი და ქალის ღვირფასი თავსამკაული, მარგალიტებით მოქედილი რამდენიმე ხმალი და ორი უძვირფასესი ხანჭალი. აქვეა ექვსამდე საომარი ფარი, ოქროს შანდლები და თასები, ქალისა და მამაკაცის ძეწკვები, ოქროს, ალმასის, იაგუნდის, ფარუზისა და ზურქუსტის უამრავი ბეჭედი, რომელთა მსგავსი შამსს არასოდეს უხილავს. მათ შორის აღმოჩნდება ქალის რამდენიმე წყვილი საყურე, მარგალიტის ყელსაბამი, ძვირფასი სამაჯურები. ამდენი სიმდიდრის ხილვისას შამსმა ლამის გონება დაკარგოს. შემდეგ ლოცვა აღაჯღინა, ჭიბეები ოქროთი აიღოს, ხანჯალი ქამარში გაიყარა, ხმალი მხარზე გადაიკიდა, მარგალიტის ბეჭდები და მძივების ასხმა უბეში შეინახა და გვირაბიდან გამოვიდა. ფოლადის კარი გამოიკეტა. ქვის ვიწრო შესასვლელს მიწა მიიყარა და ნიშანი დაალო. გზად შამსი ჭერ მეჩეთში შევა და ნამაზს წაიკითხავს, შემდეგ ალთაჯუს სახლს მიასურებს<sup>8</sup>.

განძი, როგორც შემდეგ გაირკვევა. ეკუთვნოდა შამსის შორეულ წინაპარს ახალ ად-დოულეს (ფულსა და იარაღზე მიაქ სახელია ამოტვიფრული). ოღონდ რა გზით და რა მიზეზით გაჩნდა იგი გვირაბში, რომანის მიხედვით გაურკვეველია.

ამ შეპირისპირებით აშკარად ჩანს, რომ მოტანილ ეპიზოდებს აქვთ როგორც მსგავსი, ასევე განმასხვავებელი მომენტები. ცხადია, აქ ანგარიშგასაწე-

<sup>7</sup> აღნიშნული თავის სახეობებზეა — რის

ტ. 1, გვ. 177.

شاهزاده محمد سقر میرزا خسروی شمس و طغرا ۱۳۴۳

<sup>8</sup> شمس و طغرا ტ. 1, გვ. 18.



ვია ფულითა და ოქროთი საცხე სკივრების აღმოჩენა. დანტესი მათ კუნძულის მღვიმეში მიაგნებს, შამსი — უძველესი სასახლის ნანგრევებში. დანტესი წააწყდება რკინით მოქედილ მუხის ერთ სკივრს, რომელიც სამი განყოფილებისაგან შედგება, ხოლო შამსი — ქვის ოთხ ზანდუქს. „გრაფი მონტე კრისტოს“ მიხედვით განძი მიწაშია ჩაფლული, „შამს ო თორასს“ გმირი კი კედელს გაჭრის და კარს უკან იპოვის ამ სიმდიდრეს. დანტესი წერაქვს ათავსებს სახურავსა და სკივრის კედელს შუა და გაგლეჯს რკინის სალტეებს, შამსი კი სახურავს ხმლის პირით ახდის. ფულისა და ოქროს ზოდების გარდა, შამსი მეოთხე ზანდუქში სამეფო გვირგვინს, ქალის სამკაულებს, საომარ იარაღს, თასებსა და შანდლებსაც აღმოაჩენს. (როგორც ვხედავთ, ხოსროვი ყურადღების კონცენტრირებას ახდენს საგანთა დეტალიზაციაზე).

ჩამოთვლილი მსგავსი მომენტები რომ არა, განძის მიგნების შემთხვევას შეიძლება პარალელი დაეძებნოს სპარსული ლიტერატურის სინამდვილეში. „ოთხი დერვიშის ისტორიაში“ ვკითხულობთ: მიწა რომ ამოვთხარე, კარი გამოჩნდა. გავაღე ის კარი, შიგ რაღაც სახლი ჩანდა — სულ ოქროებით გამოტენილი. ერთი მუკა ოქრო ამოვიღე და გადავმაღე<sup>9</sup>. ამავე ნაწარმოებში ერთ აჯამელ ახალგაზრდას მოხუცი ურჩევს, ავიდეს ბორცვზე და გათხაროს იგი. ბარს დაჭრავეს თუ არა მიწას, ნახავს, რომ იგი თვალმარგალიტებითაა საცხე. ვაჟი ასრულებს მოხუცის ნათქვამს და მიაგნებს განძს<sup>10</sup>.

ლიტერატურულ ძეგლებს შემოუნახავთ ცნობა — რა და რა სახის განძი არსებობდა სახელმწიფოში!<sup>11</sup>.

ეპიზოდების შედარებისას ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საკითხის მეორე მხარე: განძის მიგნებამ რა გავლენა მოახდინა გმირის მატერიალურ და სულიერ ცხოვრებაზე? როგორც ვიცით, შამსი შეძლებული ფეოდალია, დამატებითმა სიმდიდრემ განძის სახით კიდევ უფრო განამტკიცა მისი როლი და ავტორიტეტი სასახლის კარზე. „გრაფი მონტე კრისტოს“ მიხედვით დანტესი ღარიბი მეზღვაურია. მის ოჯახს ძირითადად ვალებით გააქვს თავი. განძის მიგნების შემდეგ ერთბაშად მდიდრდება და სამაგიეროს მიუზღავს ყველა იმ პირს, ვინც მას დაუშინებულად ავნო. შამსს არ სჭირდება კინმესაღმი შეურისიება. იგი პირად მომავალზე ფიქრობს, სიმდიდრით სურს ყველა იმ დაბრაოლების დაძლევა, რაც ხელს უშლის სატარფოს დაპატრონებაში.

კიდევ რა საერთო ნიშნები აქვთ ხოსროვისა და ალ. დიუმას რომანებს? საინტერესოა, როგორ შემოდიან ექსპოზიციაში ერთი მხრივ დარტანიანი, ხოლო მეორე მხრივ შამსი. „სამი მუშეკეტრის“ გმირი თვრამეტი წლისაა (დანტესი დაახლოებით თვრამეტი-ოცი წლისაა). თითქმის ამდენისავეა შამსიც. იგი დარტანიანით ახალი ჩამოსულია პროვინციიდან და ავტორი მას შირაზის ქუჩაში გვაცნობს. აი ეს ადგილიც: ჰიჭრიდან 657 წელს, ორღიბეკეშთის თვეში, აბემ ხათუნის მეფობის მესამე წელს, შირაზში. რომელიც იმ

<sup>9</sup> Ч о р д а р в е ш, Ташкент, 1961, гл. 159.

<sup>10</sup> იქვე, გვ. 127.

<sup>11</sup> ნიშამი ვაჩქელს „ხოსროვი და შირინის“ განმარტებაში ვკითხულობთ: „ნათხარი (ამონათხარი) განძი მელითია, სიმღერა, რაზროსაც სათუქლად უღვეს ეთომ ვადმოცემა, რომლის მიხედვით ერთი მეფის დროს შემთხვევით იპოვნეს, მწიდან ამოთხარეს განძი. მათ შორის იყო ოქროს ხარის ვამოსახულება“. ნ ი შ ა მ ი გ ა ნ ა ქ ე ლ ი, ხოსროვი და შირინი, მაგალი თოდუას რედაქციით, შესავალი წერილი, განმარტებებითა და ლექსიკონით, თბ., 1964, გვ. 457. ყოფილა აგრეთვე „ქარის მოტარელი განძი“ და „ვასეკე სუხოე“. იქვე, გვ. 457.

დროს სამოთხის ნიმუში იყო, საღამო ხანს ათაბაგის სასახლესთან გამავალ ქუჩაზე ძველი „დარაბხანის“ პირდაპირ ერთი ახალგაზრდა ბებერ საროს მიყრდნობოდა და მოფუსფუსე ხალხის მზერით იქცეოდა თავს. ეტყობოდა, ჩამოსული იყო, რადგან შირაზელთა კილოკაეი მისთვის მთლად გასაგები არ იყო და ცდილობდა უცხო გამოთქმებისათვის ყური მიეჩვია<sup>12</sup>. ამას მოსდევს შამსის გარეგნობისა და ჩაცმულობის აღწერა, ხორამის გამოჩენა და ვრცელი დიალოგი (აქ ამონაწერს აღარ გავაგრძელებთ, რადგან მომდევნო ადგილები მკვეთრად ემიჯნებიან ალ. დიუმას რომანების სათანადო ადგილებს).

„სამი მუშკეტერის“ ჩვენთვის საინტერესო ადგილი ასე იწყება: „1625 წლის აპრილის პირველ ორშაბათს დაბა მენგში, სადაც დაიბადა „გარდის რომანის“ ავტორი, ისეთი მღელვარება იყო, თითქოს მას ჰუგენოტები შესეოდნენ. ახლა იქ აპირებდნენ გამაგრებას და მის მეორე ლაროშელად გადაქცევის. მრავალმა მოქალაქემ, დიდი ქუჩის მხრიდან გამოქცეული ქალები რომ დაინახა და კარაპანებთან ბავშვების ღრიალი გაიგონა, საჩქაროდ ჩაიკვა ჭავშანი. ვინ მუშკეტით, ვინ ბასრი მახვილით შეიარაღდა, რომ ამით მიიწე გაემარებინათ გული. ყველა მიისწრაფოდა „თავისუფალი მეწისქვილეს“ სასტუმროსაკენ, რომლის წინ უამრავი ხალხი მოგროვილიყო და ცნობისმოყვარეობით აღსავსე საშინლად სმაურობდა...“<sup>13</sup>.

ჩვენი ყურადღება შეიძლება მიიქციოს მთავარი გმირების თითქმის ერთნაირმა ასაკმა, მაღალმა წარმოშობამ (შამსი ფეოდალია, დარტანიანი — აზნაური) და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პროვინციულობამ (ორივენი ხომ პირველად ჩამოდიან დიდ ქალაქში). მაგრამ მსგავსებას აქ ესმება წერტილი. აბსოლუტურად განსხვავებულია ამ გმირების დედაქალაქში ჩამოსვლის მიზეზები, მათი სულიერი სამყარო, ცხოვრების გზა და მისწრაფებანი.

ხასიათის რა თვისებით შეიძლება ჰკვანდნენ ერთმანეთს შამსი და გრაფი მონტე კრისტო? უპირველეს ყოვლისა, ხელგაშლილობით (ორივენი, როგორც წესი, საჭიროდ მიიჩნევენ ზედმეტი ფასი მისცენ სასურველ ნივთებში). მათ ამის საშუალებას აძლევს აურაცხელი სიმდიდრე განძის სახით.

ცხოვრების ასპარეზზე ახლად გამოსული გულუბრყვილო დანტესი, რომელიც ჭერ კიდევ ხეირიანად ვერ გარკვეულა ბოროტსა და კეთილ ადამიანებში, აბატს ეკითხება: „პატიოსნებას გეფიცებით, თქვენს სატყუებზე მე ტანში ერთუანტელი მივლის, ნუთუ ეს ქვეყანა მხოლოდ ვეფხვებითა და ნიანგებითაა დასახლებული?“<sup>14</sup>. შდრ. შამსის საუბარი ხორამთან: ნუთუ ქვეყნად მხოლოდ ეს ორომტრიალია?<sup>15</sup>.

აი დაახლოებით ის ზოგადი მომენტები, რასაც, ჩვენი აზრით, მკვლევართა დაეჭვება შეეძლო. მაგრამ როგორც ნაწარმოებთა საერთო შედარება გვიჩვენებს, არც მხატვრული ხერხებით, არც შინაარსობრივი თვალსაზრისით „შამს ო თოდრა“ არ უახლოვდება ალ. დიუმას ზემოაღნიშნულ რომანებს. შამსის ხასიათი, მისი ცხოვრების მანერა მკვეთრად განსხვავდება ალ. დიუმას გმირების ხასიათისა და ცხოვრების მანერისაგან. შამსი დანტესისაგან განსხვავებით შორს დგას „სასწაულებისაგან“ (შდრ. გრაფის იღუმალი შეპარვა

<sup>12</sup> | شمس و طغرا, т. 1, 25

<sup>13</sup> | ალ. დიუმას, სამი მუშკეტერი, თბ., 1969, გვ. 11—12.

<sup>14</sup> | ალ. დიუმას, გრაფი მონტე კრისტო, თბ., 1953, გვ. 237.

<sup>15</sup> | شمس و طغرا, т. 1, გვ. 127.

ვალენტინას საწოლში, მათი საუბარი, გრაფის მიერ „მიცვალბულის“ გაცოცხლება და საიდუმლო წამლები). შამისისათვის სრულად უცხოა ინკოგნიტობა (როგორც ვიცით, დანტესი საჭიროებისდა მიხედვით, ხან აბათი ბუზონია, ხან გრაფი მონტე კრისტო). მართალია, ხოსროვის რომანში ერთგან გვხვდება ცნობა, რომ მღვდელმა გაქრისტიანებულ შამსს ბილუ დაარქვა, მაგრამ მას ამ სახელით არავინ იხსენიებს<sup>16</sup>. შამსი ბედნიერი მამაა: მას არც ციხეში მოუწევს ყოფნა და არც სატრფო ღალატობს. პოლიტიკური და სამიჯნურო ინტრიგების გაუთავებელი ქსელი, რაშიც ძალაუვნებურად აღმოჩნდა დარტანიანი, უცხოა შამისისათვის. სიტყვა რომ აღარ გაგვიგაძღვლდეს, ხოსროვის გმირი არ შეიძლება იყოს ფრანგული რომანებიდან მექანიკურად გადმოტანილი ტიპი. ჩვენ კატეგორიულად გამოვრიცხავთ შამსის ნათესაობას ალ. დიუმას ზემოაღნიშნულ გმირებთან.

თუ შედარების ამ პრინციპს გავყევებით, „შამს ო თორას“ შესაძლოა „საერთო ადგილები“ აღმოაჩნდეს არაბულ რომანებთანაც (აქ პირველ რიგში დავასაძებნებთ სელიმ ალ-ბუსთანისა<sup>17</sup> და ჭირჯი ზეიდანის<sup>18</sup> რომანებს. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ხოსროვი, როგორც არაბულის შესანიშნავი მცოდნე, უეპყელია, ორიგინალშივე გაეცნობოდა მათ.

ბ. ალავის ცნობა, რომლის თანახმადაც „შამს ო თორას“ ავტორი გვევლინება ჯ. ზეიდანის მთარგმნელად<sup>19</sup>, დაკონკრეტებას მოითხოვს. როგორც ცნობილია, ჯ. ზეიდანს ოცამდე ისტორიული რომანი მიეწერება. იბადება კითხვა — რომელი მათგანი თარგმნა ხოსროვიმ? ჩვენს ხელთ არსებულ ჯ. ზეიდანის რომანებში „აბუ მუსლიმ ხორასანი“ (სპარსულად თარგმნა ჰაბიბოლამ ამუზგარამა) და „სალაჰ ედ-დინ აიუბი...“ (მთარგმნელი მოჰამედ ალი შირაზი) უშედეგო აღმოჩნდა შამსის ლიტერატურული პროტოტიპის ძიება.

წამოპრილ საკითხზე მეტად საგულისხმო აზრი აქვს გამოთქმული ი. მარს: „*Этo не только исторический роман, это сбрзисцвыи и технически блестяще исполненный авантюрный роман, написанный вне каких-либо европейских влияний*“<sup>20</sup>. იმავე, წერილში ი. მ. რ. დისქენს: „*Автор разбираемого*

<sup>16</sup> ასეც რომ იყოს, თვით სპარსულ ეპოქლონში არავითარ მაგალითს ვეპქის იმისა, როცა გმირი ინკოგნიტობის შენარჩუნებას მიზნით სავანებოდ იცულის სახელს. შ.რ. „ამირ არსლანი“. ფრანთა ქიანანში არსლანი თავს ელიასად აცხადებს, ზოგჯერ კი ხალხს იევიტებლად იცნობა და თირღუს ირწვეს. თეირანი, 1345, გვ. 72—279.

<sup>17</sup> შ.რ. ბულორის მოტაცება მეკობრეთა მიერ, როცა მას აიძულებენ ქრისტიანული რელიგიის მიღებას. Э. Г. А р а с т а н, Джирджи Зейдан и арабский исторический роман, М., 1967, გვ. 43.

<sup>18</sup> ჯ. ზეიდანის რომანებთან „შამს ო თორას“ აახლოებს ევოკრატული და ისტორიული დეტალების სიჭარბე, ტიპათა წარმოსახვის თითქმის ერთნირი მანერა: დაღობთ ტიპს, როგორც წესი, უნდა ჰქონდეს არაჩვეულებრივი ვარგებობა, გამპრიაბი გონება, ახსოსათბდეს ჯულადობა და აბსოლუტური ერთგულება სიყვარულში. ყურადღებას აიყრობს ის გარემოებაც, რომ ჯ. ზეიდანს ხოსროვის შთავსად რომანებში ხშირად აქვს მოთიბებული წყაროები. მისი რომანის ერთ-ერთი გმირი ქალი (მარამი) ამგვარებას შლიათ ჯულადობას (შ.რ. დუმასი) და სატროსთან ერთად იღუპება ეპიკური სიყვარული. იხ. А. А. Д о л г и н а, Женский вопрос в исторических романах Джирджи Зейдана, сб. «Творческие проблемы восточных литератур», М., 1959, გვ. 58.

<sup>19</sup> B o z o r g A l a v i, Geschichte und Entwicklung der modernen persischen Literatur, Berlin, 1964, გვ. 118.

<sup>20</sup> Ю. Н. М а р с, О романе Хосреви «Шамс и Торас», თსუ შრომებ., 108, თბ., 1964, გვ. 206.

нами рсманя ни в какой мере не мог находиться под влиянием европейской литературы, так как кажется совсем не знал европейских языков, а если и знал что-либо, то не в таком объеме, чтобы читать. Ни о каких заимствованиях здесь нечего и думать“<sup>21</sup>.

ოლონდ აქ მცირე კორექტივი იქნება საჭირო — რა ხარისხით იცოდა ხოსროვიმ ევროპული ენები და იცოდა თუ არა საერთოდ, ამის დადგენა ჭერჭერობით არ შეგვიძლია. მაგრამ ერთი კი ცხადად უცხადესია: ხოსროვის თავისუფლად შექმნილი მშობლიურ ენაზევე გასცნობოდა ალ. ლიუმასა და სხვა ევროპელ მწერალთა მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშებს. „გრაფი მონტე კრისტო“ 1895 წ. გამოიცა სპარსულად, 1898 წ. მას მოჰყვა „დონ კიხოტი“.

„შამს ო თორასა“ ფაბულური სქემა, სიუჟეტური ხერხები, მხატვრულ სახეთა სისტემა აშკარად გვარწმუნებს, რომ იგი ეროვნულ ნიადაგზე დგას და არ ღალატობს ისლამური რომანის ტრადიციებს. ხოსროვის დაახლოებით ცხრაასგვერდიან რომანში, განძის აღწერის ეპიზოდის ხელშესახები მსგავსების გარდა, ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ ისეთ პასაჟს თუ სცენას, რაც ასოციაციას გამოიწვევს ალ. ლიუმას დასახელებულ რომანებთან. ზემოთ მოტანულ ეპიზოდში მსგავსი მომენტების არსებობა, ცხადია, არ ნიშნავს, რომ სპარსელი შამსი ფრანგი დარტანიანისა და მონტე კრისტოს კომპინირებული თვისებების მატარებელია. „შამს ო თორასა“ გულდასმითი ანალიზის შედეგად უფლება გვაქვს განვაცხადოთ, რომ გმირის სასიყვარულო თავგადასავალი არ ქმნის „სამი მუშეკეტერის“ გარემოს ილუზიას.

თუ ანალოგიას მივმართავთ, შამსსა და თორასს აქვთ ზოგი ისეთი ნიშან-თვისება, რაც მათ რამინთან (სიყვარულის უკიდურესად სენტიმენტალური გან: და) ანათესავენს, მაგრამ განასხვავებს იმით, რომ ამ უქანასკნელთათვის უცხოა ღალატი და თავშეუქაცებლობა სიყვარულში. შამსს შეიძლება საერთო დაეჭებნოს ყაპრამანთანაც, მაგ., უჩვეულო ხმა და გოლიათური მკლავის ძალა. შამსის ბრძოლა მხეცებთან საოცრად ეხმიანება „ყაპრამან-ნამესა“ და „ბაჰრამი და გოლანდამის“ სათანადო ადგილებს, ხოლო მამებისა და შვილების საგმირო თავგადასავალის აღწერა პარალელს პოულობს „შამს-ნამესთან“. შამსი თავისი მალალი წარმოშობით ერთგვარ ნათესაურ კავშირს ამჟღავნებს ამირ არსლანთან. ჰომასა და თორღელის ბავშვობა ზოგად ხაზებში მოგვეგონებს ყანისისა და ლეილის ბავშვობას, ხოლო მოვლენა, რომლის დროსაც ცოლი აქტიურად მონაწილეობს საკუთარი ქმრის სხვა ქალზე დაქორწინებაში, შორეულ ანალოგიაშია ერთ-ერთ სპარსულ დასთანთან, კერძოდ მოთხრობასთან „როგორ იყიდა სალუქმა სიზმარი“ (ცოლი აიძულებს სალუქს ლალ-ბანუზეც იქორწინოს და ეს უქანასკნელი ჰარამხანის უფროსად დანიშნოს)<sup>22</sup>.

<sup>21</sup> იქვე, გვ. 207.

<sup>22</sup> „ბოლოდარლი თვალმაქი“, თბ., 1967, გვ. 323—335. დავასახელებთ ეროვნულ წყაროებთან „შამს ო თორასა“ მომართების ორიოდ ნიმუშს. „ღარაბ-ნამეს“ მაგალითი, როცა გმირთან ერთად იბრძობა მისი ერთგული ხელქვეითი, რაც ნაწარმოებში ქმნის დამატებით სიუჟეტურ ხაზს, გავმომლოდა „შამს ო თორასაში“. ან კიდევ: „ღარაბ-ნამეს“ მიხედვით დიდგვაროვან ახალშობილს სახელს ღრჩიას ბრძენი თავს. ხოსროვის რომანში იმავე როლს ასრულებს სადი, რომელიც აგრეთვე ბრძენ მოხუცად არის გამოყვანილი. აღნიშნულ საკითხზე ერთლად შეეჩერდით წერტილში „ტრადიციისა და ნოვატორობისათვის ხოსროვის რომანში „შამს ო თორასა“, „პეიენ“, 1971, № 3, გვ. 89—102.

აქვე გვინდა მივუთითოთ, რომ ხშირია შემთხვევები, როცა სპარსული ისტორიული რომანები ეპიზოდებს ესესხებიან ერთმანეთს. ასე, მაგალითად, სანათი-ზადე ქერმანის „მხატვარ მანისი“ ასახული მამისა და შვილის განშორების სცენა ზედმიწევნით შეესატყვისება „შამს ო თოლრას“ სათანადო ადგილს. თუ აბულქასანი ერთადერთ ვაჟს უცხო ქალაქში თავის ერთგულ ყმას ხორამს ჩააბარებს, „მხატვარი მანისი“ მიხედვით იმავე ფუნქციას ასრულებს ბატონის ერთგული ხელქვეითი ლიბაი<sup>23</sup>.

„შამს ო თოლრაში“ მკაფიოდ გამომკლავნდა ხოსროვის მორალურ-ეთიკური შეხედულებანი. ბევრი ძიება არ არის საჭირო, რომ აღმოვაჩინოთ მსგავსება ჩვენთვის საინტერესო რომანსა და საადის მხატვრულ მეგვიდრეობას შორის.

ხოსროვი ხშირად ესესხება „ბუსთანისა“ და „გოლესთანის“ ავტორს აზრებსა და იდეებს. რომანის მთავარი გმირი შამსი, როგორც წესი, საადის მიერ ჩამოყალიბებული მორალური პრინციპებით ხელმძღვანელობს. გაჭირვებულისადმი მხარში ამოდგომას საადი სპეციალური მსჯელობის საგნად ხდის. აღნიშნულ საკითხს იგი არაერთხელ შეეხო თავის ნაწერებში, განსაკუთრებით კი პოემაში „ბუსთანი“ (იხ. თავი „დარ ექსანა“)<sup>24</sup>. მსგავს ტენდენციას მტკიცედ აეთარებს ხოსროვი თავის რომანში. გმირები მიზნად ისახვენ დაეხმარონ გაჭირვებულს (სტიქიური უბედურებით დაზარალებული ოჯახებისათვის შამსი პირადი ინიციატივით დიდძალ თანხას გაიღებს).

ერთი სიტყვით, ნაწარმოების ანალიზის შედეგად შეგვიძლია განვაკსადლოთ, რომ შამსს ვერ მივიჩნევთ აღ. დიუმას გმირების დარტანიანისა და გრაფ მონტე კრისტოს ლიტერატურულ მეგვიდრედ. როგორც ითქვა, ამ ნაწარმოებთა შეჯერებისას შესაძლოა თვალში მოგვხვდეს ზოგი ეპიზოდისა თუ დეტალის მსგავსება, მაგრამ გაცილებით დიდია ის განსხვავება, რაც არსებობს ერთი მხრივ შამსისა, ხოლო მეორე მხრივ დარტანიანისა და გრაფ მონტე კრისტოს შორის. შამსი არის წმინდა აღმოსავლური გმირი, რომლის ხასიათში გამოსკვივის მისი შორეული წინაპრების: როსტომის, ყაპრამანის, ბაპრამის, ამირ არსლანისა და სხვათა დამახასიათებელი ნიშნები. ე. წ. „საერთო ადგილების“ არსებობა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს გმირთა სულიერ მსგავსებას. შამსის სახით ხოსროვმ გამოძერწა რაინდის სასურველი ტიპი, რომელსაც რსეთივე სიყვარულითა და ავტორიტეტით უნდა ესარგებლა ხალხში, როგორც როსტომ დასთანს, ყაპრამანს, აბუ მუსლიმსა და სხვ.

### ۱۳.۴. داستان مانی نقاش، زادہ کرمانی، صنعتی زادہ گرج. 3.

<sup>23</sup> საადის ეთიკური შეხედულებანი განხილულია აქვე მ. არაბის ნაშრომში: И: история педагогической мысли таджикского народа, Душанбе, 1966.

(წარსულთან ერთდროულ რ შექვეყნებთა კადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის განყოფილებაში)

## დავარ ოშიაძე

## დედინაცვლის სახე სპარსულ ხალხურ ზღაპრებში

დედინაცვალი, როგორც უარყოფითი ტიპი, მტკიცედ არის დამკვიდრებული არა მხოლოდ სპარსულ, არამედ მსოფლიო ფოლკლორში. მისი ისტორიული წინამორბედი იყო „პუნალუა“ — ოჯახის რღვევის შედეგად ოჯახში შემოსული უცხო ტომის ქალი<sup>1</sup>. თუ მანამდე დედის გარდაცვალების შემდეგ ბავშვს თავისი დეიდების სახით რჩებოდა სხვა დედები და ეს დედები და მათი ნათესაობა ბუნებრივ მემკვიდრედ თვლიდა მას, სხვა ტომის ქალთან მამის დაკავშირებით ბავშვს მოესპო უზარუნველყოფის ეს საშუალება. მამის ცოლი მის დედად აღარ ითვლება და არც მამის შვილები არიან მისი დეიძლი და-ძმანი. თავის მხრივ დედინაცვლისათვის ოჯახში დახვედრილი ბავშვი შვილი არ არის. პირიქით, იგი მასში ხედავს თავისი საკუთარი შვილების მეტოქეს. ყოველივე ეს არის პირველი პირობა გერ-დედინაცვლის მტრული დამოკიდებულებისა, რამაც მხატვრული ასახვა და დამუშავება პოვა ხალხურ შემოქმედებაში.

სპარსულ ზღაპრებში გერ-დედინაცვლის დამოკიდებულება კვლავ რჩება აქტიურ თემად. მას, გარდა ისტორიული სიძველისა, ასაზრდოებს ირანის სინამდვილე, ჩამორჩენილი სოციალურ-ეკონომიური ყოფა, რაც მყარ საფუძველს ქმნის ოჯახის წევრთა შორის უთანხმოებისათვის.

ზღაპარში ნაჩვენებია, რომ დედინაცვალი თავის ავგულობასა და სიზვიადეს იჩენს ოჯახში მტკიცედ დამკვიდრების შემდეგ, როდესაც მას უჩნდება შვილი: „იმ დღიდან რაც ეს ბიჭი გაჩნდა და განსაკუთრებით მაშინ, როცა ის წამოიზარდა და ქალმა (დედინაცვალმა) მტკიცედ მოიდგა ფეხი სახლში, მან დარწყო გურგანის (გერის) დეენა და წამება“<sup>2</sup>. ასე იწყება გერის ტრაგედია. სხვა შემთხვევაში დედინაცვალს ქმრის ოჯახში მოპყვება საკუთარი შვილი.

ქმარი ექცევა ცოლის გავლენის ქვეშ, ხდება მორჩილი და შვილს ვეღარ აქცევს შესაფერ ყურადღებას: „დედინაცვალი მთელ საშინაო საქმეს ბიჭს აკეთებინებდა, დაობებულ პურს აჭმევდა და ძონძებში დაჰყავდა. გურგანის მამას კი ვერ გადაეწყვიტა ეთქვა, — შე უსინდისო! ეს ჩემი ვაჟია, როგორ ბედავ და მას აწვალე!“<sup>3</sup> თავმობეზრებული ქმარი იძულებულია დათანხმდეს ცოლს და გაიმეტოს შვილი, ოღონდ შეწყდეს ოჯახში გამუდმებული ჩხუბი და უთანხმოება. ეს მომენტი დიდი შემოქმედებითი ოსტატობით არის გადმოცემული ზღაპარში „ყარიბი ბულბული“: „ახალი ცოლი თანდათან დაეუფლა ოჯახს, ქმარს ხელ-ფეხი შეუკრა და ენა დაუდღმა. ცოლს რაც არ უნდა ეთქვა, რაც არ უნდა ებრძანებინა, ქმარს არ შეეძლო მისთვის ეთქვა, — რას რომე, რას ავე-

<sup>1</sup> ჟ. ე ნ გ ე ლ ს ი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა: ე. შ ა რ ქ ს ი, თ. ე ნ გ ე ლ ს ი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, თბ., 1964. Е. М. Мелетинский, Герои вслушаний и сказки, М., 1958.

<sup>2</sup> „ნომა“, სპარსული ზღაპრები, შეაჯერა ჟ. გიუნაშვილმა, თბ., 1971.

<sup>3</sup> იქვე.

თებ?! მისი წყალობით მამამ შეიღებზე ზრუნვას ხელი ააღო. მაგრამ დედინაცვალს ყოველ საღამოს ჩხუბობდა. ერთხელ ქმარს მოთმინება აღარ ეყო და ცოლს ჰკითხა: სანამდე გინდა, რომ სიცოცხლე მოგვაწყინო? შენს გამო წყალიც ვერ დაგვიღვია! ლუკმა პურისათვის მე დღე და ღამ ბოსტანსა, ბაღსა და მინდორში წელში ვწყდები... და ასე მძიმე შრომით ნაშოვნე პური შენგან შხამად მაქვს გადაქცეული. — ნუ ყვირი, უპასუხა ცოლმა, — სანამ ცის თალი თავს დაგვტრიალებს, ასე ვიჩხუბებთ. თუ გინდა, რომ მშვიდად ვიცხოვროთ. ლანძღვა-გინების გარეშე, გამათავისუფლე შენი ბიჭისაგან, მოკალი იგი... მე გასწავლი შენ!<sup>4</sup>

დედინაცვალს არის ავბორცი და ზნედაცემული პიროვნება. ზღაპარში „ბედის ჩიტი“ იგი თავისი საყვარლის გულის მოგების მიზნით თავისუფლად გაიმეტებს გერებს და დახოცვას უპირებს მათ: „... ამ ფრანველის მთელი ღირსება თავსა და კუქმაქშია, — შეუტია ქალს შამუნმა, — ახლავე მოიყვანე ბავშვები, დაფატროთ და ჩიტის თავი და კუქმაქი ამოვალაგოთ მუცლიდანო! — ევთილი, — მიუგო დედინაცვალმა, — ზოგი ჭირი მარგებელია, ამ ორი გაუმძღარი ბავშვისაგან მაინც მოვისვენებო“<sup>5</sup>.

ურცხვი და ავბორცი ქალის მხატვრულად დასრულებულ სურათს გვაძლევს ფირდოუსი „შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთ მონაკვეთში სულაბეს სახით. სულაბე — ქეიქავუსის მეორე ცოლი — მოიხიბლა თავისი გერის — სიავეუის სილამაზით. ცბიერმა სულაბემ მიაღწია იმას, რომ დედობრივი სიყვარულის გათამაშებით მეფის ნდობა დაიმსახურა და სიავეუმი მიიწვია პარამხანაში. ქალს სურდა გერი შეეცდინა და სამიჯნურო კავშირი გაემა მასთან, მაგრამ როდესაც მტკიცე უარს წააწყდა, ყვირილი ატეხა, სახე დაიკაწრა და მეფეს შესჩივლა: შენმა შვილმა შეურაცხყო. მრავალი უარყოფითი თვისებებია სულაბეში თავმოყრილი: არის უხეში, თვალთმაქცი, პატივმოყვარე. ამავე დროს არის ცუდი დედა: იგი თანახმაა თავისი ქალიშვილი შერთოს სიავეუსს, ოღონდაც სიავეუმი გახლეს მისი საყვარელი.

სულაბეს ორიველი სპარსულ ხალხურ ზღაპრებშიც დაიძებნება. ზღაპარში „ზღვის რაში“ დედინაცვალს ცდილობს უფლისწულ ჭემშიდის საყვარელი გახ-

#### صبحی آسانه های کهن، ابل بلب سرگشته

<sup>4</sup> „ბედის ჩიტი“. ბეი-ს ჩიტი, თარგმანი ე. ტაბატაძისა, თბ., 1958. აღსანიშნავია, რომ ეს ზღაპარი სიუჟეტურ და შინაარსობრივ მსგავსებაშია XVII საუკუნეში პარტი ბერნარდე ნეაპოლისის მიერ ჩაწერილ ქართულ ზღაპართან, რომელიც ცნობილია „საწაფლშოქვილი ანუ ჭაღოს-სური ჩიტის“ სახელწოდებით. ზღაპარს მოეპოვება მრავალი ვარიანტი, აირნე-ანდრეივის მაჩვენებელში მისი № 567-ია (იხ. ე. ი. რ. ს. ა. ლ. ა. დ. ე., მასალები ქართული ფოლკლორის ისტორიისათვის, ლიტ. ძიებანი, ტ. IV, თბ., 1943). ზღაპარი შესულია „ჩემელ თოთას“ კრებულში. რადგანაც სიუჟეტის აღმოსავლური წარმოშობა დასტურდება, ინტერესს მოკლებული არ არის, დაეკვირდეთ, როგორი ტრანსფორმაცია განიცადა ქართულ ეროვნულ ნადავზე აღნიშნული ზღაპრის ვარიანტებმა. მოგვაქვს ამონაწერი ქართული ზღაპრიდან „ჭაღოს-სური ფრინველი“: „... ეკარმა უთხრა საწვალ კაცს: — თუ შევიძლია, ამის დამღები ფრინველი დაიჭირო. სიტუა ხელი ღარიბმა ფრინველს და დაიჭირა, კვერცხები წამოიღო, ფრინველიც. ეკარმა უთხრა: — ეს მე უნდა მომიყლო. აიღო ეს კვერცხი, სამა თემნ დ მიყიდა, ის ფრინველი ექვსას თემნად მისცა. ვაატანა ეკარმა ეს ფრინველი და კვერცხი და უთხრა: — შენს ცოლს გაკეთებინე და ერთად ეკამოთო... ვეღარ მოითმინეს ბავშვებმა და ერთმა ფრინველის კუქი შექვა და მეორემ კი კვერცხს დაატანა ხელი. რომ მოვიდნენ ეს ეკარი და კაცი, ქათმის კუქი და კვერცხი აღარ არის. — დედაკაცი რა უყავი? — მივარდნენ ქალსა. — მე არ შემიქამაო! ისე მიღვა საქმე, რომ ის დედაკაცი უნდა გავჩან და გააირიონ ის კუქია და კვერცხი. ბიჭები გაიქცნენ. — მე რას ჩამიბეზინათ, ბალღებმა ქაშისუნა“.

ჩრეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ე. ვირსალაძის რედაქციით, 1958, თბ., გვ. 107.

დეს, მაგრამ ამოდ. გაბოროტებული ქალი გადაწყვეტს დაღუპოს უფლისწული და სხვადასხვა ხერხს მიმართავს ამ მიზნით. „გავიდა ორი-სამი წელი. უფლისწული ჭემშიდი გაიზარდა, მხრები გაშალა და შაჰის ცოლს, მის დედინაცელს, თვალი გერზე რჩებოდა. მან გადაწყვიტა თავისი გრძნობების აღსრულება, მაგრამ უფლისწული არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა და გაუბრბოდა. როდესაც ყოველგვარი იმედი დაკარგა, დედინაცელმა შეიძულა უფლისწული ჭემშიდი და გადაწყვიტა შური ეძია მასზე. ის მოელაპარაკა მონათა უფროსს, უბრძანა ჭემშიდის გზაზე შუა ეზოში ორმო ამოეთხარათ, აევსოთ ხმლებითა და ხანჯლებით და ზემოდან ისე დახუროთ, რომ უფლისწულს ვერ შეემჩნია და შიგ ჩავარდნილიყო“<sup>6</sup>. დედინაცელის სახე სპარსულ ზღაპრებში სიოცხლისუნარიანია. მისი ხასიათები გახსნილია მრავალგვარ ასპექტში და ყველგან ერთნაირი სიბოროტით, სიხარბითა და სიმდაბლით ხასიათდება.

დედინაცელი, როგორც რეალური და აქტიური ფიგურა ოჯახის ისტორიაში, საუკუნეთა მანძილზე ინარჩუნებდა თავის ადგილს ხალხურ შემოქმედებაში. გერ-დედინაცელის ურთიერთობის ამსახველი ზღაპრებიდან ყველაზე არქაული უნდა იყოს „სანდროლიონის“ თემაზე აგებული ზღაპრები (გერი და ქალიშვილი), რომელშიც შერწყმულია ოჯახში შემოსული უცხო პირის — დედინაცელის ფუნქციები და თვისებები უძველესი მატრიარქალური ოჯახიდან მოკიდებული დღემდე. ამ ტიპის ზღაპრებში დედინაცელი ზედმიწევნით უარყოფითი ტიპი ჩანს.

დედინაცელის დასრულებული პორტრეტი გვაქვს სპარსულ ზღაპარში „მთვარისშუბლა გოგონა“<sup>7</sup>. შაჰრბანუს მასწავლებელმა მოლაბაჯიმ გაიგო, რომ შაჰრბანუ სხვა ბავშვებზე შეძლებულად ცხოვრობდა. ამ გაიძვერა და ფლიდმა ქალმა გოგონა ტყბილი სიტყვით შეაცდინა, აიძულა, რომ დედა მოეკლა და დედინაცელად მოლაბაჯი აერჩია. მოლაბაჯი მივიდა შაჰრბანუს სახლში თ:ვისი ქალიშვილით და გოგონას ათასი საქმე და სადარდებელი გაუჩინა: „— გესმის შაჰრბანუ? ხვლიდან შენ განთიადზე სახლი და ეზო უნდა დაგავო, ქურკული უნდა დარეცხო, შემდეგ ბაშბით საესე ბოღჩა და თითისტარა უნდა აიღო და ძროხა უნდა გადენო მინდორში. მზის ჩასვლამდე ძროხა უნდა მომწყემსო და ბაშბა დაართო. სახლში რომ დაბრუნდება, სახლის საქმეს განაგრობ“.

დედინაცელი შაჰრბანუს უპირისპირებს თავის ქალიშვილს. ცდილობს გერს მოუსპოს უკანასკნელი იმედი: მოიგონებს ავადმყოფობას და მოითხოვს შაჰრბანუს მწყალობელი ძროხის დაკვლას. შემდეგ შურით შეპყრობილი დედინაცელი ხელმწიფის შუამავლებს მშვენიერ შაჰრბანუს გადაუმაღავს და თავის მახინჯ ქალიშვილს წარუდგენს მათ. იგი დაუცხრომელია თავისი სიბოროტით: სადღედოფლო სამოსში გამოწყობილ შაჰრბანუს ხახვსა და ნიორს აქმევს და ხამის კაბით გაისტუმრებს სახლიდან.

ამგვარი ზღაპრები გერ-დედინაცელზე ძლიერ უახლოვდება სპარსულ ლექსულებას რთვისა და ქსოვის ღვთაებაზე, რომელსაც ყვებიან ან კითხულობენ მისდამი მიძღვნილი ცერემონიალის დროს.

თქმულების შინაარსი მოკლედ ასეთია: ცოლის გარდაცვალების შემდეგ იგი მოიყვანს მეორე ცოლს, რომელიც ჩაგრაავს გერს. გოგონას დედის ქონებიდან დარჩა ძროხა და ქათამი. დედინაცელი გერს გზავნის ძროხის მოსამწყემ-

<sup>6</sup> «Куррай дарий», Намунаҳои фольклори Эрон, Душанбе, 1963.

<sup>7</sup> იქვე, «Мохнешкни».



სად და თან სართავს გაატანს. ერთხელ გერმა საქმე დაასრულა და მწარედ ატირდა. ძროხა გაექცა მას და გამოქვაბულში შეეარდა. გამოქვაბულში ზის თეთრ სამოსელში გამოწყობილი მოხუცი ქალი. გაიგებს რა გოგონას უბედურებას, შეებრალება. დედაბერი ავალებს გოგონას იატაკის დაგვას და თავის მოხილვას, რასაც გერი გულდასმით შეასრულებს. მოხუცი აჯილდოებს მას არაჩვეულებრივი სილამაზით. იგი აძლევს ძროხას ბამბას. ძროხის უკანა ნაწილიდან გამოდის არაჩვეულებრივი ნაქსოვი. მეორე დღეს შურით ატაცებული დედინაცვალი თავის ქალიშვილს გზავნის გამოქვაბულში. გოგონა უხეშად ექვევა მოხუც ქალს, რის გამოც ქალი დასჯის მას და დაამახინჯებს\*.

ზღაპარში მოქმედება ასევე პიმიდნარეობს, მხოლოდ გამოქვაბულში მცხოვრები მოხუცი ქალის ნაცვლად გერის დამხმარე არის უზარმაზარი დევი, რომელიც ქვესკნელში ბინადრობს. ქაში, ქვესკნელში მცხოვრები დევი რთვისა და ქსოვის ღვთაების არქაული სახეა. ღვთაების უძველესი წოდება „დივე სეფიდ“ (თეთრი დევი) ამჟამადაც არის შემონახული იაზულუამში<sup>1</sup>.

აღნიშნულ ზღაპარში დაცული თხრობის მანერა, დევის ფიზიკური სიდიდე, სატანური ბუნება, კანიბალიზმი მიგვითითებს პირველყოფილ ადამიანის წარმოდგენებზე ყოვლისშემძლესა და უძლიერესის შესახებ. დევის განვითარებული სახეა გრძელთმებიანი დედაბერი, რომელმაც ადამიანის აზროვნების განვითარებასთან ერთად ჩვეულებრივი მოკვდავის სახე მიიღო. ბოლოს და ბოლოს ზღაპარში ეს მითიური დედაბერი-ღვთაება ჭისა და გამოქვაბულის ნაცვლად ხის ქოხში ბინადდება, სოფლის ან დასახლებული პუნქტის განაპირას. განვითარების გზა ამით არ წყდება. რთვისა და ქსოვის ღვთაებას ბიბი სე შამბეს თანდათან მუსლიმანური ქალღმერთები ფატიმა და ზოპრა ენაცვლებიან.

რთვისა და ქსოვის ღვთაებას თავისი ორეულები ჰყავს: რუსეთში — წმინდა პარასკევა (პიატნიცა) და გერმანიაში — გოლდა, ბერტა. ისინი ზასიათდებიან ბიბი სე შამბეს თვისებებით, ეხმარებიან მქსოველებს და აქვთ გამოყოფილი თავისუფალი დღე, როდესაც აკრძალულია რთვა.

ქართული ზღაპრების უმრავლესობაში გერსა და დედინაცვალზე დაცულია დედაბრის სახე, რომელიც დახმარებას უწევს ობოლს. ასე მაგალითად, ზღაპარში „გური გოგონა“ სახლში მარტოდ დარჩენილ დანადვლანებულ ობოლს უცნობი დედაბერი გამოეცხადება: „სახლში შემოვიდა უცნობი დედაბერი. გოგონა იმის დანახვაზე შეეცედა. მას არსად არ შეჩვედროდა ეს დედაბერი. დედაბერმა უთხრა: — არაფრის შეგეშინდეს შვილო! მე შენმა საცოდაობამ გული დამწვა და მომიყვანა აქაო. წადი ახლავე და საჩქაროზე ტანი დაიბანე, გაისუფთავე ხელ-ფეხი, სახე გაიღვრიკინე და ახლავე აქ მოდი: ეტლი გიცდის, მეფის ციხე-დარბაზში გელიან... შენ წადი და რაც გითხარი ის ქენი — ეტლს გაჟევი. მე მოვედები შენს მოსადგომ სახლსაო... სანამ გვერღზე მიიხედავდა გოგონა, მოიხე-

\* თქვენი ზღაპარში მოხუცი ქალი რთავს ძროხას. მისი დევიანი, რომელსაც ირანსა და შუა აზიაში ბიბი სე შამბეს უწოდებენ (ქალბატონი სამშაბათი). ზოგან მას ბიბი ჩორ შამბე ჰქვია (ქალბატონი თონშაბათი). ამუ დაროსა და ქაბულის რაიონებში მას ჰქვია ბიბი რისინდა (ქალბატონი მრთველი), ხოლო ავღანისტანის სხვა რაიონებში — ბიბი ჩარხაი (ქალბატონი ყარათი).

<sup>1</sup> ზღაპარში მითიურული არ არის დევის სქესი. იგარაუდება, რომ ის მდებარეობთი სქესისაა. მოხუცი დევი ქალი ზოგჯერ გეხვევა სპარსულ ზღაპრებში. საყურადღებოა, რომ იაზულუამში დაცული „დივე სეფიდ“ მდებარეობთი სქესისაა (იხ. М. А н д р е в, Средне-азиатская версия Золушки (Синдарины), Сб. «По Ташкикстану», Ташкент, 1927, стр. 23). ამავე დროს მსგავს სიტუაციაში დევის ფუნქციას როგორც სპარსულ თქველებში, ასევე ქართულ ზღაპრებში მოხუცი ქალი — დედაბერი ასრულებს.

და და რას ხედავს? ფარჩაში და გლასშია გამოწყობილი, სულ ფირუზისფრად ციალობს...“<sup>10</sup>.

აღნიშნულ ზღაპარში აღარც სართავია ნახსენები, აღარც ქალის გამოცდა დედაბრის მიერ. დედაბერი უკვე შესულია ხალხურ შემოქმედებაში როგორც კეთილი დამხმარე და სახის განვითარების ისტორიას მხოლოდ სხვა წყაროებით თუ აღვადგენთ.

ზოგიერთ ქართულ ხალხურ ზღაპარში გერისა და დედაბრის შეხვედრის ეპიზოდი მთლიანად ემთხვევა ბიბი სე შამბეზე არსებული სპარსული თქმულების შესატყვის ეპიზოდს<sup>11</sup>.

გერ-დედინაცლის თემაზე აგებულ ზღაპრებში ორი მხარე კომპონირებს — გერისა და დედინაცლისა. დედინაცალი ინდივიდუალურად მოქმედი პირია. მას მტკიცედ უჭირავს ოჯახის სადავე ხელში და მოქმედების წამყვანი ფიგურაა. მკრთალად ჩანს ქმრის სახე. იგი ინდიფერენტული პირია, მოვლენების მიღმა დგას და არ რეაგირებს შიდაოჯახურ ცვლილებებზე. უკეთ რომ ეთქვათ, მას არც შეუძლია ამ ცვლილებებში აქტიური მონაწილეობის მიღება. მატრიარქალური ოჯახი გამორიცხავდა მამაკაცის ამგვარ აქტიურობას. შიდაოჯახური მეურნეობის გამგებელი და უფროსი არის ქალი.

ჩაგრული გერი არ არის დამოუკიდებლად მოქმედი პირი. იგი გარდაცვლილ დედასთან და დედაბერთან ერთად ხალხურ ნაწარმოებში ქმნის სიკეთის სამკუთხედს, რაც შემდეგი ისტორიული ფაქტით უნდა იყოს განპირობებული: მატრიარქატის პირობებში ბავშვი ითვლებოდა დედისა და დედის ნათესაობის მემკვიდრედ. ამრიგად, დედის გარდაცვალების შემდეგ ბავშვზე მზრუნველობა დაევალებოდა დედის მხარეს. დაუებრუნდეთ ზღაპარს. დედის გარდაცვალების შემდეგ ბავშვს მფარველობას უწევს დედაბერი<sup>12</sup>. მასთან ზღაპრის გმირს აკავშირებს ცხოველი (ძროხა), რომელიც ფაქტურად გარდაცვლილ დედას განასახიერებს<sup>13</sup>. ე. ი. დედაბერი არის ბავშვის მფარველი დედის მხრიდან. ზღაპრის გარკვეულ ეტაპზე იგი გმირს აძლევს ტანსაცმელს და გზას უკაფავს განსაცდელში. ჩვენი აზრით, ეს დედაბერი უნდა იყოს მატრიარქალური ოჯახის დედამთავარი, რომელიც თვალყურს ადევნებს თავის მემკვიდრეს და თანაუგრძნობს. ამ ტიპის ზღაპრები შექმნილია ოჯახის უძველესი სახეობის როვევის ეტაპზე, როდესაც ოჯახში შემოდის უცხო ტომის

<sup>10</sup> ჩრდილო ქართული ხალხური ზღაპრები, 1956, გვ. 82.

<sup>11</sup> ბ. უმეიკაშვილი, ხალხურ სიტყვიერება, ტ. III, თბ., 1964, გვ. 107.

<sup>12</sup> დედინაცლისაგან დედნელ გერის დ მხარე კეთილი დედაბრის სახე დაცულია „გერისანში“. პირო. მახ. ჩაქოვ ნა წერს: „ბავშვი ქალი „გერისანს“ ერთ-ერთი უძველესი პერსონაჟია, რომელმაც თაობის კეთილი სახე სრულად შემოინახა, მოუხედავოდ იმისა, რომ დიდი ხნის წინათ გერისა და აბესალომის თქმულება ღიანილი გერის ციკლს ზღაპრული ნაწარმოებიდან რომანტიკულ მოთხრობად იქცა“ (მის. ჩაქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956, გვ. 474).

<sup>13</sup> რამდენადაც ზღაპარში შემონახულია ქველესი წარმოდგენები გარდაცვლილ ადამიანს შემდგომ სულურ და რჩეულურ არსებობა ა განთავსებაზე (მხ. მ. შ. შიშოვი. К вопросу о происхождении и эволюции сказки (поиски истоков деревни на юго-востоке Советского этнография, 1934, № 1—2), დიდა ჯღონელი ზღაპრებში აღარცხულია შალის მარა, კულ მუხარალოა. მისი არსება სიკვდილის შემდეგ განსწორკეთებელია რომელიც ცხოველში (ძროხა, კაცი), რომელიც გაქირავების დროს მფარველობს ზღაპრის მთავარ გმირს. ზღაპრის ტექსტში ეს ქველესი ულად იგულისხმება, რომ ეს ცხოველი ბავშვის გარდაცვლილი დედაა, ან პირდაპირ არის მოითხოველი, რომ ეს ცხოველი ბავშვის დედაა.

ქალი და იგი აღარ ითვლება ბავშვის ღვიძლ დედად, როგორც ეს იყო ადრე დებისა და უფროსი ასაკის უახლოესი ნათესავეებით შემდგარ ოჯახში.

ბოროტი დედინაცვლის პარალელურად ზღაპარში გვაქვს ბოროტი დედის სახე, რომელსაც ნაწილობრივ დედინაცვლის ფუნქციები აქისრია. ზღაპარში „გაშლილი ვარდი“ ბოროტი დეიდა თითქოს მფარველის როლს ასრულებს, მაგრამ სინამდვილეში ცდილობს დაღუპოს დისშვილი, რომელიც ხელმწიფის საცოლე გახდა, და ხელმწიფეს თავისი ქალი შერთოს<sup>14</sup>.

დედის სახე ზღაპარში ისტორიულად უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე დედინაცვლისა. იგი აშკარად გამოხატავს პოლიგამიური ოჯახის რღვევის პირველ საფეხურს — უთანხმოებას ოჯახის წევრთა შორის, შვილთა დანაწილებას. მაგრამ რადგან სახემ ხანგრძლივ საუკუნეთა მანძილზე გამოძახილი ვერ პოვა რეალურ ცხოვრებაში, დასუსტდა და დღეს მკრთლად ჩანს სხვა პერსონაჟებს შორის.

იმავე უძველესი ოჯახის რღვევის შედეგად ზღაპარში აისახა კონფლიქტი დებს შორის, რომლებიც ისტორიულად საერთო ცოლები იყვნენ ერთი პიროვნების ან რამდენიმე ძმისა. მონოგამიამ შეარყია ძველი ოჯახის საფუძველი. გამარჯვებულმა პატრიარქატმა დედის ვვარს უფლებები წაართვა, შვილი მამის მემკვიდრედ გახდა და ე. წ. საერთო დედები ერთმანეთს დაუპირისპირა. ამ მდგომარეობამ გამოძახილი პოვა ზღაპრებშიც. იგი კარგადაა დაცული ფრიად გავრცელებულ სიუჟეტში ბოროტი უფროსი დების და საბრალო უმცროსი დის შესახებ, რომელსაც ოქროსთმიანი ვაჟი შეეძინება და ბოროტი დების შანტაჟის გამო ათასგვარ უბედურებას გადაიტანს.

გვხვდება ზღაპრები, სადაც დაცულია დური დამოკიდებულების უფრო არქაული ფორმა. ასე მაგალითად, ზღაპარში „სულიყო“ შვიდი და განცალკევებულად ცხოვრობს ტყეში დედა-დედაბერთან ერთად (ქალთა დიდი სახელი!). უმცროსი დის მეშვეობით ისინი ცოლებად მიჰყვებიან შვიდ ძმას. ქორწინების ამგვარი ნიმუში სპარსული ფოლკლორისათვის გამოხატული არ არის. ასეთი ქორწინების ნიმუშები უხვად გვხვდება ქართულ, რუსულ და სხვა ხალხების ზღაპრებში.

თუ დედინაცვლის სახე მტკიცედაა დამკვიდრებული ზღაპრებში და განსაზღვრულ განვითარებას განიცდის, უფროსი დების უარყოფით გმირებად წარმოსახვა იშვიათობას წარმოადგენს. მათი უარყოფითი თვისებები განზოგადოებული არ არის, რადგან ამის საფუძველს არ იძლევა სინამდვილე.

ბავშვების დევნა მხოლოდ ოჯახში შემოსული უცხო პირის — დედინაცვლის ბოროტი თვისებებით არ იყო განპირობებული. ამ მდგომარეობას განამტკიცებდა უძველესი ჩვევები ან უძველესი რელიგია. ამიტომაც გასაციური არ არის, რომ ზღაპარში ზოგჯერ უარყოფით პირებად გამოყვანილი

<sup>14</sup> „გაშლილი ვარდი“, ბედის ჩიტი, სპარსულიდან თარგმნა ე. ტაბატაძემ, თბ., 1950.

ქართულ ფოლკლორში აღნიშნულ ზღაპარს რამდენიმე ვარიანტი დამუშავდა: „პარალიტიკი ცრემლი“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, II, შეკრ. თ. რაზუკვილი, თბ., 1952), „ლაშქვანარი ისა და ვარდის ანაჟი“ (რუსული ქართული ხალხური ზღაპრები, რედ. ე. ერისლაძე, თბ., 1956), „საწყალი ვაჟი და მისი შვილი“, „შვილიჩის არაჟი“ (ქართული ხალხური ზღაპრები, II, რედ. მიხ. ჩიქოვანი, თბ., 1952), რომლებშიც უარყოფით პერსონაჟებად გამოყვანილი არიან გამოზრდილი ქალი, ბებერი და დეიდა. თურქულ ვარიანტებში უარყოფითი პერსონაჟებია გამოცდილები ქალი, ბიძაშვილი, და, დედინაცვლის შვილი, მოსამსახურე, მეზობელი, ზანგი, გამოზრდილი ქალი, დეიდა (იხ. Typen türkischer Volksmärchen, von W. Eberhard und P. N. Borata v. Wiesbaden, 1953, ტპი 240).

არიან მშობლები — დედა და მამა. მაგ., ზღაპარში „შეშისმკრელი და მისი ქალიშვილი“<sup>15</sup> შეშისმკრელს ცოლმა ხალვა გაუმზადა მეგობარ ლომთან წასაღებად. შვილები (სამი ქალიშვილი) მოიპარავენ ხალვას და შექაშენ. მამა დასჯის მიზნით ტყეში წაიყვანს ქალიშვილებს და იქ დატოვებს მათ, რომ გარეულმა ცხოველებმა შექაშონ ისინი. მსგავს მოვლენებზე ე. მ. მელეტინსკი წერს: „მშობლების მიერ შვილების დევნა მეტად არქაულია. ერთი წყება ასეთი ზღაპრებისა ასახავს ბავშვთა მკვლელობის ჩვევებს (მათ ტოვებენ უდაბურ ადგილას, სადაც ისინი შიმშილით იხოცებიან), მეორენი დაკავშირებულნი არიან ზოგიერთ რელიგიურ ცერემონიასთან (მაგ., ქალიშვილთა იუნიორატი)“<sup>16</sup>.

მაგრამ მხოლოდ უძველესი ცხოვრებისა და რელიგიური დამოკიდებულებების ამსახველი რომ იყოს ზღაპარი, იგი დაკარგავდა თავის მრავალმხრივ პოეტურ ღირებულებას; იგი მაშინ აღარც ხალხური კოლექტიური შემოქმედებითი ნაწარმოები იქნებოდა. ხალხურ ზღაპარში მხატვრული გადამუშავება პოვა კაცობრიობის განვითარების თითქმის ყველა ეტაპმა და მეტ-ნაკლები სისრულით გაშუქდა ისინი ამა თუ იმ ვარიაციაში. გახეიხილოთ ზღაპრის შინაარსობრივი ევოლუციის თვალსაჩინო ნიმუში, სადაც ტიპური ფეოდალური სამყაროს ფონზე ჩანს მატრიარქატისა და პატრიარქატის წინააღმდეგობრივი დაპირისპირებანი, უძველესი კანიბალიზმი და მანიზმი. ზღაპარში „ყვარიბი ბულბული“ ცოლის გარდაცვალების შემდეგ კაცი შეირთავს მეორე ცოლს. დედინაცვალი მოინდომებს გერი ვაჟის დაღუპვას და ქმარს აძულებს მოკლას იგი. დედინაცვალი ქრის მკვდარ გერს და ამზადებს სადილს. ძმის ზორცს არ ჰკამს გერი გოგონა. იგი, მოლაბაჯის რჩევით აგროვებს ძვლებს, მარხავს და საფლავზე ლოცულობს. საფლავზე ამოდის ვარდის ბუჩქი, რომლის ყვავილი ბულბულად გადაიქცევა და სიმღერით ატკბობს დას, ხოლო მამასა და დედინაცვალს პირში ნემსებს ჩააყრის.

აღნიშნულ ზღაპარში შეინიშნება აღმავალი პატრიარქალური ყოფის რეალიები: დედინაცვალი ღუპავს ვაჟს, როგორც მისი შომაველი შვილების მეტოქეს. ვაჟს ერთგულ დახმარებას უწყევს და — მფარველი დედის მხრიდან. უნდა შევნიშნოთ, რომ კეთილი დედაბრის ფუნქცია უკვე გადასულია მასწავლებელზე, კეთილ აღმზრდელზე. ზღაპრის ეპიზოდებში მოქმედი პირები არიან ვაჟკრები — ლურსმნებით, ნემსებითა და ტკბილეულით მოვარჯნი.

მთელი ეს სიტუაცია პოეტურად არის გადმოცემული ბულბულის ლირიკულ სიმღერაში: „მე ვარ, მე ვარ, ყვარიბი ბულბული, / მთასა და ბარად მობეტიალე. / ავაზაკმა მამამ მომკლა მე / და მისმა ბოროტმა ცოლმა შემქამა, / გულდამწვარმა დამ ვარდის წყლით განმბანა / და ვარდის ბუჩქის ქვეშ დამპარსა“<sup>17</sup>.

ზემოთ ჩამოთვლილი პერსონაჟები — დედინაცვალი, დედა, დები, საზოგადოების უძველესი ისტორიიდან დამკვიდრდნენ ხალხურ ზღაპრებში და შემდეგ განიცადეს ვარკვეული ევოლუცია. ისინი უძველესი ჯადოსნურ ზღაპრების საკუთრებად უნდა ჩაითვალოს. შედარებით ახლად შექმნილმა

<sup>15</sup> A. Christensen, Märchen aus Iran, «Der Holzlauer und seine Tochter», Iena, 1939.

<sup>16</sup> E. M. Мелетинский, Герой волшебной сказки, М., 1958, გვ. 163.

<sup>17</sup> سبحی، انسانهای گمن، ا، ببل سرگشته ۵۰

ჯადოსნურმა და საყოფაცხოვრებო ზღაპრებმა წამოაყენა უარყოფით გმირთა სხვა სახეები, რაც გამოიწვია ცხოვრების ცვლილებებმა, ახალმა სოციალურ-პოლიტიკურმა მომენტებმა.

თავისი გამოძახილი პოვა ზღაპრებში რასობრივი სხვაობის შეგრძნებამ. ხშირად უარყოფით პერსონაჟად გამოყვანილია ზანგი მსახური ქალი. რამდენადაც სხვა შემთხვევაში ხალხი სიყვარულით გვიამბობს მსახური გოგონას შესახებ, აქებს მის გონებასა და მოხერხებულობას, იცავს მის ინტერესებს, აქ მთქმელის ყურადღება გამახვილებულია ზანგი მსახურის სულიერ და ფიზიკურ სიმახინჯეზე. ეს „შაქვანიანი, ნაყვავილარი სახის ხუჭუჭთმიანი არსება“ არის სატანური ბუნების ბოროტი და ავხორცი პიროვნება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დედინაცვლის შვილსა და ზანგ მსახურ ქალს შორის პარალელის გავლება შეიძლება. ორივე ისინი ქორწინების წინ გადაელობებიან ახალგაზრდა ქალს და დაბრკოლებებს უქმნიან, იმ განსხვავებით, რომ დედინაცვლის შვილს მფარველობს დედის ბოროტი ხელი, მსახური ქალი კი ინდივიდუალურად მოქმედი გმირია.

მსახურის სახე ტრაფარეტული არ არის. ზღაპარში „მწვენიქუდიანი კაცა“<sup>18</sup> სწორედ ზანგი მსახური ეხმარება და ხელს უწყობს შეყვარებულებს შეჩვედრაში, ხოლო შემდეგ მათთან ერთად გარბის სახლიდან.

იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ე. წ. მაღალი წრის წარმომადგენელი ქალების მდაბიო ხალხთან დამოკიდებულების რეალური სურათები. ზღაპარში „ნაბადა“ ჩვენს წინაა ტიპიური გულზვიადი, ამაყი, შეუბრალებელი ქალბატონი, რომელიც მტანჯველად ევლინება საბარალო გოგონას. ზღაპარში შესანიშნავად არის გახსნილი ქალბატონისა და მსახური გოგონას ხასიათები. მიემართოთ ტექსტს: „ხელმწიფის ცოლმა ჩაიკვა თავისი აბრეშუმისა და ატლასის სამოსი, აისახა ძვირფასეულობა და ემზადებოდა საზეიმოდ გასულიყო ციხესიმაგრეიდან, რომ სტუმრად მისულიყო. ნაბადამ უთხრა: — ქალბატონო, სად მიხვალთ? უპასუხა: — ნიშნობაზე. ნაბადამ თხოვა: — მეც წამიყვანეთ! ქალბატონმა დაუყვირა: აჰ, შე ბინძურო! კიდევ რა გნებაეს! მე ასეთი საფრთხობელა წავიყვანო ზეიმზე?.. იქით გადი, მომცილდი!“<sup>19</sup>.

თუ შევადარებთ ზემოთ მოყვანილ ტექსტს ნაწყვეტს ზღაპრიდან „მთვარისშუბლა გოგონა“, სადაც მთავარი მოქმედი პირები არიან გერი და დედინაცვალი, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ დედინაცვალს ზღაპრებში ქალბატონის უარყოფითი სახე ენაცვლება: „ერთხელ მათ უბანში ქორწილი იყო და მოლაბაჯი თავისი ქალიშვილით იქ იყო მიწვეული. დედა-შვილი გამოეწყენენ ახალ კაბებში და სამკაულები გაიკეთეს... შაჰრბანუ ნალელიანად შესტყროდა მათ მოკაზმვას. მასაც უნდოდა ქორწილში წასვლა. მოლაბაჯიმ და მისმა გოგომ ეს გაიგეს და უთხრეს: — შენც გინდა ქორწილში წამოსვლა? — დიახ, — უპასუხა შაჰრბანუმ. — კარგი, — გაიცინა მოლაბაჯიმ, ერთმანეთში აურია მარცვლეული, ლობიო და ცერცი და შაჰრბანუს დაუდგა“<sup>20</sup>.

<sup>18</sup> A. Christensen, Märchen aus Iran, Grünkappe, Iena, 1939.

<sup>19</sup> „ნაბადა“, სპარსული ზღაპრები, შეადგინა ჯ. გოუნაშვილმა, თბ., 1971.

<sup>20</sup> «Мохношый», Памунахон фольклори Эрон, Душанбе, 1963.

## პრიგოლ ბერიძე

## ქართული ენის ჯავახური კილო

## (მორფოლოგიური თავისებურებანი)

## სახელვაი

1. ბრუნვათა წარმოება. სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვანფუძიან საკუთარ სახელებთან (აღამიანთა და ცხოველთა), ასევე ნათესაეის აღმნიშვნელ სახელებთან გვხვდება ი და არა უმარცვლო მ. მაგ.: აღამიანთა სახელებთან: მიშაი, პეტრეი, ალოი, ნუნუი... ცხოველთა და ფრინველთა სახელებთან: ნიშაი ჩათეი, შანოი, ღაბუაი. ნათესაეის სახელებთან: დედაი, მამაი, სიძეი, ძალოი..., მაგრამ არა ძმაი და დაი, არამედ ძმა და და.

მარცვლიანი ი სახელობით ბრუნვაში ხმოვანზე გათავებულ სახელებს მოუღის მთის კილოებში<sup>1</sup>. ქართლურსა და კახურში იგი მოუღის ზოგად სახელებსაც.

არის შემთხვევები, როცა მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად გარდამავალი საფეხურის -შა (ნ) დაერთვის. მაგ.: რა მოგიტანა დედამა; წაიყვანა ამ ძმამა; დაუძახა თავი დამა; ამ გოგომა სარეციხი დადგა; ამ მოღამა თქვა...

-შა მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად ჩვეულებრივია რაქულისათვის<sup>2</sup>, ხოლო მთის კილოებში ბოლომდეა გატარებული.

ადგილისა და მიმართულების აღმნიშვნელი სახელები, მსგავსად ძველი ქართულისა და მთის კილოებისა, დგას მიცემით ბრუნვაში და უთანდებულოა. მაგ.: ბაკურიან გადმოვედით; ახალქალაქ მიდივარ; საროპ იყო დარჩენილი; ხეე ჩამოვიდა ლაშქარი; გოგაშენ შემოუვლია, ახალციხეპ მუუსწრო წვიმამ...

მოქმედებითს ბრუნვას ზოგ შემთხვევაში დაკისრებული აქვს გამოსვლითის ფუნქცია. მაგ.: თამარის ჯარი ფონით გავიდა; ეს კაცი მთით ჩამოვიდა; დიდი გზით მოსულა; ოხერიტ ჩამოხველი თუ ბანჩი გზით?.. ასეთი წარმოება ძველი ქართულის ნორმაა და დღეს კი მთის კილოებს შემოუნანავს. „ფეხისტყაოსანშიც“ გვხვდება: „მთით ჩამოვიდა ავთანდილ, გავლო წყალი და ტყენია“ (1931).

ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ზოგჯერ გვაქვს ა: მაგ.: გოჯა უთქვია; დედაბუდიანა წამოსულიყო; ქარქა მოვიდა; ცოლშვილიანა აიყარა; ეღლიანა გაიქვა; ზეზეულა მალლა, მალლა წავიდა...

<sup>1</sup> ბ. გაბუერი, ქვესურული მასალები, ჩაწერილი ა. შანიძის მიერ, „წელიწდული“, I—II, 1923—1924, გვ. 129, 1—26.

<sup>2</sup> შ. ძიძიგური, მთარაქული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი, ენმცის მოამბე, 1935, გვ. 75.

მსგავსად მიცემითისა, მიმართულების მაწარმოებელია ვითარებით ბრუნვა ასეთ მაგალითებში: ისევე წავიდა მთათ; ქერულში მთათ მივილი-ოლით; დუშანისად ვიყავი ქარში.

არის შემთხვევა, როცა ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარი მიზნის გარემოების როლს ასრულებს: დადიონენ ნადირობად; ნადირობად დადიან; ნადირობად წასულა<sup>3</sup>.

აღნიშნული ფორმები ძველი ქართულისათვისაა დამახასიათებელი და ახლაც გვხვდება მთის კილოებში.

გვხვდება ისეთი მაგალითებიც, როცა ვითარებითი ბრუნვა გაუფორმებელია: მაგ.: რიგიან იმუშავეთ; რანაჟ (რა ნაირად) გასუქებულა; თელიან შეუქამათ; კაცურ შეკმაზული ქალი გამოჩნდა...

ადამიანთა საკუთარ სახელებს მიმართვის ფორმებში ეკვეცება ბოლოკიდური ა, ე ხმოვანი. მაგ.: ანაქალ! სალომ! იოიომ! იროდინ! ლამარ! ვალი! კირილ!.. ამათ კვალს მისდევს ორი საზოგადო სახელი: ნათლიმამ! ნათლიდელ!

დროის აღმნიშვნელი სიტყვები: სადილობა, სამხრობა, ვახშობა ჩვეულებრივ საუბარში ბოლოკიდურ ა-ს იკვეცენ. მაგ.: უკვე სადილობ მოვიდა; სამხრობ გახდა და არ ჩანს ეკაცე; ვახშობ იქნებოდა, ესეც მოვიდა.

**2. ემფატიკური ა.** მიცემით-ნათესაობით-მოქმედებით-ვითარებით ბრუნვებში ჭავახურში, ისე როგორც ქართულში, კახურსა და ზოგიერთ სხვა კილოში, სიტყვებს დაერთვის ემფატიკური ხმოვანი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მის ხმარებას გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებს. ხშირ შემთხვევაში მოუდის იმ სიტყვას, რომლის შემდეგ პაუზაა ან და კავშირი. ამავე დროს მახვილის მატარებელია<sup>4</sup>. მაგ.: მიცემით ბრუნვაში: ვერ ვცნობთ მტერსა; ასე იყო ძველ დროსა; შევედრა უფალსა; სარველებსა მარხილი ქონდათ... ნათესაობით ბრუნვაში: მეშინია ფალავნისა; მეჭირითისა არა ვიცი რა; ყვავილების ყელისა, მზგავსი ჩემი მწველისა... მოქმედებით ბრუნვაში: არ გამძღარა პუტითა: დასქვიცლა თავის ხმითა; აჩეხა ხმლითა... ვითარებით ბრუნვაში: ვიჩქეი მამაპაპურათა; არ ვარვოდა ცოლათა; მოდიოდა მოსაკლავათა...

მეტყველების სხვადასხვა ნაწილს, განსაკუთრებით თანდებულებს სახელებს, ერთვის ა, რომელიც ყოველთვის ემფატიკური არ უნდა იყოს. იგი რიგ შემთხვევებში სხვა ფუნქციის მატარებელია. უფრო მეტად ზმნიზედისეულია. მაგ.: თანდებულებს სახელებთან: ქარმა წაიღო განზედა; დაითრია თმი-დანა; წამოვიდა მკიდგანა; გავიქეციო ჭანჭლაშია; ამოველი სახლშია, წაიყვანა თავისთანა; დააბზრიალა სახლისაკენა... მეტყველების სხვა ნაწილებთან: ისა, ესა, იქა, აქა, რომა, მაგრამა, შორსა, ისევე, კიდევა, როგორა, ამაღამა და სხვა.

**3. მრავლობითი რიცხვი.** მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას განსაკუთრებული რამ არ შეინიშნება, მაგრამ არის კერძობითი შემთხვევები. იშვია-

<sup>3</sup> ეს სიტყვა და მსგავსი ფორმები ჯერ კიდევ „შუშანიკის წამებაში“ გვხვდება: „მე ბრძოლად წაველ პ-ნთა ზღოა“, გვ. 25. „თუთ ნადირობად წარვიდა...“, გვ. 21. იხ. „შუშანიკის წამება“, ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1938.

<sup>4</sup> თ. ზურაბიშვილი. ემფატიკური ა-სა და ქართულში: სახლის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, წიგნი 1, ე. თოდუროს რედაქციით, 1956, გვ. 228—232.

თად, მაგრამ მაინც გვხვდება ებიანი მრავლობითის გვერდით ნართანიანი ფორმები. მაგ.: სამნი ძმანი იყვნენ, ორი დანი დარჩნენ; ახალნი გათათრებულნი თავზე იხვევენ ტილოსა; მამაჩვენება ოთხნი ძმანი იყვნენ...

ჭავჭავურში, მსგავსად რაჭულისა<sup>5</sup>, ნაცვალსახელებთან გვხვდება ორმაგი მრავლობითობის ფორმები. ნაცვალსახელებში ისინი, ესენი ნ ფუძისეულადაა გაგებული და ერთვის კვლავ მრავლობითის -ებ სუფიქსი. ზოგჯერ ხმოვანიც იკუმშება. მაგ.: ესენები დაჩუმდნენ; ესენები შინ იყვნენ; ისენები იქვე გაჩერდნენ; ისინები იყვნენ. შენ რო გითხრეს...

თავეთ, იმათ, სამთავე. ორთავე... ფუძედაა გაგებული; ჭერ ნარი აქვს დართული და შემდეგ ები. მაგ.: თავენთები, იმათნები, სამთავენები (სამთავენები). ორთავენები; წავიდა თავეთნებთან... სიტყვებში: თავნი, კუდნი, ფშანი, ბეწვნა (ურმის ნაწილი), ხელნა... ნარი ფუძისეულადაა გაგებული და მრავლობითობის გაგება არც აქვს ამ ფორმებს. მათი მრავლობითი ასეა: ბეწვნები, ხელნები, ფშნები... ჭავჭავურში დასტურდება საშაგი მრავლობითის ფორმაც (გამიგონია ქართლშიც — მეჭვრისნევეში): ეს ზიკები ტოლებნებია. ჩვენ ხო ტოლებნები ვართ. „ტოლებნ“ ფუძედაა გაგებული და მესამედ ერთვის -ებ.

ს. ბალანთას მს და ეს ნაცვალსახელების მრავლობითი რიცხვი -ებით იწარმოება და გვაქვს: ისიები, ესიები (ესეები)<sup>6</sup>.

მრავლობითის თ გაქვევებული ფორმით, ძველი ქართულისა და ზოგიერთი დიალექტის მსგავსად<sup>7</sup>, გვხვდება ასეთ მაგალითებში: თვალთ დამაკლდა; ფეხთ გაიხადე; ხელი ხელთ არა მაქ; ჩიქილა ყურთ აიწია; სულთ მიმზდა; თავთით დაუდე; ფეხთით დაუჭეკი... აბსტრაქტულობის -ობა სუფიქსი გამოხატავს მრავლობითობას. მაგ.: დაიწკიბა (რიგში ჩადგა) ჩვენი ურმობა; ამითმა ქათმობამ ყანა აშოაგდეს; ეს გოგოობა სუ გადარეულან. მოგროვილან კალოზე ბიკობა...

ასეთივე ფორმები დასტურდება ქართული ენის სხვა კილოებში (მაგალითად, კახურსა და სხვ.).

4. ნაცვალსახელები. ეს და ის ჩვენებითი ნაცვალსახელები ხანს რომ ჰქარგავენ ან სანს რომ ჰაენაცვლება, ეს განვიხილეთ ფონეტიკაში... აღვნიშნეთ მხოლოდ, რომ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი ვილანც, რომელშიც ნარი გადანაცვლებულია ნაწილაკებს შორის, იბრუნვის ასე: ვილამაც, ვილასაც, ვილასიც. ვილაცით და ვილაცად. ეს უკანასკნელი უნდა ყოფილიყო ვილადაც.

თითონ განსაზღვრებითს ნაცვალსახელს ზღვჯერ ენაცვლება თავათ და თავისით: მაგალითად, თავათ გახლავარ ექვთიმე; თავისით წავიდა; თავისით იწვალა; თავათ რაგორა ხარ?..

თითონ განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი იხმარება სხვადასხვა ფორმითაც: მაგ.: თვითონ // თვითვან // თვითან.

<sup>5</sup> შ. ძიძიგური, დასახ. შრომა, გვ. 79.

<sup>6</sup> მსგავსი ფორმები გვხვდება ფერგიანულში. იხ. არნ. ჩიქობავა, ფერგიანულის მთავარი თაერსებები, ტფ. უნივე. მოამბე, VII, 1937, გვ. 212.

<sup>7</sup> არ. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1956, გვ. 74.



სიზაბავრსა და ვარგავეში ზოგჯერ ხმარობენ განუსაზღვრელი ნაცვალსახელის ფორმას, რომელიც დასავლეთ საქართველოს კილოებისათვის არის დამახასიათებელი. მაგ.: რა ც ხ ა მოიტანა; რა ღ ა ც ხ ა უთხრა, რა ღ ა ც ხ ა მიღებულა რა ღ ა ც ღ ა ს ა გ ა ნ .

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი მ ა ე ვ ა ნ ი ფუძეგაორკეცებული და შეცვლილია ფონეტიკურად, მირთული აქვს ჩვევებითი ნაწილაკი ა; ა მ ა ე ვ ა ლ კ ა ე მიეციო; ა მ ო მ ა ე ვ ა ლ ი მოვაო; ა მ ო მ ა ე ვ ა ლ ხაღბს ეცოდინებო (ა მ ა ე ვ ა ლ ი // ა მ ო მ ა ე ვ ა ლ ი — ა მ ა ე ვ ა ნ ი // ა მ ა ე ვ ა ნ მ ა ე ვ ა ნ ი).

5. მოფერებით-კნინობითობის -ღე. ერთი საინტერესო ენობრივი ერთეული იქცევს ჭავჭავურში ყურადღებას. ესაა მოფერებითობის ნაწილაკი -ღე. ქართული კილოებიდან იგი მოეპოვება ქართულურს (აბაღე), ხევსურულს (აპალე-აპა წაიღე, აბაღე—აბა მომეცი, პოღე—პოკი...)<sup>8</sup>. აღნიშნულ მაგალითებში -ღე ნაწილაკი მნიშვნელობისაგან დაცილია და ფუძეს შესორცება.

ჭავჭავურში -ღე ერთვის ადამიანთა საკუთარ და ნათესავის აღმნიშვნელ სახელებს. იგი იშვიათად იხმარება, გადავარდნის გზაზეა დამდგარი. ეს -ღე იგივე უნდა იყოს. რაც „ვეფხისტყაოსანშია“ — სულე (სუ გენაცვალე), როცა ავთანდილი ეხეწება ასმათს: უამბოს მან ტარიელის ამბავი: «ეტყოდა: „სულე! რამე გიყავ? კაცი ვარ, ადამიანი“» (სტრ. 233).

-ღე ადამიანის საკუთარ სახელებთან: ნინოღე, მიშაღე, ვასოღე... ნათესავის სახელებთან: პაპაღე, ბიძაღე, ძალოღე...

ეს ნაწილაკი ქართველური ენების ადრინდელი საფეხურებისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი და დართული უნდა ჰქონოდა მეტყველების ეველა ნაწილს. ადრე ეს კატეგორია უნდა ყოფილიყო როგორც სახელისა, ასევე ზმნისა და უნდა ჰქონოდა თავისი ემოციური და სპეციფიკური მნიშვნელობა. ენას განვითარების შემდგომ პერიოდში დაუკარგავს როგორც ერთი, ისე მეორეც. დღეს კი გაქვავებული ფორმით შემოგვრჩა რამდენიმე ფორმაში.

6. თანდებულები. მიცემით ბრუნვაში -ში თანდებულის მაგიერ იხმარება -ჩი: მაგ.: წაიღა ტყე ჩი; შეინახა კედელ ჩი; ეს იყო ყვე რიე ლ ჩი; წაიყვანა სახ ჩი; ჩაიღო ჭიბე ჩი; დარჩნენ თმოგ ჩი... -ჩი თანდებული იხმარება ხიზაბავრაში, ვარგავეში. აფნიაში. სხვა სოფლებში ხმარობენ მხოლოდ ღრმა მოხუცები. ეს თანდებული დადასტურებულია სხვა კილოებშიც (მაგ.: მესხურში, ფერეიდნულში, რაჭულში, კახურში — წინანდლის მეტყველებაში).

-თვის თანდებული გვხვდება თვინ // თუნ ფორმით. ასევეა მესხურშიც<sup>9</sup>. მაგ.: რითუნ, ამითუნ, ქალითუნ... კვერციხითვინ, შვილათვინ, დედითვინ, სახლითვინ...

სასეშეცვლილი ფორმით გვევლინება -ვბრ თანდებული. რამელიც სახელებს დაერთვის ნათესაობით ბრუნვაში გავრცელებით ფორმასზე. მაგ.: კაცი-სიებ (კაცი-სიებრ — კაცი-საებრ), ჩემსიებ, შენსიებ, ძმისიებ, მამისიებ, კლდისიებ, ორმოსიებ, კატისიებ...

<sup>8</sup> ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული კილოები... კრებული ლ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, 1915, გვ. 196.

<sup>9</sup> შ. შ ი ძ ი ე უ რ ი, მესხურის აღწერითი ანალოგი; ენაშ. ს. მოამბე, X, 1941, გვ. 244.

ჭერ თანდებულისეული ე იმსგავსებს ემფატიკურ ა-ს, ვიღებთ ეგებრ ფორმას, მერე ხდება დისიმილაცია და იკარგვის რ (ერთდროული ასიმილაცია-დისიმილაციის პროცესის შესახებ იხ. ფონეტიკაში). -ებრ თანდებული სხვა კილოებში დადასტურებული არაა. მისი ადგილი დაიკავა -ვით თანდებულმა. ძველ ქართულში -ებრ იხმარებოდა. ჭავახურმა შემოგვიანახა სახეშეცვლილი ფორმით.

-მღის ვითარებით ბრუნვას ერთვის ფონეტიკური ვარიანტებით: მღინ // ნღინ, ნღი // მღი, მღისინ // ნღისინ: აჰარანდი, სახლამღინ, ხენწიფენდი, კელლანღინ, სამქვაბებამღისინ. გათენებანღისინ, სალამგენდი...

-ნღინ, — ნღი, — ნღისინ ფორმები მიღებული ნარისა და მანის მონაცვლეობის შედეგად.

-ვით თანდებული ჭავახურში დაერთვის თანხმოვანფუძიან სახელებს სახელობით. ბრუნვაში. იშვიათია იგი მიცემით ბრუნვაში, ისიც ხმოვანფუძიანებთან. თანხმოვანფუძიანების მიცემითში კი იგი სულ არ იხმარება. ნათესაობით ბრუნვაში -ვით თანდებული იხმარება ნაკლებად, რადგან -ებრ თანდებულს ჭერ კიდევ აქვს ძალა. მისი ხმარება ჭარბობს -ვით თანდებულის ხმარებას. ჩვეულებრივი ფორმებია: ბავშვივით, ლოპივით, ჩიტვივით... გვხვდება: დღისავით // დღესავით, გზასავით // გზისავით... უფრო ხშირია: კლდისებ, პზისებ, თხისებ, გლისებ... გვაქვს ასეთი ფორმებიც: მამივით, მამლივით, ქათმივით...

მამივით, მამლივით და მათი მსგავსი ფორმები იმაზე მიგვითითებს, რომ სახელობითს ბრუნვას კი არ მოუღის -ვით თანდებული, არამედ ნათესაობითს. ნათესაობითი ბრუნვის ანალოგიით ხდება სახელობითის გაფორმება. -ვით თანდებულმა დაიკავა -ებრ თანდებულის ადგილი, -ებრ კი მხოლოდ ნათესაობითს ერთვოდა (ზოგჯერ ფუძესაც) ძველ ქართულში. ღმერთივით, ბავშვივით ფორმები თუ სახელობითია, მაშინ უნდა იყოს: ეს კაცივით, ის ბავშვივით. ნამღვილად კი არის: ამ ბავშვივით, იმ კაცივით (ამ ბავშვისვით, იმ კაცისვით). აღნიშნული ფორმები მხოლოდ ფორმითაა სახელობითი, წარმოშობით ნათესაობითია. ეს ჩანს ხმოვანფუძიანებთან: ამ დღივით, იმ მამივით, დანივით (დანისავით), ქადივით (ქადისავით) და სხვ.

დღევანდელ სალიტერატურო და სასაუბრო ენაში გზას იკაფავს -ვით თანდებულიანი სახელობითი თანხმოვანფუძიანებთან და მიცემითი — ხმოვანფუძიანებთან<sup>10</sup>.

-დამ (= დამა // დამე)<sup>11</sup> თანდებული, რომელიც კახურსა და მესხურში<sup>12</sup> იხმარება, შეგვხვდა მესხეთის მოსაზღვრე სოფლების მეტყველებში: ზეიღამ, ხიღამ სიღამ (=საიღან), სახლიღამ...

7. **ზმნიზედა.** დროის ზმნიზედები გვხვდება ხან სახელობითს ბრუნვაში, ხან ფუძის სახით: მაგ: **ს ა მ ი დ ლ ე და დ ა მ ე წყალი შეღებელი იყო; ო რ ი წ ე ლ ი წ ა დ ი ი უფლა; დ ი დ ი ხ ა ნ ი გაჩერდა, რ ა მ დ ე ნ დ ლ ე დარჩენი...** ფუძის სახითაა ვითარების ზმნიზედები: **რ ი გ ი ა ნ ი მუშავეთ; ი მ ნ ა ი რ ვაგარტყამ; ქ ა ლ ა ქ უ რ ლაპარაკონს; უ წ ყ ლ ო დაგეტოვა...**

<sup>10</sup> იხ. ან. ბ. ბ. თანდებული ქართულში, უნი. შრომები, ტ. X, გვ. 137—139.

<sup>11</sup> ქ თანდებულის შესახებ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, ერთი უცხოთი თანდებული ახალ ქართულში, ესპანისკოლოპე, 1, 1937, გვ. 55—65.

<sup>12</sup> შ. ბ. ბ. რ ი, მესხურის აღწერითი ანალოგი, ენისკის მოამბე, X,

არის შემთხვევა, როცა ვითარებითი ბრუნვის -ად დაბოლოების მაგივრობას ზმნიზელაში ასრულებს თანდებული -ებრ: მაგ.: კაკუტრებ ილაპარაკე; ბიჭურებ ჩიეცვა; ზეზეურებ აღის ხეზე (მღრ. ზეზეულა), ჩვენებურებ, რუსულებ... საით და საითკენ ფორმების მაგიერ იხმარება: სითკენ // სიდეკენ, სადეტკენ // სიდეტკენ, სით. მაგ.: სითკენ წავილა; საიდკენ გემგზავრე; ზოგი სით მიდის, ზოგი სით; სიდეტკენ წაასნეტა? სადეტკენ დიეგრიხა პირი?... ფონეტიკური პროცესების საფუძველზე შეცვლილი სახით იხმარება სანამდის და ძანამდის ზანიზელები: სარამდინ // სირანდინ, მარანდინ // მარამდინ, მირამდინ // მირანდინ. მერმის ფორმის ანალოგიით გაფორმებულია მუღმის ზმნიზელა. მუღმის ჭამთელი იყავ; მუღმის გახსოვდეს ეს სიტყვა. დროის ზმნიზელა მაშინვე ჭავახურში იხმარება სხვადასხვა სახით: მაშვიეთვე, მაშვიე, მაშვიე, მაშვიე. მაგ.: მაშვიე გაუშვა ხელი; მაშვიე დაიყვირა ქალმა; მე მაშვიეთვე გითხარი; მაშვიე დიეჭახა...

არქაული ფორმითაა შემონახული აქნამდის<sup>13</sup>, იქნამდის, ისრე, ასრე. აქანა და იქანა ჩვეულებრივ დასავლური კლომებისათვისაა დამახასიათებელი<sup>14</sup>, ხოლო აქნამდის კახურშიც გვხვდება<sup>15</sup>.

ფუნქციონირებით გვხვდება დროის ზმნიზელები: ხან-ჟამი, წინ-წინ. მაგ.: სომეხები ხან-ჟამის მერე მოვიდნენ; წინ-წინ არტაანი ჩვენი იყო; წინ-წინ აქ ვენახები ყოფილა...

ჭავჭავრში დასტურდება აგრეთვე ერთხელე და მსკჟან (=მას უკან)

8. ნაწილაკები. იქნება, ეგება, არცკი ნაწილაკები შეცვლილია და გვაქვს: იქნია (—იქნეა — იქნება), ეგია (—ეგეა — ეგება), აკია (=არცკი არ?). მაგ.: იქნია არ იცოდა: ეგია ჩვენიც გააკეთებინო; არ გაიხაროს ეგია მაგი მანტეა; შენკ წაილე აკია? აკია დაგიძახე? აკია ფუნქციით ხომ ნაწილაკის ბადალია. ხომ ჭავახურში იშვიათად იხმარება.

თავისებურია უარყოფითობის ააპა (=არა). მისი წარმოშობა ნათელი არაა. მაგ.: ეერ გააკეთე? — ააპა. არ იცოდი? — ააპა...

კინდამ ნაწილაკის პარალელურად იხმარება კიდალამ, ხოლო ორივეს ზოგჯერ ღარმე ენაცვლება. მაგ.: ღარმე გადავარდა კლიდან; ღარმე დაბრუნდა ურემი... კიდალამ დამავიწყდა.

თითქმის ფორმის ანალოგიით უნდა იყოს თურმის: თურმი არ ვიცოდი; თურმის დასძინებოდა...

ბარე ნაწილაკს ერთვის -ოდ; ბარეოდ ბევრინა გვრგებოდა; წამოგელო ბარეოდ... ეს ნაწილაკი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“... „ასლომცა ენახეთ ბარეო...“ (1226).

უნდა ზმნა რომ ნაწილაკის როლში სხვადასხვა რეფლექსს იძლევა, ეს უკვე განვიხილეთ ფონეტიკურ ნაწილში.

ჩვენებითი ნაწილაკების როლში გამოდის: აპა // აპანდე, დნა // დნანდე, დენა // დენანდე; აქ ნდე მოდის მდე-საგან. მაგ.: აპა აქარი; აპანა აქ

<sup>13</sup> „თოხანთაოანში“ შეუქუმჟეო უორპა: „შენამშვან აქანამდის შენ ცოცხალი არ მოიღე...“ (1296).

<sup>14</sup> ა. რ. ჩიქობავა, დილექტისმის საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, ენიქის დო-ბი, 1953, გვ. 214, 217.

<sup>15</sup> ი. ბ. გე. 217—219.

მოვიდა; დ ო ჰ ა სითეკნ მიდის; დ ო ჰ ა ნ ა სად გასულა; დ ო ა ნ დ ე სად გლია; დ ო ჰ ა ნ დ ე ვერ ხედავ?

სხეთა სიტყვის ნაწილაკი მეთქი შემონახულია სრული ფორმით: მ ე ვ თ ქ ე ი // მ ე თ ქ ე ი. მაგ.: მეგონა, გზაში ჩამოხვალ-მ ე თ ქ ე ი; ორი ჯარის აკო მამეცი მ ე ვ თ ქ ე ი; აქ რა გინდა-მ ე თ ქ ე ი, მ ე ვ თ ქ ე ი, წავალ მოვიტან...

### ზ მ ნ ა

9. პირის ნიშნები. წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ პირის ნიშნების ხმარების მხრივ ჯაფახური ქართულურს მისდევს. სუბიექტური მეორე პირისა და ობიექტური მესამე პირის ნიშნებად უპირატესად მ ი ხ მ არება. ნაწილობრივ გვხვდება ხანიც.

ქართულურში დადასტურებულია ჰაეს ხმარების ექვსი სახეობა: მ—ჰს—ხ—აჰს—ა—ა<sup>16</sup>. აღნიშნული საფუძვრებიდან ჯაფახურში არ იხმარება მ ს და ა.

მსგავსად ხ ვ ა ლ და ხ ა რ ფორმებისა, ჯაფახურში კ ა რ დ ნ ა ზმნას შემონახული აქვს სუბიექტური მეორე პირის ნიშანი ხანი: მაგ.: არ ჩ ა ხ ვ ა რ დ ე, ბიჭო! გ ა დ ა ხ ვ ა რ დ ე ბ ი, გენაცვალე, აქეთ გამო; გ ა ხ ვ ა რ დ ი, ერთი დაუძახე. სასლიდგან ცეცხლში ჩ ა ხ ვ ა რ დ ი შენც; გ ა დ მ ო ხ ვ ა რ დ ე ბ ი, მაგრა დადექ...

ასეთი ფორმები შემორჩენილა ჯაფახეთის მსოლოდ სამ სოფელში: ხიზაბავრაში, ბარალეთსა და კოთელიაში. ეგვევ ფორმები გვხვდება მესხეთის სოფლების (აგარისა და ზედათმოგვის) მეტყველებაში.

ჯაფახურში გვხვდება კონტამინაციით მიღებული ფორმები ვ ი და ზ მ ნ ი ს ა: მ ი დ ი ხ ო დ ი, დ ა დ ი ხ ო დ ი, მ ო დ ი ხ ო დ ი // მ ო (ს) დ ი ო დ ი — მ ო ხ ვ დ ი ო დ ი — მ ო ს დ ი ხ ო დ ი<sup>17</sup>. მაგ.: რო დ ა დ ი ხ ო დ ი აქეთ-იქით, გაკვეთილი ისწავლე? რა, დ ა დ ი ხ ო დ ი უსაქმით? შენ არ მ ო დ ი ხ ო დ ი გუშინ? იქვე არ მ ო დ ი ხ ო დ ი, ვერ დაიჭირე?..

ასეთი ფორმები ჯაფახურში მსოლოდ ხიზაბავრის მეტყველებაშია დაცული. მესხეთის ერთ სოფელში (აგარაში) უფრო უხვად გვხვდება მსგავსი მაგალითები.

10. ზმნისწინი. მ ო - და მ ო -ს შემცველი რთული ზმნისწინები პირველ ობიექტურ პირთან ზოგჯერ წარმოდგენილია მ ა -, შე მ ა -, გ ა დ მ ა -, ჩ ა მ ა -, წ ა მ ა -, გ ა მ ა -ს სახით<sup>18</sup>. მაგ.: მ ა მ ე ც ი, მ ა მ ე გ ო, ა მ ა მ ა ც ა ლ ე ს, გ ა დ მ ა მ ი ტ ა ნ ა, შე მ ა მ ი ა რ ე, ჩ ა მ ა მ ი ტ ა ნ ე, ჩ ა მ ა მ ა დ გ ა, წ ა მ ა მ ი ლ ე...

ამ მაგალითებში არც ასიმილაცია უნდა იყოს და არც ანალოგია. იგი პირთა ცვლითაა გამოწვეული, რადგან არც II პირში და არც სუბიექტურ პირთან ამ სახით ზმნისწინები არ გვხვდება. ჯაფახურისათვის უცხოა ქართულურისა და ჯაფახურისათვის დამახასიათებელი ფორმები: მაილაპარაკეს, მაერია, მააქერ, ამაილე და სხვ.

გ ა რ დ ა -- რთული ზმნისწინი — არა მარტო რ-ს კარგავს, არამედ ჩამოკვეცილი აქვს ა-ც. მაგ.: პირში ლუქმა გ ა დ ი გ დ ო: ძლივ გ ა დ ი ყ ე ა ნ ა

<sup>16</sup> ა. თ ო ლ ლ რ ი ა, ქართულურ. არალი, 1925, გვ. 149.

<sup>17</sup> ა. შ ა ნ ი ძ ე, სუბიექტური პრედიკტი მეორე პირისა და ობიექტური პრედიკტი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტოპ., 1920, გვ. 179.

<sup>18</sup> ონოციკური მიზეზებით გამოწვეული ცვლილებები ზმნისწინებში განხილულია დონეტ-კაში (იხ. ასიმილაცი-დისიმილაციის პროცესი).

გზიდან; ერეკლემ გადულობა გზა; გადულობა ჯოხი და გადულობა...

11. თემის ნიშნები. ჭავჭავაძის დამახასიათებელ ზმნის ყველა თავისებურებათაგან თემის ნიშნების მონაცვლეობა უფრო საყურადღებოა.

თემის ნიშანთა მონაცვლეობა იმდენად თავისებური და თავისუფალია ჭავჭავაძურში, რომ ამ პროცესისათვის რაიმე კანონზომიერების გამოძებნა კირს. სხვა ქართული კილოებიდან თემის ნიშანთა მონაცვლეობა გააჩნია მესხურს<sup>19</sup>. გომარულს, ქართლურსა და კახურს.

I სერიაში ყოველთვის მონაცვლეობენ შემდეგი თემის ნიშნები: ავ—ამ: ხნამ, ჩაეხედამ, მალამს, მოგვლამ, გავრეკამ... სუფიქსი ამ (-ავ) გვექვინება ემ—ად უწყვეტელსა და კავშირებითში: ავ—ამ—ემ: ნახემდა, ჰკითხემდა, ვთესემდი, ვლენემდი...

-ევ ტიპი, რომელიც ჭავჭავაძურში -ემ-ს შეუცვლია. „ვეფხისტყაოსანში“ ჩვეულებრივი ფორმაა ნამყო უსრულში, თუმცა ზოგჯერ ა-ს ჰკარგავს და ე-ს ირთავს ვინი. მაგ.: „ეკრას ეხედივდი, ოდენ ხმა მესმოდა საუბარისა“ (312,3).

გარდა მესხურისა და გომარულისა (ქართლურში -ემ არაა, -ამ აწმყოდან გადაჰყვება უწყვეტლის მწკრივებში), -ემ სუფიქსი აქვს ზემო იმერულს<sup>20</sup>, ხოლო -ევ ტიპის უწყვეტლის წარმოება დასტურდება ხევსურულში<sup>21</sup>, მთარაქულსა<sup>22</sup> და ფერეიდნულში<sup>23</sup>.

-ებ-ს მუდამ ენაცვლება -ამ: ებ—ამ: ვილაპარაკამ, დავატრიალამ, ათამაშამს, დაკვიდამ... უწყვეტელსა და კავშირებითში -ამ იქცევა -ემ—ად: ებ—ამ—ემ: მატყვილემდა, გაიგემდი, აღამემდა, ძლემდა... მორფოლოგიურ მონაცვლების შემდეგ ხდება ფონეტიკური მონაცვლეობა და ვიღებთ: ებ—ამ—ან: გააკეთანს, აბრიალანთ, ასაღანს, გატარან... ებ—ემ—ენ: შესძლენს, გაიგენს, დაიგენდა, აბრიალენდა... ავ—ამ—ან: ხნანს, ვიზანთ, გძინანს, ხედან... ავ—ემ—ენ: ვკლენდით. დაჰვარენდა, ხოცენდნენ...

ობ—ომ—ონ: ამონ, მუშაონდი. მოძრაონს, ვაჭრონდა...

ერთფორმიანობისაკენ სწრაფვა მთავარი მიზეზია თემის ნიშანთა მონაცვლეობისა. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ტენდენციაა -ობ სუფიქსი შეიცვალოს -ებით და შემდეგ -ემ, -ენ-ით.

ობ—ებ—ემ—ენ: ვათბებ // ვათბემ // ვათბენ, შიატყემდეს // შიატყენდეს, აშრებდი // აშრემდი // აშრენდი...

შანის ნარით შეცვლა თემის ნიშნებში ხდება მესხურშიც<sup>24</sup>, ხოლო გომარულსა და ქართულში არ დასტურდება.

ზემოთ ჩვენ ვთქვით, რომ თემის ნიშნების მონაცვლეობა ჭავჭავაძურში ნებისმიერიაო. მიუხედავად ამისა, შეიძლება დადგინდეს ზოგადი წესი, რომელსაც აქვს თავისი გამოწვევებიც. ზოგადი წესი ასეთია:

<sup>19</sup> თემის ნიშანთა მონაცვლეობის ყველა ეარიანტი მესხურში დაწერილებით განსილული აქვს ძი. ბ. ბ. გ. ჯ. ს. მესხურის აღწერილი ანალიზი, გვ. 246, 245.

<sup>20</sup> ქ. ბ. ბ. გ. ჯ. ს. ვე. სუფიქსი ზემო იმერულ კილოში, აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწიფო ინსტიტუტის შრომები, X, 1950—1951, გვ. 50—53.

<sup>21</sup> ბ. ბ. ბ. გ. ჯ. ს. ხევსურული მასალები, გვ. 173.

<sup>22</sup> მ. ბ. ბ. გ. ჯ. ს. ქართული ენის მთარაქული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი,

გვ. 30.

<sup>23</sup> ა. რ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის ძირითადი თავისებურებანი, გვ. 211.

<sup>24</sup> მ. ბ. ბ. გ. ჯ. ს. მესხურის აღწერილი ანალიზი, გვ. 247—248.

1. მონაცვლეობა ხდება მხოლოდ I სერიის ფორმებში.  
2. მონაცვლეობენ მოქმედებითი და საშუალო გვარის ზმნების თემის ნიშნები.

3. -ა ვ, -ე ბ, -ო ბ სუფიქსები იცვლება -ა მ // -ან, -ე მ // -ენ, -ო მ // -ონ ბოლო სართებით: ა) -ავ და -ებ ბოლოსართის მონაცვლე -ამ // -ან ძირითადად იხმარება აწმყოსა და მომავლის მწკრივებში. ბ) -ემ // -ენ იხმარება უწყვეტლის, კავშირებითისა და მათგან ნაწარმოებ ფორმებში. გ) -ობ სუფიქსი აწმყოსა და მომავლის ფორმებში იცვლება -ომ // -ონ ბოლოსართებით, მაგრამ უწყვეტელში, კავშირებითისა და მათგან ნაწარმოებ მწკრივებში გვ.ვდება პარალელური ფორმები -ემ // -ენ ბოლოსართებით ვაქმდი // ნდის ტიპის ზმნებისა. ამ ზმნებს კავშირებითი II ო-თი აქვს ნაწარმოები (ვაქრობ — გა-ვაქრო...).

4. „თუ ზმნა ნამყო სრულში ა-ზეა დაბოლოებული (ყერა, აკოცა — აჩვენა...), მაშინ -ების რეფლექსი — ამ არის, ხოლო თუ ო-ზეა დაბოლოებული (გააგდო, წაიღო, გაიგო...), მაშინ ემ“<sup>25</sup>.

5. -ემ // -ენ ბოლოსართიან ფორმებს უნდა გაეცლოთ -ევ საფეხური. გარდა ზემოთ აღნიშნული მონაცვლეობისა, სპორადულად მონაცვლეობენ:

ებ — ი: ვაბრი, აფრი<sup>26</sup>, გვაბრაღინენ, აგინი, იფიქრი...

ი — ამ: ითხუნამს, იპოვნამ, დაგწყევლამს...

ო — ან: ზარდანს, ზარდენდა, უშველანს...

ხშირად უთემისნიშნო ზმნები თემის ნიშნებს ირთავენ. მაგ.: მოიყვანებენ. მუტტანებენ, დაეწერამდი, არჩინამს, მკვრეტამ, ყუფანს...

არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა თემის ნიშანი უნდა ჰქონდეს და არა აქვს: შეპყვარია, რქმია, ინახდა, ანსულა, დეეკავნა, მოგათხოვ, დაგტოვ...

დასასრულს იბადება კითხვა: რითაა გამოწვეული თემის ნიშანთა მონაცვლეობა?

მეტყველება ისწრატვის, რომ წყვილბაგისმიერი მანა და კბილბაგისმიერი ვინი შეცვალოს ენაკბილისმიერი ნარით. ეს ფონეტიკური პროცესია. -ებ ბოლოსართის შეცვლა -ამ // -ან სუფიქსებით კი მორფოლოგიური მონაცვლეობაა, რაც გამოწვეულია იმით, რომ „თვით ენის ტენდენციაა ზოგიერთი თანაბარი მნიშვნელობის სხვადასხვა სუფიქსი ერთ ფორმაში ჩამოაყალიბოს“<sup>27</sup>. ე. ი. თუ ფონეტიკურ მონაცვლეობას აქვს ფიზიოლოგიური საფუძველი, მორფოლოგიური მონაცვლეობაც განპირობებულია ფსიქოლოგიური ვითარებით.

ამ მხრივ საინტერესოა შ. ძიძიგურის მოსაზრება, რომელიც გამოთქმული აქვს მესხური კილოს ანალიზის დროს: „მესხურის ფორმებში უნდა ვხედავდეთ ზანურის ანალოგიურ ფორმათა დამოუკიდებლად აღმოცენებულ გამოხმაურებას. თუ ამ გენეტიკური მიმართულებაა, — ეს დამოუკიდებელი მნიშვნელობის საკითხია“<sup>28</sup>. ამ მნიშვნელოვან მოსაზრებას მხარს უპაერებს წყაბურის მონაცემებიც.

<sup>25</sup> ასეთივე მდგომარეობაა გომარულში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იქ ემ-ი გერცით -ენ არ არის. იხ. ვ. თ. ო. უ. რ. ი. ა, ზმნის ზოგიერთი თავისებურებანი გომარულში, „ჩვენი მეცნიერება“, 1924, № 2, გვ. 93.

<sup>26</sup> III სერიის ფორმებშიც გადაყვება ი და არის: ჩაუბრია, დაუფრია.

<sup>27</sup> ვ. თ. ო. უ. რ. ი. ა, ზმნის ზოგიერთი თავისებურებანი გომარულში, გვ. 91.

<sup>28</sup> შ. ძ. ძ. ი. გ. უ. რ. ი, მესხურის აღწერითი ანალიზი, გვ. 249.

თემის ნიშანთა ასეთი მონაცვლეობა უნდა იყოს საერთო ქართლური მოვლენა, რომელიც ინტენსიურია ჯავახურსა და მესხურში, ასევე გომარულშიც, შიდა ქართლში კი ეს პროცესი შესუსტებულია.

ჯავახურში -აშ // -ან და -ეშ // -ენ ისევე პროდუქტულია, როგორც სალიტერატურო ქართულში -ეშ. მაგ.: სახლი — ეასახლამ (ეასახლებ), ზიგ-ზავი — ეაზიგზავამ (ვაზიგზავებ), ეასახელემდი // ეასახლენდი, ეაზიგზავემდი // ეაზიგზავენდი.

#### დრო-კილოთა წარმოება

12. I სერიის ფორმები. რიგი ზმნებისა, რომლებიც ნამყო დროის მიმდევობისაგანაა ნაწარმოები, იხმარება I სერიის ფორმებში. მაგ.: ეპარულობ, ეჩემულობ, ენდომულობ, ემდერულობ...

ასეთივე მდგომარეობაა ქართლურსა და კახურში. ნამიმდევობითარ ფორმებს იყენებს სალიტერატურო ქართულიც ახალი ზმნების საწარმოებლად (ენახულობ, ვყიდულობ...)²⁹.

ზოგჯერ I სერიის ფორმები ნაწარმოებია II სერიის ფუძიდან: მაგ.: მერე და ე უ კ მ ი ა ნ თ (=დაეუკმევთ). თან ლამეს უ თ ი ა ნ თ ო (=უთვეთ), მე ე თ ქ ე ა მ (=ვიტყვი). უ ნ და ზმნა მრავლობით რიცხვში გამოავლენს -ან სუფიქსს: მინდანან. გინდანან, უნდანან. ასეთივეა — ეარგანან. ზოგიერთ ზმნას უწყვეტლისა და კავშირებითის ფორმებში -დ მაწარმოებლის ნაცვლად აქვს -ოდ სუფიქსი: მაგ.: მიმაჩნოდა, უზმოდო, აკლოდი...

13. II სერიის ფორმები. -ვი მარცვალი, რომელიც თითქმის ყველა კილოში დაერთვის ე-ზე დაბოლოებულ ზმნებს ნამყო წყვეტალში, ჯავახურშიც გვხვდება. ე-ევი: მაგ.: ენახევი, ვაყვიდევი, ჩავაბარევი, დაეწერევი... წყვეტილსა და კავშირებით II-ში გამოჩნდება -ენ // -ნ ო- და ე- თავსართიანი ვნებითი გვარის ფორმებში. მაგ.: მიემზადენით, გაერეკენით, ეჩხუბნონ. შეევიყარენით...

ეს მოვლენა ძველი ქართულის ნორმაა. ჯავახურს გარდა, დასტურდება სხვა აღმოსავლურ კილოებშიც (ქართლურში, კახურში, მთიულურსა და ფერეიდნულში). -ენ წარმოშობით სუბიექტის მრავლობითობის გამომატველი უნდა იყოს³⁰. რიგ შემთხვევაში ენიანი ვნებითის ფორმები ნაწარმოებია დონით. ასეთ წარმოებას მხოლოდ II სერიის მწკრივებში აქვს ადგილი. მაგ.: ფურნეპ თუ არ შე ე პ ყ ა რ და. არ ივარგებს: სადმენა შე ე ჰ თ ა რ დ ე ს; რავგორნა შე ე ჰ ჯ ა ვ რ დ ე ს, რო ვერ ქამოს; ძიენ შე ე ჰ ბ რ ა ლ და შავი არაბი. საპირისპიროა ე ფ რ თ ხ ი ლ ე, აქ დონიანი ვნებითი შეეცვლილია ენიანით. ვნებითის ერთი ტიპიდან მეორეში გადასვლა იშვიათი მოვლენა არაა³¹. ასეთი შემთხვევები გვხვდება ძველ ქართულში, „ვეფხისტყაოსანში“. ახალ ქართულში განსაკუთრებით უხვდაა ყაზბეგთან. მოეპოვებათ ილიასა და ვაჟასაც.

²⁹ ე. თ ო ფ უ რ ი ა, ქართული ენათა სიტყვაწარმოებიდან, III, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. IV, 1940, გვ. 43—46.

³⁰ ე. თ ო ფ უ რ ი ა, ენის განუთარგმნებლად შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, გვ. 524.

³¹ იხ. ლ. ნ ო ზ ა ძ ე, პრეჟუსული და სუფიქსური ვნებითების ურთიერთობის საკითხი ქართულში, სადისერტაციო შრომა, თბილისი, 1956.

**14. თხოვნით-ბრძანებითი კილო.** ჭავახურში დასტურდება თხოვნით-ბრძანებითის ფორმები, რომლებიც გადმოცემულია ხან პირველი კავშირებითით, ხან მეორით. გამოთქმისას ბოლოციდური ხმოვანი *ო* ან *ე* გრძლად წარმოითქმის. მაგ.: ერცეარა წყალ რო და მის ხამღე, კაი ბიკი იქნები; ერთხელ კიდე რო წამოხვიღოღე, არ გაწყენს. ერთი აი ორთითი მომიტანო; თან წაიღო, ხუარ დაგამძიმანს? გააკეთო, რაღა დაგხარა?..

თხოვნით-ბრძანებითის ფორმები სხვა კილოებსაც აქვს. მთის კილოები (ფშაური, თუშური, ლეკურელი) ნამყო მრავალგზისის ფორმას იყენებენ ამის გამოსახატავად (მაგ., მოხვიდოდი)<sup>32</sup>.

ინგილოური ამ ფორმის გადმოსაცემად მეორე კავშირებითს იყენებს, ხოლო მთიულურსა და მოხეურში ჩვეულებრივად თხოვნით-ბრძანებითის როლში გამოდის პირველი კავშირებითი. იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ეს ფორმები კახურშიც.

**15. III სერიის ფორმები.** ჭავახურში I და II თურმეობითში, ქართლურისა და კახურის მსგავსად, თავს იჩენს -ნ(-ენ) სუფიქსი. იგი ინფიქსის სახით გვევლინება ზმნებში. მაგ.: უტირნია. გაულეწნიათ, მოეპარნა, დაებარნა, მელაპარაკნა... ამ -ნ(-ენ) სუფიქსის შესახებ არსებობს სპეციალური გამოკვლევა, რომლის მიხედვით „ეს -ნ(-ენ) ზმნური ფუძის ისეთივე საწარმოებელი სუფიქსია, როგორიც -ან, -ონ, -ეც და სხვები, გამოყენებული სხვადასხვა სერიის ფორმებში“<sup>33</sup>.

ზოგჯერ თურმეობითი მეორის გადმოსაცემად იხმარება მყოფადის ფორმები. მაგ.: ეპ ხენწიფე ინ ხენწიფეპ დაჰპატოეამს (=ამ ხენწიფეს ის ხენწიფე დაეპატოეა); თურმე ე ღვდელი წერილ დაჰწერამს (=თურმე ამ მღვდელს წერილი დაეწერა); თურმე ეპ გლეხი ყანაპ მოხნამს (=ამ გლეხს თურმე ყანა მოეხნა)...

**16. სიტყვაწარმოება.** პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ადამიანის სადაურობის გამომხატველი სახელები, რომლებსაც, -ურ მაწარმოებლის გარდა, დართული აქვს — ელ სუფიქსი. მაგ.: სადაურელი, სიდაურელი, აქაურელი // აქაურელი, მანდაურელი, იქაურელი // იქაურელი...

ვნებითი გვარის მიმყოფის საწარმოებელი სუფიქსება -ულ და -ილ ხშირად მონაცვლეობენ განურჩევლად ზმნის სახეობისა. მაგ.: -ილ: გაშევილი, მოკლილი, დამბილი (=დაბმული)... -ულ: მოტანული, დაღალული, დაჩეხული, დაგალული...

ზოგ შემთხვევაში ვნებითი გვარის მიმღობა წარმოებულია ზმნის სუფთა ფუძისაგან. -ებ თემის ნიშნის გარეშე. მაგ.: ვაკვირული, მომზადული, აღულული, აყულული, მოხუცული...

სიტყვაწარმოების ბოლოსართებიდან საკმაოდ პროდუქტულია -ობა: იგი აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს მეტყველების სხვადასხვა ნაწილისაგან. მაგ.: შეყვარებულობა. შიშობა, ომობა, ჩემოდნობა, ერთათობა (=ოჯახი გაყრამდე), ქერობა, დოლობა...

-ობა სუფიქსით ნაწარმოებ სახელებს ხშირად კონკრეტული მნიშვნელობა მოეპოვებათ. ისინი კრებითობაზე მიგვითითებენ მაგ.: ბიკობა მოდიოდა;

<sup>32</sup> ა. შ ა ნ ი ძ ი. სუბოქტური პრეფიქსი მეორე პარისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პარისა ქართულ ზმნებში. გვ. 68, 70, 71.

<sup>33</sup> ივ. ქ ა ე თ ა რ ა ძ ე. დრო-კილოთა III სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VII, 1955, გვ. 74.



ქათმობას ვერ აუქელი; გოგოობა კარქა მუშაონს; წამოიყვანა თავისი წვრიფეხოზა (=ბავშვები)...

-ა სუფიქსის ძირითადი ფუნქცია კინობითობის გამოხატეა, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში მას ახალი როლი უკისრია და მასუბსტანტივებელი ბოლოსართი გამხდარა<sup>34</sup>. ადგილმდებარეობის სახელთა უმრავლესობას -ა აწარმოებს. მაგ.: გინოლა (ადგილი, სადაც გნოლი ბუდობს), ნავნება, ჩამხობელა, საწვეელა, კვათეთრა, საბძელა. იდაყვა...

სხვა შენატევეაში -ა გამოხატავს მსგავსებას, ფერს, მოყვანილობას და სხვა რაიმე ნიშანს. მცენარეულთა სახელებში: მარტიელა, წუწქნელა, კორკოტინა... ხილის სახელებში: ხეიწა, კურცხელა, აპარულა, ნაბადა... შექამანდთა და ნამცხვართა სახელებში: ძირკორკოტა, ძიფუა, ყაურმელა, სარიქელა, ორმოლა, ბასილა... ცხოველთა და ფრინველთა სახელებში: ღვინა, ბრინჯაი, მტრედაი, ნაფოტა, ციმორა, ლურჯა, მურწა... (ბოლო სამი თევზის ჩიშია). მეტსახელებში (რაიმე ნაკლის მიხედვით): ჩანგა, ყბაჩუა, კბილკარა... დანიშნულების მიხედვით: საქანელა (თოკი), სატყეებელა (ჭოხი), საბანელა (ადგილი), სადღვებელა... სადაურობის აღმნიშვნელი: ჩუნჩხელა (ქალი ჩუნჩხიდან გათხოვილი), ქუნკულა (ქალი ქუნკიდან გათხოვილი), ჭავახულა (ბჭის დიდი ურემი), კორხულა (გაულაქავი თიხის ჭამი)...

სიძველის მხრივ ჭავახურში ყურადღებას იქცევს გვარის განაყოფთა სახელების წარმოება. ეს საკითხი მკიდრო კავშირშია მრავლობითი რიცხვის გადმოცემასთან საერთოდ და გეოგრაფიული სახელების წარმოებასთან კერძოდ. გვარის განაყოფთა სახელებს აწარმოებს შემდეგი სუფიქსები: -ა+ან, -ო+ენ // -ე+ენ, -ო+ონ, -თ.

გვარა	გვარეულობა	კუთვნილება	ადგილი	
თოთ ქე	თ მ ზ ანი	თ მ ზ ანთა	თ მ ზ ანცა	(თ.მ.ზანთსა)
გელ შერი	გელიგნი	გილთი	ჯლცა	(გელთსა)
ხითარიშვილი	ალოენი	ალოთი	ალოცა	(ალოთსა)
შემკა.შვილი	ბერანდენი	ბერანდეთი	ბერანდცა	(ბერანდეთსა)
გურგენძე	მოსენა	მოსენთი	მოსენცა	(მოსენთსა)
დი:სამიძე	ნამორნი	ნამორნთი	ნამორნცა	(ნამორნთსა)

გარდა სიზაბავრისა და ვარგავისა, ჭავახეთის სხვა სოფლებში კუთვნილების გამოხატვისათვის თ არ იხმარება. სიზაბავრისა და ვარგავში გვარის განაყოფის სახელი თუ ხმოვანფუძიანია, მაშინ კუთვნილების გამოსატყვევად თ გვხვდება, ხოლო ადგილის მაჩვენებელ სახელს ცა (=თსა) აწარმოებს. თანხმოვანზე გათავებულ სახელებთან კი იხმარება -ენ და -ენცა. მაგ.: ხუციშვილი-ხუციენი-ხუციენთი, ხუციენცა.

ადრე სიზაბავრას გვარები იწარმოებოდა თ სუფიქსით. მაგალითად, ცნობილი საეკლესიო მოღვაწის მიქელ თამარაშვილის გვარი იყო მიქელ თამარათი. ასევე იყო სხვა საგვარეულოებშიც: დათათ სინოი (დათაშვილი სინო), პაპათ მანაი (პაპაშვილი მანა). მრავლობითში ურთავენ ნარს: ლეკოთნი (ლეკიშვილები), პაპათნი (პაპაშვილები)...

<sup>34</sup> ა. მ. ანჯაღაძე, -ა ხმოვანზე დასრულებული ზოგი სახელის ფუძის ავებულებისათვის ქართულში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, ვ. თოფურის რედაქციით, 1956, გვ. 171—186.

-ან, -იან გვარის განაყოფთა სახელების მაწარმოებლად გავრცელებულია აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა კუთხეში. ეს სუფიქსი დასავლეთ საქართველოს კილოებიდან მხოლოდ მთარაპულს მოეპოვება. აქვე დასტურდება ე+ენ<sup>35</sup>. -ენ, -ეთ გვარის სახელთა წარმოებისას დაცული აქვს მოხერხება<sup>36</sup>, ხოლო -ათ და -ეთ ვგვხვდებით თუშურში<sup>37</sup>. როგორ მივიღოთ ეს ნაირსახეობანი?

-ან მიღებული ჩანს -იან სუფიქსისაგან. ა-ზე გათავებულ სახელებს დაერთო -იან, -ი ელემენტი დასუსტდა და დაიკარგა. მსგავსად უნდა მოსვლიდა -ე და -ო ხმოვნებზე გათავებულ სახელებსაც. მაგ.: თამაზიანი—თამაზიანი—თამაზიანი, ეგნატეანი—ეგნატეანი—ეგნატეანი, შიოანი—შიოანი—შიოანი... -ე და -ო ხმოვნით დაბოლოებულ სახელებში ფუძისეული ე, ო ხმოვნები იმსგავსებს ა-ს და ვიღებთ -ეენ, -ოონ ფორმებს.

-იენ სუფიქსის მიღების ორი გზა არსებობს: 1. ა და ე ხმოვნით გათავებულ სახელებს დაერთოდა ენ და სუფიქსისეული ე დაიშვავებდა სახელისეულ ხმოვანს (ა, ე), შემდეგ მოხდებოდა დისიმილაცია: პაპა+ენი—პაპაენი—პაპიენი, ბერნადე+ენი—ბერნადიენი. ამათი ანალოგიით დაერთოდა თანხმოვანფუძიანებსა და ო და უ ხმოვნებზე გათავებულებსაც -იენ (შდრ. თხიები და გლიები...). 2. ან კიდევ, შეიძლება -იენ ისეთივე ვარიანტი იყო -იან სუფიქსისა, როგორც -იერ და -იარ ქონების აღმნიშვნელი ბოლოსართებია (ბედნიარი, ძლიარი)<sup>38</sup>.

განსვენებული აკადემიკოსის ს. ჯანაშიას აზრით, -ან სუფიქსის პირვანდელი ფუნქცია კრებითობის გამოხატვა უნდა ყოფილიყო. ეს მნიშვნელობა ამ ფორმანტისა ნათლად არის წარმოდგენილი ქართველურ გვარისახელებში, რომელთაც სათანადო დაბოლოება მოეპოვებათ. გვარისახელების ეს დაბოლოება თავდაპირველად გავრცელებული უნდა ყოფილიყო ყველა ქართველ ტომში, ხოლო ქართველურ პატრიონიმიკულ მორფოლოგიაში იგი ერთი ყველაზე აღრინდელ მოვლენათაგანია. დროთა ვითარებაში ეს ფორმა ზოგ ქართველურ ტომში დასუსტდა, ზოგან თითქმის მთლად დაიკარგა<sup>39</sup>.

აღმოსავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში ხშირია ისეთი სოფლის სახელი, რომელიც გვარის აღმნიშვნელიცაა. მაგ.: ქართლში: მღებრიანი, ციცაგიანთ კარი (შდრ. მღებრიშვილი, ციცაგი)... კახეთში: გურჯაანი, ჭუგაანი... თუშეთში: აკაეთი, ბილოეთი... ქანეთსა და სამეგრელოში: კახათი, ზანათი, პაპათი, ნადირათი... გურიაში: ჩოჩხათი, მამათი... იმერეთში: გელათი, ქუთათი...<sup>40</sup> მანგლისის ხევში: ელთი, ახთი... ტანის ხეობაში: ორმოთი. გუჯარეთის ხეობაში: ქოლოთი; კვატხეთი (ენისელში), გუგუთი (გორის რაიონი), უხუთი (იმერეთი) და სხვა<sup>41</sup>.

<sup>35</sup> ს. ჯანაშია თუბალ-თაბალი, ტიბერანი, იბერი, ენიშის მოამბე, I, ტფ., 1937, გვ. 211.

<sup>36</sup> ი. ჩოფიკაშვილი, სახელთა მრავლობითობის სუფიქსებისათვის მოხერხება (თუხისები), ხელმწი. პროფ. ვ. თოფურია, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სკოლაში XIX საუკუნის კონფერენცია, 1957, გვ. 98—99.

<sup>37</sup> შვილთ კოჭაურ (შვილაძე კოჭაურ), ბუქურათ ქალი (ბუქურაძის ქალი)... იხ. ხალხური სიტყვიერება, ტ. 1, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, წიგნი I, დამატება, გვ. 16.

<sup>38</sup> ა. რ. ჩიქობავა, ღერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, გვ. 213.

<sup>39</sup> ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალი, ტიბერანი, იბერი, გვ. 211.

<sup>40</sup> ა. შანაძე, ეგვიპტის ენის სტრუქტურა და ეტიმოლოგია სახელებში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე. ტ. 11, № 8, 1941, გვ. 762.

<sup>41</sup> ე. ა. შ. ტიბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941. წიგნის ბოლოს დართულია სოფელთა სახელწოდებანი.

გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს და გვარებშიც გვხვდება -ეთ და -თ(ა) სუფიქსები, რომლებიც მსგავსია არა მარტო ფონეტიკურად, არამედ მორფოლოგიური ფუნქციითაც<sup>12</sup>. მაგალითად, გეოგრაფიული სახელები ჭა-ეახეთი და ჭაეახთა, ან ვარნეთი (=ვარანეთი) და ვარანტა (=ვარანთა). -თა: ლართა, ბალანთა, ალანთა, თოლერთა (=თორელთა, შღრ. თორი)... -ეთ: ღარანეთი, ბარალეთი, მურჯახეთი...

ამ სუფიქსებში შემავალი თანხმოვნები ნ და თ მრავლობითობის აღმნიშვნელი არის სახელებსა და ზმნეაში. ზოგჯერ ხმოვნის საშუალებით ერთეის სიტყვას, ზოგჯერ კი უხმოვნოდ.

რადგან -იან, -აან, -ათ, -ეთ, -ოთ, -უთ, -თა სუფიქსების პირვანდელი მნიშვნელობა სიმრავლის ანუ კრებითობის გამოხატვაა, ხოლო გვარი თავისთავად ჯგუფს გულისხმობს, საფიქრებელია, რომ გეოგრაფიულ სახელთა უმრავლესობა (ამ სუფიქსების ნაწარმოები) უნდა წარმომდგარიყო გვარის განაყოფთა სახელებისაგან. მაგალითად, გელაშვილების საცხოვრებელ სოფელს გელათი ეწოდა, პაპაშვილებისას — პაპათი და სხვა. ამის ანალოგიით ამ სუფიქსებით არის წარმოებული ცხოველთა, მცენარეთა და სხვა საგანთა სახელებისაგან გეოგრაფიული სახელები. მაგ.: მუხათი, დევათი...

გაანალიზებულმა მორფოლოგიურმა მოვლენებმა გვიჩვენა, რომ ჭაეახურს საერთო აქვს მესხურთან, ქართლურსა და გომარულთან. რიგი მოვლენები თანხვედრია სხვა კილოებისათვის დამახასიათებელი პროცესებისა. ჭაეახურისათვის განსაკუთრებით ნიშანდობლივი ჩანს: -ებრ თანდებულის ხმარება; ორმაგი მაწარმოებელი (ურ+ელ) ადამიანთა სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებთან; -ობა სუფიქსის მოქმედების ფართო არე; მისი მეშვეობით კონკრეტული შინაარსის მქონე ფორმების წარმოება; ზმნეებში ჩახვარდები, გადახვარდები და მიდიხოდი, მოდიხოდი ფორმები. დასასრულს, თემის ნიშანთა მონაცვლეობა ყველაზე ნიშანდობლივი მორფოლოგიური მოვლენაა. ეს მონაცვლეობა მარტო ანალოგიის შედეგი როდია, იგი ფიზიოლოგიურ-ფსიქოლოგიური საფუძვლებით არის განპირობებული.

<sup>12</sup> ვ. ი. ი. ე რ ი ა. გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში, სახელის ატრინების რ... -ის ქართულურ ენებში, I, გვ. 136—183.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის  
წერ-კორექსპონენტმა შ. ძიძიურამ)

## კარაბდინე ჩიძოვანი

**კარაბდინებს დართულ ლექსიკონებში შესული ზოგი  
სამკურნალო მცენარის სახელწოდებისა და ტერმინის  
დაზუსტებისათვის**

ძველ ქართულ სამკურნალო ძეგლებს—კარაბდინებს დართულ ლექსიკონებში შესამჩნევია ცალკეულ მცენარეთა სახელწოდების არაზუსტი, ზოგჯერ კი აშკარად მცდარი განმარტება, რაც შეუძლებელს ხდის ამა თუ იმ სამკურნალო საშუალების პრაქტიკულ გამოყენებას.

ეს შედგომები, როგორც მათი შესწავლა გეოგრაფიკულ, უმთავრესად იმის შედეგად წარმოიშვა, რომ მცენარეთა დასახელება და მათი სამკურნალო მიზნით გამოყენების ცოდნა თანდათან დაეიწყებას მიეცა.

მცენარეთა სახელწოდების, მათი შესატყვისი ლათინური ტერმინისა და სამკურნალო ფუნქციის განმარტებაში დაშვებული შეცდომები სხვადასხვა ხასიათისაა: მათში ძირითადია მცენარის გვაზისა და სახეობის დადგენა და თანამედროვე ტერმინოლოგიაში ზუსტი შესატყვისის გამოძებნა იმ სახელწოდებისათვის, რომელთა მნიშვნელობა სპეციალურ ლიტერატურაშიც საეჭვოა და აზადამაქყოფილებელი. აზაიშვითად დაეიწყებულა ზოგი ქიმიური საშუალებისა და ადამიანის ანატომიის აზა ერთა, მეტად საჭირო და თითქოს ცხადი ტერმინი.

ამჟამად ჩვენ მოგვებოვება „საქართველოს ფლორის“ 8 ტომი, „ქართული ენის განსარტებითი ლექსიკონი“ 8 ტომი, მრავალი ბოტანიკური ლექსიკონი, სას, -სამ. ტერმინოლოგია და სხვადასხვა ლექსიკონი, სარკვევები, რომლებზე დაყრდნობით საშუალება გვძლევა დავაზუსტოთ ზოგიერთი განმარტებანი ქართულ კარაბდინებს დართულ ლექსიკონებში და გავხალოთ იგი ხელმისაწვდომი ყველა იმათთვის, ვისაც ამ ლექსიკონებით სარგებლობა უხდება.

ჩვენთვის საინტერესო ტერმინები, რომლებიც განმარტებასა და დაზუსტებას მოითხოვდა, ამოვკრიფეთ კარაბად ნებს დართული ლექსიკონებიდან. განვიხილოთ ეს ტერმინები:

1. „აკარკარა—ქარქვეტის ძირი Pyrethrum“<sup>1</sup>. Pyrethrum არის გვირილა, ეკუთვნის რთულყვავილოვანთა—Compositae-ს ოჯახს. „ქარქვეტა Hippomarathrum crispum არის ეთარზეთოვანი მცენარე, ქოლგოსანთა Umbelliferae-ს ოჯახისა. ყუნწები წრილად იხმარება“<sup>2</sup>. ზაზა ფანასკერტელის განმარტებით „აკარკარა ქარქვეტის ძირი არს“<sup>3</sup>. ამრიგად აკარკარა არის ქარქვეტას ძირი და აზა Pyrethrum—გვირილა.

<sup>1</sup> ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბდინი, თბილისი, 1950, გვ. 462.

<sup>2</sup> „საქართველოს ფლორა“, ტ. III, 1952, გვ. 347.

<sup>3</sup> ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბდინი, 1950, გვ. 395.

2. „აქპალი—ირან. ხელის შუაგულის არტერია (ვენა), აგრეთვე ვენა ყიფალსა და ბარკალს შუა“<sup>4</sup>. ამ განმარტებაში არ ჩანს, „აქპალი“ ვენაა თუ არტერია (აქ იგი თითქოს ვენაც არის და არტერიაც), ვენისა და არტერიის გაიგივება კი ყოველად დაუშვებელია. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ იმ პერიოდი-სათვის ვენა და არტერია დიფერენცირებული არ იყო, მაგრამ არა! „წიგნი სააქიმოსი“ 27-ე გვერდზე ვკითხულობთ: „ძარღვთა ვითარებაი: იყოლე, რომ ძარღვი ყველანი სამას სამოცი არს. ზათვან ასრომოცდათქვესმეტი მფეთქელნი არიან; ორასა და ოთხა—წყნარნი და თუ ამ მფეთქველთავან ერთი დაწყნარდეს, კაცი ჰავად გახდების და თუ მათ წუნართავანმა ერთმა ფეტვა დაიწყოს, კაცი დასნულდების“. მაშასადამე, ავტორს არტერია („მფეთქელნი“) დიფერენცირებული აქვს ვენისაგან („წყნარნი“), ე. ი. „აქპალი“ არ შეიძლება ვენაც იყოს და არტერიაც.

ძველ ქართულ კარაბადინებში ხშირად აღნიშნულია „ხელის გახსნა“, რაც გულისხმობს ვენიდან სისხლის გამოშვებას და არა არტერიიდან.

3. „აყირო, კეხი, გოგრა Cucurbita maxima Duch. Melpepe L. მსხვილი ღიღი გოგრა“<sup>5</sup>. „აყირო Lagenaria vulgaris“<sup>6</sup>, რომელ განმარტებას ვერწმუნოთ, გოგრის რომელ სახეობასთან გვაქვს საქმე, აყირო მსხვილი გოგრაა Cucurbita maxima, Melpepo (კანიანი გოგრა) თუ Lagenaria vulgaris (ყვლიანი გოგრა)? ალ. მაყაშვილის განმარტებით „აყირო არის ყვლიანი გოგრა Lagenaria vulgaris“<sup>7</sup>. ამის მიხედვით სწორი ყოფილა „უსწორო კარაბადინში“ მოცემული განმარტება, რომ აყირო არის Lagenaria vulgaris ყვლიანი გოგრა და არა მსხვილი გოგრა Cucurbita maxima ან Melpepo, როგორც ეს განმარტებულია ზაზა ფანასკერტელის კარაბადინში.

4. „ბადრანჯაბოია, ბადრანჯაბუა Melissa officinalis შინაურ პიტნასა ჰქვიან (ვ. ლ.)—ბარამბო“<sup>8</sup>. ბარამბო და შინაური პიტნა ორივე ტუჩოსანთა Labiales-ს ოჯახს ეკუთვნის, მაგრამ განსხვავდებიან გვარიითა და სახეობით: ბარამბო არის Melissa officinalis L.<sup>9</sup>, ხოლო შინაური პიტნა—ბაღის პიტნა Mentha piperita<sup>10</sup>.

უნდა დავეყრდნოთ ავტორის განმარტებას ბადრანჯაბოიას მნიშვნელობის დადგენას, რადგან ყველაზე სარწმუნოა კარაბადინის ავტორისეული განმარტება: „ბადრანჯაბოია, ბადრანჯაბუა შინაურ პიტნასა ჰქვიან“.

5. „ბადრუნჯი — ტენცო, პიტნა Ocimum (Ocimum basilicum L.) გარეულ წყლის პიტნას ჰქვიან (ვ. ლ.)—რეჰანი“<sup>11</sup>. ასეთივე განმარტება აქვს ბადრუნჯს ზაზა ფანასკერტელის მეორე წიგნში<sup>12</sup>. ამ განმარტებაში არ არის

<sup>4</sup> „წიგნი სააქიმოსი“, თბილისი, 1936, გვ. 302.

<sup>5</sup> ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, თბილისი, 1959, გვ. 279.

<sup>6</sup> ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, თბილისი, 1940, გვ. 477.

<sup>7</sup> ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი მცენარეთა სახელწოდებანი, თბილისი, 1961, გვ. 14.

<sup>8</sup> ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 467.

<sup>9</sup> ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 15.

<sup>10</sup> იქვე, გვ. 16.

<sup>11</sup> ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 467.

<sup>12</sup> ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1959, გვ. 280.

სადავო, რომ ბადრუნჯი ტენცოა—წყლის პიტნა, რადგან ავტორი განმარტავს: „ბადრუნჯი, რომელ არს ტენცო და შინაურსა პიტნას ბადრუნჯეჲ კრქვიან“<sup>12</sup>. არა სწორია მხოლოდ მომდევნო განმარტება, რომ ტენცო—წყლის პიტნა იგივე რეჰანია *Ocimum basilicum*. რეჰანიც, როგორც წყლის პიტნა—ტენცო გუთუნის ტუჩოსანთა *Labiatae*-ს ოჯახს, მაგრამ განსხვავებულია მისგან გვარითა და სახეობით: ტენცო—წყლის პიტნა არის *Mentha aquatica*, რეჰანი—*Ocimum basilicum* L.

6. „ბაზრაყატუნი—სპარს. ბაზრ „თსლი“ და აქათან—„სელი“. აქედან „ბაზრაქათან“—სელით თსლი—*Semina lixae* მცენარისაგან—*Linum usitatissimum* L.<sup>14</sup>. ასეთივე განმარტება აქვს „ბაზრაყატუნს“ „წიგნი სააქიმოსის“ ლექსიკონშიც, ხოლო ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნი“ „ბაზრაქათანა, ბაზრაყატუნი“ განმარტებულია, როგორც „კრავის ენა *Plantago mayor* L., მრავალძარღვა“<sup>15</sup>. ცნობილია, რომ ძველად „კრავის ენა“ („ბატკნის ენა“) მრავალძარღვას ეწოდებოდა. „მრავალძარღვას ძველად „ბატკნის ენასაც“ უწოდებდნენ“<sup>16</sup>.

„წიგნი სააქიმოსის“ და „უსწორო კარაბადინის“ ლექსიკონებში სელი მრავალძარღვას სინონიზია. ფაქტიურად ისინი ბოტანიკურად განსხვავებული მცენარეებია: სელი *Linum usitatissimum* L. გუთუნის სელისებრთა *Liaceae*-ს ოჯახს<sup>17</sup>. „მრავალძარღვა—*Plantago mayor* L.—გუთუნის მრავალძარღვასებრთა—*Plantaginaceae*-ს ოჯახს“<sup>18</sup>. ზაზა ფანასკერტელის განმარტებით: „ბაზრაყატუნა—რომელ არს მრავალძარღვას თსლა“<sup>19</sup>. ამრიგად, „ბაზრაყატუნის“ განმარტებად უნდა მივიღოთ—მრავალძარღვა *Plantago mayor* L. და არა სელი *Linum usitatissimum* L.

7. „ბაკილა—არაბ. ბოსტნეული—მწვანილი—ცერცი—*Semina fabarum*—მცენარისაგან *Pisaeolus vulgaris*—ლობიო“<sup>20</sup>. „ბაკილა—ბაკლა „ქართულად ხანდური ქვიან“—ხანკოლი“<sup>21</sup>.

ცერცი, ლობიო, ხანკოლი და ხანდური ერთი ოჯახის—პარკოსნების *Leguminosae*-ს წარმომადგენელია, მაგრამ სხედასხვა გვარისა და სახეობის მცენარეებია: ცერცი—*Vicia faba*, ხანკოლი *Lupinus alba*, ლობიო—*Pisaeolus vulgaris*. ხანკოლი დანარჩენებისაგან განსხვავებით „შეიცავს შხამს—ალკოლიდ ლუბინს“<sup>22</sup>. „ბაკილა—ბაკლა, —სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, —სომხური სიტყვაა და ნიშნავს ხანდურს“<sup>23</sup>. ხოლო „ხანდური—იგივე ხანდური,—ალ. მაყაშვილის განმარტებით, —მინდორის ბარდა—*Pisum arvense* L.“<sup>24</sup>.

13 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადანი, 1950, გვ. 418.

14 ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, გვ. 347.

15 1950, გვ. 467; 1959, გვ. 280.

16 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, თბილისი, 1966, გვ. 120.

17 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VI, 1950, გვ. 45.

18 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VII, 1952, გვ. 669.

19 „სამკურნალო წიგნი კარაბადინი“, 1950, გვ. 418.

20 „წიგნი სააქიმოსი“, გვ. 302.

21 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადანი, 1950, გვ. 467.

22 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 81.

23 სულხან-საბა ორბელიანის, ლექსიკონი ქართული, I, გვ. 89.

24 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 50.

8. „გერერი—ქიმენია—უცნობია“<sup>25</sup>. ამ შემთხვევაში „ქიმენია“ ხომ არ ნიშნავს „ქაქენიას“, იმავე გვირილას? გერილა (ფართო გაგებით *Pomaha*—*Pyretium* ზ. ი. ირაგა; გურ. ქამენია; მგრ. ქამენია“<sup>26</sup>. ეს საკითხიც შემდგომ დაზუსტებას მოითხოვს.

9. „ღრამინაი—ხვარასანი, ხვარასანიდან გამოსული. აქ ღრამინაის სინონი-მა, *Smina lineae* მცენარისაგან *Artemisia Contra*, *Artemisia glomerata*“<sup>27</sup>. სელი *Linum usitalisimum* L. სელსებრთა *Linaceae*-ს ოჯახიდან ჩვენ მიერ ზემოთ ათის განხილული, რომელსაც საერთო არაფერი აქვს ხვარასანთან. „ხვარასანს ძველად ღრამინაისაც უწოდებდნენ“<sup>28</sup>. *Artemisia*-ს გვარიდან *Artemisia contra* და *Artemisia glomerata* არ არსებობს. ათის *Medicago glomerata*, რომელიც ცუთენის პარკოსნების—*Leguminosae*-ს ოჯახს. „ხვარასანი—*Полициатвария*—*Artemisia Cina*“<sup>29</sup> ცუთენის რთულყვავილოვანთა *Compositae*-ს ოჯახს, რომელიც ბოტანიკურად სრულიად განსხვავებულია პარკოსნებისა და სელის ოჯახისაგან.

ამრიგად, ღრამინაი—ხვარასანი არის *Artemisia Cina* და არა სელი *Linum usitalisimum* L. და არც *Medicago glomerata*.

10. „იარცუკი—გვირილა *Camelina crantz*“<sup>30</sup>. „*Camelina sativa* Crantz წიწხატა სელია, ცუთენის ჯვაროსანთა—*Cruciferae*-ს ოჯახს“<sup>31</sup> და არაფერი აქვს საერთო გვირილასთან. გვირილა *Pyretium* ცუთენის რთულყვავილოვანთა *Compositae*-ს ოჯახს. მისი სინონიმა იარცუკი“<sup>32</sup>.

ამს.სადაც, იარცუკი არის გვირილა *Pyretium* და არა *Camelina crantz*.

11. „კოჩივარდა—კლდის ღუმა—*Sedum* L. ეუთენის სქელფლოლოვანთა—*Crassulaceae*-ს ოჯახს, კარგი თაფლოვანი ნექარა“<sup>33</sup>. „კოჩივარდა“,—ალ. მაყაშვილის განმარტებით, —„არის იგივე ყოჩივარდა—*Cyclamen*“<sup>34</sup>. „კოჩივარდა (ყოჩივარდა) ეუთენის ფურუსულასებრთა—*Primulaceae*-ს ოჯახს. მრავალწლიანი მცენარეა. მისი მიწისქვეშა გაშლ-ხვილცული ნაწილი შხაპინია“<sup>35</sup>.

ამრიგად, კოჩივარდა არის ყოჩივარდა. *Cyclamen* და არა კლდის ღუმა *Sedum* L.

12. „ლუფა—*Arum*“<sup>37</sup>. „ლუფას“ ლათინური სახელწოდება სწორი არ არის. *Arum* სულ სხვა მცენარეს აღიშნავს. „*Arum orientale*—ნუკა ეუთენის ნიუკასებრთა *Araceae*-ს ოჯახს. ამ გვარის ზოგი წარმომადგენელი დას. საქართველოში კარგ ნახლად ითვლება“<sup>38</sup>. „ლუფა არის *Luffa cylindrica*, ეუთენის

<sup>25</sup> შაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბაღინი, 1959, გვ. 284.

<sup>26</sup> ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 21.

<sup>27</sup> „წიგნი საჭიმიო“, გვ. 308.

<sup>28</sup> ნ. წუწუნაეა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 196.

<sup>29</sup> ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 99.

<sup>30</sup> ზ. ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბაღინი, 1950, გვ. 171.

<sup>31</sup> „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, 1948, გვ. 335.

<sup>32</sup> ნ. წუწუნაეა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 52.

<sup>33</sup> დ. ბატონიშვილი, ილიგარ დაუდი, 1938, გვ. 709.

<sup>34</sup> „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, გვ. 356.

<sup>35</sup> „ბოტანიკური ლექსიკონი“, გვ. 118, 232.

<sup>36</sup> ნ. წუწუნაეა, საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, გვ. 101—102.

<sup>37</sup> შაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბაღინი, 1950, გვ. 462

<sup>38</sup> „საქართველოს ფლორა“. ტ. II, 1941, გვ. 420—421.

გოგროვანთა—Cucurbitaceae-ს ოჯახს. მისი ნაყოფის ქურქულბოჭკოვანი კონიდან ტანსაბან ქისას ანზადებენ<sup>39</sup>.

13. „მაშა—ოსპი—Ervum lens“<sup>40</sup>. ოსპი *Ervum lens* ეკუთვნის პარკოსანთა Leguminosae-ს ოჯახს. „მაშაც“ ეკუთვნის პარკოსანთა ოჯახს, მაგრამ ოსპისაგან განსხვავდება გვარითა და სახეობით. „მაშა—ლობოს—Phaseolus vulgare-ს ერთ-ერთი სახესხეობაა—Phaseolus aureus (=mungo auct)<sup>41</sup>.

14. „მლოვეი, მლოვეი—რქვანი (ვ. ლ.)—Basilica nigra“<sup>42</sup>. რქვანი—*Ocimum basilicum* ეკუთვნის ტუჩოსანთა—Labiatae-ს ოჯახს. „მლოვეი—Sinapis L. არის ჭვაროსანთა—Cruciferae-ს ოჯახიდან, გამოიყენება ზეთის და მლოვეის მისაღებად, საქმლად, სამეურნალოდ, იადლოვანი მცენარეა“<sup>43</sup>. მაგრამ „რქვანი“ მლოვეის სინონიმად აღებულია ვახტანგის ლექსიკონიდან, რაც შემდგომი მსჯელობის საგანს წარმოადგენს და უნდა დაზუსტდეს.

15. „მძალე—შაბიამნის აფასპი—Ferrum sulfuricum“<sup>44</sup>. უნდა იყოს არა შაბიამნის, არამედ რკინის აფასპი. „ძალა—რკინის აფასპი Железный купарос“<sup>45</sup>. „ძალა (ძალისა) გოგირდმევე რკინის მარილი, რკინის აფასპი. ქალს ასე გამზადებულსა ეცეა სულ დაჭირებულს, კაბა, ფესტამალ-საგულე, ძალაში დაეღებულს (ბაჩანა)“. „ძალავს—ძალის ხსნარში ავლეტს“<sup>46</sup>. რკინის აფასპის გაიგივება შაბიამნისთან უმართებულა. შაბიამნისი ეხმარება ვაზის შესაწამლად, მედიცინაში და სხვ., ძალა კი სამღებრო საქმეში, როგორც ფერის დაშქერი, ქლოროზის წინააღმდეგ და სხვ. ქიმიაში ცნობილია, რომ რკინის ძალა აბასოვდეს არ ცელის შაბიამნის.

16. „სკორდიონი—ველური ნიორი Teucrium scordium—ცხენისკბილა“<sup>47</sup>. ცხენისკბილა შეეკლომით უკერა სინონიმად სკორდიონს. ცხენისკბილა—*Leucium aestivum* L. ეკუთვნის ამარილსებრთა Amarillidaceae-ს ოჯახს. ზ. ფანასკერტელთან „სკორდიონი—არს ველური ნიორი“<sup>48</sup>, ხოლო „ველური ნიორი—ყანის ნიორი, ძალნიორი—*Allium rotundum* L.“<sup>49</sup> ეკუთვნის შროშანი-სებრთა Liliaceae-ს ოჯახს. *Teucrium scordium* ეკუთვნის ტუჩოსანთა Labiatae-ს ოჯახს და ახაფერი აქვს საერთო სკორდიონთან—ველური ნიორთან *Allium rotundum*-თან.

17. „ფაშალა—ლაეწი“<sup>50</sup>. ლაეწი და ფაშალა ანალოგიურად ორი განსხვავებული ორგანოა. „ლაეწი—ანალოგიურად ნორკალციული თხელი ძვალი, რომელიც მხიდან გულის ფიცრის თავზე გადის და მკერდის ძვალსა და ბეჭს

39 ზ. ყანჩაველი, ბოტანიკა, ნაწ. 11, მცენარეთა სისტემატიკა, 1933, გვ. 341.

40 ზაზა ფანასკერტელი, სამეურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 483.

41 ალ. მაცაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 47.

42 ზაზა ფანასკერტელი, სამეურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 484.

43 „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, 1948, გვ. 293.

44 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 715.

45 „სასოფლო-სამეურნეო ტერმინოლოგია“, 1959, გვ. 558.

46 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ტ. VI11, 1964, გვ. 722.

47 ზაზა ფანასკერტელი, სამეურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 492.

48 იქვე, გვ. 417.

49 ალ. მაცაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 77.

50 „უსწორო კარაბადინი“, გვ. 517.



აერთებს<sup>51</sup>. „ფაწალა, ფაწალი—ტყირპია“<sup>52</sup>, ხოლო „ტყირპი იგივეა, რაც ელენთა“<sup>53</sup>. აქგვარად ფაწალი ელენთა და არა ლავიწი.

18. „ქონდარი — *Origanum vulgare* L. თავშავა“<sup>54</sup>. ქონდარი და თავშავა, თბიერ ტუჩოსანთა *Labiatae*-ს ოჯახს წარმომადგენელი მცენარეა, სხვადასხვა გვარისა და სახეობის. „თავშავა—თავშავასი—*Origanum vulgare* ბოტანიკურად მრავალწლოვანი ბალახია. აქვს მოპირისპირე ფოთლები და ორტუჩა მოწითალო (ან მოთეთრო) ყვავილები, იხპაება ქსოვილების შ.საღებად“<sup>55</sup>. ალ. მაყაშვილის განმარტებით „თავშავა—*Душлица, душиянка—Origanum vulgare*—შეებალახა“<sup>56</sup>. „ქონდარი—*Satureia hortensis* L. მრავალწლოვანი მცენარეა სურნელოვანი“<sup>57</sup>.

19. „ქრთილი — *Herdeum* — ქერი“<sup>58</sup>. სასურველია მეტი დაზუსტება: „გაზაფხურს ნათესს—ქერი ეწოდება; ხოლო შემოდგომისას ქრთილი“<sup>59</sup>.

20. „ძაღლის ღრინჭოლა — გუდაფშუტა—*Solanum nigrum* L.“<sup>60</sup>. გუდაფშუტა პარაზიტ სოკოებს მიეკუთვნება, სპოროვანი მცენარეა. „გუდაფშუტა 2 ოჯახს: 1) *Ustilaginaceae*-ს ოჯახს და 2) *Tilletiaceae*-ს ოჯახს“<sup>61</sup> მოიკაცეს. „ძაღლყურძენას ძველად ძღლის ღრინჭოლასაც უწოდებდნენ“<sup>62</sup>. ძაღლყურძენა—ძაღლის ღრინჭოლა *Solanum nigrum* L. ეკუთვნის ძაღლყურძენასებრთა *Solanaceae*-ს ოჯახს. ყვავილოვანი მცენარეა. როგორც ვხედავთ, ძაღლის ღრინჭოლა (ძაღლყურძენა) და გუდაფშუტა სხვადასხვა ოჯახისა და გვარის მცენარეა, განსხვავებული ცხოვრების პირობებს შეგუებული. „ძაღლის ღრინჭოლას“ განმარტებიდან „გუდაფშუტა“ ანოლებული უნდა იქნეს.

21. „ძაღლყურძენა—*Atropa belladonna*“<sup>63</sup>. ძაღლყურძენას ლათინური განმარტება არ არის სწორი. ძაღლყურძენა და *Atropa belladonna* ორივე ძაღლყურძენასებრთა—*Solanaceae*-ს ოჯახს ეკუთვნის, მაგრამ გვართა და სახეობით განსხვავდებიან: „ძაღლყურძენა—არის *Solanum nigrum* L.“<sup>64</sup>, ხოლო „*Atropa belladonna* არის შმაგა ბალახი“<sup>65</sup>. ძაღლყურძენას განმარტებაში უნდა იყოს არა *Atropa belladonna*, არამედ *Solanum nigrum* L.

22. „ძროხის მძივი—უცნობი მცენარის სახელია“. იმავე გვერდზე— „ძროხის მძივი მინერალია“<sup>66</sup>. ისმის კოთხეა—„ძროხის მძივი“ მცენარეა თუ მინერალი, რა მცენარეა ან რა მინერალი?

51 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, 1955, ტ. IV, გვ. 1461.

52 სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV, თბილისი, 1966, გვ. 187.

53 „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, 1960, ტ. VI, გვ. 1370.

54 ზაზა ფანასკერტელი, სამეურნალო წიგნი კარაბაღი, 1950, გვ. 498.

55 „საქართველოს ფლორა“, ტ. IV, გვ. 279.

56 „ბოტანიკური ლექსიკონი“, 1961, გვ. 29.

57 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VII, 1952, გვ. 394.

58 ზაზა ფანასკერტელი, სამეურნალო წიგნი კარაბაღი, 1950, გვ. 498.

59 სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV, გვ. 220.

60 „იალიგარ დაუდი“, გვ. 731.

61 ალ. ლორთქიფანიძე, ბოტანიკა, 1961, გვ. 316.

62 ნ. წუწუნავა, საქართველოს სამეურნალო მცენარეები, გვ. 183.

63 „იალიგარ დაუდი“, გვ. 731.

64 „საქართველოს ფლორა“, ტ. VII, 1952, გვ. 461.

65 იქვე, გვ. 453.

66 „იალიგარ დაუდი“, გვ. 732.

ცნობილია მცენარე—ჩაღამძივი—*Ccix lacruma Icibi L.*<sup>67</sup>, რომელსაც მუხუდოს მარცელის ფორმის ნაცრისფერი თესვები აქვს (ერთი ბოლო ნისკარტივით წაწვეტებული), მუქი ნაცრისფერივე ზოლები დასდევს. ძალიან წააგავს მინკრალს (აქვს პრიალა ზედაპირი და ჩსრიალებს). წაწვეტებული მხარე ღრუა, საიდანაც ბუსუსები (თესლის წანაზარდები) მოჩანს. ეს მცენარე საქართველოს ყველა კუთხეში იყო გავრცელებული. სამკურნალოში მას უწოდებდნენ „ღიხაში ძიას“—მიწის მძივს. „ძროხის მძივი“, რომელიც იადიგარ დაუდის ლექსიკონშია მოხსენიებული, ხომ არ არის სწორედ ეს „მიწის მძივი“—ჩაღამძივი?

23. „წყლის წიწმბატი—*Nasturtium L.*—ჭაქუნტელი“<sup>68</sup>. ჭაქუნტელი—წითელი ჭარხალია. „წითელი მხალი, ფოთლოვანი ჭარხალი—*Beta vulgaris L.* გურიაში ჭაქუნტელი“<sup>69</sup>,—ასე განმარტავს ალ. მაყაშვილი. ჭაქუნტელი—წითელი ჭარხალი. *Beta vulgaris* ვუთენის ნათარქათამაჰა—*Chenopodia caze-*ს ოჯახს. „წყლან წიწმბატი—*Nasturtium officinale L.* ჯვაროსანთა—*Cruciferae-*ს ოჯახს მიეკუთვნება, თესლს იყენებენ მღოგვის ნაცვლად“<sup>70</sup>.

24. „ჯაეზი—აბაბ. ნიგოზი, ზერძნ. *Nices*—კაკალი. მცენარისაგან *Juglans regia*“<sup>71</sup>. „ჯაეზი—ნიგოზი“<sup>72</sup>. „კაკალი—*Juglans regia* ვუთენის კაკლისებრთა—*Juglandaceae-*ს ოჯახს, ტექნიკური მცენარეა“<sup>73</sup>. „ჯაეზი *Myrsinatnyy opex*—*Myrsinica moschala*—ხეხოს ს.“<sup>74</sup>. „ჯაეზი—ვუთენის *Myrsinaceae-*ს ოჯახს, ტროპიკებში გავრცელებული ხეები და ზუჩქებია“<sup>75</sup>.

25. „ჯორის ძუის ხე—*Plantago mayor L.*“<sup>76</sup>. *Plantago mayor L.* არის მრავალძარღვა ფართოფოთლიანი. ბალახი მცენარეა, მრავალძარღვისებრთა *Plantaginaceae-*ს ოჯახიდან. „მრავალძარღვა—*Подорожник большой, попутник*—*Plantago mayor L.*“<sup>77</sup>. „ჯორის ძუა—*Хвойник*—*Ephedra* ცხენის მუხლა, ჯორის ძუა, ცხენის ძუა“<sup>78</sup>. „კას-იმკურულში შეიტას—*Equisetum-*საც ჯორის ძუას უწოდებენ“<sup>79</sup>. სახალხო მედიცინაში, როგორც ჯორის ძუას—*Ephedra-*ს, ისე შეიტას—*Equisetum-*ს ერთნაირი დანიშნულებით იყენებენ. მაგრამ რაკი ლექსიკონში აღნიშნულია „ჯორის ძუის ხე“, სათიქრებელია, რომ ნაგული-სხმევი *Ephedra* (რადგან იგი ზუჩქია) და არა შეიტა—*Equisetum* (შეიტა ზალახი მცენარეა).

26. „ჯორის ძუის ხის ნეკერი—გამხმარი ღერო, თუ ქერქი, კანი“<sup>80</sup>. ნეკერი—სორჩი ყლორტია და არა გამხმარი ღერო, არც ქერქია და არც კანი. „ნეკერი (ნეკერიისა)—ევირტებთან ხის სორჩი ტოტები. სახელაზა გემ-

67 ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 82.

68 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 732.

69 „ბოტანიკური ლექსიკონი“, 1961, გვ. 92.

70 „საქართველოს ფლორა“, 1948, ტ. IV, გვ. 195—196.

71 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 734.

72 ზაზა ფანასკერტელი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, 1950, გვ. 506.

73 „საქართველოს ფლორა“, 1947, ტ. III, გვ. 388.

74 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, გვ. 102.

75 ალ. ლორთქიფანიძე, ბოტანიკა, გვ. 406.

76 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 735.

77 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 52.

78 იქვე, გვ. 26.

79 ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961, გვ. 80.

80 „იადიგარ დაუდი“, გვ. 735.

რიელ ნეერს წისკვილივით ფქვა დაუწყო (ვაეა)<sup>81</sup>. სახალხო მედრცინაში იყენებენ მცენარის გამხმარ ღეროს, ქერცს, ფოთლებს, აგრეთვე ნორჩ ყლორტებს და აღენად მნიშვნელოვანია ნეერის სწორი განმარტების საკითხი.

ამრიგად, როგორც შევანჩივით, ძველ ქართულ საედიცინო ძეგლთა ლექსიკონებში იშვიათად, მაგრამ მაინც შეინიშნება არაზუსტი განმარტებები, რადგანაც იმ პერიოდისათვის სამკურნალო ძეგლების გამოცემა სრულიად ახალი წამოწყება იყო.

როგორც ჩანს, მაშინ თვით გამოცემლისათვისაც საეკვო ყოფილა ზოგიერთი სიტყვისა და ტერმინის მნიშვნელობა. ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნი კარაბადინის“ 1950 წლის გამოცემის შესავალში ნათქვამია: „ტერმინებისა და, როგორც ძველად იცოდნენ, „ძნელოვან სიტყვათა“ განსამარტავად ლექსიკონი დაეუბრეთ. ყველა სიტყვა ვერ ავხსენით. შეიძლება ზოგი ახსნაც საეგვიბო იყოს. რაც ამ მხრივ ან ვერ შევძელით, ანდა ამ გამოცემისათვის ვერ მოვასწარიით, ის შეიძლება მომავალში გაიზიკეს“. ამ სიტყვენამაც მომცა გამბედაობა, რომ ჩემი მოზიდებული წვლილი შემეტანა კარაბადინების ლექსიკონებში შემჩნეული ზოგიერთი უზუსტობის გასარკვევად.

საერთოდ ლექსიკონები შემდგომში მოითხოვს დახვეწას, დაზუსტებას, სწორი განმარტებების მიცემას, რაც მხედველობაში უნდა იქნეს მრევლული სამკურნალო ძეგლების გამოცემის დროს.

<sup>81</sup> „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ტ. V, გვ. 1467.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის  
ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

## ცნობები და შენიშვნები

### შოთა ბარამიძე

#### იროდიონ ევდოშვილის უცნობი ფსევდონიმები

საქართველოს რევოლუციური მუშათა კლასის სისხლით შეღებილი მატთანე არასოდეს არ დაივიწყებს უშიშარი რევოლუციონერის, პოეტი ტრიბუნის იროდიონ ევდოშვილის სახელს.

ჩვენი ვალთა მკითხველ საზოგადოებას მიეაწოდოთ ჩვენს არქივ-საცავებში დატული ირ. ევდოშვილის უცნობი ნაწარმოებები, გავშიფროთ მისი ფსევდონიმები. ამ მიმართულებით საკმაო შრომატევადი მუშაობა ჩაატარა პროფ. შ. გოხალიშვილმა, რომლის მართებული მოსაზრებით არ არის გამოირიცხული, რომ ირ. ევდოშვილის თხზულებებიდან, აღნიშნულის გარდა, უცნობი ფსევდონიმებითა და ინიციალებით ჭერ კიდევ ზოგი რამ იყოს გამორჩენილი...<sup>1</sup> ჩვენ მკითხველის ყურადღება ამ „გამორჩენილს“ გვინდა შევაჩუროთ.

1. უურნალ „ნიშადურის“ № 22-ში დაბეჭდილია სარკასტული მოთხრობა სათაურით „იგავი“<sup>2</sup>. ეს ნაწარმოები ეხება III სახელმწიფო სათათბაროს და რუსეთის იმპერიაში შემავალი პატარა ერების პოლიტიკური ავტონომიის საკითხს. ამბის სატირულად გადმოცემისათვის ავტორი მიმართავს თხრობის ალგორითულ ფორმას და ძველ ქართულ მეტყველებას. პამფლეტის სატირულ პერსონაჟად დახატულია ძველი რომაული მითოლოგიის ღვთაება იანუსი, რომელიც გამოისახებოდა ორი პირისახით და წარმოადგენდა დროის, ყოველგვარი დასაწყისისა და დასასრულის სიმბოლოს. მახვილი მხატვრული სახეებითა და ეროვნული პრობლემით პამფლეტი ქართული პოლიტიკურ-სატირული პროზის მნიშვნელოვანი ნიმუშია.

პამფლეტის ავტორი იროდიონ ევდოშვილია. ამის საფუძველს პირველ რიგში ბოლო სტრიქონები იძლევა: „წამკითხველო, ნუ შერისხავ პირში მთქმელსა მას ბერსა იროდის“. ამის შემდეგ დაბეჭდილია „შენიშვნა რედაქციის მიერ: იროდი ბერმა იგავი ესე მოგვაწოდა...“

ვინ არის ი რო დ ი ბ ე რ ი?

ქართული იუმორისტულ-სატირული პრესის ფურცლებზე იროდიონ ევდოშვილი „იროდის“ სახელთაყ არის ცნობილი. ეს პამფლეტი იდეურ-თემატურად და მხატვრულად ანლოს დგას ირ. ევდოშვილის სატირულ პუბლიცისტიკასთან, მის სატირულ სტილთან, მაგრამ მაინც არასაკმაოდ მივიჩინეთ ეს საბუთები, რომ პამფლეტი ირ. ევდოშვილისათვის მიგვეკუთვნებინა.

გ. ლეონიძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში ირ. ევდოშვილის ხელნაწერ საერთო რვეულში აღმოჩნდა აღნიშ-

<sup>1</sup> შ. გოხალიშვილი, იროდიონ ევდოშვილი, თბ., 1961, გვ. 76.

„ნიშადური“, 1908, № 22, გვ. 10.

ნული პამფლეტის შავი, მაგრამ იგი არ არის მთლიანი და სათაურად აქვს „ნასუხი“<sup>3</sup>. შემდეგ პოეტის 1908 წლის ხელნაწერ მეორე საერთო რეველში სხვა ნაწარმოებებთან ერთად ვიპოვეთ ირ. ევდოშვილის ხელით ჩაწერილი ეს პამფლეტიც. ავტოგრაფი თეთრია და ნასწორები. ტექსტის ზოგიერთი სიტყვა დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით შეცვლილია. სათაურად აქვს „ნასუხი“<sup>4</sup>; თარიღი არ უზის. ეს სათაური შინაარსს უფრო შეეფერება, მაგრამ დაბეჭდვისას ავტორს „იგავი“ შეურქმევია, რადგან თხრობა იგავურად მიმდინარეობს. დაბეჭდილი ტექსტის ბოლო მინაწერი: „წაშკითხველო ნუ შერისხავ პირში მთქმელსა მას ბერსა იროდის“ — ხელნაწერის შუაშია მოქცეული და შემოხაზული. რაც მთავარია, ხელნაწერის შინაარსი ემთხვევა დაბეჭდილის შინაარსს.

ამრიგად, ცხადია, რომ „იროდი ბერი“ იროდიონ ევდოშვილი არის.

2. ეურნალ „ნიშადურის“ 1908 წლის 27 იანვრის ნომერში (№ 24) მოთავსებულია ფელეტონი ლექსად „ლეგენდა „ემშაკის“ ცხოვრებიდან“, რომელსაც ხელს აწერს „წკიპურტი“. ამ ფსევდონიმით „ნიშადურში“ მსოფლოდ ეს ერთი ფელეტონია დაბეჭდილი და დღემდე გაუჩვენებელია ავტორის ვინაობა.

სატირულ პერსონაჟებად მწერალს გამოყვანილი ჰყავს: ვირეშმაკა, მიქელ-გაბრიელი, სილიბისტრო და ნოე. ვირეშმაკა და მიქელ-გაბრიელი აქ მენშევიკური პარტიის სიმბოლური სახეებია. ხოლო სილიბისტრო და ნოე — სილიბისტრო ჭიბლაძე და ნოე ყორდანიანი არიან.

როგორც ვხედავთ, ფელეტონის ავტორი მენშევიკების აშკარა მოწინააღმდეგეა. ირ. ევდოშვილის რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორიიდან კი ცნობილია, როგორ დაუწოდებლად აკრიტიკებდა იგი მენშევიკებს. პოეტმა არა ერთი სატირული თხზულება დაბეჭდა მენშევიკური პარტიის ლიდერის ნოე ყორდანიანსა და მისი იდეურ-პოლიტიკური კამპანიის სამარცხვინო ბოძზე გასაკრავად.

რადგან ირ. ევდოშვილსა და მენშევიკებს შორის ადგილი ჰქონდა იდეოლოგიურ გათიშულობას, მათ წინააღმდეგ პოეტის მიერ აღნიშნული ფელეტონის დაწერა სავსებით ბუნებრივი ჩანს. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის ფაქტიც, რომ ამ ფსევდონიმით ირ. ევდოშვილი პირველად არ წერს: „წკიპურტის“ ხელმოწერით პოეტმა ქართულ ბოლშევიკურ გაზეთ „ახალ დროებაში“ გამოაქვეყნა „პატარა ფელეტონი“<sup>5</sup>. პოეტის და პოეტესა ბაბილინა ხოსიტაშვილი — ირ. ევდოშვილის ლიტერატურულ-რევოლუციური საქმიანობის თანამგზავრი - მოგონებაში იძლევა ცნობას, რომ ირ. ევდოშვილი წერდა „წკიპურტის“ ფსევდონიმით<sup>6</sup>.

რამდენადაც ქართულ პრესაში „წკიპურტის“ ფსევდონიმით სტებეც ბეჭდადნენ, ზემოხსენებული ფელეტონის ევდოშვილისეულობა სარწმუნო არ იქნებოდა, რომ არ აღმოჩენილიყო უტყუარი საბუთი: ამ ნაწარმოების ავტოგრაფი<sup>7</sup>. „ლეგენდა „ემშაკის“ ცხოვრებიდან“ ჩაწერილია პოეტის საერ-

<sup>3</sup> იხილეთ

სტ. 177

<sup>4</sup> იხილეთ ირ. ევდოშვილის „წკიპურტი“ 1906 წლის 10 მარტი

<sup>5</sup> ეურნალ „ნიშადურის“

1946, № 5-6, გვ. 277

სტ. 137-186.

<sup>7</sup> საქართველოს გ. ლინიძის სასკოლოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, ფონდი 15589, კარტული 9, 10, 11, 12.

თო რვეულში ავტორისავე ხელით. ხელნაწერი შავია და ნასწორები; თარიღი არ უზის. ამ რვეულში შეტანილია აგრეთვე ირ. ევდოშვილის სხვა ცნობილი ნაწარმოებები, რომლებიც შესულია მწერლის თხზულებათა ტომებში და გამოცემულია პროფ. შალვა რადიანის რედაქციით. ხელნაწერის ტექსტი ჟურნალ „ნიშადურში“ დაბეჭდილ ტექსტს ძირითადად ემთხვევა (უმნიშვნელო ცვლილებები ლექსიკური და პუნქტუაციური ხასიათისა).

3. ჟურნალ „ნიშადურის“ 1908 წლის 17 თებერვლის № 27-ში მე-15 გვერდზე დაბეჭდილია რუბრიკა „განცხადებანი“, რომელიც დასცინის მენშევიკებს. იგი ეჭვს ნაწილისაგან შედგება. თითოეულ მათგანს ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი შინაარსი აქვს. ტექსტის ბოლოში ხელს აწერს ავტორი „ხუ ხუ ნი“.

„განცხადებანი“ დაწერილია ირ. ევდოშვილის მიერ და „ხუხუნი“<sup>8</sup> ირ. ევდოშვილის ფსევდონიმი.

„განცხადების“ ეჭვისევე ნაწილის ავტორგრაფი აღმოჩნდა ლიტერატურულ მუზეუმში<sup>9</sup>. ისინი ჩაწერილია საერთო რვეულში პოეტის მიერ. ტექსტში სიტყვები ზოგან ადგილგადანაცვლებულია და ზოგან შეცვლილი. შინაარსობრივად ხელნაწერი და დაბეჭდილი ტექსტი ერთი და იგივეა. ხელნაწერში განცხადების პირველი ნაწილის „ქატოს მახოხის“ ორი ვარიანტია: შავი და თეთრი. თეთრი ვარიანტი დაბეჭდილია „ნიშადურში“ უმნიშვნელო სხვაობით. მეორე ნაწილს („ორი თუთიყუში“) ხელნაწერში ორი რედაქცია აქვს: მოკლე და ვრცელი. ვრცელი რედაქციის მიხედვითაა ტექსტი დაბეჭდილი ჟურნალში. მესამე-მეოთხე ნაწილების („საუკეთესო მუშტი“ და „გულკეთილი ბოქაული“) ხელნაწერ ტექსტსა და დაბეჭდილ ტექსტს შორის მცირე ლექსიკური სხვაობაა. მეხუთე ნაწილის („საქართველოს მოკლე ისტორია“) ხელნაწერის ტექსტი უფრო მოკლეა, ვიდრე „ნიშადურში“ დაბეჭდილი; ნაწერი შავია და ნასწორები. თეთრი პირი არ ჩანს. მეექვსე ნაწილის („ვისაც გსურთ“) ხელნაწერი ორ ვარიანტად არის წარმოდგენილი. დაბეჭდილ ტექსტში შესული სტრიქონები ორივე ვარიანტიდან არის ამოღებული. როგორც ჩანს, ამის თეთრი პირიც დაკარგულა.

ფსევდონიმი „ხუხუნი“ ირ. ევდოშვილს მხოლოდ ამ შემთხვევაში აქვს გამოყენებული. იმ ნომერში (27), რომელშიც დაბეჭდილია „განცხადებანი“, მისი რამდენიმე თხზულებაა მოთავსებული სხვადასხვა ფსევდონიმით თუ უფსევდონიმოდ. ერთი და იმავე ფსევდონიმის ხმარება ჟურნალის ერთსა და იმავე ნომერში პოეტს საჭიროდ არ უცენია და ახალი ფსევდონიმი გამოუყენებია.

4—5. 1908 წლის „ნიშადურში“ დაიბეჭდა სამი სტატია სათაურით „ჭიხი და ჭიხიყელები“<sup>10</sup>. პირველს ხელს აწერდა „ნარიგლეჯია“, ხოლო მეორესა და მესამეს — „გიორგი ნარიგლეჯია“<sup>11</sup>. ამ სტატიებში ავტორი თავს ესხმის სიღნაღის მაზრისა და მის პროვინციებში მოკალათებულ

<sup>8</sup> სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში ეკითხულობთ „ხუხუნი“ გატყორცის ხმა“. ხუხუნი — ავრთვე ქართული გვარია.

<sup>9</sup> ლიტერატურული მუზეუმი, ფონდი 15559, ფურცელი 8.

<sup>10</sup> იხ. ჟურნ. „ნიშადური“, 1908, № 50, 53, № 57.

<sup>11</sup> ამ ფსევდონიმების გამოიჭრა პირველად სცადა პროფ. შ. გოზალიშვილმა, მაგრამ სათანადო მასალების უქონლობის გამო საკითხი გადაუწყვეტელი დარჩა. იგი წერდა: „ამ საკითხის გადაწყვეტა კიდევ მოითხოვს სათანადო შემოწმებას“. შ. გოზალიშვილი, დასახ. შრ., გვ. 75.

რელიგიური კულტის მსახურებს, რომლებიც თავიანთი ფრივოლური საქმიანობით, გაუმაძღრობითა და სექსუალური აღვირახსნილობით მშრომელი ხალხის ზიზღსა და სიძულელილ იმსახურებენ. სატირული მახელის ისარი მიმართულია აგრეთვე ბურჟუების, ვაჭრების, წამგლეჩებისა და უსაქმურთა წინააღმდეგ. ავტორს სურს ცხიერების ჩრდილოვანი მხარეების აღმოფხვრა და ამიტომ თავისთაეს „ნარიგლეჩიას“ უწოდებს.

სამივე სტატიას ერთი და იგივე სათაური აქვს, იდეურ-თემატურადაც ერთიანია. ერთმანეთის ლოგიკურ გაგრძელებას წარმოადგენს და ფსევდონიმებიც ერთი და იგივეა (პირველის „ნარიგლეჩია“, მეორისა და მესამეს — „გიორგი ნარიგლეჩია“). ყოველივე ეს ცხადყოფს, რომ მათი ავტორი ერთი და იგივე პიროვნებაა. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ჩანს ტექსტიდან. მეორე სტატიაში ნათქვამია: „ბოდიშს ვიხდი იმ პირებთან, რომლებიც პირველ წერილშივე ვერ მოვიხსენიე (იგულისხმება ეურნალის № 50-ში დაბეჭდილი წერილი. — შ. ბ.), მაგრამ არაუშავს რა ნიშადური ეხლაც ამოეცხებათ“; „როგორც წინა წერილში მოხსენებულნი გეკონდა...“ (ეურსიგი ყველგან ჩვენია).

ასლა საჭიროა გაეარკვიოთ — ვინ არის ამ სტატიების ავტორი? იგი უსათუოდ რედაქციის უახლოესი თანამშრომელია, რომელიც კარგად იცნობს ქიზიყს. ავტორი ირ. ევდოშვილი უნდა იყოს, რაც შემდეგი ფაქტებით მტკიცდება: ირ. ევდოშვილმა „ნიშადურში“ ამ წერილების დაბეჭდვამდე სამი თვით ადრე „ლაბლაბოს“ ფსევდონიმით მოათავსა საკმაოდ მოზრდილ ლექსად დაწერილი პამფლეტი „ქიზიყური შაირი“<sup>12</sup>. ფსევდონიმი „ლაბლაბო“ გაშიფრა პროფ. შ. გოზალიშვილმა. პამფლეტში სასტიკად არიან გამოთრახებულნი შახნაზა მენტეშაშვილი და მისი დამქაშები. შახნაზა რეაქციის პერიოდში ქვემო მაჩხანის ჯაშუშობით. გარყვნილებით და მძარცველობით განთქმულა მამასახლისი იყო. ამის გამო იგი სოფლის მცხოვრებთა მართლმსაჯულებით სიკვდილით იქნა დასჯილი. გარდა შახნაზასი, აქ ლაპარაკია იმ პირებზე (ტიტიკო, სანდრო)<sup>13</sup>, რომლებიც იმავე სატირული კილოთი გაიციხულია წერილებში. ასე რომ, პამფლეტისა და წერილების შინაარსი ერთმანეთს ემთხვევა; პამფლეტი წერილების გალექსილი რეზიუმეა.

მეორე წერილში ავტორი წერს: „ნიშადური“ მოყვარეს პირში უძრახავს...». ავტორი, ე. ი. ირ. ევდოშვილი, მოყვარეს თავის მშობლიური კუთხის, ქიზიყის მცხოვრებლებს უწოდებს.

ირ. ევდოშვილისათვის დამახასიათებელი პირდაპირობით არიან მხილებული სასულიერო წოდება (რომლის აუგად მოხსენიება ბავშვობიდანვე დამახასიათებელი იყო ირ. ევდოშვილისათვის) და სოფლის სხვა ბოზოლები. ასე რომ, ირ. ევდოშვილს არ შეეძლო ამ წერილისათვის უცნობი ფსევდონიმი არ მოეწერა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ წერილში მოხსენიებულა „სანდრო“ (პოეტი ს. შანშიაშვილი), რომელსაც ავტორი ავალებს ნიშადური ამოსცხოს მღვდლებს, ტერტერებს, ბურჟუებს და ყველა იმ პირს, რომლებიც მას გამოჩნა. ამან კი

<sup>12</sup> იხ. „ნიშადური“, 1908, № 24, გვ. 7—8.

<sup>13</sup> ამ პირთა შესახებ სა-ნტირ-სოდ მოგოთხრობს ირ. ევდოშვილის მახლობელი, პოეტი ს. ფეშალიშვილი, რომელსაც ბავშვობაში უგვმია შახნაზას მათრახის სიმწვავე. იხ. მისი წიგნი „დაუეიწყარი შეხედრები“, თბ., 1966, გვ. 42, 46, 47, 111.

საბაბი მისცა წერილში ნახსენებ პირებს, სასტიკი პროტესტი განეცხადებინათ ეურნალის რედაქციისათვის და „გიორგი ნარიგლეჯიად“ „ა-შ-ლი“ (პოეტი ს. შანშიაშვილი) მიეჩნიათ. რედაქციამ მათ ასეთი პასუხი გასცა ეურნალის № 54-ში: „რედაქციისაგან — „ნიშადურის“ რედაქცია ამით აცხადებს და ამოწმებს, რომ „ქიზიყი და ქიზიყელების“ ავტორი გ. ნარიგლეჯია სრულებით „ა-შ-ლი“ არ არის“. განაწყენებული პირნი არც ამით დაკმაყოფილებულან და „გ. ნარიგლეჯია“ სამედიატორო სამართალში გამოუწვევიან<sup>14</sup>. თუ რა შედეგი მოჰყვა ამ გამოწვევას მკითხველი საზოგადოებისათვის უცნობი დარჩა, რადგან თბილისის გენერალ-გუბერნატორის განკარგულებით 61-ე ნომრის გამოსვლის შემდეგ „ნიშადურის“ გამოშვება აიკრძალა.

მორტიანი საბუთები საკმაოდ მიგვანჩნია, რათა დადასტურებულად ჩათვალოს, რომ ეურნალ „ნიშადურში“ დაბეჭდილი სტატიები „ქიზიყი და ქიზიყელები“ ირ. ედოშვილის კალამს ეკუთვნის, ხოლო მათი ავტორი „ნარიგლეჯია“ და „გიორგი ნარიგლეჯია“ ირ. ედოშვილის ფსევდონიმებია.

6. გაზეთ „ივერიის“ 1899 წლის 192-ე ნომერში რუბრიკით „თეატრის მატინანე“ დაბეჭდილია თეატრალური რეცენზია (კრიტიკონიმით: — ?! — 15). ამ რეცენზიაში ნათქვამია: „კვირას, 5 სექტემბერს, ნემცების ბაღის საზაფხულო თეატრში ქართული სცენისმოყვარეთ წარმოდგენა გამართეს. წარმოდგინეს ცნობილი 5 მოქმედებიანი პიესა „პარიყის ლატაკინი“ — თარგმ. გუნიასა. ეს პიესა საკმაოდ რთულია, როგორც შინაარსისა, ისე შიგ დახატული ტიპების მხრივ და ამიტომ სერიოზულ შესრულებას თხოულაბს. სცენისმოყვართა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ისინიც, რამდენადაც კი შესძლებოდათ, სერიოზულად მოჰკიდებოდნენ პიესას, სცდილიყვნენ მისის შინაარსის შეგნება-გათვალისწინებას და თუმცა როლების ასრულების დროს ზოგიერთი მათგანი შიგა და შიგ შესამჩნევად ჰყოქლობდა, მაგრამ საზოგადოდ წარმოდგენა საკმაოდ მწყობრად ჩაატარეს.

უმათარესად კი წარმოდგენას განსაკუთრებული შნო და ლაზათი მისცეს ახალგაზრდა ჭალმა ჭ-ნმა ლომიძემ (ლ-ვამ) ანტიუანეტას როლში და ახალგაზრდა კაცმა ბ-ნმა ალიონმა (იგივე ედოშვილი) გასტონას როლში“.

ამის შემდეგ რეცენზენტი კვლავ მალალ შეფასებას აძლევს მსახიობთა მიერ როლების შესრულებას, განსაკუთრებით კი ხაზს უსვამს ლომიძისა და ალიონის მიერ ბრწყინვალე თეატრალური კულტურის გამოვლინებას. ბოლოს წერს: „ლაპარაკი არ უნდა. რომ კარგის სელმძღვანელისა და საკმაო გაწრთენის მეოხებით ამ ჭალს შეუძლიან შეიქმნას სცენის დამამშვენებელ არტისტად და ამიტომ დიდად სასურველია, რომ ჭალებით დარიბი ქართული თეატრი გამდიდრდეს ამ განძის მოპოვებით“. ალიონის შესახებ ნათქვამია: „არანაკლებ საყურადღებო უნდა იყოს ქართული თეატრისათვის ბ-ნი ალიონი. ამ ყმაწვილ კაცმა უტყუარი სასცენო ნიჭი გამოიჩინა გუშინწინდელ წარმოდგენაზე; მის მოქმედებასაც სცენაზედ დიდი ზომიერება და ბუნებრივობა ეტყობა. როცა მის თამაშობას უტყებრით, გეგონებათ თქვენ წინ კაი ხნის გამოცდილი და დახელოვნებული არტისტი თამაშობსო. გასტონის როლი, რომელსაც ეს ყმაწვილი ასრულებდა დიდად პასუხსაგები და ძნელი როლია, შიგ

<sup>14</sup> იხ. „ნიშადური“, 1908, № 58 და № 61.

<sup>15</sup> გაზ. „ივერია“, 1899, № 192, 7 სექტემბერი, გვ. 3. აღნუნული კრიტიკონიმი ეკუთვნის „ივერიის“ უახლოეს თანამშრომელს, მთარგმნელსა და საზოგადო მოღვაწეს ივანე მაქუავარიანს.



ერთმანეთზე გადახლართულია კომიზში და ტრაგიზში და ბ-ნი ალიონიც მარჯვედ გადადიოდა ერთიდან მეორეზედ...“.

როგორც ვხედავთ, რეცენზენტი დადებით შეფასებას აძლევს და ღირსეული ქება-დიდებათ იხსენიებს ირ. ევდოშვილის სასცენო ოსტატობას, არტისტულ მონაცემებს. ჩვენთვის აშკარად საინტერესოა სიტყვები: „უშმათერესად კი წარმოდგენას განსაკუთრებული შნო და ლაზათი მისცეს ახალგაზრდა ქალმა ქ-ნმა ლომიძემ... და ახალგაზრდა კაცმა ბ-მა ალიონმა (იგივე ევდოშვილი) გასტონის როლში“ (ხაზგასმა ჩვენია. — შ. ბ.).

ირკვევა, რომ იროდონ ევდოშვილი, რომელიც ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იყო ქართულ სცენისმოყვარეთა ჯგუფისა, სასცენო ფსევდონიმად „ალიონს“ იყენებდა. ამის სარწმუნო ცნობას თვით რეცენზენტი იძლევა. ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვებით: „ახალგაზრდა კაცმა ბ-ნმა ალიონმა (იგივე ევდოშვილი)“. ამ ფსევდონიმით ირ. ევდოშვილს არაფერი დაუბეჭდავს.

ქართული გაზეთების ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიაში ამ ფსევდონიმისადმი ყურადღება არ არის მიქცეული<sup>16</sup>. ჩვენს შეკითხვაზე — რატომ არ არის შეტანილი „ალიონი“ ფსევდონიმების განყოფილებაში — ბიბლიოგრაფიის ერთ-ერთმა შემდგენელმა თ. მაჭავარიანმა განაცხადა, რომ „ეს ფსევდონიმი ტექსტის შიგნით არის მოქცეული და ამიტომ ჩვენი ყურადღების არედან გამოჩენილაო“.

იგი არ არის შეტანილი არც გ. ბაქრაძის „ქართულ ფსევდონიმებში“<sup>17</sup> და არც გ. მიქაძის მიერ შედგენილ „ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონში“<sup>18</sup>.

ამგვარად, გარდა დღემდე ცნობილი ოცდაროი ფსევდონიმისა თუ ინაციალისა<sup>19</sup>. ირ. ევდოშვილს კიდევ აქვს გამოყენებული ექვსი ფსევდონიმი<sup>20</sup>: 1. ი რო დ ი ბ ე რ ი („ნიშადური“, 1908, № 22, გვ. 10). 2. წ კ ი ბ უ რ ტ ი („ნიშადური“, № 24, გვ. 15—16). 3. ხ უ ხ უ ნ ი („ნიშადური“, 1908, № 27, გვ. 15). 4. ნ ა რ ი გ ლ ე ჟ ი ა („ნიშადური“, 1908, № 50, გვ. 14—15). 5. ვ ი ო რ გ ი ნ ა რ ი გ ლ ე ჟ ი ა („ნიშადური“, № 53, გვ. 15—16, № 57, გვ. 15—16). 6. ა ლ ი ო ნ ი (გაზ. „ივერია“, 1899, № 192, გვ. 3).

ზემოაღნიშნული თხზულებები და მხატვრულ-სატრული ნარკვევები, რომელთა ქვეშ ეს ფსევდონიმები არის მოწერილი, უნდა შევიდეს ირ. ევდოშვილის თხზულებათა მომავალ აკადემიურ გამოცემაში და ცხადია, ახლად გამოვლენილი ფსევდონიმები უნდა დაემატოს ირ. ევდოშვილის ფსევდონიმთა სიას.

<sup>16</sup> „ქართული გაზეთების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ტომი V, ნაკვეთი 1 (გაზეთი „ივერია“, 1897—1900 წწ.), გვ. 432, № 5435, შედგენილი თ. დონდუასა და თ. მაჭავარიანის მიერ, 1967.

<sup>17</sup> გ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, ქართული ფსევდონიმები, ინახება ხელნაწერის სახით საქართველოს გ. ლიონიძის სახელობის სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმში, ფონდი 12672.

<sup>18</sup> გ. მ ი ქ ა ძ ე, ქართული ფსევდონიმების ლექსიკონი, ინახება ორ ვარიანტად ლიტერატურულ მუზეუმში, ფონდი 22372. მისი შემოკლებული ნაწილი გამოცემულია: გ. მ ი ქ ა ძ ე, ფსევდონიმების ლექსიკონი, თბ., 1969.

<sup>19</sup> იხ. შ. გ ო ზ ა ლ ი შ ე ი ლ ი, იროდონ ევდოშვილი, თბ., 1961, გვ. 76—77.

<sup>20</sup> გარდა აღნიშნულისა, ჩვენ გავიფიქრეთ კიდევ ორი ფსევდონიმი. იხ. ეურნალ „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1968, № 2, გვ. 75—77; აურნ. „დროშა“, 1968, № 9, გვ. 22.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა).

## ლილი ათანელიშვილი

## ერთი სინური ხელნაწერის კრიპტოგრაფიის შესახებ

სინას მთაზე წმ. ეკატერინეს მონასტრის წიგნთსაცავში დაცულია X ს. ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებული (Sin—11). ხელნაწერს აქვს მინაწერება როგორც ქართულ, ასევე ბერძნულ ენებზე, რომლებიც ამ ხელნაწერის გადამწერებს ეკუთვნის. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ორმა მინაწერმა: ქართულმა (78r) და ბერძნულმა (179r). ეს მინაწერები გამოაქვეყნა ე. ვ ა რ ი ტ მ ა<sup>1</sup>, მაგრამ, როგორც ჩანს, მათი მნიშვნელობა მისთვის უცნობია.

78r-ზე ფურცლის ქვედა კიდეზე ტექსტის ხელით მიწერილია:

:დჷყ: ჟჷზ: ოჷ:

ამ მინაწერში საყურადღებოა პირველი სიტყვა დჷყ. იგი კრიპტოგრამა უნდა იყოს, მაგრამ ამ ხელნაწერში იგი დამახინჯებული ფორმით არის წარმოდგენილი. ჩანს Sin—11-ის გადამწერს დედნიდან გადმოწერისას მოსვლია უნებლად შეცდომა: ნაცვლად დ-ისა გადმოიწერია დ. ე. ი. დ-ისა და დ-ის გრაფიკული მსგავსების გამო მომხდარა აღრევა. Sin—11-ის დედანში ამ ადგილას უნდა გვკონოდა დჷყ, რაც ქართული ანჩინური კრიპტოგრაფიულ სისტემით ამოიხსნება და ნიშნავს „ილქე“, ქარაგმის გახსნით „ილოცე“. აქვე დავსძენთ, რომ Sin—11-ის გადამწერს ქარაგმაც არა აქვს გადმოტანილი.

კრიპტოგრამაში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ო და ო ხმოვნები. ბგერათმონაცვლეობით შედგენილი ძველი ქართული კრიპტოგრაფიული სისტემების შესწავლისას გამოირკვა, რომ გადამწერნი მეტი საიდუმლოებისათვის სიტყვაში ყველა ასოს არ ცვლიდნენ შესაბამისი კრიპტოგრაფიული ანბანით<sup>2</sup>. მსგავსი შემთხვევა გვაქვს ჩვენს კრიპტოგრამაშიც. ანჩინური სისტემის ანბანით კრიპტოგრამაში უნდა ყოფილიყო ი-ს შესაბამისი რ და ე-ს შესაბამისი ჭ. მაგრამ მხოლოდ იმიტომ, რომ კრიპტოგრამის ამოხსნა გამწველებულიყო, ი და ე ამ კრიპტოგრამის ავტორმა უცვლელად დატოვა.

ამრიგად, Sin—11-ში დჷყ შეცდომით არის გადმოწერილი, დედანში უნდა ყოფილიყო დჷყ, რაც ანჩინური სისტემის კრიპტოგრამაა.

ამ მინაწერის მეორე და მესამე სიტყვები ჟჷზ და ოჷ ერთმანეთისაგან გათიშულია ორი წერტილით. ვფიქრობთ, აქ ორი წერტილი უადგილოდ არის დასმული და ეს ორი სიტყვა ფაქტიურად ერთ სიტყვას წარმოადგენს. ორი

<sup>1</sup> G. G a r i t t e, Catalogue des manuscrits georgiens litteraires du mont Sinaï, Louvain, 1956, გვ. 44.

<sup>2</sup> ლ. ა თ ა ნ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ქართულ ხელნაწერთა რამდენიმე კრიპტოგრამის შესახებ, მრავალთავი, III (გადაცემულია დასაბუქდალ).

წერტილის გამოყოფად გამოყენების მსგავსი შემთხვევები დასტურდება ხელნაწერებში. მაგ.: Sin—50 (X ს.), 89r: თქმლი: იეწე ოქრო: პრსა თარგმანება: იეწე: მახრბლი:საა: და: პავ:ლშ:ი: 139r: თქმლი მისიე: მწულბი:სათვს: მდიდრისა: მის:თვს და ლზრტს:თვს: გლზკისა: Sin—59: გ: სამ: შბთსა (გვ. 172. სათაურში) და სხვ.

როგორც აქედან ჩანს, ორი წერტილი სიტყვის შავნით გამოყოფად გამოყენებულია შემდეგ შემთხვევებში: ოქრო:პრსა. მახრბლი:საა. პავ:ლშ:ი. მის:თვს. ლზრტს:თვს.

ყუხ: ეო სიტყვაშიც ორი წერტილი გამოყოფა და იგი ფაქტიურად ერთა სიტყვაა. ამას გვაფიქრებინებს მისი ბერძნული ფორმაც — Βεαηξ. ბერძნულში Βεαηξ საკუთარი სახელია. ბერძნულ ბიბლაში I ნეშტა 29,8 ასე იკითხება: „ηα γαρξ ιηξ.“ მაგრამ ეპიკანურ კოდექსში Ιηξ ფორმის ნაცვლად გვაქვს Βεαηξ<sup>3</sup>.

მაშასადამე, ბ ე ზ ი ე ლ ი არის ბერძნული Βεαηξ საკუთარი სახელის ქართული ფორმა.

ამრიგად, ქართულ მინაწერში კრიპტოგრამა მხოლოდ პირველი სიტყვა უყუ (უყუ<sup>4</sup>), რაც ნიშნავს „ილოცე“, ხოლო მეორე და მესამე სიტყვა ადამიანის საკუთარი სახელია: „ბეზიელ“. მაშასადამე, კრიპტოგრამა ასე იხსნება: ი ლ ო ც ე ბ ე ზ ი ე ლ. ხომ არ არის ბ ე ზ ი ე ლ Sin—11-ის დედნის გადამწერი? ამას გვევარაუდებინებს სინურ ხელნაწერებზე მიწერილი ასეთი ფორმულა: „ლოცვა ყავთ“, ან: „ლოცვა ყავთ ჩემთვის“, „ლოცვა ყავთ ღთისათვის“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, Sin—11-ის გადამწერს რამდენიმე ბერძნული მინაწერიც გაუკეთებია. საინტერესოა 179r-ზე მოთავსებული მინაწერი. იგი მიწერილია ფურცლის მარჯვენა კიდეზე ასომთავრულით (უნციალით) და იკითხება ასე: ΠΑΕC. ეს სიტყვა ბერძნული კრიპტოგრამაა, შედგენილი საბერძნეთში გავრცელებული კრიპტოგრაფიული სისტემით, რომელიც ბეგრათ-მონაცვლეობის პრინციპს ემყარება<sup>5</sup>. თუ ამ ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემის გასაღებს მივუსადაგებთ აღნიშნულ სიტყვას, იგი ასე ამოიხსნება: ηθεσ, რაც ქართულად ნიშნავს „ელაღაღებ“. კრიპტოგრამის ამოხსნისას მივიღეთ Βεα, ვინაიდან ამ კრიპტოგრაფიული სისტემის ანბანით E-ს ენაცვლება B. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ Βεα დამაწინაველი ფორმაა. მის ნაცვლად უნდა გვქონოდა სწორი ფორმა Βεαჰ. ამის შესაბამისად კრიპტოგრამაშიც აღვადგინეთ H-ს, რადგანაც ამ კრიპტოგრაფიული სისტემის ანბანით A-ს მონაცვლეა H. მაშასადამე, ΠΑΕC კრიპტოგრამის მაგიერ გვექნებოდა ΠΑHC. მართლაც, აქ გადამწერის შეცდომასთან გვაქვს საქმე. გრაფიკულად მსგავსი ორი ბერძნული Θ და E-ს აღრევის გამო<sup>6</sup>, H-ს მაგიერ Sin—11-ის გადამწერს კრიპტოგრამაში გადმოუწერია E.

<sup>3</sup> Septuaginta id est Velus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahls, Stuttgart.

<sup>4</sup> V G a r d t h a u s e n, Griechische Palaeographie, Leipzig, 1879, გვ. 235.

<sup>5</sup> IX—X სს. ბერძნულ ხელნაწერებში ეს ორი ასო გრაფიკულად მსგავსია.

ამრიგად, ბერძნული კრიპტოგრაფა H A E C Sin—11-ში დამახინჯებულა-  
დაა გადმოწერილი ასოთა გრაფიკული მსგავსების გამო. იგი სწორი დაწერი-  
ლობით IIAHC იქნებოდა წარმოდგენილი ამ ხელნაწერის დედანში.

რაც შეეხება ამ კრიპტოგრაფების — ქართულისა და ბერძნულის — და-  
წერის თარიღს, ისინი Sin—11-ში გადამწერს ჩაუწერია. რაკი ქართული და  
ბერძნული კრიპტოგრაფები დამახინჯებული ფორმით არიან წარმოდგენილი  
Sin—11 ხელნაწერში, სავსებით შესაძლებელია მათი X საუკუნეზე უფრო  
ადრეული ხანით დათარიღება. მით უმეტეს, რომ ბერძნულში გავრცელებული  
ამ სისტემის კრიპტოგრაფები უკვე IX საუკუნიდან არის ცნობილი<sup>6</sup>. ჩვენი  
ბერძნული კრიპტოგრაფაც ამ საუკუნეს უნდა მივაკუთვნოთ. რაც შეეხება  
ქართულ კრიპტოგრაფას, იგი ნუსხურითაა ნაწერი. მისი დედანიც ნუსხური  
იქნებოდა, ხოლო ქართულში ნუსხურით ნაწერი ტექსტები IX საუკუნეზე  
ადრეული არა გვაქვს<sup>7</sup>. მაშასადამე, ქართული კრიპტოგრაფის დედანიც IX  
საუკუნისა უნდა ყოფილიყო.

როგორც ვნახეთ, Sin—11 ხელნაწერზე მიწერილი ორივე კრიპტოგრა-  
ფა — ქართულიცა და ბერძნულიც — ბგერათმონაცვლეობის პრინციპით არის  
შედგენილი. ასეთივე ნიმუშები დაიძებნა X საუკუნის ერთ ქართულ მრავალ-  
თაეში (A—144)<sup>8</sup>. A—144 ნუსხის კრიპტოგრაფების დამწერი ერთი და იგივე  
პირი ჩანს, ე. ი. იგი ქართველია. შესაძლოა, Sin—11-ის ორივე კრიპტოგრა-  
ფაც ქართველს დაეწერა.

X საუკუნეში და, როგორც ჩანს, უფრო ადრეც საქართველოში იყენებ-  
დნენ ბგერათმონაცვლეობაზე დამყარებულ უძველეს კრიპტოგრაფიულ სის-  
ტემებს: ქართულ ანჩინურს და აგრეთვე ბერძნულ კრიპტოგრაფიულ სისტე-  
მას, რომელსაც ვ. გარდტჰაუზენი<sup>9</sup> *gewöhnliche kryptographie*-ს უწოდებს.  
ამ ბერძნული სისტემის ნიმუშების ქართულ ხელნაწერებში გამოვლენა მოწ-  
მობს ბერძნული კრიპტოგრაფიის ერთგვარ გავლენას ძველ ქართულ კრიპტო-  
გრაფიაზე.

<sup>6</sup> V Gardthausen. Griech. Palaeogr., 1879, გვ. 235.

<sup>7</sup> სინური მრავალთაე 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკლევიტით, 1959, გვ. 300. იე. ქ ა ვ ა ხ ი შ ე ი ლ ი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 187.

<sup>8</sup> ლ. ათაბეგლიშვილი, ბერძნული კრიპტოგრაფა ქართულ ხელნაწერში, „მაცნე“, 1971, № 3.

<sup>9</sup> V. Gardthausen. Griech. Palaeogr., 1879, გვ. 234.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის  
კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში).

В. Р. ГРИГОРЯН

## АРХИВ АРМЯНСКОГО КАТОЛИКОСА ГУКАСА КАРНЕЦИ КАК ПЕРВОИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ЗАКАВКАЗЬЯ ПОСЛЕДНИХ ДЕСЯТИЛЕТИЙ XVIII ВЕКА<sup>1</sup>

В богатых фондах Института древних рукописей им. Маштоца при Совете Министров Армянской ССР наряду с рукописными книгами хранятся десятки тысяч архивных документов, имеющих важное значение для изучения истории политической и социально-экономической жизни Армении и соседних стран позднего средневековья. В числе этих документов выделяются черновые журналы писем и грамот католикаса Гукаса Карнеци, составленные в 1780—1799 гг. Число этих документов доходит до 5700, из которых 2200 — письма и грамоты, а остальные — аннотации писем, некоторые из коих носят характер кратких хроник. По сей день опубликована лишь небольшая часть этого архива — всего 220 писем и 450 аннотаций<sup>2</sup>.

Армянский католикос вел обширную переписку. Он получал письма от армян, проживающих в России, Грузии, Азербайджане, Турции, Иране, Румынии, Болгарии, Италии, Голландии, Австрии, Индии, Китае и отвечал всем. Кроме того, он переписывался с высокопоставленными лицами ряда стран — королями, пашами и ханами.

Адресованные различным лицам и имеющие разное содержание эти многочисленные письма, однако, отличаются одной общей чертой: во многих из них автор, обстоятельно или кратко, дает описание известных ему из достоверных источников событий, происходивших в Армении или соседних странах. В этих письмах, писавшихся почти ежедневно, не оставлено без внимания ни одно важное событие в жизни страны, и, следовательно, они по содержанию и хронологии, будучи тесно связанными друг с другом, представляют собой по существу обширную хронику, составленную под непосредственным впечатлением событий, изложенную очевидцем, а подчас и активным участником этих событий.

Гукас Карнеци является хорошо осведомленным и правдивым автором. Мы убеждаемся в этом, сопоставляя его сведения с данными других источников. Он отлично сознавал необходимость описания происходившего, и даже был намерен опубликовать в Константинополе свои записи, относящиеся к периоду нашествия Ага-Мамед-хана. Однако осуществить этот замысел ему не удалось<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Доклад зачитан на конференции, посвященной вопросам археографии и изучения древних рукописей, созванной Археографической комиссией при отделении истории АН СССР и Институте древних рукописей им. К. С. Кекелидзе АН Грузинской ССР (Тбилиси, 4-е ноября, 1969 г.).

<sup>2</sup> Публикация писем и посланий Гукаса Карнеци осуществлена известным армянским ученым Г. Тер-Аганянцем (см. «Архив армянской истории» (на армянском языке), т. IV, Тифлис, 1899; т. IX, Тифлис, 1911).

<sup>3</sup> Матенадаран им. Маштоца, рук. № 4331, стр. 85а.

Естественно, что в письмах и грамотах Гукаса Карнеци более подробно освещены политические события, происшедшие в близлежащих районах. С пристальным вниманием католикос следил за отношениями ереванского хана с соседними ханами и пашами, персидскими шахами и с царем Ираклием II. Часто он играл роль посредника в этих сношениях, посылал своего представителя и даже лично встречался с данным высокопоставленным лицом. И, как правило, обо всем этом подробно рассказывал в своих письмах, в особенности, в письмах к дальним корреспондентам. Обычно подобное описание излагалось в конце письма, но часто все письмо, от начала до конца, бывало посвящено описанию какого-нибудь события. Так, например, письмо от 22-го сентября 1790 г., адресованное эчмиадзинскому нунцию в Константинополе Минасу вардапету, целиком посвящено описанию политических событий и озаглавлено: «История пашествия хойцев и нахичеванцев на страну Ереванскую и убытков, нанесенных ей и св. престолу». Фактически, это не письмо, а небольшой и компактный исторический труд, вкратце и с удивительной четкостью повествующий историю одной из многочисленных кровавых феодальных междоусобиц. В нем рассказывается о том, как войска наступающей стороны разрушали деревни и села противника, грабили и сжигали дома, уничтожая все на своем пути, и о том, в каком бедственном состоянии находилась страна накануне еще более страшного испытания — пашествия Ага-Мамед-хана. Из этого, а также и последующих писем Гукаса Карнеци мы узнаем о запоздалой помощи Ираклия II Ереванскому хану, о неудачном походе Ереванского хана на Нахичеван. Далее католикос рассказывает о том, как в декабре 1791 года Карабахский хан Ибрагим и Аварский хан Омар напали на Нахичеван и как перед лицом этой опасности ханы Еревана, Нахичевана и Хой, **позабыв о своих прежних распрях, сплотились против общего врага** и успешно сопротивлялись, ибо упомянутое пашество таило огромную опасность не только для Нахичевана, но и для соседнего Еревана и Хой. Насколько нам известно, это письмо Гукаса Карнеци является пока что единственным и, надо признать, весьма достоверным источником, проливающим свет на вышеупомянутые события<sup>4</sup>.

Сразу же после своего избрания католикосом Гукас Карнеци в ряде писем описывая создавшуюся в Закавказье сложную политическую обстановку, дает подробные сведения о длительных мирных переговорах между грузинским царем Ираклием II и ереванским Гусени-Али ханом. Во время этих переговоров католикос часто выступал в роли посредника. В книге русского историка П. Г. Буткова «Материалы для новой истории Кавказа» говорится, что договор о мире был подписан в середине мая 1780 г.<sup>5</sup>, однако по сведениям католикоса, которые более достоверны, мир был подписан только в ноябре 1781 года<sup>6</sup>.

В письмах Гукаса Карнеци есть много интересных сведений о походе Аварского хана Омара в Закавказье в 1785 году. Омар-хан дошел до Ахалцихе, перезимовал там, а весной, через Армению вернулся к себе. Католикос описывает смуту, царившую в стране вследствие этого

<sup>4</sup> Оригинал письма хранится в архивном отделе Матенадарана им. Маштона (католикосский архив, папка № 6, документ № 189), публикация осуществлена нами (см. В. Р. Григорян, Неопубликованное сочинение Гукаса Карнеци, «Вестник Матенадарана», т. VI, стр. 429—435).

<sup>5</sup> П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 года, т. II, СПб., 1869, стр. 75.

<sup>6</sup> Матенадаран им. Маштона, рук. № 4481, стр. 132а.

набега. Интересны его сведения о нескольких удачных нападениях грузин на войско Омара<sup>7</sup>.

С разных концов персидского государства католикос Гукас периодически получал сведения о возвышении династии Каджаров, о вступлении на престол Ага-Мамед-хана. В свою очередь он передает эти сведения своим корреспондентам. Благодаря этой переписке можно составить ясное представление о том, как относился Ага-Мамед-хан к отдельным владетелям в Закавказье, какие предпринимал он меры для восстановления над ними персидского господства и, наконец, о его опустошительных походах на Закавказье в 1795, затем в 1797 годах. Католикос надеялся, что Грузия, принявшая по Георгиевскому трактату 1783 г. российский протекторат, сможет дать отпор войскам Ага-Мамед-хана. Как узнаем мы из его писем, он выделял денежные средства в помощь военным приготовлениям грузинского царя<sup>8</sup>. В то же время он выступает посредником между царем Грузии и Ереванским ханом, которые с 1794 года опять были в натянутых отношениях, так как хан уклонялся от выплаты дани. Хан стремился получить помощь от Ираклии, но в сложившейся обстановке это было невозможно и он вынужден был самостоятельно сопротивляться войскам Ага-Мамед-хана.

В исторической литературе есть много сведений о персидском нашествии 1795 года, однако данные об осаде Еревана сохранились главным образом в письмах Гукаса. Из них мы узнаем, как 20000-ное персидское войско, под началом брата Ага-Мамеда, Али Кули-хана вторглось в Араратскую долину и осадило Ереван, и как ценой огромного выкупа католикосу удалось спасти Эчмиадзинский монастырь и село Вагаршапат от грабежа и разрушения. Будучи не в силах продолжать сопротивление, Ереванский хан, после 35-дневной осады, вынужден был сдать его и дать заложников. 28-го августа 1795 года войска Али-Кули-хана двинулись на Гянджу и присоединились к остальным войскам, наступавшим на Тбилиси.

Письма Гукаса Карнеши содержат много интересных материалов о смуте, начавшейся после убийства Ага-Мамед-хана, и о стремлении повстанческого Фатали-шаха восстановить господство Персии над Закавказьем. Особую ценность имеют его сведения о попытках шаха напасть на Ереванское ханство и Грузию, и об активных враждебных действиях Ереванского хана против Грузии. Все эти сведения описаны во всех подробностях, приводятся статистические данные и обязательно указываются даты. Следует отметить, что при описании бедственного положения населения католикос приводит подробнейшие сведения, указывает цены на хлеб и другие продукты, говорит о погоде, болезнях, которые были распространены в то время. В этом отношении чрезвычайно интересны его письма, содержащие сведения о чуме, свирепствующей во многих населенных пунктах Закавказья и о страшных последствиях эпидемии.

Из писем католикоса можно почерпнуть некоторые сведения о пленных, угнанных персами во время взятия Тбилиси в 1795 г. Оказывается, что часть из них была приведена в Ереван, и Грузия вела переговоры с персами об условиях их возврата<sup>9</sup>. Некоторые пленные были угнаны очень далеко. Из писем Гукаса, адресованных армянам, проживающим в Индии, узнаем, что арабские купцы в Персии купили пленных тбилисцев и через Бушер довели их до Калькутты, чтобы перепро-

<sup>7</sup> Рук. № 4181, стр. 1766.

<sup>8</sup> Там же, стр. 3396.

<sup>9</sup> Там же, стр. 5056.

дать по дорогой цене, но армяне Калькутты сумели выкупить их через посредничество мэра города<sup>10</sup>. Некоторые пленные были доставлены в Басру, но и там армянам удалось выкупить их<sup>11</sup>.

Следует отметить, что армянский католикос вел особенно интенсивную переписку с государственными деятелями Грузии. Несмотря на неблагоприятную политическую ситуацию и препятствия, чинимые ерванским ханом, переписка между Гукасом Карнеци и грузинским двором никогда не прерывалась. Для наглядности приведем некоторые данные. Сразу же после избрания католикосом, Гукас отправил в Грузию 33 письма, некоторые из них были адресованы армянам, проживающим в Грузии, а остальные: государственным и духовным деятелям Грузии, в том числе Ираклию II, царице Дареджаи, царевичам Георгию и Левану, царю Имеретии Соломону, грузинскому католикосу Антону, духовнику грузинского царя архимандриту Евфимию, имеретинскому католикосу Максимю, духовному предводителю Кахетии и другим. Благодаря такой обширной переписке, католикос был хорошо осведомлен в политической обстановке Грузии, и его сведения, относящиеся к данному вопросу, вполне достоверны. Интересно отметить, что некоторые сведения он получал лично от царя Грузии. Так, например, о нашествии лезгин и убийстве Ага-Мамед-хана католикосу написал сам Ираклий II<sup>12</sup>. Из писем католикоса мы узнаем много интересного о важных событиях, происходивших в грузинском царском дворе, об отношениях Грузии с соседними азербайджанскими ханствами, а также с Карским и Ахалцихским пашалыками и т. д. Из писем явствует, что грузинский царь вступал в деловые операции с католикосом, с целью приобретения за границей бумаги для своей типографии, финансирования своих послов, отправляющихся в Россию и т. д. В подобных случаях обычно деньги вручали католикосу, а на местах получали их от эминадзиских нуццев под расписку. Подобного рода материалы дают возможность установить существовавший тогда дележный курс, покупательную способность валюты, так как католикос имел привычку рядом с данной денежной единицей ставить ее эквивалент турецкими или персидскими деньгами. Так, например, по данным апреля месяца 1784 г. 200 тифлиских туманов были равны двум тысячам пятистам турецким курушам, следовательно, один туман был равен 12,5 курушам<sup>13</sup>. Нам хорошо известна стоимость куруша, следовательно, легко можно установить покупательную способность тифлиского тумана.

Письма католикоса Гукаса помогают внести поправки при освещении некоторых вопросов, считавшихся спорными или загадочными. Приведем наглядный пример. Как известно, царевич Леван был видным государственным деятелем Грузии. Он возглавлял важное дело по созданию регулярной грузинской армии «моригэ» и был самым верным и надежным помощником Ираклия во всех государственных делах. Насколько нам известно, по сей день в научной литературе нет определенных и достоверных данных о причинах гибели царевича Левана. В интересном и ценном труде Геронтия Кикодзе «Ираклий Второй» говорится, что царевич Леван умер весной 1782 года в Кахетии при весьма загадочных обстоятельствах. Он якобы был приглашен на свадьбу в селение Веджиши. Там ему приглянулась красивая женщина, жена одного помещика, которая и убила царевича, сразив его кинжалом, защищая

<sup>10</sup> Рук. № 2922, стр. 426.

<sup>11</sup> Там же, стр. 526.

<sup>12</sup> Рук. № 4501, стр. 15—16а.

<sup>13</sup> Рук. № 2801, стр. 245а—245б.



свою честь<sup>14</sup>. Приводя эти данные, Г. Кикодзе пишет: «Трудно сказать, насколько правдив этот несколько романтически прикрашенный рассказ: как видно, современники не сумели выяснить загадочных обстоятельств убийства»<sup>15</sup>.

Совершенно по другому описывает гибель царевича Левана Гукаса Карнеци. Сведения об этом событии содержатся в одном из его журналов. «Так как в то время, — написано там, — существовала вражда между грузинами и чарскими лезгинами, и поскольку до этого грузины причинили им разорение, несколько сот человек из лезгин направились к грузинским поместьям, дабы учинить грабеж в селениях. В одном из селений они (лезгины) угнали овец и ограбили крестьян. Когда слух об этом дошел до города Тифлиса, отважный царевич, которого звали Леваном, с немногочисленным отрядом отправился в погоню и догнал их. В рукопашном бою Леван-Мирза ушел вперед и один из противников убил его выстрелом из ружья. Это известие повергло в глубокую скорбь весь грузинский народ и в особенности царя грузинского и всю его родню»<sup>16</sup>.

Нетрудно убедиться, что здесь вводится существенная поправка. Оказывается что царевич Леван погиб не от руки какой-то женщины, а пал на поле битвы, защищая интересы своего народа. Думается, что тут не может быть недоразумений. В Эчмиадзине были хорошо осведомлены, поскольку сразу же после гибели царевича католикос отправил в Тифлис своего представителя архимандрита Галуста, чтобы выразить царю Ираклию соболезнование. Естественно, что архимандрит Галуст был в курсе дела и знал обстоятельства гибели Левана и осведомил, в свою очередь, католикоса. Кроме того, Гукас мог узнать подробности от многочисленных армян, проживающих в Грузии. Католикос хорошо знал и высоко ценил царевича Левана и его смерть считал большой утратой. Об этом он написал в своих письмах, с выражением соболезнования, адресованных Ираклию II, царице Дареджан и царевичу Гергию.

Данные, приведенные в книге Г. Кикодзе, вызывают сомнение. Царевич не мог быть убит весной 1782 г., так как запись о смерти Левана в журнале католикоса относится к февралю 1781 года; той же датой помечены и письма с выражением соболезнования.

Несомненно, очень трудно в этом небольшом сообщении остановиться на всех тех вопросах, затронутых в переписке Гукаса Карнеци, которые представляют определенный интерес для истории Закавказья. Поэтому, мы постарались дать всего лишь общее представление об этих материалах.

Учитывая большую ценность архива Гукаса Карнеци, руководство Матенадарана им. М. Маштоца решило издать трехтомный сборник, в котором будут помещены полные тексты важнейших грамот и писем католикоса, а также аннотации всех остальных материалов. Эта публикация будет способствовать всестороннему изучению истории Закавказья последних десятилетий 18-го века.

<sup>14</sup> Геронти Кикодзе, Ираклий Второй, Тбилиси, 1947, стр. 102—103.

Там же.

Гук № 4181, стр. 70а—70б.

## კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ИИСАН БАБАЛИКАШВИЛИ, «ЕВРЕЙСКИЕ НАДПИСИ В ГРУЗИИ  
(XVIII—XIX вв.)»,

Изд. «Мецниереба», Тбилиси, 1971

В продолжении нескольких лет Н. И. Бабаликашвили обнаружил и исследовал более ста еврейских эпиграфических памятников (в подавляющем большинстве надгробные эпитафии, лишь незначительная часть из них строительные надписи). Несколько образцов этих памятников было сообщено исследователем научной общественности в виде докладов (в Тбилиси, в Москве); специально же памятникам г. Ахалцихе была посвящена обстоятельная статья на русском языке в журнале «Мацие» (1970, № 6). В настоящем издании публикуется несколько типичных надписей в качестве иллюстрации к общим выводам и характеристикам, изложенным на 3—24 стр. книги, являющейся сжатым изложением диссертационной работы автора, где собран весь корпус добытого материала с грузинским переводом и комментариями.

По справедливому замечанию автора, хотя «возраст исследованных памятников не так уж велик, они представляют определенную ценность, поскольку содержат интересный материал для изучения истории грузинских евреев, а также для еврейской эпиграфики вообще» (стр. 5). К сказанному следует добавить, что авторские извинения по отношению к «возрасту» памятников были бы уместны, если бы грузинская гебрантика в настоящее время располагала более древними письменными памятниками, представляющими безусловную историческую и культурную ценность. К тому же исключительная скудность выявленного материала и неразработанность целого ряда вопросов по истории, культуре и быту грузинских евреев заставляет исследователя признать важность наследия любого характера, отражающего вековые традиции народа. В этом направлении автор книги ясно намечает программу дальнейших изысканий: «Для изучения письменной традиции следует исследовать все, что было создано в Грузии на еврейском языке или записано еврейскими буквами, а также еврейские тексты, записанные грузинскими буквами — будь то оригинальные сочинения или переводы религиозного или иного содержания, трактаты, или короткие надписи, в т. ч. памятники еврейской эпиграфики, встречающиеся в Грузии» (стр. 4). Следует надеяться, что подобного рода материал своевременно будет обнаружен и станет достоянием науки.

По независящим от автора причинам настоящий труд его ограничен эпиграфическими памятниками позднего периода (дат. 1728—

1890 гг.). Для исследователя были доступны лишь те памятники, которые находились на поверхности земли или были скрыты неглубоко под ней, т. е. материал, который можно было обнаружить без специального археологического вмешательства. Но недостаточная древность «возраста» (хотя и тут прослеживается древняя традиция) компенсируется широким географическим ареалом. Добытый исследователем материал охватывает почти все провинции исторической Грузии. Тут представлены запад, юго-запад, северо-запад и восток страны: Самцхе (г. Ахалцихе, с. Ацкури, пос. Абастумани), Аджара (г. Батуми), Одиши (г. Поты, с. Бандза, с. Суджуба), Имерети (г. Кутаиси, пос. Вани, пос. Кулаши, пос. Сачхере), Лечхуми (с. Лаилаши), Верхняя Рача (г. Опи), Картли (с. Тамарашени), Кахети (с. Ахалсопели).

Перечисленные пункты представляют далеко не полную картину расселения евреев на территории грузинского государства. В этом списке отсутствует древняя столица Грузии Мцхета<sup>1</sup>. Но именно этот город, колыбель соборности грузинских племен, был первым средоточием еврейской общины на этой земле, как бы новым Иерусалимом<sup>2</sup> для палестинских изгнанных и исходным пунктом их дальнейшего расселения по разным областям Грузии<sup>3</sup>.

В грузинской летописи «Картлис Цховреба» («Житие Грузии») сохранилось сведение о первой диаспоре еврейского народа (после 597 г. до н. э.): «И было во время оно, Навуходоносор царь полонил Иерусалим и гонимые оттуда евреи прибыли в Картли и, обещая платить дань, выпросили у мцхетского старосты (მცხეტის ხალხი) землю. И было им дано право поселиться у реки Арагви, у притока, называемого Зана-ви, за оную землю и стали они платить дань» (Картлис Цховреба, т. 1, стр. 15—16).

Во второй половине I в. н. э. (после 72 г.) новая волна еврейской эмиграции появляется в Картли, что и засвидетельствовано теми же словами: «И Веспасиан, кесарь римлян, полонил Иерусалим и гонимые оттуда евреи прибыли во Мцхету и поселились рядом с древними теми

<sup>1</sup> Именно во Мцхете были найдены древнейшие памятники еврейской письменности. См. Д. А. Хвольсон, Сборник еврейских надписей, содержащих надгробные и другие надписи из Крыма и из иных мест, СПб., 1884, стр. 130—134; Г. В. Церетели, Исследованная надпись из Мцхеты, Вест. Инст. из., ист. и мат. культуры, Тб., 1940, т. V—VI, стр. 419—425 (на груз. яз.); А. Крихели, Стела с еврейской надписью, найденная в Мцхета, Труды историко-этнограф. музея евреев Грузии, Тб., т. 2, стр. 111—115.

<sup>2</sup> По крайней мере это было так для христианской Грузии. Топонимика Мцхеты и ее окрестностей в точности воспроизводит топонимику Иерусалима с его окрестностями, что и отчасти сохранилось до наших дней (см. К. Кекселидзе, К вопросу об иерусалимском происхождении грузинской церкви, Этюды по истории древнегруз. лит., IV, Тб., стр. 362—3).

<sup>3</sup> Об этом впервые упоминается И. Черным в книге путешествия по Кавказу (на евр. яз.). Пользуюсь грузинским переводом: А. Крихели (Труды историко-этнографического музея евреев Грузии, 1945).

евреями» (там же, стр. 44). К этому времени, как явствует из нашей летописи, вышедшие 600 лет назад из Палестины евреи могли считать землю Картли своей второй родиной, поэтому они неоднократно называются «грузинскими евреями» (ჰებრაიზი ქართველნი). И как везде случалось в известных центрах диаспоры (в Антиохии, в Александрии, в Риме...), грузинские евреи хранили тесную связь с Палестиной и своими соотечественниками, рассеянными по разным странам мира. Прибывали к ним специальные посланники (סוּחָרִי) с вестями о значительных событиях из жизни народа и, следует предположить, что и в Картли среди еврейской общины, собирали они взносы на восстановление иерусалимского Храма. О подобных сношениях имеются ясные свидетельства в «Житии Грузин».

Деятельности мцхетских евреев посвящено много заслуживающих внимания страниц грузинской летописи. К первой половине I в. н. э. с особым уважением упоминается «мцхетский еврей, старейшина (მობეცებელი)», который через посланников был приглашен в Иерусалим для обсуждения вопросов веры отцов в связи с появлением Христа. Именно этому почтенному человеку пришлось присутствовать при распятии Спасителя, как представителю общины, как одному из סוּחָרִי. По семейному преданию потомков Элиоза именно ему достался по жребию хитон Иисуса Христа, и согласно той же традиции святыня эта, принесенная Элиозом во Мцхету, была захоронена вместе с его сестрой недалеко от их дома, местонахождение которого вполне определенно указано в тексте: «И был дом Элиоза в западной части города, за участком Могвта, у моста» (там же, стр. 101)

Особо отмечается роль еврейской общины в деле христианизации Картли. Общеизвестно, что еврейская диаспора знакомила благорасположенных к ней язычников с монотеизмом и тем самым расчищала путь для распространения христианства<sup>5</sup>. Синагоги везде оказывались тем местом, где Апостолы впервые проповедывали евангельское учение (см. Деяния св. Апостолов). Об аналогичных фактах сообщается в нашей летописи: святая Нина, просветительница Грузии, по прибытии в эту страну прежде всего посещает синагогу (в оригинале ბავნი) в городе Урблиси<sup>6</sup> и будучи уже во Мцхете она постоянно поддерживает связь с еврейской общиной, через которую ей удается осуществить свою миссию в Грузии.

Среди еврейских деятелей времен обращения Грузии в христианство (в I половине IV в.) летопись упоминает священника Абиатара, потомка того древнего Элиоза. Замечательно, что подробности крещения

<sup>4</sup> Еврейскому סוּחָרִי в грузинских переводах Ветхого Завета соответствует მობეცებელი (соб. «старик»).

<sup>5</sup> Encyclopedic Dictionary of the Bible, by L. E. Hartmann, New-York, 1963, стр. 569).

<sup>6</sup> В Урблиси обнаружена перстень-печать с еврейской надписью (дат. III в. н. э.), которую удалось прочесть Н. Бабаликашвили (Еврейские надписи в Грузии, стр. 3).

грузини переданы со слов Абнатара и его сестры Сидонии<sup>7</sup>. Именно эти люди в числе других евреев явились первыми учениками св. Нины и, рискуя жизнью, всячески способствовали распространению новой веры. «Тогда восстали против Абнатара евреи, чтобы побить его камнями, но царь Мириан послал своих слуг и спас Абнатара от смерти» (стр. 102).

Летописец особо подчеркивает то обстоятельство, что предок Абнатара Элиоз с материнской стороны принадлежал к роду Элия<sup>8</sup>, силовского священнослужителя (см. I Сам. 1, 3), дом которого в продолжении нескольких поколений выдвигал видных священников, в том числе и первосвященника Абнатара, верного соратника царя Давида (см. кн. I Сам. 22, 20—23). Таким образом, имена ветхозаветных религиозных деятелей «Элий» (עֲלִי)<sup>9</sup> и «Абнатар» (אַבְנָתָר) повторились<sup>10</sup> у их потомков, мцхетских евреев<sup>11</sup>.

Все эти факты, запечатленные на страницах «Жития Грузин», ясно свидетельствуют о том, что мцхетская диаспора не была из последних и через своих просвещенных представителей пользовалась значительным духовным влиянием и деятельно участвовала в культурной жизни страны.

К сожалению, после упомянутых событий IV века летопись на протяжении многих столетий не сообщает никаких сведений о судьбах и деятельности грузинских евреев. Но одно характерно и это следует отметить, что оживление культурной деятельности евреев на нашей земле совпадало по времени с подъемом грузинской государственности и культуры. Не случайно, что к периоду объединения грузинских земель в одно государство (XI—XII вв.) относится хранившаяся долгое время в лапланской синагоге (в Лечхуми, северо-западе Грузии) древнееврейская рукопись Моисеева Пятикнижия, которую почитало даже христианское население, приписывая ей чудотворную силу. Как предполагает акад. Г. В. Церетели, эта рукопись может послужить одним из основных источников при будущем научно-критическом издании оригинального текста Ветхого Завета<sup>12</sup>.

<sup>7</sup> В этом рассказе встречается, между прочим, гебраизм вроде *უფლო მძიმეს სებას* (букл. «господиш тяжелого пелуга»); ср. *הַבַּיִת הַזֶּה* «чрестный».

<sup>8</sup> По преданию, проскользнувшему в «Житие Грузин», спанич Элии, как семейная реликвия, хранится во Мцхете.

<sup>9</sup> Предполагаем, что «Элиоз» является грецизированной формой древнееврейского имени *עֲלִי*.

<sup>10</sup> Известно, что обычай давать внуку имя деда возник в иудеоэллинском периоде. Особенно это укоренилось в семье первосвященника (см. Еврейская Энциклопедия, т. 8, стр. 143).

<sup>11</sup> По свидетельству проф. И. Мегрелидзе цхинвальская ветвь грузинской фамилии Элиозишвили (или Элиозидзе) прозывают себя также «Абнатаровыми» (*აბნატაროვნი*). Он же сообщает любопытный факт, что представители этой фамилии подробно, как по читашному из «Жития Грузин», рассказывают о мцхетском Абнатаре («Мацис», 1969, № 6, стр. 126, на груз. яз.).

<sup>12</sup> Г. В. Церетели. О Тбилисской рукописи древнееврейского Пятикнижия, сб. Постоциная Филология, Тб., 1969, на груз. яз., русск. резюме, стр. 38.

В царствование царицы Тамар, в эпоху, ознаменованную выдающимися культурными достижениями, на территории Грузинского государства, именно в черноморском городе Гагре, работали приверженцы караимской (иначе, восточной в противовес испанской) школы еврейских грамматиков. До наших дней сохранились два датированных (1207 г. и 1208 г.) трактата на древнееврейском языке, сочиненных или переписанных в Гагре<sup>13</sup>.

Но документы подобного рода еще недостаточно выявлены. К тому же, надо предположить, что еврейское культурное наследие в Грузии разделило общую участь с грузинскими письменными и материальными ценностями, погибшими или рассеянными во время неоднократных нашествий прошлых веков. При таких обстоятельствах трудно переоценить работу, проведенную Н. И. Бабаликашвили в деле обнаружения и фиксирования эпиграфических памятников, представляющих, несмотря на их «молодой возраст», немаловажное значение для изучения еврейских письменных и вообще культурных традиций.

Не выдающиеся личности, а простые, безвестные люди покоятся под этими надгробьями, но их эпитафии несомненно отражают общую языковую и духовную культуру всего народа, культуру, которая на протяжении веков поддерживалась именно подобными им людьми.

Самое главное, что поддерживалось и передавалось ими из поколения в поколение, это — классический древнееврейский язык, язык культа и культуры. Словесное содержание надгробных памятников вдохновляется Ветхим Заветом; эпитафии очень древни и ведут свое начало еще из Палестины. Сам памятник, выраженный словом **קִבְּוֹ** («воздвигнутый столп») — это священный предмет, фигурирующий в значительных ситуациях. Он ставится Иаковом после видения им лестницы, соединяющей землю с небом, в знак божьего присутствия: «И этот камень, который я поставил памятником, будет домом Божиим» (Быт. 28, 22). В другой раз, на месте теофании, когда он впервые был назван Израилем, он ставит такой же памятник (Быт. 35, 14). И наконец, опять же памятник ставит Иаков на могиле любимой жены своей Рахили: «И поставил Иаков над гробом ее памятник, это надгробный памятник Рахили до сего дня (Быт. 35, 20).

<sup>13</sup> М. Н. З и с л и н, Восточная школа еврейских грамматиков в X—XII вв. (В сб. Семитские языки, выпуск 2, ч. 2, М., 1965, стр. 768—772); Г. В. Ц е р е т е л и, указ. соч. стр. 32 (с указанием на L. L i p s c h ü t z, Ben Ašer Ben Naftali. Der Bibeltext der tiberischen Masereten, Bonn, 1935, стр. V).

«Маццеба», воздвигнутая Иаковом на священном месте, воспринимается как прообраз храма<sup>14</sup>, поэтому слова, которые он произнес при ее воздвижении (Быт. 28, 17), высечены на фронтоне здания синагоги (в г. Кутаиси, 1886—87 гг.): «Как страшно это место! Это не что иное, как Дом Божий, и это врата небес».

То же слово «маццеба» стало, главным образом, названием надгробного памятника, поэтому фраза, произнесенная Иаковом при ее воздвижении на могиле Рахили, вновь и вновь повторяется на плитах в продолжении последующих веков: «Это — камень надгробия (אבן המצבה) на могиле хахама Моисея, сына хахама Авраама...» (надпись из Ваши, 1969 г.). Или «А это — камень, который я положил памятником на могиле...» (надпись из Батуми, 1894 г.). Эта древнейшая формула неуклонно используется на надгробных памятниках из Грузии.

Еврейские эпитафии интересны еще тем, что в них отражены склад жизлепонимания общины и ее отношение к факту смерти. Мы не найдем в них слова «смерть»; смерть упразднена, человек не «умирает», а «освобождается» (נפטר), ему вечно сопугствует «жизнь» (חיים). Наиболее часто употребляемая эвлогия (по свидетельству Н. Бабаликашвили) как в Грузии, так и в других странах, гласит: «Да будет душа его завязана в узел жизни» (из кн. I Сам. 25, 29). Трагическое, скорбное переживание смерти заменяется радостной верой в воскресение для вечной жизни. Этим оптимистическим мироощущением можно объяснить то парадоксальное явление, что на еврейском языке «кладбище» называется בית חיים «домом жизни», в смысле преддверия вечной жизни<sup>15</sup>, поэтому и пишется в эпитафии: он «отошел в вечный дом свой» (בית עולם) Поэтому естественно, что в еврейских эпитафиях мы не находим ни малейшего выражения скорби, что так характерно для языческих надгробий всех времен. Вспомним, хотя бы, знаменитую эпитафию Серафимы (из Мцхеты), в которой ее смерть оплакивают не многословно, но душераздирающим воплем «горе горы!» (הבל הבלין (См. Г. Церетели, Армазская билингва, Тб., 1940). Подобные изменения скорби, не лишённые порой художественной экспрессии, в полной мере отражают отношение язычников к смерти, для которых не существовало вечного дома «Бога Живого» אלהים חיים. Еврейская же эпитафия из Мцхеты приблизительно того же времени, что и Серафимы, с надеждой возглашает: «Место его покоя да будет с благочестивыми, его воскресение — с праведными»<sup>16</sup>. То же самое явление засвидетельствовано в раннехристианских эпитафиях из катакомб, относящихся к тому времени, когда христианство только зарождалось в лоне иудей-

<sup>14</sup> Ср. название мцхетского кафедрального храма «Свети-цховели», букв. «Столи живий».

<sup>15</sup> Наоборот, в мусульманской эпитафии читаем: «Смерть есть дверь и все люди войдут в нее» или «Все живущее умрет» (Г. Юсупов, Итоги полевых эпиграфических исследований 1961—1963 гг. в Татарской АССР, «Эпиграфика востока», XXI, 1972).

<sup>16</sup> Д. А. Хвольсон. Сборник еврейских надписей, СПб., 1884, стр. 130.

ской общины: «Фруктуозус, душа твоя с праведными» (*Fructuosus anima tua cum iustis*) или «живи между святыми» (*vivis in sanctis*)<sup>17</sup>. «Какая эпитафия, — пишет Ф. В. Фаррар, — могла быть более возвышенною в своем смело дерзновенном пренебрежении к смерти, чем два слова в одной надписи, которая гласит: «Терентиян живи в ети!»<sup>18</sup>. Действительно они подтверждают победное восклицание апостола Павла: «Смерть! где твое жало? Ади где твоя победа?» (1 Кор. 15, 55; ср. Осии 13, 14). «Жизнь», «Мир», «Вечность», «Слава», «Рай»... — эти словесные символы<sup>19</sup> то и дело чередуются в эпитафиях еврейских надгробий, как и в христианских. Но в отличие от последних, непосредственно выражающих надежды верующего, за ними стоит установившаяся письменная традиция, что придает им характер строгой и устойчивой нормы. Вот, самые характерные эвлогии: «Да будет душа его завязана в узел жизни в саду Эдема вместе с праведными и благочестивыми» (Ахалцихе, 1860 г.); «И да будет покой его словою» (в Ахалцихе, часто)<sup>20</sup>; «Душа его в раю для жизни в мире грядущем» (там же, 1865 г.).

В эпитафиях отражены религиозные верования еврейского общества и его этические представления о благой жизни, о нравственном и интеллектуальном облике человека. На надгробьях запечатлены самые, на взгляд общины, характерные изречения из Ветхого Завета. В ахалцихских эпитафиях, посвященных мужчине, особенно часто встречается стих из кн. Экклезиаста (7,1): «Имя доброе лучше дорогого едея, а день смерти — дня рождения его»; причем «елей»  $\text{יָמֵי}$  собств. «масло», «жир») в этом изречении имеет оттенок «богатства»<sup>21</sup>, подобно «жемчугу» в эпитафии, посвященной женщине: «Жену благоправную кто найдет? Выше жемчугов цена ее» (Пр. Сол. 31, 2). Если женщина прославляется за целомудрие и супружескую верность («Благоправная жена венец мужа своего». Пр. Сол. 12, 4), то в мужчине наиболее ценятся его разум и стремление к мудрости. Удачно объединив в одной эпитафии два изречения из разных книг Ветхого Завета — «Но где премудрость обретается и где место разума?» (Иов. 28, 12) и «Блажен человек, нашедший мудрость и человек, приобретший разум» (Пр. Сол. 3, 13) — составители еще рельефнее подчеркнули особую важность этих

<sup>17</sup> А. фон Фрикен, Римские катакомбы и памятники первоначального христианского искусства, ч. 2, М., 1877, стр. 13.

<sup>18</sup> Жизнь святых отцов и учителей церкви, СПб., 1891, стр. 41.

<sup>19</sup> Единственный случай изображения предметного символа на надгробии из собрания Н. Бабакидзе, это — «венец» (рядом со «свитком Давида»), что, по-видимому, следует понять в смысле «венец спасения»; ср.  $\text{כֶּתֶר יְיָוָה}$  «венец его (Бога) — спасение» (*Synagogue Service for New Year*, ed. A. Davis and H. M. Adler, N.-York, p. 98). Ср. также: «Будь верен до смерти и дам тебе венец жизни» (Откр. Иоанн. 2, 10).

<sup>20</sup> Исайя 11, 10. Контекст эсхатологический: «И будет в тот день: к корню Иессееву, который станет как знамя для народов, обратятся язычники, — и покой его будет слава».

<sup>21</sup> Первое полуступище этого изречения созвучно со знаменитым афоризмом Руствади: «Всеж богатство, добытых лучше добыванье доброй славы», 799, 4 (пер. Ш. Нуцубидзе).



качество для человека, представляющих в их сознании залог блаженства и славы «в мире грядущем».

Впрочем, составители эпитафий воссоздают некоторый идеализированный облик, должный образ человека, наделенного всеми моральными и интеллектуальными качествами. Этой цели служат разнообразные эпитеты, характеризующие усопшего с разных сторон. Мужчина поминается как **צדק** «непорочный», **ישר** «честный», **בון** «проницательный», **רב** «преславный», **צדיק** «праведный»; женщина же: **כשרה** «благочестивая», **שנועה** «целомудренная», **כבודיה** «славная». К стати говорят, русские варианты перечисленных лексем в недостаточной мере передают семантическую глубину и смысловые оттенки, заключенные в еврейских оригиналах.

К подобным эпитетам причисляет Н. Бабаликшвили и термин «ахам» (**חכם** собств. «мудрый»). Слово это, обозначающее чин религиозного руководителя еврейской общины, может иметь в эпитафиях значение и почетного титула, ибо как пишет автор, «прузинские евреи словом **חכם** иногда почтительно обращаются к людям пожилым и старым, в особенности к тем, которые, как и священнослужители, носят бороду, даже если те мало сведущи в богословских вопросах»<sup>22</sup>.

К этой категории эпитетов следовало бы отнести также слово **זקן** «закен» (в ископном значении «старый», «старик»), которое единственный раз встречается в ахалцихской эпитафии (дат. 1853 г.) по отношению к некоему Мишанлу, скончавшемуся «в краткости дней». В эпитафиях разных стран слово это часто употребляется в качестве почетного титула по отношению к лицам обоего пола<sup>23</sup>. Напр., на надгробии из Крыма фразу **זקנה רחל בתו**<sup>24</sup> следует понять не как «старуха Рахиль, дочь старика рабби Менахема», а как «почтенная Рахиль, дочь почтенного рабби Менахема». Аналогично, в йеменских эпитафиях среди многочисленных (по 5—6) эпитетов, украшающих погребенного, приводится также **זקן** и **זקנה**. Причем, в одной из них этим титулом названы два поколения предков усопшей, — отец и дед<sup>25</sup>.

На основе вышесказанного можно заключить, что в упомянутой надписи из Ахалцихе слово «закен» употреблено не в смысле «старик», как переводит Н. Бабаликшвили, а в значении почетного титула, близкого термину *signore* (см. ниже). Поэтому, не должно казаться неестественным сказанное по отношению к «закену Мишанлу» выражение

<sup>22</sup> Еврейские надписи в Грузии, стр. 22.

<sup>23</sup> В ветхозаветных книгах оно, употребляемое во мн. ч., применяется в качестве специального термина, обозначающего персон, облеченных авторитетом и социальной властью, т. е. членов совета старейшин (Быт. 50, 17; Исх. 3, 16; Левит. 4, 15; и мн. др.). Подобную семантику имеют аккад. *šibūtu*, греч. *πρεσβύτερος*, лат. *senatus, seniores*, араб. شيخ.

<sup>24</sup> Д. А. Хвольсон, указ. соч., стр. 240, надп. XXV II.

<sup>25</sup> «Достоинства, целомудренная и т. д. Имна..., дочь почтенного (закена) проницательного и т. д. Давида... сына почтенного (закена), проницательного и т. д. Тоба...» См. S. A. Vignault, A new Eighth-century Hebrew Epitaph from Aden (Journal of Semitic St. VI, n. 1, 1961).

«сморчался в краткости дней», и необязательно было вложить иной смысл в эту устойчивую фразу (как это делает Н. Бабаликашвили), а именно, «скоропостижно» с оговоркой, что речь идет о старике<sup>26</sup>.

Что касается упомянутого выражения **לְמִיָּד בְּכַרְתִּי** («в краткости дней»), которое, по свидетельству автора, «в еврейском языке утвердилось в послебиблейский период» (указ. соч., стр. 10), то следует вспомнить, что оно, в несколько иной форме встречается в кн. Иова 14,1: «Человек, рожденный женщиной, краток днѣм (**לְמִיָּד בְּכַרְתִּי**)». Как видно из контекста, слова эти подразумевают недолговечность и быстротечность человеческой жизни вообще и поэтому они могут быть сказаны о человеке любого возраста в качестве своего рода *memento mori*. Особенно уместно их упоминание на надгробьях.

Все эти цитаты — изречения и фразы из Ветхого Завета, составляющие содержание эпитафий на еврейских надгробьях, равно как традиция и стиль их составления, как показал Н. Бабаликашвили в своем труде, бытуют в заупокойном культе среди евреев многих стран мира, что свидетельствует об общности стародавней духовной культуры народа, рассеянного по разным концам Земли, от Йемена до Пиринеев.

В связи с сохранением национальных традиций, особо следует отметить встречающиеся в эпитафиях собственные имена, подавляющее большинство которых еврейские (52 имени против двух грузинских). Бросается в глаза и их разнообразие (в 95-ти эпитафиях встречаются 52 разных имени). Покойщиеся под надгробьями носили имена библейских патриархов, каковы: «Адам», «Авраам» (в произношении груз. евреев *avraam*<sup>27</sup>), «Исак» (*ichaq*), «Иаков» (*i řaqob*), также «Израиль» (*israel*) и имена большинства из его сыночей; имена священнослужителей: «Аарон», «Елсазар» (*eliřazer*); имена пророков: «Моисей» (*mōše*), «Иезекиил» (*ieřizqel*), «Исайя» (*ieřeqia*) и др. Среди женских имен: «Ева» (*řawa*), «Ревека» (*řibqa*), «Рахиль» (*řahel*) и др.

Автор книги особо выделяет те собственные имена, «которые в Библии либо вообще не встречаются, либо употребляются как нарицательные». К примеру, слова: **לְמִיָּד** (в переводе — «мир») **שִׂמְחָה** (в переводе — «радость») и др. Касательно этого последнего имени — «Симха», — следует отметить, что женское же собственное имя подобной этимологии и формы засвидетельствовано еще в ассиро-вавилонской языковой среде, в эпосе о Гильгамеше: *řan h̄ t*. Предположительно, что еврейское имя «Симха» бывало среди древнепалестинских евреев, хотя оно не встречается в библейских текстах.

<sup>26</sup> В другом случае, когда эти слова сказаны в тридцатилетнем человеке, автор их переводит как «безвременно» или «молодым» (Еврейские надписи в Грузии, стр. 10).

<sup>27</sup> В своей книге Н. Бабаликашвили дает список всех собственных имен, упоминаемых в эпитафиях, с латинской транскрипцией древнееврейского произношения и произношения грузинских евреев (стр. 16—18).

В эпитафиях крайне редки грузинские собственные имена, хотя употребление местных имен рядом с национальными среди евреев, по всей вероятности, берет свое начало с древнейших времен. В вышеупомянутой надгробной надписи из Мцхеты усопший по обычаю, принятому после вавилонского пленения<sup>28</sup>, назван двойным именем: «Иегуда, прозванный Гурк (גורק)». Д. А. Хвольсон недоумевает, почему Иегуда прозван «Гурк»-ом (иранск. «полк»<sup>29</sup>), а не местным именем, означющим «лев», что было бы естественнее, ибо на основании кн. Быт. 49,9, («Молодой лев Иегуда»), вторым именем Иегуды обычно является «Лев». Но это прозвище по отношению к Мцхетскому Иегуде не случайно: иранское слово «Гурк/Гург» было, по-видимому, осмыслено как «лев», ибо евр. «гур» (גור) означает «льва» (именно это слово употреблено в приведенной фразе из кн. Бытия)<sup>30</sup>.

В собрании Н. Бабаликашвили встречаются лишь два грузинских имени (оба женские!); причем они не особенно распространены среди грузин. תורפא „Тура“ (ტორფა „миловидная“) упоминается два раза в надписях из Сачхере (1773 г.) и Лилаши (1898 г.)<sup>31</sup>, יאגונדי „Иагунди“ (იაგუნდი „яхонт“)<sup>32</sup> из Ахалцихе (1874 г.). В связи с этим последним можно вспомнить женское имя из кн. 1 Сам. 1,2: פנינה „Пенинна“, „Феннина“ (жемчужина“).

К этим фактам причисляет автор также упоминание двух местных географических названий: בננא Бандза (ბნძა, уникальный случай, когда на надгробии указано место захоронения усопшего) и אכאלצ'יח Ахалцихе (в строительной надписи на ахалцихской синагоге). От внимания исследователя не ускользнул тот факт, что название города передано в принятой до революции русской форме — «Ахалцих», на что указывает наличие немого «шва» при букве «каф» (единственный случай применения в надписях знака огласовки)<sup>33</sup>. «Название города Ахалцихе в данной в надписи форме — справедливо замечает Н. Бабаликашвили, — объясняется тем, что, по-видимому, составителем надписи,

<sup>28</sup> Д. А. Хвольсон, указ. соч., стр. 131.

<sup>29</sup> Это слово фигурирует в прозвище царя Вахтанга (Vв.) — «Горгасал: «Гург-сар» — «Волколовый» (см. М. Андрионикашвили, Очерк по истории иранско-грузинским языковым взаимоотношениям, I, Тб., 1966, стр. 454, на груз. яз.). Особый интерес в этом отношении вызывает тот факт, что этот царь послал шлем с изображением льва и полка. В качестве собственного имени «Гург/ка» или «Горг» в настоящее время среди грузин не встречается. Упоминается оно в официальных актах Сванетии и в других исторических документах.

<sup>30</sup> Упомянутый прием этимологизирования общепринято в книгах Ветхого Завета; воп. хотя бы, имя גרשום «Гершом» — «Нарек ему имя Гершом, потому что сказал, пришельцем был я в земле чужой» (Исх., 2, 22). В составе имени фигурирует слово «гер» — «пришелец».

<sup>31</sup> Засвидетельствовано: А. А. Глойти, Картелиеские собственные имена. Словарь антропонимов, Тб., 1967.

<sup>32</sup> Там же.

<sup>33</sup> Хотя, следует напомнить, что в огласованных текстах конечный «каф», как правило, всегда отмечен знаком «шва».

равно как и строителем-архитектором ахалцихской синагоги был европейский еврей, который передал русскую форму «Ахалцих», а не грузинскую «Ахалцихе» (Назв. кн., стр. 20). Вместе с тем следовало бы отметить случай обратного порядка, когда по-русски оформленная фамилия записана с грузинским окончанием именительного падежа: **הספיר חסידובי**<sup>34</sup> «Эсфирь Хасидови», именно «Хасидов-и», а не «Хасидов» и даже не «Хасидова», что было бы естественное, поскольку фамилия относится к женщине. Этот факт свидетельствует о том, что надпись была создана в грузино-языковой среде.

Но именно в Ахалцихе замечено исследователем влияние традиций западных евреев, что и нашло свое отражение на надписях. На нескольких эпитафиях и на одном предмете (на «указке») перед собственными именами стоит слово **סניור** «сениор», по поводу чего автор пишет: «Поскольку у евреев из других районов Грузии это слово не встречается, можно предположить, что в г. Ахалцихе отразилась традиция евреев Турции, выходцев из Испании, с которыми евреи этого города находились в довольно в тесном контакте»<sup>35</sup>. Это слово, бытующее среди евреев романских стран<sup>36</sup>, по всей вероятности, соответствует еврейскому **זָרֵי**, которое в значении почтительного эпитета использовано в единственном случае на одном надгробии из Грузии (см. выше). Интересно отметить, что **זָרֵי** и **זָרֵי**, когда в них не подразумевается старческий возраст, Вульгата переводит именно как *senior* и *seniores* (Быт. 24 2; Исх. 3,16 и мн. др.).

По сведению Н. Бабаликашвили, указание фамилии усопшего в еврейских эпитафиях (имеются в виду надписи из Грузии) до XX в. редкое явление. Хотя грузинские евреи, по крайней мере, в продолжении прошлого века носили фамилии, оформленные на грузинский лад (с окончанием на -швили в подавляющем большинстве случаев). Их неупоминание можно объяснить, во-первых, тем обстоятельством, что установление канона составления эпитафий относится к тем временам, когда фамилий, как таковых, не существовало. Как и в других восточных обществах, среди евреев достаточно было упоминание лица по имени и отчеству (иногда по целому поколению предков, см. случаи в ВЗ), что и соблюдалось и в позднейших эпитафиях. Во-вторых, фамилии, возникшие для внешнеобщинных отношений, могли не иметь обязательного употребления внутри общины, тем более при составлении надгробных надписей, представляющих дело культа, в некотором роде.

Тем не менее, среди надгробных надписей прошлого века зафиксировано несколько случаев упоминания фамилии усопшего. Определенный интерес представляет тот факт, что это явление засвидетельствовано в двух соседних областях северо-западной Грузии: в Лечху-

<sup>34</sup> Надпись на указке, употребляемой при чтении свитка Торы (дат. 1880 г.).

<sup>35</sup> «Магис», 1970, № 6, стр. 281.

<sup>36</sup> Встречается также на надгробии Амстердама в написании **זניאר** (Евр. Энцикл., т. XVI, 260).

ми, в лаилашской эпитафии (дат. 1846 годом!) упоминается фамилия «Мегрелишвили»<sup>37</sup>; в Рача, в двух эпитафиях из г. Они (дат. 1880—1882 гг.) встречается фамилия «Хахиашвили».

По предположению автора книги, встречающееся в ахалцихских надписях слово ლევიშვილი возможно тоже является фактом упоминания фамилии, что вполне вероятно, поскольку распространенная в Ахалцихе фамилия «Левишвили» («сын Леви») соответствует по значению еврейскому לוי (Галеви). В этом пункте Н. Бабаликашвили дает слишком лаконичное, на наш взгляд, разъяснение: «Это слово (имеется в виду ლევი) кроме собственного имени может указывать также и на принадлежностьпоминаемого к левитам или к фамилии Леви(-швили), что, впрочем, в плане историческом — одно и то же» (Указ. кн., стр. 22). Если автор под термином «левиты» подразумевает то, что известно про них в библейской науке, именно, что они, левиты, представители колена Леви (третьего сына Иакова), составляли священническое сословие, рассеянное среди остальных колен для поддержания веры и несения культовой службы, — то его мимоходное заявление приобретает определенную важность. Действительно, скрывается ли под грузино-еврейской фамилией Левишвили (она же Галеви) историческая преемственность в вышеуказанном смысле, и насколько представляется возможным существованием представителей колена Левиина в Грузии до позднейшего времени?

Этот последний вопрос был в свое время поднят известным гебраистом А. Я. Гаркави на основании контекста из кн. Эздры VIII, 15—17 др. источников, а в позднейшем А. Крихели развил его в связи с надгробной надписью из Мхеты; он пишет: «Комплекс изображений, имеющихся на нашем памятнике, очевидно, связан с храмовой утварью и особенно с культом хлеба, это наводит на мысль, что погребенный был из колена «левитов»<sup>38</sup>. Тут нет места вдаваться в подробности данного вопроса (естественно, они не могли быть обсуждаемы в монографии Н. Бабаликашвили, ограниченной на данном этапе вопросами эпиграфическо-лингвистического характера), но отметим лишь одно, что в «Житии Грузии» имеются некоторые нюансы, подтверждающие это мнение.

В заключение скажем несколько слов о лингвистическом разделе труда Н. Бабаликашвили. Наряду с тем, что в памятниках выявлены некоторые небрежности со стороны составителей надписей, нарушения классических норм древнееврейского языка (несогласованность в роде, синтаксические несуразности и т. п.), общесвойственные для еврейской эпиграфии из других стран, — исследователем обсуждаются и такие моменты, про которые, насколько нам известно, впервые приходится читать в данной монографии. Это касается, главным образом, «фоне-

<sup>37</sup> Фамилия эта распространена и среди грузин.

<sup>38</sup> А. К р и х е л и, Стела с еврейской надписью, найденная в Мхета, Труды Историко-эпиграфического музея евреев Грузии, Тбилиси, т. II, стр. 127.

тического стиля», реализованного при традиционном чтении библейских текстов, а также при произнесении изустно целого ряда собственных имен евреями, носителями грузинского языка. С целью выявления особенностей грузинско-еврейского произношения, автор прилагает к своей работе полный список собственных имен, встречающихся в надписях, и таблицы еврейских гласных и согласных знаков с транскрипцией масоретского произношения параллельно с произношением, характерным для грузинских евреев.

Как явствует из таблицы, наряду с некоторым упрощением фонетической системы древнего языка (особ. утеря долготы, упрощение вокализма до пяти гласных, — столько же в грузинском), в этом произношении сохраняют устойчивость древние эмфатические согласные — **ד**, **ז**, **ק**; особенно интересен случай с **ז**, который в произношении идентичен с грузинским глухим фарингальным **ჟ**, (в транскр. **q**); т. ч. имена **דָּוִד** (Давид), **זָכַרְיָה** (Иаков), **יִשָּׁיָה** (Исаия) произносятся „буквальным“ образом: **ელიეზერ** (eliqezet), **იაყაოლ** (iaqaoł), **იეშაია** (iešaiia)<sup>39</sup>.

Отклонение от масоретской традиции или сохранение домасоретского, resp. архаического произношения, замечается по отношению к согласным группы **לגדקפת** (**לגדקפת**), среди которых лишь единственное **ק** (**ד**) являет двойную реализацию, т. е., подвержено спонантизации в положении после гласного.

Но поскольку обсуждение упомянутых фактов не основывается на эпиграфическом материале, а лишь на устных свидетельствах, оно не имеет прямого отношения к предмету монографии и выходит за ее пределы. Тем не менее подобные вопросы, будучи совершенно неизученными в области грузинской габранстики<sup>40</sup>, нашли свое оправданное место в первой научной монографии по изучению не только письменных традиций грузинских евреев, но и культурного населения вообще. Тем самым автор «Еврейских надписей в Грузии» положил основу для дальнейших углубленных изысканий в этой области.

Следует надеяться, что Н. И. Бабаликашвили в скором времени опубликует весь корпус, собранных им эпиграфических памятников и в более обстоятельном виде представит науке итоги своих исследований.

<sup>39</sup> Еврейские надписи из Грузии, см. в списке на ст. 16, 17; (№№ 8, 23, 26).

<sup>40</sup> Достойно сожаления, что богатая в этом отношении европейская научная литература совершенно незнакома с этими фактами.

## ძ რ ( ო ნ ი კ ა და ი ნ ფ ო რ მ ა ს ი ა

### ახალგაზრდა ორიენტალისტთა კონფერენცია

ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭო (თავმჯდომარე ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი გ. ჭაფარიძე). იგი თავის რიგებში აერთიანებს რამდენიმე ათეულ ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკსა და ასპირანტს, რომელთა საკუთარობა ძირითადად წარმოადგენს ორ სექციას: ისტორიის (ხელმძღვანელი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი გ. ბერიძე) და ლიტერატურისა და ენათმეცნიერების (ხელმძღვანელი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი ლ. კვიციანიშვილი).

საბჭოს ინიციატივით ჩატარებული ღონისძიებიდან მნიშვნელოვანია ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა და ასპირანტთა პირველი კონფერენცია. კონფერენციაში მონაწილეობა მიიღო ინსტიტუტის ყველა განყოფილების 17 ახალგაზრდა მეცნიერ-თანამშრომელმა და ასპირანტმა. მათი მოხსენებები ეხებოდნენ მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიის, ლიტერატურის, ენათმეცნიერების აქტუალურ პრობლემებს, აგრეთვე აღმოსავლეთის რიგი ქვეყნებისა და საქართველოს ურთიერთობის საკითხებს.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ნ. გურგენიძის მოხსენებაში („თურქული კალკები ქართლის მესხურ დიალექტში“) განხილული იყო ზოგიერთი თურქული კალკი, რომელსაც ეხებებოდა ქართლის მესხურ დიალექტში. ავტორმა ძირითად მასალად გამოიყენა გამოქვეყნებული დიალექტოლოგიური ტექსტები.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი ლ. კვიციანიშვილი თავის მოხსენებაში („ანტიკური ჰიმნური პოეზიის ტრადიციათა განვითარება“) შემდეგ საფუძველზე ამაჯანსაღებდა ანტიკური ჰიმნებთან ბიზანტიური საგალობლების მიმართებას: 1. ბიზანტიური ლიტერატურა წარმოადგენს ძველი ბერძნული ლიტერატურის გავრცელებასა და განვითარებას და 2. ანტიკური და ბიზანტიური საგალობლები სხვადასხვა ეპოქის ჰიმნური პოეზიის ნიმუშებია, რომლებსაც აკავშირებს ამ ჰიმნური პოეზიის ტრადიციები. ახალგაზრდა მეცნიერის კვლევის ინტერესს შეადგენს აგრეთვე ჰომეროსის სახელით ჩვენამდე მოღწეული ჰიმნებისა და მომდევნო ეპოქების ბერძნულ საგალობელთა ურთიერთმიმართების დადგენა. ლ. კვიციანიშვილის დასკვნით „ფსალმუნებში და ქრისტიანულ საგალობელთა პოეტურ შექცევებაში აღბეჭდულ მხატვრულ სახეებს შვილობილ პარალელები, ხოლო ზოგ შემთხვევაში ძირებით მოექცნენ ჰომეროსის ჰიმნებში, რომლებიც ასახავენ უძველეს შეხედულებებს ცისა და ქვეყნის განმგებელი ძალების შესახებ (ფრთხვანობის სეულენ და სხვ.)“.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ე. ჯაველიძის მოხსენება („ნუფის სატირის ბუნების გაგებისათვის“) ეხებოდა მე-17 ს-ის ცნობილი თურქი პოეტის ომერ ნუფის სატირული შემოქმედების შესწავლას. ავტორის აზრით, „პოეტის სატირის უძველეს შემთხვევაში აპირობებს პირადი განწყობილება და კერძო ურთიერთობათა შედეგად ვარსებობს შერისებვა და არა საზოგადოებრივი მდგომარეობის შედეგად აღძრული უქაყოფილება“, რომლის მიზეზებსაც ე. ჯაველიძე პოულობს პოეტის პიროვნებაში, მის ფსიქიკურ ხასიათში, ლიტერატურულ ტრადიციებში, და იმ სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობაში, როდესაც პოეტი მოღვაწეობდა. მოხსენებელმა მსმენელებს ვაცნო ნუფის სატირისათვის დამახასიათებელი ნიმუშები.

გ. ათაბეგოვი თავის მოხსენებაში („ომარ ხაიამის რამდენიმე რუბაის წაკითხვისათვის“) გამოჩინილი სპარსული პოეტის ომარ ხაიამის (1018—1113) ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერთა მრავალი გამოცემის ანალიზის საფუძველზე გეთავაზობს რამდენიმე რუბაის ახლებურ წაკითხვას.

ნ. გიგაშვილის მოხსენების თემა („ამირ ხასრო დეპლევის პოემა „შირინ ო ხოსრო“ და მისი ქართული თარგმანი“) ეხებოდა XIII ს-ის გამოჩენილი ინდოელი მწერლის ამირ ხოსრო დეპლევის სპარსულ ენაზე დაწერილი პოემის „შირინ ო ხოსროს“ ქართული პროზაული თარგმანის საკითხებს. პოემის ქართული თარგმანი, რომელიც აღორძინების ხანაშია შესრულებული,

მაღალმატერულობით არ გამოირჩევა. ავტორი ფიქრობს, რომ იგი შესრულებული იყო ახალი პოეტური გადამუშავებისათვის.

გ. თუმშალიშვილმა გარდაბნულ აზერბაიჯანელთა მეტყველებაში გამოავლინა მთელი რივი ქართული ლექსიკური ნასესხობანი, რომლებიც მკვლევართ ადრე აღნიშნული არ ჰქონდათ (ჩაყანი, ყოთი, ყოთ, ნორ და სხვ.). მის მოხსენებაში („ქართულ ლექსიკურ ნასესხობათა შესახებ გარდაბნულ აზერბაიჯანელთა მეტყველებაში“, ხელმძღვანელი აკად. ს. ჭიქია) არის ცდა შეისწავლოს ის ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებები, რომლებიც აზერბაიჯანულ სინამდვილეში განიცადა ქართულმა ლექსებამ.

აკად. ვ. წერეთლის ხელმძღვანელობით არის შესრულებული ნ. რობაქიძის მოხსენება: „al-iddigam“-ი ზამანზარის გრამატიკული ტრაქტატის „al-mufassal“-ის მიხედვით. ზამანზარის აზრით, არაბები „al-iddigam“-ს მიმართავენ იმ შემთხვევაში, როდესაც სურთ გააადვილონ წარმოთქმა ორი ზეზობელი იდენტური ან პომორგანული ბგერისა. მის მიერ განხილული ბგერათმშრწყმის სამი შემთხვევის ანალიზი ნ. რობაქიძეს საშუალებას აძლევს დაასკვნას, რომ „al-iddigam“-ი არის გემინაცია, რომელიც შედგება სრული კონტაქტური ასიმილაციისა.

არსებული ფაქტური თავის სირიული ენის გრამატიკაში“ სახელის რიცხვის წარმოებისას გამოყოფს ორ შრავლობით — სწორსა და მსხრვეულს — და არჩევს ორ ფორმას — შტკეცილსა და აორთანს. ა. ფახურის სირიული ენის გრამატიკის განხილვისა და ანალიზის შედეგად დ. სვანი თავის მოხსენებაში („სახელის რიცხვის წარმოება სირიულ ენაში ა. ფახურის სირიული ენის გრამატიკის მიხედვითა“, ხელმძღვანელი პროფ. ე. წერეთელი) ასკვნის, რომ გრამატიკაში მოცემულია სახელის რიცხვის საკმაოდ დაწვრილებითი განხილვა და იგი მიიყვება აღმოსავლეთში ცნობილი გრამატიკური ანალიზის ფორმას.

ლ. რუხაძეს თავის მოხსენებაში („თურქულ ნასესხობათა შესახებ ქართულ ენაში“, ხელმძღვანელი აკად. ს. ჭიქია) შესწავლილი აქვს თურქული წარმომავლობის ის ლექსიკა, რომელთა სადავრობა ქართული ენის ლექსიკონში მითითებული არ არის (ალაია, ბაული, ბოში, დამბლა, თათა, კონდახი, კორუმი და სხვ.). მოხსენებაში გარკვეული უკრძალვება დამთმომ მესაქონლობისადმი დაკავშირებული ლექსიკის განხილვას (ალაია, დამბალი, დოლი, თობლი, იორღა), აგრეთვე ქართულ სალიტერატურო ენაში შეინიშნულ რიგ თურქიზმებს საყოფაცხოვრებო სინამდვილიდან (აბგა. ბული, დირე, ოჯახი, ნაჯახი, ჩიბუხი, ხაფანგი და სხვ.).

პროფ. ყ. გიუნაშვილის ხელმძღვანელობით არის შესრულებული კონფერენციაზე წაითხული ორი მოხსენება. მ. ნუცუბაძის აზრით („არაბული ლექსიკა რუდაქის ნაწარმოებებში“), არაბულ ლექსიკას, რომელთა უმრავლესობა სახელებია, რუდაქისთან თითქმის ყოველთვის შენარჩუნებული აქვს პირველადი მნიშვნელობა (სულ ექვსსა ერთი არაბული და არაბიზებული სიტყვა). ეს ნასესხობანი დაირთავენ სპარსულ მანარომებელ ფორმანტებს და გამოიყენებიან კიბრიდულ კომპოზიციებში.

მიუხედავად იმისა, რომ მეათე საუკუნის სპარსულ-ტატიკური პოეტის წარმომადგენლის დაიკის ლექსიკა ძირითადად ირანულ წარმომავლობის სიტყვებისაგან შედგება, შეინიშნება ნასესხობი ლექსიკის გამოყენებაც. რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია არაბული, აღნიშნა თავის მოხსენებაში ი. სულაქაძემ („არაბული ლექსიკა დაიკის შემოქმედებაში“). დაიკის 1546 განსხვავებული ლექსიკური ერთეულიდან 224 არაბული და არაბიზებულია. ავტორის დაკვირვებით დაიკისეულ „შაჰ-ნამეში“ არაბული სიტყვები უფრო ნაღებია, ვიდრე მის ლირიკულ ლექსებში. დაიკისთან ხმარებული არაბული სიტყვების შედარებამ რუდაქისა და ონსორის ნაწარმოებთა ლექსიკასთან ცხადყო, რომ დაიკის არაბიზმებს დაემთხვა რუდაქის 108 და ონსორის 173 არაბული სიტყვა.

XI საუკუნის პირველი ნახევრის პოეტის ფახრედდინ გორგანის პოემას „ვის ო რამინს“ თავისი ეანრობრივი სიახლითა და ლიტერატურული ესთეტიკის თვალსაზრისით წილად ხედა ეპოქალური როლი, რაც ლიტერატურაში პიროვნულ საწყისების წინ წამოწევით აღინიშნა. სწორედ ამ პრობლემის შესწავლას ეხებოდა ი. კალაძის მოხსენება („პიროვნების პრობლემა გორგანის „ვის ო რამინის“ მიხედვით“).

კონფერენციაზე წაითხული მოხსენების ნაწილი მიემძღვნა მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების შუა საუკუნეების. ახალი და უახლესი ისტორიის ზოგიერთი საკითხის შესწავლას.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის გ. ბერაძის მოხსენების თემა იყო „ახალი წყარო ირან-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის ისტორიისათვის“ (წინასწარი ცნობა). XVI ს-ის 90-იან წლებში საქართველოში იმოგზაურა სპარსელმა პოეტმა ჰაქიმ მირ-მუჰამედ ჰუსეინ ტაღფურ ლაიჩიმ და დაწერა საქართველოსადმი მიძღვნილი ლექსების ციკლი საერთო სახელწო-



დებით „ჰაიმ ქალტერ ლაჰის შპარ-აშუბი“ („შპარ-აშუბი“ სპარსული ლექსის ერთ-ერთი ფორმაა). მის ლექსებში მრავალი საყურადღებო ცნობაა დატული იმდროინდელი საქართველოს შესახებ, ბევრია ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საგულისხმო რეალიები და სხვ. მიუხედავად იმისა, რომ დღესდღეობით ლაჰის „შპარ-აშუბიდან“ მხოლოდ ექვსი ლექსი (36 ბაითი) გვაქვს ხელთ, XVI—XVII სს. სპარსელი პოეტის საქართველოსადმი მიძღვნილი ლექსების ციკლი წარმოადგენს ძვირფას წყაროს ირან-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის ისტორიის კვლევისათვის — ასეთია გ. ბერაძის დასკვნა.

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატმა გ. ჭაფარიძემ შეისწავლა XV—XVIII სს-ის სამეურნალო წიგნები და კარბადინები. იქ დატული მასალებზე დაყრდნობით მომხსენებელმა განსაზღვრა მთელი რიგი საწონების საქართველოში გავრცელებისა და გამოყენების ქრონოლოგიური ჩარჩოები. გ. ჭაფარიძე თავის მოხსენებაში („მეტროლოგიური მასალები XI—XVIII სს. ქართულ სამედიცინო თხზულებებში“) წონის მნიშვნელოვანი ერთეულის — მიტყლის საქართველოში გავრცელების ადრეულ თარიღად მიიჩნევს XI ს-ს (ნაცვლად XV ს-ისა), ხოლო მისხლის გავრცელების თარიღად კი XVII ს-ს. სამედიცინო თხზულებებისა და სხვა ქართული წყაროების შექერების გზით ავტორს შესაძლებლად მიაჩნია აღვადგინოთ საქართველოში წონის მცირე ერთეულების სისტემები (დრამის სისტემა X—XVIII სს-ში და მისხლის სისტემა XVII—XVIII სს-ში), განისაზღვროს მიტყალ-მისხლის ურთიერთმიმართება. გ. ჭაფარიძის დასკვნით, „XI—XVIII სს. ქართულ სამედიცინო ნაშრომებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ ქართული მეტროლოგიისათვის, მით უმეტეს, რომ ამ მხრივ მათ ადრე თითქმის არავითარი უკრადლება არ ექცეოდა“.

კონფერენციაზე საინტერესო მოხსენებებით წარდგენ აგრეთვე თ. აბაშიძე („XVI—XVII საუკუნეების ქართული დოკუმენტების ზოგიერთი თავისებურება“, ხელმძღვანელი პროფ. ვ. გაბაშვილი). ე. ბაბალაშვილი („ირანის დემოგრაფიის აქტუალური პრობლემები“, ხელმძღვანელი დოც. ო. გიგინეიშვილი) და ე. ზენაიშვილი („მისიონერთა საქმიანობის პერიოდიზაციის საკითხისათვის ირანში“, ხელმძღვანელი დოც. ო. გიგინეიშვილი).

ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა და ასპირანტთა კონფერენციის მუშაობა, რომელიც მიმდინარეობდა მაღალ დონეზე, შეაჩაბა აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის დირექტორის ნოდარ გილემ სამეცნიერო მუშაობის დარგში პროფ. ვლ. ახვლედიანმა.

ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს ინსტიტუტის დირექციასთან შეთანხმებით გადაწყვეტილია აქვს ანალოგიური სახის კონფერენციები მოაწიოს ყოველწლიურად. მასში მონაწილეობის მიხედვად მოწვეულ იქნებიან როგორც ქალაქის სამეცნიერო დაწესებულებების წარმომადგენლები, ისე ჩვენი ქვეყნის რიგი სააღმოსავლეთმცოდნეო ცენტრების ახალგაზრდა ორიენტალისტები.

მეზარ ზენაიშვილი